Dr. K. Gudaitis

LIETUVIAI EVANGELIKAI

Dr. K. GUDAITIS

Išleido "Rūta" — Rodney, Ont., Kanada, 1956 met., finansuojama autoriaus ir Liet. Ev. Liut. "Ziono" Parapijos, Čikagoje.
Atspausdinta 700 egz. ant Velvalur Book 22½x35 - 83M, tekstą rinko Sp. B-vė "Žiburiai", Toronte, nuotraukas atspaudė B-vė "Foto-lith", Toronte, spaudė ir brošiūravo "Rūtos" spaustuvė, Rodney, Ont.
Kaina $3.—

Autoriaus žodis

Apvaizda kiekvienam žmogui yra paskyrusi priklausyti savo tautai: kiekvienas žmogus yra gyva savo tautos ląstelė, kuri yra skirta atlikti kilnią gyvybinę užduotį. Nors tautos žmonės yra pasiskirstę į politines, pasaulėžiūros ar tikybos junginius (grupes), vistiek jie visi lieka gyvos savo tautos dalelytės. Teigiamu įnašu pasireikšdami, jie visi yra savo tautai reikalingi, svarbūs bei vertingi.

Lietuviai evangelikai (čia suprantama protestantai, pirmoje eilėje liuteronai bei reformatai ir kiti) sudaro gyvą savo tautos dalį. Už tat jų, kaip ir kitų, gyvenimo įvykiai bei pasireiškimai priklauso lietuvių tautai bei jos istorijai. O lietuviai evangelikai liuteronai bei reformatai turi įvairiaspalvę bei garbingą praeitį, kuri yra verta prisiminti bei žinoti.

Rusų bolševikai ir Antrasis pasaulio karas nuteriojo lietuvių kraštą, bei išblaškė lietuvius po platųjį pasaulį ir pavergė Lietuvos laisvę. Žiauraus likimo atskirti nuo savo Tėvynės, nuo savo kurtojo ir turėtojo gyvenimo, lietuviai evangelikai su visais lietuviais svetur jaučia bei pergyvena, kad jiems trūksta lietuviškos aplinkos, Lietuvos gamtos ir padangės, savo gyvenimo, kur jaunosios kartos galėtų augti bei tarpti atitinkamai tautos dvasią.

Apskritai daroma pastangos ir suvartojama daug energijos iškasenomis ar kitais radiniais bei duomenimis nors apytikriai sužinoti apie žmonių praeitį ar praeities įvykius. Tad lietuviui evangelikui yra verta bei reikalinga turėti savo praeities aprašymų, kad svarbieji savo gyvenimo įvykiai neišnyktų iš atmin-

ties, ir kad jis iš tų aprašymų galėtų pažinti bei suprasti savo tėvų bei protėvių gyvenimą, savo darbuotojus bei jų veikimą, jų pastangas savo tautiškumui išlaikyti, jų organizacinę veiklą, jų kovas dėl savo žmoniškų teisių apskritai ir bažnytiniuose reikaluose ir jų įnašą į tautos dvasinį bei kultūrinį lobyną. Aprašytuose praeities įvykiuose jis ras kilnių bei naudingų pavyzdžių, kurie skatinančiai bei formuojančiai galėtų veikti jo pasaulėžiūrą, pasireiškimą bei būdą. Praeities neigiami įvykiai gali būti akstinu vengti panašių nukrypimų.

Šiuo darbu yra mėginta patiekti duomenų iš lietuvių evangelikų praeities vienoje knygoje. Apskritai šis darbas nėra vispusiškai užbaigtas tos praeities atvaizdavimas. Čia yra aprašyti tik kaikurie svarbesnieji bei būdingesnieji įvykiai, kurie gali būti gairėmis, atvaizduojančiomis lietuvių evangelikų nueitus gyvenimo etapus, iš kurių galima susidaryti atitinkamą tos praeities vaizdą. Kiekvienas skyrius galėtų būti žymiai praplėstas. Bet tai jau išeitų iš šiam darbui užsibrėžtų ribų. Tačiau šis darbas gal bus akstinu kitiems naujais duomenimis bei tyrimais lietuvių evangelikų praeities aprašymus praplėsti bei praturtinti.

Kiek daugiau yra surinkta medžiagos apie lietuvius evangelikus liuteronus ir smulkiau aprašyti jų organizavimos bei veikimas nepriklausomoje Lietuvoje. Tuo norėta patiekti daugiau nešališkų duomenų apie anų laikų lietuvių ev. liuteronų pasireiškimus, kurie anuo metu, o net ir dabar, kartais netiksliai ar net klaidingai vertinami. Nors kaikam pasirodytų, kad lietuvių ev. liuteronų veikloje neviskas sklandžiai klostėsi, tačiau, įsiskaičius ir įsijautus į aprašytą jų vei-

kimą, yra įmanoma ir čia atpažinti jų teigiamą įnašą į lietuvių tautos gyvenimą. Ypač tatai išryškėja iš tų duomenų, kad Didž. Lietuvos ev. liuteronai anksčiau nebuvo organizuoti, ir kad jų organizavimos sąjūdis Nepriklausomybės laikais prasidėjo bei plėtojosi iš jų pačių bei jų pačių jėgomis. Dėl tos veiklos lietuvių evangelikų istorijoje pirmą kartą buvo pasiekta, kad lietuviai ev. liuteronai, reformatai ir Klaipėdos krašto lietuviai evangelikai 1936 metais sudarė bendrą Lietuvos evangelikų sąjungą. Anksčiau lietuviai ev. liuteronai dažnai būdavo suplakami su nelietuviais, kurie dažniausiai lietuvių pageidavimus bei norus tinkamai nerespektuodavo. Šios nelietuvių tendencijos net nepriklausomoje Lietuvoje lietuviams ev. liuteronams įmesti savo valią vertė šiuos pareikšti vieningą lią savo reikalais.

Aprašytųjų įvykių dauguma jau yra praeityje. Atvaizdavimai, ypač liečią kaikuriuos asmenis, yra praeities faktai. Anų asmenų tūlas jau yra atsiskyręs su šiuo pasauliu, o likusieji gal viena ar kita prasme pasikeitę. Jei pasirodytų kiek griežtomis spalvomis atvaizduoti kaikurie įvykiai, liečią atskirus asmenis, ar grupes, tai jie tuomet taip įvyko ir tokius vaizdus sukėlė. Nelietuvių evangelikų asmenų vienaip ar kitaip paminėjimas neliečia visos tos tautybės bendruomenės. Aprašymuose vengta daryti viena ar kita sprendžiamoji išvada apie asmenis ar grupes. Pats skaitytojas tevertina aprašytuosius duomenis ir tedaro iš jų išvadas.

Turint galvoje, kad lietuvių ev. reformatų ir liuteronų bažnyčios turi bendrą istorinį pradą, tai buvo plačiau sustota ties tų dviejų bažnyčių panašumais kaikuriais skirtumais ir jų nueitais keliais. Kitos pro-

testantiškos lietuvių evangelikų bendruomenės, kaip baptistai, metodistai ir kiti, yra paliestos tiek, kad parodžius, jog jų būta Lietuvoje, ir jų plitimą lietuvių tarpe.

Apie Amerikos lietuvių evangelikų gyvenimą iki šiol apskritai labai mažai težinojome ir Lietuvos evangelikų liuteronų bažnyčia nebuvo išvysčiusi platesnio bei tampresnio bendradarbiavimo su jais. Iš surinktų duomenų matyti, kad lietuviai evangelikai šioje šalyje kiek pajėgdami stengėsi išlikti sąmoningi lietuviai ir veikliai dalyvavo bendroje lietuvių veiklolje.

Skyriuose apie lietuvių evangelikų raštiją buvo pasistengta patiekti daugiau žinių ypač apie senuosius rašytojus ir jų raštus. Iš tų duomenų matyti, kad lietuvių evangelikų įnašas į bendrąją lietuvių raštiją yra žymus. Šie duomenys tebūnie akstinu ir šių dienų lietuviams evangelikams veikliau dalyvauti mūsų tautos raštijoje.

Šiam darbui medžiaga jau buvo pradėta rinkti Lietuvoje. Ypačiai statistiniai duomenys apie Lietuvos evangelikus, parapijas bei kunigus yra imti iš Lietuvos evangelikų liuteronų konsistorijos 1940 metais turėtų duomenų, dėlto šie duomenys yra artimiausi tikrovei. Duomenys apie Lietuvos ev. liuteronų bažnyčios pertvarkymą ir apie su tuo surištus įvykius daugiausiai yra paimti iš sinodų bei konsistorijos protokolų. Karo ir tremties metais žymiai susitrukdė šio darbo ruošimas. O svetur jau buvo daug sunkiau būtinų šaltinių surasti arba reikalingų duomenų gauti. Vienas kitas senųjų lietuvių evangelikų raštų pasisekė surasti viename Čikagos knygyne (Newberry Library) arba gauti iš privačių asmenų. Dėl minėtų sunku-

mų šio darbo spragos bei trūkumai skaitytojui bus suprantami.

Kokiais darbais arba šaltiniais pasinaudota šiam darbui, tatai yra nurodyta literatūros ir šaltinių sąraše, o atskirais atvejais šaltiniai yra paminėti pačiame tekste. Papildomos medžiagos bei naudingų žinių kaikuriais klausimais yra suteikę dar šie asmenys: kun. Jonas Pauperas ir kun. Ansas Trakis apie surinkimus bei lietuvių ev. liuteronų gyvenimą Maž. Lietuvoje, kun. Martynas Preikšaitis ir sakytojas Jurgis Juozupaitis (mirė 1954 m. Čikagoje) apie surinkimus Žemaitijoje, Pranas Enskaitis apie surinkimus Suvalkijoje, dekanas prof. dr. kun. Povilas Jakubėnas (mirė 1954 m. Šveicarijoje) ir doc. teol. lic. kun. Jonas Pauperas apie Lietuvos universiteto evangelikų teologijos fakulteto veiklą ir profesorius, kun. Jonas Rozakas apie lietuvių evangelikų spaudą Amerikoje senesniais laikais, Karolis Lemkė ir Jonas Kasparas apie Čikagos lietuvių ev. liuteronų Ziono parapijos kūrimą ir jos plėtrą, kun. Adolfas Keleris statistinių duomenų apie lietuvius evangelikus liuteronus tremtyje, evangelikų reformatų kolegijos prezidentas dr. Jokūbas Mikelėnas, superintendentas kun. Aleksandras Neimanas ir kun. Povilas Dilys apie Lietuvos ev. reformatų bažnyčią, kunigus ir parapijas. Čia jiems visiems reiškiu nuoširdžią padėką už vertingą paramą bei bendradarbiavimą.

I

Mažosios bei Didžiosios Lietuvos lietuviai evangelikai

1. REFORMACIJA DIDŽ. LIETUVOJE

Vilnius — Lietuvos ir jos didžiųjų kunigaikščių sostinė savo istoriniais laikais vaidino kultūrinę ir svarbią ekonominę krašto gyvenimui rolę. Vilnius buvo tas Lietuvos miestas, kuriame prasidėjo ir plėtojos Lietuvos reformacija. Dėl to Lietuvos reformacijos istorijoje reformacija Vilniuje sudaro centrinį skyrių. Šis rašinys yra šio leidinio autoriaus vertimas "Reformacija Vilniuje" iš Adomavičiaus (Adomowicz) veikalo "Evangelikų Liuteronų Bažnyčia Vilniuje", parašyto Vilniaus Ev. Liut. Bažnyčios trijų šimtų metų gyvavimo minėjimui, spausto lenkų ir vokiečių kalbomis 1855 m. (Die Evangelische - Lutherische Kirche zu Wilna. Eine Chronik, geschrieben zur Feyer des dreihundertjaerigen Bestehens der Kirche am S. Johannis Tage 1855 von A.F.A.: /Adamowicz/ Wilna. Gedruckt bei Joseph Zawadzki. 1855). Šiam vertimui buvo naudojama vokiška laida.

—— o ——

Pirmieji reformacijos pradai Vilniuje užtinkami jau XV šimtmečio pradžioje. 1420 m. iš Pragos kilęs husitas Hieronymus savo pamokslais atkreipė Vilniaus miesto gyventojų dėmesį į savo mokslą. Keturius metus vėliau didysis Lietuvos kunigaikštis Zigmantas Karybutas jau buvo šio mokslo viešas rėmėjas; o 1431 m. net Vladislovas Jogaila viešai rėmė naująjį tikėjimo mokslą (Aeneae Silvii, Europa 6. 26. Friese Beytraege zur Reform. II. 1-29). 1502 m. Šventos Onos bažnyčioje, kuri buvo netoli karališkosios pilies, buvo leista saviems ir užsienio dvasininkams skelbti pamokslus reformacijos dvasioje. Šitie pamokslai paruo-

šė klausytojų širdis priimti Liuterio skelbiamam naujam evangelijos tikėjimo mokslui. Reformacijos mokslo plėtimuisi taip pat skatinančiai veikė dažni Vokietijos kunigaikščių bei didikų apsilankymai, kurie buvo geruose santykiuose su Zigmantu I ir Zigmanto Augusto dvaru, ir kuriems Vilniaus pilyje buvo paskirtas net atskiras namas, pavadintas "vokiečių namu", kuris nuolat buvo paruoštas juos svetingai priimti.

Užtat jau XVI šimtmetyje Vilniaus katalikų bažnyčios kapitula (dvasininkų kolegija prie vyskupo) priešinosi naujam tikėjimo mokslui, o kunigaikštis vyskupas Jonas (buvo iki 1536 m.) Vilniuje paskelbė savo kanonuose (Statuta Viln. Dioces. Synodaliter per D. Joannem ex ducibus Lithuaniae. 4) arba bažnyčios potvarkiuose griežtą uždraudimą įleisti vokiečius mokytojus į jo dieceziją, arba vyskupiją. Nors kai kurį laiką dar buvo vienuolynų ir parapijų, kurie kviesdavo savo mokytojus iš Vokietijos, kadangi ten dvasininkai buvo daugiau išmokslinti. Bet ir tam buvo padarytas galas.

Tarp tokių svetimtaučių ateivių jau 1521 m. sutinkamas Vilniuje, gyvenęs mergelės Marijos vienuolyne "Smiltynėje" (Vilniaus miesto dalis), Pranas Lismaninis (Franz Lismanini, kilęs iš Korffu, trumpai prieš tai buvęs pranciškonų viršininkas Krokuvoje /Custos Custodiae Cracoviensis/), kuris pasidarė žinomas Lietuvos reformacijoje. Beveik tuo pačiu metu, kai buvo siųstas slaptasis raštininkas Liudvikas Decius, Zigmanto I palieptas, 1522 m.jis, Lismaninis, vyksta su prašymu pas Liuterį, kad šisai siųstų karaliui mokytojų į Lenkiją (Kautz, Religions - Geschichte 6-9). Vėliau Lismaninis, kaipo Zigmanto Augusto mokytojas bei draugas ir kaipo karalienės Bonos dvasinis tėvas bei nuodėmklausis, labai stipriai prisidėjo prie tikėji-

mo reformos platinimo ne tiktai karaliaus dvare, bet ir Vilniaus pranciškonų vienuolyne, kur apie 1540 m. jo lotyniški pamokslai buvo skaitomi ir apširdyjami pamokslininkų: vienuolio lenko Jokūbo (Jacob) ir vienuolio lietuvio Jono (Johann). Panašiu būdu veikė ir pranciškonų vienuolis lietuvis Stanislovas Rapolionis, iš Kelmės apylinkės kilęs žemaičių bajoras (Rychcicki /Skarga i jego wiek I, 34/ vadina jį Franz Rapagelan, prūsų chronika — Rapelhagen, o Adamowicz — Stanislaus Rapegalan). Jis buvo Liuterio mokinys ir 1543 m. profesoriumi Karaliaučiuje. Tikėjimo reformos dvasioje veikė ir kunigaikščio Mikalojaus Radvilos Juodojo dvaro pamokslininkai: vienuolis Pranciškus Litvinas (Franz Litwin) ir vienuolis Kozubovskis (Kozubowski), abudu kilimo iš Lietuvos, ir vienuolis Stanislovas (Stanislaus) iš Opoczna. Šie vienuoliai sakydavo savo pamokslus Radvilos pilyje, kuri buvo už tuometinių Vilniaus vartų toje vietoje, kurioje devynioliktojo šimtmečio dar antroje pusėje buvo labdarybės įstaigos (Dobroczynność) žemė, kuri rubežiavos su Abramavičiaus, o anksčiau su Kostros namais, ir kuriai priklausė Vilniaus miesto platus priemiestis Lukiškis, kuriame įsikūrė ir išaugo stipri helvetiška (reformatų) parapija.

Tuo pačiu laiku prie reformacijos rėmėjų prisidėjo ir tuometinis Vilniaus burmistras Ulrikas Hosė (Ulrich Hosse), kardinolo Stanislovo (Stanislaus) ir vėlesniojo Vilniaus burmistro Jono Hosiaus (Johann Hosius) tėvas, kuris, matyt, už tai buvo ekskomunikuotas. Jis ir apskritai liuteronai buvo kaltinami būk iš pranciškonų su jėga atėmę kelis žemės sklypus (Kraszewski'o Vilnio II, 305). Tačiau esamais pirkimo dokumentais buvo įrodyta, kad Ulrikas Hosė 1523 m., reiškia metus prieš jo ekskomunikaciją, pirko iš pran-

ciškonų, kurie buvo didžiai vargingi ir kaip tik statė savo vienuolyną, sklypą su mediniais trobesiais, kurie buvo tarp vienuolyno bokšto ir Hosės sklypo prie vokiečių gatvės; tas sklypas vėliau perėjo augsburgiškojo išpažnimo evangelikų nuosavybėn. Hosė pranciškonams už tą sklypą sumokėjo 20.000 plytų ir 10 kapų lietuviškų grašių, o jo sūnus Jonas 1536 m. papildomai dar sumokėjo 6.000 plytų ir pažadėjo išlaikyti Vingieriškių vandentiekį, kuris buvo sujungtas su pranciškonų maudyklėmis. Šių faktų dokumentai įrodė mestojo kaltinimo nepamatuotumą.

1533 m. tikėjimo reformos šalininkai Vilniuje susilaukė didelės paramos per atvykimą žinomo už evangelijos tikėjimą kovotojo, Prūsijos valdovo hercogo Albrechto, kuris buvo karaliaus Zigmanto I sesers sūnus, o vėliau per Melanchtono mokinio, lietuvio Abraomo Kulviečio (netoli Kauno kilęs bajoras) atvykimą, kuriam vyskupas Povilas Olšanskis (Paul Olszanski) 1536 m. birželio 12 dieną atkakliai priešinosi, tačiau kuris, Kulvietis, kiek vėliau Vilniuje skelbė pamokslus evangelijos mokslo dvasioje (1539-1542 m.). Apie tai sužinojusi kapitula ištrėmė Kulvietį iš krašto. Ištrėmime Kulvietis tampa Karaliaučiaus universiteto profesoriumi. Ta pati kapitula pasipriešino Vilniaus vaivados Stanislovo Gaštoldo (1539 m.), kuris buvo vedęs Vilniaus kaštelano (pilies komendanto) Jurgio Radvilos dukterį, pastangoms duoti savo magistrui Jurgiui Artiumui (Georg Artium) leidimą įsteigti mokyklą reformacijos dvasioje. Spėjama, kad šis magistras yra tas Jurgis Martynas, kuris kaip pranciškonų vienuolyno viršininkas kartu su Ulriku Hose pasirašė aną pirkimo perdavimo laišką, ir kad jis yra tas pats Jurgis Martynas Maskovidius, kuris užtinkamas pirmųjų reformacijos pamokslininkų tarpe.

Tai visa įvyko dar Zigmanto I karaliavimo metu. 19 m. amžiaus karalaitis Zigmantas Augustas pasirinko Vilnių savo rezidencija (1544 m.). Jo artimoje aplinkoje buvo trys garsūs pamokslininkai, būtent: Jonas Kozminskis, kuris priklausė Bohemijos broliams, Vovžinecas (Wawrzyniec) iš Prasznic, socianietis, dar vadinamas "Discordia", ir anas žinomas tada iš vakarų grįžęs Lismaninis (miręs 1563 m. Karaliaučiuje), kuris 1555 m. buvo svarbiausias augsburgiškojo tikėjimo išpažinimo šalininkas. Prūsijos valdovas hercogas Albrechtas pasiuntė jį Zigmantui Augustui į Vilnių. Kapitula buvo dėl to labai nepatenkinta. Jaunasis karalius mažiau terodė palankumo kapitulai, negu reformuoto tikėjimo skelbėjams, tatai aiškiai parodydamas viename laiške vyskupui Povilui (Paul) šiais žodžiais: "Kodėl užginate mano pamokslininkams skelbti pamokslus? Mes girdime, kad jie (Karalaičio pamokslininkai) patiria papiktinimą ir barinį iš dvasininkų (vyskupo)". Palankioje Zigmanto Augusto įtakoje jau 1539 m. Abraomas Kulvietis be kliūčių įsteigė reformatų portestantų mokiniams mokyklą, kurioje mokinosi 60 mokinių. Iš palankumo reformacijai karalius 1544 m. patvirtino protestantiško Karaliaučiaus universiteto statutus ir iš ten ėmė knygas. Dėl tos pačios priežasties tais pačiais metais Zigmanto Augusto žmona Elzbėta, vykdama iš Vienos į Vilnių, palydovais turėjo vieną iš svarbiųjų reformacijos asmenų Jurgį Brandenburgietį, Prūsijos valdovo hercogo Albrechto brolį, ir tada dar augsburgiškajam išpažinimui priklausiusį, vėliau prisidėjusį prie helvetiškojo išpažinimo, kunigaikštį Mikalojų Radvilą.

Kai 1548 m. karalius susituokė su Gaštoldo našle Barbora, gimusia Radvilaite, kuri buvo protestantų reformatų kunigaikščių giminaitė ir Mikalojaus Rad-

vilos Rudojo sesuo, Vilniuje reformacija taip sustiprėjo, kad Kojalavičius pamatuotai rašė: 1550 m. Vilnius buvo protestantais perpildytas, tačiau Dievo Motinos paveikslo garbininmas pranciškonams nebuvo trukdomas (protestantų tolerancija) ir šiaip nebuvo duota priežasties trynimams ar kraujo praliejimui sukelti. Vienuolio Petro Skargos liudijimu 1573 m. vien Vilniaus vyskupijoje 500 katalikiškų bažnyčių - parapijų pasidarė protestantiškomis. 1550 m. Vilniaus seimas jau turėjo pripažinti protestantams lygias teises su katalikais. Tais pačiais metais beveik visa Žemaitija, sekdama savo vyskupu Mikalojumi Petkevičiumi (Michael Piętkiewicz) priėmė augsburgiškąją konfesiją arba tikėjimo išpažinimą. Reformuotaisiais tada buvo apskritai skaitomi protestantai, nes tada jie visi nuo 1548 m. laikėsi augsburgiškojo tikėjimo išpažinimo ir paprastai buvo vadinami liuteronais. Tik 1563 m. Kalvino pasekėjai, helvetiškojo tikėjimo išpažintojai (helvetische Glaubensbekenntnis) atsiskyrė nuo liuteronų. Tuo tarpu kai lenkiškieji broliai, vadinami socianiečiais (nuo Faustus Socin) dažnai ir arionais arba antitrinitarais vadinami, kurie buvo giminingi anabaptistams, jau 1550 m. sudarė atskirą savarankišką bendruomenę. Bohemijos broliai trumpai prieš 1600 m. susivienijo su liuteronais.

Ir valstybiniame gyvenime ir literatūroje Vilniuje protestantizmas sukėlė didelius atgarsius. Pirmoje eilėje protestantizmui prisidėjo šviesuomenė ir turtingasis luomas, kurie mielai skaitė pradžioje užsienines lotynų kalba, vėliau jau Vilniuje lenkų kalba spausdintas knygas, neskaitant iš Karaliaučiaus ateinančių raštų, kurios ir buvo priemone greitam naujojo mokslo išsiplatinimui. Pirmoji 1533 m. Andreae Lescicii spaustuvėje Vilniuje spausta knyga buvo protestan-

tiška: tai buvo agenda lenkų, lotynų, lietuvių ir vokiečių kalbomis, pavadinta "Sielos kelionė į aną pasaulį" (Die Fahrt der Seele nach jener Welt). (Anot prof. Vaclovo Biržiškos nėsą įrodančių duomenų, kad tokia knyga tuomet buvusi išspausta Vilniuje. Senųjų Lietuviškų Knygų Istorija I dalis, 68 iki 70 psl.). Vilniaus pilies bibliotekai, kuri buvo mokslininko Gornickio priežiūroje, 1547 m. Andreas Trzecieskis ir Lismaninis nupirko ir išrašė labai daug protestantiškų knygų. Liuteris asmeniškai aukojo vieną egzempliorių savo verstos Biblijos, kuri buvo įrišta auksu ir aksomu ir pašvęsta Zigmantui Augustui, kuris ją dovanojo jėzuitų akademijai, kurioje šita Biblija buvo iki 1655 m. ir dar tais pačiais metais dėl siautusio karo pavojaus buvo pasiųsta į Karaliaučių. Protestantiškasis teologas Bulingeris (Bullinger), garsusis gamtos tyrinėtojas Konradas Gesneris (Conrad Gessner), dar vadinamas vokiečių plinius, net reformatorius Kalvinas ir daugelis kitų užsieniečių susirašinėjo su karaliumi ir literatūriškai bendravo su juo. Net pats sufraganas (Vilniaus vienuolyno viršininkas) Jurgis Albinus (Georg Albinus) parsisiųsdino daug protestantiškų raštų iš užsienio. Tačiau kapitula uždraudė jam jas ir po jo mirties jo biblioteką dovanojo jėzuitams. Vilniuje, Jono gatvėje buvusi spaustuvė iki 1584 m. buvo protestantiška, o ne katalikiška, ir su aplinkiniais sklypais buvo Radvilos Juodojo nuosavybė. Tos spaustuvės raidės buvo atgabentos iš Lietuvos Brastos, kur su jomis buvo spausdinta socianiečių Brastos Biblija. Pirmoje XVI amž. pusėje buvo išspausdinta daug protestantiškų knygų lenkų kalba ne tik Vilniuje, bet ir kituose Lietuvos ir užsienio miestuose. Veik buvo pasirūpinta apie platinimą Švento Rašto ir augsburgiškosios konfesijos arba tikėjimo išpažinimo (Invariata

confessio Augustana), kurį sukūrė Melanchtonas ir kuris buvo kaikurių miestų ir kunigaikščių įteiktas Karoliui V-jam 1530 m. Pirmą Švento Rašto vertimą lenkų kalba atliko Jonas Seklucianus, kuris išleido ir katekizmą 1541 m. Karaliaučiuje ir kuris priklausė Prūsijos valdovo hercogo Albrechto artimajai aplinkai; šitas Šventraštis buvo spaustas pas Behmą Karaliaučiuje, būtent pirmoji dalis 1551 m. ir antroji — 1552 m. (Sekančios laidos pasirodė 1554 m. ir 1555 m.). Nors šitas Šventraštis lenkų kalba nebuvo spausdintas Vilniuje, bet jis per trumpą laiką taip pasidarė žinomas ir išsiplatino Vilniuje, kad net karališkasis kleras veik pradėjo rūpintis panašaus veikalo išleidimu, o jėzuitas Vujekas (Wujek) 1579 m. savo postilėje įsakmiai rašė, kad bažnyčia (Romos katalikų papos) nedraudžianti eiti atgal į pirmykščius šaltinius: "...ad fontes recurrere", ir pats pasirodė su pirmuoju katalikišku Biblijos vertimu lenkų kalba. Pirmoji augsburgiškosios konfesijos laida (nuo 1540 m. iki 1852 m. ji pasirodė 12 kartų įvairiomis laidomis) lenkų kalba buvo spausta 1556 m. Karaliaučiuje, kurią išleido buvęs kanauninkas Lutomirskis. Kiek vėliau tos konfesijos vertimą lenkų kalba Zigmantui Augustui paruošė Gnezeno arkivyskupas primatas Uchanskis, bet šitas vertimas nebuvęs išspaustas. Augščiau suminėti faktai rodo, kad Albrechtas rūpinos išleisti reformacijos raštų ne tik lietuvių, bet ir lenkų kalba, ir kad Karaliaučius buvo ta vieta, kur buvo gaunami naujojo evangelijos tikėjimo raštai ir lietuvių ir lenkų kalbomis.

Tame laikotarpyje net du Romos papos nuncijai (pasiuntiniai) buvo atsiųsti į Vilnių reformaciją sustabdyti, bet jie teturėjo mažai pasisekimo. Taip pat mažai pasisekimo teturėjo ir kapitulos neapykanta prieš pranciškonus dėl ryšių palaikymo su protestan-

tais; kapitula du kartu baudė (1530 m. ir 1553 m.) pranciškonus, atimdama jiems teisinę jurisdikciją visoje Vilniaus miesto dalyje, vadinamoje Smiltynėje, kur buvo mergelės Marijos vienuoylnas ir pranciškonų nuosavybės, ir perduodama tas teises Vilniaus rotušei. Priešingai protestantų laimėjimai nuo 1538 m. iki 1574 m. buvo labai dideli ir nuolatos augo Zigmanto Augusto 1550 m. visiems be skirtumo krikščionybės išpažintojams suteiktos tikėjimo laisvės apsaugą. Kai 1552 m. Romos katalikų vyskupams buvo atimta sprendžiamoji galia didikų garbės teisme, beveik tuo pačiu metu seimai atnaujino 1550 m. protestantams duotas privilegijas, būtent 1563 m. birželio 7 d. Vilniuie, kurią net katalikų vyskupas Valerijonas kartu pasirašė, 1568 m. liepos 1 dieną Grodno generaliniame sinode, ir vėl 1569 m. Vilniaus seime. Taip pat ir Varšuvos seimas (Confoederation), garsiajam ir turtingajam Firlejsui paremiant, iki 1573 m. tas privilegijas patvirtindavo. Viename šių seimų protestantų reikalus gynė senatorius Valentinas Dembinskis nuo protestantus puolančiojo Kmito ir pasiekė pas karalių žymų prieš protestantus nukreipto įstatymo griežtumo sušvelininmo.

Šiame Varšuvos seime pirmą kartą buvo pavartotas žodis disidentas (Dissidentes in religione Christiana) pažymėti visiems tiems, taip pat ir katalikams, kurie nuo Romos dėsnių nukrypdavo, jos tikėjimo mokslui pasipriešindavo ir kritikuodavo. Tik 1632 metų seime tuo vardu buvo pažymėti visi nekatalikai. — Jonas Herbinius (Johann Herbinius, kunigas Vilniuje 17 šimtmetyje) tuomet dar pamatuotai pasididžiuodamas teigė, kad ir po Liuterio mirties Lenkijoje evangelijos mokslas žydėjo, ir liuterionų bažnyčia ten niekuomet nepatyrė bendro persekiojimo (Ab excessu Lutheri floruit Evangelium in Polonia; sed persecutio univer-

sales Ecclesias Lutheranas nunquam turbavit. /Biblioth. Lubecc. I. 64/).

Vilniuje protestantai iškovojo ne tik nekliudomą jų tikybinių reikalų atlikimą, bet ir tas pačias valstybės piliečių teises, kurios prieš tai tebuvo pripažintos vien tik katalikams. Pats karalius, abudu vaivados Radvilos ir daugelis jų šalininkų rodė didelį palankumą protestantams. Pripažindami reformuotą tikėjimo mokslą ir apskritai siekdami tikėjimo taikos, Vilniuje gyvenę vengrai, siebenbuergeriečiai, italai ir vokiečiai prisidėjo prie protestantų ir savo tikybinėse apeigose vartojo lenkiškas maldaknyges ir giesmynus, kurie buvo parašyti augsburgiškojo tikėjimo išpažinimo dvasioje ir buvo spaustos Karaliaučiuje ir Dancige Prūsijos hercogo Albrechto paliepimu ir lėšomis. Hercogo Albrechto tikslas buvo įvesti ir sustiprinti reformaciją Prūsuose ir Lietuvoje, dėlto jisai rūpinos išplatinti ir protestantiškus raštus lietuvių ir lenkų kalbomis. Tam tikslui 1555 m. prie Karaliaučiaus universiteto jis įsteigė šešias stipendijas iš Lietuvos atvykstantiems teologijos mokslus eiti.

Matydami nuolat gėrėjančią protestantizmo padėtį Vilniuje, katalikai ir neleido veltui laiko. Sėkmingesniam protestantizmo nukovojimui Romos papos legatas Commendoni jau 1568 metais galvojo parkviesti jėzuitus į Vilnių. Išmokslintam kardinolui Hosiusui savo įtaka parėmus, pagaliau tik 1568 m. rugpiūčio mėnesį tepasisekė vyskupui Valerijonui Protasevičiui (Valerian Protasewicz) tiktai keturius jėzuitus vienuolius slaptai pargabenti ir priglausti Vilniuje. Tačiau jėzuitų veikla veik pasireiškė. To pasekmė buvo veik viešose aikštėse skelbiami jų misijos pamokslai, jėzuitų ordino užėmimas Šv. Jono bažnyčios, kuri iš baimės nuo protestantų buvo apleista ir miesto valdybai per-

duota, bei jėzuitų mokyklos (1570 m.) ir akademijos (1578 m.) įsteigimas. Nepageidaudamas jėzuitų įsigalėjimo valstybės kancleris Radvila Rudasis prieš karaliaus valią nesutiko pridėti savo antspaudo prie jų akademijos statuto, nes Radvila kaip tik galvojo įsteigti protestantišką akademiją. Tačiau vicekancleris Valavičius (Wolowicz) nepajėgė karaliaus įsakymui pasipriešinti ir priverstas turėjo įvykdyti tai, ką kancleris buvo atmetęs. Tuomet Mikalojus Radvila (miręs 1584 m.), savo didybei pabrėžti, 1579 m. dovanojo helvetiškajai parapijai namą su sklypu, kurį jis buvo pirkęs nuo Hornostojaus, netoli Šv. Mikalojaus bažnyčios; o pats Valavičius toje pačioje vietoje dovanojo panašų sklypą augsburgiškajai bažnyčiai. Kitokių liuterionų ir reformatų mokyklų jau buvo prieš tai įsteigta. Nuo protestantiškosios akademijos įsteigimo galutinai buvo atsisakyta 1590 m., kada Zigmantas III įsakė vyskupui Jurgiui Radvilai ir Vilniaus vaivadai uždrausti įsteigimą protestantiškosios kolegijos, kuri galėtų nusmelkti jėzuitų akademiją. Iš to seka, kad nei vaivada, nei vyskupas Radvila nemanė laisva valia trukdyti protestantų akademijai steigti, tai yra asmeniškai jiedu nebuvo neigiamai nusistatę prieš protestantiškosios kolegijos steigimą. — Jurgis Radvila, gimęs 1556 m. protestantu, vėliau jėzuitų buvo perkalbėtas pereiti į Romos katalikų bažnyčią, už tai jis buvo 24 metų amžiaus padarytas vyskupu ir mirė Romoje kardinolu.

Tuo tarpu Vilniuje jėzuitai jau buvo gana įsistiprinę, nes 1581 m. prie Jono bažnyčios jie suruošė autodafės laužą protestantiškiems raštams deginti ir pamokslais gatvėse verbavo savo pasekėjus. Toks jėzuitų elgesys vertė protestantus dažnai elgtis panašiai. 1586 m. įsidrąsinę jėzuitai įvedė viešą devintinių procesiją.

Tokie provokaciniai jėzuitų elgesiai suprantama buvo priežastimi įvairiems susidūrimams su evangelikais. Nors 1581 m. apdairusis Steponas Batora visiems disidentams paskelbė visuotinę tikėjimo laisvę (pax dissidentium), vis tik nemažai pasitaikydavo visokių niekingų darbų ir neramumų gatvėse. Tokiuose susidūrimuose laimėtojais išeidavo čia katalikai, čia evangelikai (pvz. 1619 m.). 1637 m. katalikų jaunimas savo niekingu elgesiu šventvagiškai išniekino garbaus ir nusipelniusio Vilniaus burmistro Giebelio lavoną laidotuvių metu. 1668 m. ir 1670 m. kilo ginčas tarp katalikų ir protestantų dvasininkų dėl protestantų kunigų vartojamų bažnytinių rūbų, kurie tada dar labai panešėjo katalikų dvasininkų nešiojamiems apdarams, tačiau katalikai vyskupai nenorėjo leisti protestantams kunigams nešioti tokių bažnytinių rūbų.

1668 m., interregnumo metu, bendroji luomų konferencija, užgindama protestantams statyti dievnamius ir ištremdama socianiečius iš krašto, sukėlė didžiausių neramumų ir sumišimų. Visus protestantus ištiko skaudžiausias smūgis 1717 m., kai Augustas II visus protestantus pašalino iš karališkųjų, krašto ir miesto užimtų tarnybų, tuo versdamas protestantus arba ieškoti tarnybų užsieniuose, arba vėl grįžti į katalikų tikybą. Pradedant nuo 1581 iki 1600 m. nedraugingi santykiai tarp katalikų ir protestantų atsispindėjo ir tuometinėje literatūroje, kuri daugiausiai susidėjo iš moksliškai religinių - poleminių raštų.

Tačiau visą persekiojimo laiką buvo daug kilnių, apsišvietusių ir palankiai galvojančių asmenų iš visų luomų, kurie protestantus rėmė ir gynė. Taip matome, kad 1621 m. Vilniaus vaivada Leonas Sapieha su dideliu pasisekimu nuramino visus tikybinius ginčus. Didysis Lietuvos hetmonas Jonas Karolis Chodkevičius

(Johann Karl Chodkiewicz) Skuode pastatė protestantams bažnyčią; o vyskupas Aleksandras 1664 m. birželio 10 d. duoda savo sutikimą naujai augsburgiškojo tikėjimo bažnyčiai statyti. Kada 1682 m. jėzuitų auklėtiniai užpuolė reformatus, šie rado prieglaudą ne tiktai pas augsburgiškojo išpažinimo bendratikius, kaip De Strunką (De Strunck), bet ir pas Kazimierą Joną Sapiehą ir net prancūziškus vienuolius. — Pagaliau buvo suteikta ir disidentams teisė — jus patronatus, arba jus praesentandi parochum catholicum, kuri juos įgalino patiems pasiskirti katalikų dvasininką savo dvaruose. Nors vilnietis prievaizda Jurgis Ankuta (custos Georg Ancuta) savo raštu "Jus plenum" aistringai reikalavo protestantams suteiktas privilegijas panaikinti, tačiau jo pastangos liko be pasekmės, nes antroje pusėje atsistojo vyskupo koadjutoriaus, protingojo Motiejaus Ankutos (Mothaeus Aucuta) asmenyje stiprus protestantų gynėjas.

Evangelikų liuteronų bažnyčios savarankiškam ir sėkmingam plėtojimui žymiai padėjo tai, kad protestantai užėmė daug žymių ir atsakingų vietų mieste, ir kad Vilniaus gyventojuose XVI amž. gale ir XVII amž. pradžioje tarp katalikų ir liuteronų stipriai reiškėsi taikingumo dvasia. Kiek galint abipusiškai vieni antriems rodė draugingumą. Nors pvz. 1636 m. pasitaikė tikybinių ginčų, tačiau daug švelnesniame tone arba pavidale, negu XVI šimtmetyje. Iš jėzuitų akademijos išeiną užgauliojimai palaipsniui išnyko, nes net katalikai darėsi abejingi jėzuitams, o protestantus pripažino draugais, broliais ir krikščionimis. Net naujai išrinktą ir pirmą kartą į miestą atvykstantį vyskupą dažnai iškilmingai sveikindavo ir protestantų bažnyčios kolegijos atstovai (pvz. vyskupą Tiškevičių 1650 m.), o šie vyskupai iš savo pusės vėl rodydavo

palankų nusistatymą augsburgiškojo išpažinimo protestantams. Susipykimų ir nesusipratimų tepasitaiko tada labai retai. Tokie vyskupų draudimai, kaip tai buvo 1690 m., kuris draudė protestantams garsiai giedoti laidotuvių eisenoje, einant pro katalikų bažnyčią, kada joje laikomos mišios, nors tokie draudimai kai kada būdavo ir pamatuoti, jie tačiau tepasitaikė pavieniai ir retai. Tolerancijos dvasioje santykiai klostėsi protestantų naudai. Tuo laiku buvo panaikintas ir tas reikalavimas, kuriuo einant ir protestantai turėjo duoti duoklę katalikų dvasiškiams (jus stolae). — 1768 m. buvo atsisakyta pavadinimų "liuteronas" ir "kalvinistas" ir buvo priimtas pavadinimas "evangeliškas augsburgiškasis" ir "evangeliškas helvetiškasis" tikėjimo išpažinimas (confessio). Tai buvo padaryta dėl to, kadangi Romos katalikų bažnyčia pavadinimais "liuteronas" ir "kalvinistas" stengėsi šioms bendruomenėms primesti pažeminantį sektantiškumą. O ir katalikai iš priešingos pusės buvo vadinami "papistais". — Reformacijos klestėjimo įtakos ženkle draugingiems santykiams su vokiečiais atžymėti Vilnius jau anksti priėmė Magdeburgo miesto teises ir savo herbą paėmė iš vieno vokiečių antspaudo, kuriame buvo atvaizduotas šventas Kristupas (heiliger Christophorus), kaipo evangeliškosios krikščionybės įvedimo Vokietijoje simbolis.

Iš pasakyto matome, kad XVI šimtmečio istorija vargu gali parodyti antrą tokį miestą, kaip Vilnių, kuriame įvairiausi tikėjimo išpažinimai šalia vienas kito egzistavo. Šita padėtis susidarė dėl to, kad krašto bendrinis įstatymas atidarė duris kiekvienam tikėjimui ir kiekvienam dėl jo tikėjimo persekiotam, visiems be skirtumo, teikė prieglaudą ir apsaugą. Pagrindas tam buvo glaudūs Lietuvos santykiai su Prūsija,

kurios valdovas buvo protestantas hercogas Albrechtas, ir su Kurlandija, kur viešpatavo protestantų vienmintis Rygos vyskupas kunigaikštis Vilius Brandenburgietis, toliau protestantų kunigaikščių Radvilų galinga įtaka ir tolerantiška krašto valdžia. Tuometinių krašto valdovų tolerancijai išryškinti be minėtų faktų dar yra ir daugiau svarbių pavyzdžių. Tuo atžvilgiu Zigmantas Augustas nusipelno ypatingo dėmesio. Garsių vyrų, kaip Radvilų, Talvošo, Akaco Cėmeno (Achacy Zehmen) ir kitų apsuptas ir dėl to dažnai "augsburgiškiu" ("Augsburges", "Auszburczyk") vadinamas, jis, Zigmantas Augustas, buvo sumanęs, kartu su Myškovskiais ir Zborovskiais bei primatu Jokūbu Uchanskiu, įsteigti tautinę bažnyčią. Tam tikslui buvo sumanyta sušaukti tautinį sinodą (concilium) disidentų naudai, kuriam Romos papa nebūtų turėjęs jokios įtakos. Šiam sinodui būtų pirmininkavęs karalius, Vokietijos kunigaikščiai būtų buvę teisėjai, Šventasis Raštas — pagrindas, o katalikų ir protestantų mokslininkai bei dvasininkai būtų buvę šalys. Marienburgo burmistrui (Starosten) Akacui Cėmenui (Achacius Zehmen) tarpininkaujant, 1551 m. jis, Zigmantas Augustas, išleido žinomąjį įstatymą, kuris dancigiečiams leido vartoti šventą vakarienę abiejuose pavidaluose (Lengnich Gesch. Preuss. II. N. 22. Docum). Šis karalius 1559 m. labai iškilmingai priėmė Kurlandijos hercogą Kettlerį, suteikdamas jam investiturą (teisę savo žemėje skirti vyskupus ir dvasininkus), o Liflandijos vyskupui pažadėjo apsaugą augsburgiškajai bažnyčiai šiais žodžiais "Religionem apud nos usu receptam" (tikėjimui leidžiama pas mumis pasireikšti laisvai). Einant Rychcicki'o (Skarga i jego wiek I. p. 114) tvirtinimu maždaug tarp 1561 ir 1567 m. Zigmantas Augustas, eidamas į karą su Maskva, pastatydinęs pirmą

dievnamį augsburgiškojo tikėjimo išpažintojams. Tik metų atžvilgiu Adomavičius šitam Rychcicki'o teigimui abejoja, nes yra istorinių dokumentų ir duomenų įrodyti, kad pati pirmoji augsburgiškojo tikėjimo išpažinimo bažnyčia Vilniuje jau buvo įkurta 1555 m. 1571 m. savo pasiuntiniais į Maskvą jis, karalius Zigmantas Augustas, pasirinko tik protestantus, kaip Mikalojų Talvošą, reformatą Leščinskį (Leszczynski) ir bohemiškosios brolijos Rokitą.

Gimęs protestantu Steponas Batora rodė taip pat didelį palankumą augsburgiškajai bažnyčiai. Vladislovas IV ir įrodė savo palankumą protestantams. 1639 m. jis palankiai priėmė Augsburgo ir Dancigo atstovus ir 1643 m. iškilmingai priėmė Danijos karalaitį Voldemarą. Jisai artimai draugavo su protestantais, pvz. su Vilniaus darbščiu ir pamaldžiu gydytoju Motiejumi Vorbeku Letovu (Mathaeus Vorbeck Lettow), kuris nuo 1636 m. buvo Vilniaus evangelikų liuteronų bažnyčios kuratoriumi (curator Ecclesiae Vilnensis), o jo kapas dar iki šių dienų tebebuvo Vilniaus evangelikų liuteronų kapinėse. Šiam Letovui tarpininkaujant, Vladislovas IV savo stovykloje Smolenske 1633 m. birželio 15, pasiremdamas ankstyvesnėmis bendresnėmis privilegijomis, paskelbė pirmąją ypatingą privilegiją Vilniaus augsburgiškajai bažnyčiai. Visi sekantieji karaliai šią privilegiją pakartojo ir patvitrino, tuo leisdami pamaldas ir visas kitas tikybines bei bažnytines apeigas viešai atlikti. Tiesa, kada karalius Stanislovas Leščinskis (Stanislau Leszczynski) Soluose (Soly) 1708 m. gegužės 9 dieną paskelbė savo tos rūšies privilegiją, tai vis tik Romos katalikų vyskupas Bržostovskis (Brzostowski) iš savo rezidencijos Verkuose (Werki) drįso paskelbti savo laišką, nukreiptą prieš privilegija Vilniaus protestantams duotą laisvę, tačiau tas laiškas jokios praktiškos reikšmės nebeturėjo.

2. DUOMENYS APIE LIETUVOS PROTESTANTŲ SINODUS

nuo XVI šimtmečio antros pusės iki 1784 m. imtinai

(Adomavičiaus veikalo "Vilniaus Ev. Liut. Bažnyčia" VI skyriaus apie "sinodus" vertimas).

Nuo pat pradžios Vilniuje įvykę sinodai arba parapijų atstovų su dvasininkais susirinkimai bažnytiniams reikalams aptarti ir svarstyti nebuvo išimtinai arba svarbiausi augsburgiški, bet susidėdavo iš maišytų protestantiško tikėjimo išpažinimo narių. Tokiems susirinkimams dažniausias akstinas būdavo bažnyčios vidujiniai reikalai ir nuo 1564 metų pradedant per visą šimtmetį ypatingai helvetiškosios bendruomenės nuolatos ir uoliai siekiamas sinkretizmas, tai yra susivienijimas su augsburgiškąja bažnyčia. Nors pirmiausiai tokio giminingų religijų susivienyjimo mintis kaip tik buvo pareikšta augsburgiškojo tikėjimo išpažinimo nario, Bohemijos brolio Jono Krucigerio (Johann Cruciger) 1554 metais, tačiau patys augsburgiškojo tikėjimo išpažinimo šalininkai per visą tą laiką atspariai ir užsispyrusiai vengė tokio susivienyjimo. Jie iš viso nedarydavo viešų susirinkimų ir šalinos nuo susivienyjimo su helvetiškiais ir socianiečiais bažnytiniuose ir pasaulietiškuose dalykuose, kad pasiliktų nuošaliai nuo karališkojo dvaro intrigų (sukiršinimų) ir galėtų ramiai gyventi savo tikėjime, ir dėl to jie vengdavo kitų protestantų nuolat vartojamo pavadinimo "sinodas". Pirmasis reformacijos dvasioje sinodas Vilniuje įvyko 1559 metais, kuriame svarbiausiai dalyvavo socianiečiai, taip pat helvetiškiai ir Bohemijos broliai. To sinodo pirmininkas buvo Vilniaus superintendentas, anks-

čiau pamokslininkas Lietuvos Brastoje, Simonas Zaciušas (Simon Zaciusz). Pirmasis augsburgiškasis sinodas Lenkijoje teįvyko 1565 m. birželio mėn. 15 d. Gostyne (žemutiniau Poznanės).

Šitas Lenkijos augsburgiškasis sinodas čia minimas dėl to, kadangi jo nustatyti dėsniai buvo padėti pagrindu kuriamai Vilniaus bažnyčiai. Šiam teigimui sutvirtinti seka keli šito sinodo nuostatai, kurį lotynų kalba aprašė augsburgiškasis Lenkijos superintendentas Erasmus Gličneris (Gliczner). "Has ecclesias Dei beneficio multis jam ab annis excitatas ac repurgatas, non suam priorem mutare Confessionem". Toliau kalbama apie pamaldų laikymą: "Cum consensu totius ecclesiae; superintendentes duos per impositionem manuum et oraciones electos a tota ecclesia habemus". "...quibus coelebs vita incommoda fuerit, matrimonium liberum facimus — Politicis negotiis non se ingerant, — oracula Dei proponant auditoribus, non sua somnia, sin monita ecclesiae preverint (sc. Seniores) hos a sacra communione arceant, facinorosos juxta praeceptum Pauli excommunicent". (Thomas, Altes und Neues Berlin 2te Aufl. 1754 p. 11. 21).

Suglaustai tai reiškia, kad per daug metų (prieš 1565 m.) augsburgiškosios bažnyčios išlaikė nepakeistą savo mokslą, kad bažnyčioje vartojama tvarka remiasi visos parapijos pritarimu, kad du superintendentai yra renkami bendruomenės, ir rankų uždėjimu ir maldomis jie yra įstatomi į pareigas (urėdą), kad jiems leidžiama sudaryti vedybinis gyvenimas, kuriems vienuoliškas gyvenimas yra nepakeliamas, kad neturi maišytis į valstybinius dalykus, kad pamokslą turi sudaryti Dievo Žodis, o ne paties svajonės, senjorai, kurie bažnyčios įspėjimų neklauso, pašalinami iš bendruomenės (ekskomunikuojami) ir nebeprileidžiami prie

Šventos Vakarienės (Komunijos).

Po 1559 metų Vilniuje yra įvykę sekanti sinodai, kur dalyvaudavo tik augsburgiškojo tikėjimo išpažintojai arba kartu su kito tikėjimo išpažintojais.

1564 metais sinodo pastangos pasiekti visų protestantiškųjų tikėjimų išpažintojų sutarimą liko bergždžios.

1565 metų sinodas atmeta anabaptistų mokslą, kurį siūlė Vengrovo (Wengrow) sinodas (Anabaptistai yra tikybinė sekta, neigianti bažnyčios ir valstybės valdžią, pripažįstanti tik suaugusių krikštą, reikalaujanti turto bendrumo ir t. t.).

1570 metų kovo mėn. 2 dieną įvyko dvilinkas susirinkimas, vadinamas consensus (bendras sutikimas), kur augsburgiškiai ir Bohemijos broliai ir, Radvilai Juodajam pageidaujant, helvetiškiai pasiuntė savo atstovus į Sandomiro sinodą, kur taip pat buvo siekiama visų protestantų susitarimas. Ten vesti pasikalbėjimai su augsburgiškiais nedavė susivienyjimo.

1570 m. birželio mėn. 26 ir 27 dienomis Vilniuje įvyko pasikalbėjimas (colloquium) tuo pačiu tikslu, kuris taip pat neturėjo pasisekimo.

1577 metais helvetiškio Volano (Wolan) sušauktas sinodas turėjo tą patį tikslą ir maža pasisekimo. — Čia augsburgiškiai nepritarė svarbiausia dėl to, kad jie tame įžiūrėjo ne tiek tikybinės vienybės norą, kiek politinį helvetiškių stiprinimą, kurie turėjo tikslą, kad karalius pereitų į protestantizmą, arba, gal būt, stiprinti Radvilos Juodojo galią.

1578 metų birželio mėn. 25 d. Radvilos pilyje įvyko bažnyčios susirinkimas vardu "Vilniaus Vienybė" (Concordia Vilnensis) arba "Atsitraukimas nuo Helvetiškių" arba, kitaip sakant, derybų padarinys (Recessus von den Helveten), kur dalyvavo daug teologų iš

Wittenbergo, Hallės ir Karaliaučiaus ir kuris turėjo tikslą išlyginti jau nuo 1562 metų prasidėjusį aiškų skilimą tarp lenkų ir vokiečių, arba tarp helvetiškių ir augsburgiškių bažnyčios. Šitas vyriausias tikslas nebuvo pasiektas. Tačiau "Vilniaus Vienybė" (Concordio Vilnensis) augsburgiškiams virto obalsiu jų bendratikių susivienyjimui ir galutinam atsiskyrimui nuo Kalvino pagrindinio mokslo, kurį jie pavadino schizmu (atskilimu), ir Krokuvoje bei Sandomire padaryto abiejų konfesijų sulyginimo atmetimui. Šioji "Vilniaus Vienybė" buvo augsburgiškių triumfas, nes augsburgiškių pusėn stojo ne tik lietuviai magnatai (didikai) Mikalojus Pacas (Nicolaus Pac, anksčiau buvęs katalikų vyskupas Kieve, vėliau protestantas), Žemaitijos vaidava Mikalojus Talvošas (Nicolaus Talwosz), bet ir kaikurie helvetiškieji dvasininkai perėjo į augsburgiškąją bažnyčią. "Vilniaus Vienybės" aktą pasirašė ne tik Vilniaus kunigai Motiejus Dambrauskas (Mathaeus Dambrowski) bei Jonas Someris (Johann Sommer), bet ir kiti protestantiški dvasininkai, pvz. iš Kauno ir Deltuvos, pastarieji priklausė helvetiškių bažnyčiai. Aną "Vienybę" (Concordia) pasirašė šie ne augsburgiškosios bažnyčios nariai: Mikalojus Kaucas (Nicolaus Kauz a Scola), Stanislovas Sudrovskis, superintendentas Kasparas Tarasovskis (Caspar Tarasowski), ir Stanislovas Martianus, kuris, nors reformatas arba helvetiškis buvo, padėjo parašą: Pastor Deovaltae (iš Deltuvos). To meto helvetiškiai rašytojai "Vilniaus Vienybę" minėjo su pasipiktinimu (V. Pareus Irenicon p .84. Regenvolsc. Syst. hist p. 94. Jablonski Cons. Sandom. 83. Hutter Iren. Christ. p. 130, 138. Cichocki, Alloquia Ossiecensia L. 1. p. 23. Oderborn Epist. ad Chytraeum 8. Col. August. 1581. Chytraei oratio de statu eccles. p. 293).

1585 metais Vilniaus vaivados ir hetmono Kristupo Radvilos name įvyko Vilniaus pasitarimas (Colloquium Vilnense) arba įvairių teologų pasitarimas. To pasitarimo sekretorius arba notaras buvo Rivius, kuris, spėjama, buvo autorius tos chronikos, kurią surado Narbutas (Tatai rodo chronikos įrašas J. F. R. 1697. Tie metų skaičiai gali reikšti nuorašo ar įrišimo metus). Tame sinode dalyvavo teologijos profesoriai Veisas (Weiss) Henricis (Henrici) iš Karaliaučiaus, mokslingasis kunigas Povilas Oderbornas (Paul Odeborn) iš Kauno, kunigas Someris (Sommer) iš Vilniaus ir helvetiškis Volanas (Wolan). Pasitarimo dalykas buvo Šventoji Vakarienė (Komunija), o tikslas — šių konfesijų suvienijimas, bet ir čia susitarimo nepasiekta.

1595 metais įvyko generalinis sinodas, kuriame buvo svarbiausiai svarstomi helvetiškių reikalai. Tik vienas augsburgiškių senjoras Jonas Cimermanas (Johann Zimmermann D.M.) ten davė savo parašą.

1599 metais įvyko protestantų susirinkimas, kur dauguma buvo helvetiškiai. Pasitarimo tikslas buvo tarpusavė savisauga prieš graikų unitarų ir Romos bažnyčios persvarą. Iš augsburgiškių dalyvavo tiktai Erasmus Gličneris (Glitschner) iš Poznanės. To pasitarimo išdava buvo helvetiškių ir graikų unitarų (krikščionys, nepripažįstą šv. Trejybės) sąjunga, kur pastariesiems vadovavo kunigaikštis Konstantinas Ostrogskis (Constantin Ostrogski). Susirinkimas pasakė, kad dėl tikybos skirtumo niekas negali būti užkabinėjamas ir, pasirėmus Varšuvos 1573 metų seimo (confoederation) nutarimais, buvo paskelbta tikybos laisvė. Augsburgiškoji bažnyčia čia tarp kitko teminima.

1615 metais įvykęs lietuvių - žemaičių sinodas pasižymėjo laimingu šaunaus Samuelio Dambrausko (Sa-

muel Dambrowski) išrinkimu ir paskyrimu Vilniaus pamokslininku, lietuvių superintendentu ir kartu vyresniuoju senjoru. Dambrauskas buvo gimęs 1577 m. Pogoržėlėje (Pogorzel, Pakalnelė), Lietuvoje, 1607 metais Miloslovo sinodo vienbalsiai išrinktas Lenkijos superintendentu, ir 1610 metais buvo Šmilgelio (Szmilgel) sinodo prezidentu. Jo garsiems pamokslams, vardu "Postilė" (išėjo 1621 m. Vilniuje ir vėliau Thorne) karalius Sobieskis 1691 metais suteikė spaudimo privilegiją, nors pats veikalas buvo parašytas augsburgiškojo tikėjimo išpažinimo (Augsburgische Confession) dvasioje. Dambrauskas mirė maru Vilniuje 1625 m. liepos mėn. 5 d. ir užrašė savo knygyną (biblioteką) bažnyčiai.

1633 metais nebuvo sinodo, bet Vilniuje susirinko komisija tikybos įstatymams peržiūrėti ir pataisyti, kur ir vienas teisės žinovas dalyvavo, bet nebuvo prileistas prisiekti (balsuoti?) ir pasirašyti disidentų teisių. Šitas susirinkimas buvo savo rūšies paruošiamoji komisija dar tais pačiais metais Vladislovo IV išleistoms privilegijoms. Šių privilegijų viena buvo skirta "Augsburgiškąjam Tikėjimui" (Augsburgische Confession) ir antroji — taip pat "Augsburgiškąjam Tikėjimui" su priedu "ir jų apologija Sandomiro sulyginime"; šios apologijos nuolat laikėsi Vilniaus helvetiškiai, bet niekuomet — augsburgiškiai. Šitoji privilegija yra 1633 m. liepos mėn. 20 dienos, o antroji, tik augsburgiškąją bažnyčią liečianti, yra birželio mėn. 15 dienos. Liepos mėn. 20 dienos privilegiją su apologijos priedu sau išnaudodami, helvetiškiai, neišsiskirdami iš bendrosios privilegijos, tuo būdu tiksliau nusakė savo tikėjimo išpažinimą ir, kaip matyti, tuo siekė pašalinti kliūtį abiejų tikėjimų išpažinimų unijai.

1645 metais įvyko sinodas atstovams rinkti į Thorno

susirinkimą, pavadintą Colloquium Charitativum Torunense, kuriam pirmininkavo Jurgis Osolinskis (Georg Ossolinski) ir vyskupas Jurgis Tiškevičius (Georg Tyszkiewicz), o augsburgiškasis kunigas iš Vilniaus, Joachimas Gebelis (Goebel) buvo sekretoriumi, kuris savo pranešimą apie pasitarimus pasiuntė į Vilnių 1645 m. gruodžio mėn. 10 d. Thorno susirinkime taip pat dalyvavo kunigas Eichbornas iš Kurlandijos, teologijos profesorius Huilsemanas (Huelsemann) iš Wittenbergo ir vyskupas Tomas Ujejskas (Thomas Ujejski) iš Vilniaus. Ir tuomet nepasiekta helvetiškojo ir augsburgiškojo tikėjimų suvienyjimo. Priešingai karaliaus Vladislovo VI pageidavimui, Vilniaus augsburgiškiai mažu skaičiumi tedalyvavo Thorno susirinkime, tuo tarpu kai jų dauguma namie pradėjo rūpintis savo atskiru organizavimos. To pasekmė buvo, kad 1648 metais buvo užbaigta nuosava bažnyčios santvarka (nuostatai, įstatymai). Tais pačiais metais bažnyčios santvarkos paskelbimą galima pavadinti 1648 metų bžnyčios įstatymų (kanonų) sinodu.

1655 metais liepos mėn. 5 dieną, Vilniuje pasibaigė konventas (Conventus: susirinkimas), kurio notaras arba sekretorius buvo dr. Melleris. Pasitarimai buvo pradėti magistro Otono Matesiaus (Otto Mathesius) kalba, kuris buvo lenkų ir vokiečių kalbomis pamokslininkaująs Vilniaus kunigas; konventui pirmininkavo dr. Motiejus Letovas (Mothaeus Lettow, gydytojas), o jo asesoriais buvo Kristupas Hornis (Christoph Horney). Pasitarimai lietė rinkimus, bažnyčios įstatymus, bažnyčios valdymą (administravimą), kur buvo pasiremta 1626 metų senjorų protokolais, agendos išleidimą, ypatingo nuolatinio dvasios tėvo paskyrimą ir patį Thorno susirinkimo portokolą. Tokie susirinkimai turėjo įvykti kas 2 metai.

1673 metais įvyko augsburgiškai teologinis disputas tik tarp augsburgiškojo tikėjimo išpažinimo vyrų: Pezaroviaus, Herbiniaus ir Kreškos, kurie disputavo apie įgimtąją nuodėmę ir pateisinimą (Erbsuende und Rechtfertigung); Herbinius savo tezes pridėjo prie protokolo. To disputo aktai buvo pasiųsti Karaliaučiaus teologams sprendimui padaryti.

1677 metais įvyko generalinis konventas (susirinkimas) Vilniuje, kuriam pirmininkavo pulkininkas Neustadtas, kuris 1679 metais aukojo bažnyčiai varpą.

1719 metų sinodas Kėdainiuose pasiekė, kad augsburgiškiai susitarė su helvetiškiais, jog vieni antriems duos savo bažnyčias pamaldoms, kurios bus atliekamos atitinkamo tikėjimo išpažinimo pamaldų tvarka. Šitas susitarimas buvo pavadintas "Simultaneum".

1741 - 1780 ir 1784 metais buvo sinodai Biržuose ir Bauske, kuriam pirmininkavo Ropas (von Roppe), kurie taip pat buvo glaudžiame sąlytyje su Vilniaus bažnyčia.

1778 metų sinodas Kėdainiuose vėl darė pastangas pasiekti uniją su helvetiškiais, paliekant atskirą parapijų santvarką ir atskiras konsistorijas, bet susitarimo vėl nepasiekta.

1780 metų vasario mėnesį apygardos sinodas Vilniuje įkūrė lietuvių Vilniaus konsistoriją, kuri nepriklausė nuo Varšuvos, ir kuri buvo beveik visų Lietuvos parapijų augščiausioji valdžia. Asesoriais tuomet buvo kunigai iš Kauno ir Slucko, kurių pareiga buvo egzaminuoti pamokslininkų kandidatus, nes nuo to laiko Lietuvoje niekas negalėjo tapti pamokslininku be tokių egzaminų. Jos pirmininkas buvo artilerijos majoras Kronemanas (Cronemann), o rinkti atstovai buvo Reibnicas, Vietinghofas, dr. Klecas (Reibnitz, Viettinghoff, Dr. Kloetz) ir kiti.

1784 metais Biržuose įvykęs sinodas padalino augsburgiškąsias parapijas į tris apskričius, būtent: Vilniaus, Biržų ir Slucko. Vilniaus apskričiui buvo priskirtos Vilniaus, Goiceniškių, Kauno, Grodno, Viešniavos, Jonavos ir Gelgaudiškių parapijos.

3. APLINKOS VEIKIMAS Į MAŽ. IR DIDŽ. LIETUVOS LIETUVIUS EVANGELIKUS

Ligi Lietuvos nepriklausomybės atstatymo lietuviai evangelikai Rusijos - Vokietijos siena buvo perskirti į Didž. ir Maž. Lietuvos lietuvius evangelikus. Maž. Lietuvos lietuviai evangelikai buvo stipriai veikiami iš vakarų ateinančios kultūros, vokiečių kalbos per mokyklas bei bažnyčias ir pagaliau pačių vokiškų krašto valdovų, kurių tikyba buvo ta pati. Nors šių faktorių stipriai veikiami, visgi dauguma Maž. Lietuvos lietuvių liko ištikimi savo tautai ir visą laiką tarp savęs vartojo gimtąją kalbą.

Didž. Lietuvos lietuviai evangelikai gyveno labiau savišką gyvenimą. Nors rusai ir valdė kraštą, tačiau lietuvių evangelikų gyvenimui jie jokios kultūrinės įtakos nepadarė. Valdinėse mokyklose buvo mokinama tik rusiškai. Kadangi rusiškų mokyklų lankymas nebuvo privalomas, tai kaimo lietuviai evangelikai mažai jų telankė, dėl to jiems rusų kalba liko svetima. Būdami kitos tikybos, rusai negalėjo įtakoti lietuvių evangelikų nei per bažnyčią, nei per tikybą. Užtat jie kultūriškai ir tikybos reikaluose nepergyveno pašalinės ir jiems nepageidaujamos įtakos iš rusų pusės.

4. GIMINYSTĖS RYŠIAI

Taip gyvenant svetimų sudarytose skirtingose aplinkose pasireiškė tam tikras paviršutinis skirtumas tarp Didž. bei Maž. Lietuvos lietuvių evangelikų. Bet juk didelė dalis Didž. Lietuvos lietuvių evangelikų buvo kilmės iš Maž. Lietuvos. Už tat giminystės santykis, ta pati tikyba ir abiejų ta pati gimtoji kalba rišo abiejų kraštų lietuvius evangelikus gana tampriais ryšiais. Nežiūrint to, kad juos skyrė Rusijos - Vokietijos siena (Didž. Lietuvos lietuviai evangelikai daugiausiai gyveno Vokietijos pasienyje) abiejų kraštų lietuviai evangelikai vietomis palaikė gana gyvą bendravimą. Dažnai asmeninės giminystės ryšiai buvo priežastimi, kad vieni kitus lankydavo, o to pasekmėje vystydavos nauji susipažinimai ir įvykdavo nauji susigiminiavimai. Tie reiškiniai rodo, kad tarp Didž. bei Maž. Lietuvos lietuvių evangelikų tautinio bei dvasinės struktūros skirtumo nebuvo.

5. DVASINIAI RYŠIAI: SURINKIMO VAIDMUO LIETUVIŲ EVANGELIKŲ GYVENIME

Svarbus veiksnys dvasiniams ryšiams palaikyti tarp Didž. ir Maž. Lietuvos lietuvių evangelikų buvo surinkimai. Jis turėjo veiklios įtakos lietuvių evangelikų dvasinio būdo vystymuisi. Dėl politinių bei karo įvykių ir bolševikų okupacijos surinkimai Lietuvoje beveik išnyko, tik Maž. Lietuvoje vienur kitur jie dar esą laikomi.

Surinkimai atsirado ne dirbtinu būdu, kaip kokia

šiaipsau organizacija, bet išaugo iš pačių žmonių sielų troškimo tenkinti žmogaus dvasinį alkį. Surinkimai buvo tam tikras veiksnys lietuvių kultūros plėtotėje. Surinkimų vaidmens ir reikšmės pažinimas siejasi su klausimais: 1) Kodėl ir kokiose sąlygose atsirado surinkimai, 2) kas buvo tie žodžio sakytojai, 3) kokie buvo surinkimai ir 4) surinkimų tikybinis, kultūrinis ir tautinis vaidmuo.

6. SURINKIMAI MAŽ. LIETUVOJE

a) SURINKIMŲ ATSIRADIMO PRIEŽASTYS IR SĄLYGOS

Ilgainiui Liuterio reformacijos mokslo sekėjai labiausiai kreipė dėmesį į tai, kad tikėjimas viršutiniai liktų grynas. Tais laikais buvo išplytėję mokytų ir dvasininkų net kartais iš sakyklų skelbiami vaidai bei ginčai dėl formalių asmeninių pažiūrų vienu ar kitu religinių ceremonijų klausimu. Gyvu dvasiniu tikėjimu jie mažai tesirūpino, nes dvasiškai gyvas tikėjimas tuomet išviso nebuvo aiškiai suprantamas. Matant, kai Romos katalikų dvasininkija buvo augštai statoma ir garbinama, pradėta ir liuteronų kunigus augštinti bei garbinti; o šie dėlto augščiau save statė už eilinį žmogų. Daugumos kunigų atliekamos pamaldos svarbiausiai buvo apeigos, kuriose nebebuvo jaučiama nei kunigo, nei parapiečių dvasiškai gyvo tikėjimo. Tačiau ir tokiame dvasinio sumenkėjimo laike tarp anų kunigų atsirado dar vienas kitas asmuo, kurie turėjo tą nuojautą, kad tikėjimas turi pasireikšti dvasiniu gyvumu. Tokie kunigai, kaip Pilypas Jokūbas S p e n e r i s (gimęs 1635 m. ir miręs 1705 m., Hallės teologijos fakulteto steigėjas ir profesorius), A. C. F r a n k a s (gimęs 1663 m. ir miręs 1727 m., profesorius, mokslinin-

kas ir Hallės pirmos našlaičių prieglaudos steigėjas) ir kiti pradėjo skelbti Dievo žodį paprastu ir žmonėms lengvai suprantamu būdu; jie mokino žmones ir kalbėjo į juos, kaip tėvas į vaikus. Apskritai tuomet kunigai skaitė už pažeminimą jaunaisiais rūpintis. Tik Speneris vėl pradėjo vaikus bei jaunuosius globoti bei auklėti. Žmonės suprato jų pamokslus, visa širdimi tikėjo Dievui ir stengėsi gyventi, kaip Evangelija mokina. Anie skelbėjai nurodė į tai, kad nebūtinai reikalinga ypatingai pasiruošti kunigo pareigoms, kad apsakius Dievo žodį, ir tuo save išskyrus iš žmonių. Dėl tokių pažiūrų skelbimo atsirado surinkimėliai arba tikinčiųjų sielų draugijėlės liuteronų bažnyčioje, kurios nebesitenkino kunigo trumpomis pamaldomis. Surinkimėliams priklausą žmonės po pamaldų susirinkdavo draugiškam giedojimui, Švento Rašto apmąstymui ir širdies maldai. Surinkimėlių dvasia greitai plėtėsi visoje šalyje ir pasiekė ir Rytprūsius. Karaliaučiaus miesto surinkimėliai palaikė glaudžius ryšius su Hallės mieste veikusiais surinkimėliais. Tas laikotarpis vadinamas pietizmo gadynė. Per į lietuvių kalbą verstus raštus ir prūsų lietuviai gavo pažinti pietistinę dvasią ir pradėjo ją pamėgti.

Antras reiškinys, turėjęs didelės reikšmės į prūsų lietuvių tikybinį augimą, buvo hernhuto brolių atvykimas į Maž. Lietuvą (Ši brolija arba Brüdergemeinde, grafo Cincendorfo vadovaujama, buvo įsikūrusi Herrnhut mieste, Lausitzo srityje). Pats Cincendorfas, keliaudamas į Liflendiją, net tris kartus buvęs Karaliaučiuje. Pirmasis Brolių Draugijos knygininkas V. Ranzau savo rašte sako, jog buvę ryšiai tarp tikinčiųjų sielų Lietuvoje ir Brolių Draugijos, ir kad 1729 m. Kristijonas D o v y d a s bei Timotejus F r i e d l e r i s atvykę į Karaliaučių ir draugavę su gimnazijos direk-

torais: Lysius, Wolf bei Rogal. 1733 m. Fridrikas Benišas ir Kristupas Demutas atvykę į Lietuvą. Vieno mokytojo užrašuose iš 1861 m. apie "maldininkus" randama, kad Benišas bei Demutas atvykę į Lietuvą tam, kad salcburgiečiams apsakius Dievo žodį. Bet kitoje vietoje vėl nurodoma, kad tie "broliai" atvykę kaikurių kunigų, ypatingai kun. Adomo Fridriko Šimelpfenigio (gimęs 1699 m. Piktupėnuose ir miręs 1763 m. Papelkiuose) iš Papelkių kviečiami. Šis teigimas paremiamas tuo, kad "brolių" surinkimai buvo laikomi apie Papelkius ir Gumbinę, kur be salcburgiečių ir lietuviai lankydavę surinkimus. Šitie "broliai" salcburgiečių tarpe neturėję pasisekimo, nes salcburgiečiai ilgainiui pradėjo daugiau rūpintis turtais, negu dvasiniais reikalais (Matyti, Prūsijos valdžios remiami jie pasidarė turtingi.). Tačiau iš Prūsų lietuvių "broliai" susilaukė daug meilės, o iš kantorių, mokytojų ir kunigų — paramos. Ypač kunigai rėmė, kad hernhuto "broliai" dirbtų mokytojo darbą mokyklose. Kun. Rogge iš Darkiemio pasakojęs, jog per Liuterio katekizmą, nekurio Lysaus į lietuvių kalbą išverstą, prūsų lietuvių krikščionumas buvęs išbudintas, ir dėl to, esą, čekiškieji hernhuto "broliai" radę daug širdingesnį priėmimą pas prūsų lietuvius, negu pas salcburgiečius. Iš šito katekizmo pasiruošę mokytojai, esą, pasidarę pirmieji besiplečiančių surinkimų žodžio sakytojai.

Šita hernhuto brolija ypatingai garbinusi Kristaus kraują ir žaizdas, pvz. giesmė "Kristaus kraujas ir teisybė..." Brolija mėgusi ypatingai meiliai ir saldžiai pažymėti Jėzaus vardą. Toje įtakoje ir prūsų lietuviai, minėdami Jėzaus vardą, pradėję vartoti augščiausio laipsnio meilius bei mažybinius žodžius, pvz.: "Mieliausias arba saldžiausias Jėzulėli", "Miela Kristaus

galvelė" ... "Galva brangiausioji" ... "Mylims mano Jėzulyti" ... "Nekalts Dievo Avinėli"... Šios formos dažniau randamos psalminėse. Yra nurodymų, kad prūsų lietuvių skambūs ir šlovnūs giesmių balsai esą panašūs brolijos vartotam giedojimui.

Trečias prūsų lietuvių surinkimų kūrimos skatinęs veiksnys buvo imigrantai salcburgiečiai. 1709 - 11 metais siautėjęs maras išnaikino daugiau, negu 40% prūsų lietuvių. Šimtai kaimų ir tūkstančiai sodybų bei ūkių liko be savininkų ir be žmonių. 1731 - 32 metais Salcburgo evangelikai buvo Salcburgo katalikų arkivyskupo grafo Firmian smurtu išvaryti iš savo tėviškės dėl savo evangeliško tikėjimo. Prūsijos karalius Fridrikas Wilhelmas I priglaudė išvarytuosius salcburgiečius savo žemėje, apgyvendino juos Maž. Lietuvoje vietoje išmirusių prūsų lietuvių ir teikė jiems visokeriopą medžiaginę pagalbą. Atvykę kolonistai salcburgiečiai pradžioje buvo uolūs bažnyčios lankytojai, giedojimo bei Šv. Rašto apmąstymo mėgėjai. Po bažnytinių pamaldų jie rinkdavosi į surinkimus, kur giedodavo jų mėgiamas giesmes, skaitydavo dvasines knygas apie tikrą krikščionumą bei maldas. Tuos salcburgiečių surinkimus pradėjo lankyti ir vokiečiai ir prūsų lietuviai. Prūsų lietuviai vis labiau pamėgo salcburgiečių pietistinį tikėjimą. Kun. Breneris aprašo, kad prūsų lietuviai surinkimuose kartu verkdavę su verkiančiais salcburgiečiais, nors prūsų lietuviai jų vokiškų pamaldų nesuprasdavę. Klausiami, kodėl jie verkią nesuprasdami pamaldų, prūsų lietuviai atsakydavę, nors ir nesuprantą, bet gaivinąsi skaudžiai verkiančių salcburgiečių tikėjimu.

Nors reformacijos skelbiamas Evangelijos tikėjimas Maž. Lietuvoje buvo įvestas 1525 m., bet žmonių švietimas ir evangeliško tikėjimo įsisąmoninimas vis

tik ėjo lėtai. Kun. Rogge iš Darkiemio aprašo, kad dar 17-ame amžiuje, nors lietuviai skaitėsi jau krikščionys ir meilę bei pagarbą rodė savo kunigui, bet jų krikščionumas buvęs dar paviršutinis. Jie dar buvę prisirišę prie stabmeldystės stabų ir nešdavę jiems aukas. Jiems rodėsi, kad senieji dievai pastoję dvasiomis, visur gyveną bei viską valdą. Jų vaizduotėje maišėsi krikščionumas su stabmeldyste, ir kartais jie lengviau suprasdavę krikščioniškas mintis pagalba stabmeldiškų paveikslų arba išsireiškimų. Žmonių dvasinis pakilimas buvo dar gana žemas. Nors krašte bažnyčių buvo, bet jos buvo apleistos ir labai nešvarios. Tačiau skelbiamam pietistiškai krikščioniškam gyvenimui prūsų lietuviai pradėjo noriai pasiduoti.

b) PRŪSŲ LIETUVIŲ SURINKIMŲ PRADŽIA IR RAIDA

Ilgainiui prūsų lietuviai vis labiau priprato prie salcburgiečių surinkimų, o salcburgiečiai, matydami prūsų lietuvių tikybinį palinkimą, pradėjo raginti juos prisidėti prie evangeliškų surinkimų. Nurodoma, kad salcburgietis H o f f e r i s išmokęs lietuvių kalbos, kad galėtų laikyti lietuviams surinkimus, su jais giedoti bei melstis. Veikiai po to lietuvis mokytojas Kristijonas D e m s k i s įvairiose vietose pradėjęs laikyti lietuviams surinkimus ir sueiliavęs dvasinių giesmių, kurių aštuonios yra randamos Psalmų knygose.

c) JURKŪNIŠKIŲ SURINKIMAS

Keletą metų vėliau Fridrikas G r e n c a s pradėjo laikyti lietuvių surinkimus. Jis buvo salcburgietis ūkininkas ir gyveno Jurbarke prie Įsruties. Dar mažu kū-

dikiu būdamas jis ant savo tėvo pečių atkeliavo iš Salcburgo į Maž. Lietuvą, nes išvarytieji salcburgiečiai neturėjo vežimų ir, ant pečių nešdami mažus vaikus bei mantą, turėjo eiti pėsti. Grencas labai pamilo prūsų lietuvius, išmoko jų kalbą ir apsakė jiems Dievo Žodį. Jis turėjo gerą iškalbą, buvo žmonių mėgiamas bei gerbiamas. Su kunigais ir bažnyčia Grencas gyveno sandoroje. Ypač kun. Ostermejeris jį labai gerbė ir savo dvasišku "tėvu" vadino. Grenco mirties (miręs 1826 m.) minėjimui ir pagarbiam atminimui yra sueiliuota vokiečių ir lietuvių kalbomis giesmė "Kova jau atlikta" (Psalmų knygose 318 nr.). Savo pasekėjams Grencas rašydavo dvasinius laiškus, kurie būdavo surinkimuose skaitomi, saugojami ir augštoje pagarboje laikomi. Vėliau ir kiti sakytojai, pvz. Jokūbs Ašmons, rašydavo dvasinius laiškus savo surinkimui.

Artimiausias Grenco pasekėjas buvo Jurkūnas (gimęs 1806 m. ir miręs 1884 m.) iš Grandeninkų, Piktupėnų parapijos. Nors Grencas įkūrė šį surinkimą, bet jis buvo pavadintas jo pasekėjo Jurkūno vardu, matyti, dėl to, kad šis buvo tikras prūsų lietuvis. Viršutinio gyvenimo atžvilgiu Jurkūno arba jurkūniškių surinkimas pradžioje nebuvo griežtas ir prisilaikė Mato 15, 11: "Ne kas pro burną įeina, sutepa žmogų..." Vėliau ir jurkūniškiai buvo tuo atžvilgiu griežtesni. Tarp daugelio jurkūniškių sakytojų randamas ir Fridrikas Kelkis (gimęs 1801, miręs 1877 m.), kuris 1832 m. išleido pirmąjį lietuvišką laikraštį "Nusidavimai apie Evangelijos Praplatinimą tarp Žydų ir Pagonų", parašė ir išvertė daug tikybinio turinio knygų ir sueiliavo lietuviškų giesmių.

Apie tą patį laiką šalia jurkūniškių laikė lietuviams surinkimus dar broliai Jurkšaičiai, kurie versdavo ir eiliuodavo giesmes. Mikelio Jurkšaičio 19 gies-

mių yra patalpintos Psalmų giesmių knygose, pažymėtos M. J. L. Tuo metu ir mokytojas E. Mertikaitis iš Jonikačių, kai turėdavo laiko, apsakydavo žodį lietuvių surinkime, ir sueiliavo daug giesmių; jo 12 giesmių yra patalpintos Psalmų giesmių knygose, pažymėtos E. M.

Surinkimų sakytojų veikla didėjo ir plėtėsi. Tuomet kaikurie kunigai buvo prieš surinkimus, ir laikotarpyje nuo 1818 iki 1824 m. valdžia pradėjo persekioti ir į kalėjimus uždaryti sakytojus. Bet vėl buvo kunigų, ypatingai kun. Adomas Fridrikas Šimelpfenigis (gimęs 1699 m. Piktupėnuose ir miręs 1763 m. Papelkiuose) iš Papelkių, kurie užtarė sakytojus ir rėmė surinkimus. Vėliau surinkimų mėgėjas ir sakytojų užtarėjas buvo Ragainės vyskupas Malkvicas (Malkwitz, gimęs 1791 m. ir miręs 1850 m.). Pradžioje jis buvęs didelis surinkimo priešas. Apie jį yra užrašytas sekantis įvykis. Anuo metu, kai surinkimas buvo laikomas Paskalviuose, vysk. Malkvicas su savo bernais, virvėmis vežini, vyko surinkimą laikančius sakytojus surišti ir į kalėjimą įmesti. Prieš atlikdamas surišimo darbą, jis, palikęs vežimą ir bernus ant kelio, ėjęs tyliai pasiklausyti, ką tas sakytojas apsako. Čia jis išgirdęs tikrą tiesą, ką sakytojas sakęs. Surinkimui pasibaigus, vysk. Malkvicas, įėjęs pas sakytoją, pasakęs: "Aš atvažiavau tave surišti, bet dabar esmi tavęs surištas". Mano parapijos jums laisvos. — Kaukėnų konsistorijos patarėjas Henricis dažnai draugiškai keliavęs su sakytoju Dargiu ir laikęs surinkimus. Plaškių kun. Hicengratas (Hitzengrath) sakytoją Jurkūną vadino savo draugdarbininku. Katyčių kun. Hechtas po pamaldų pasikviesdavęs sakytoją Štrėkį (vėliau Štrėkis buvo Margiškių - Sartininkų mokytoju - kanto riumi) ir klausdavęs jo nuomonės, ar jo pasakytas pa-

mokslas buvęs tinkamas. Šie pavyzdžiai rodo, kad kai kurie kunigai buvo nuoširdūs sakytojų ir surinkimo draugai ir augštai vertino surinkimo bendradarbiavimą su bažnyčia.

Neapykantos sakytojams ir jų persekiojimo priežastys buvo tatai, kad kaikurie sakytojai, išeidami iš savo evangeliškai tikybinės vaizduotės, be skirtumo viešai barė bei smerkė ir kunigų, ir valdžios pareigūnų blogus darbus.

d) KLIMKIŠKIŲ ARBA SENASIS SURINKIMAS

Dar Grenco laikais netoli Priekulės, Klaipėdos krašte, surinkiminėje dvasioje pradėjo reikštis augštos doros, gilaus tikėjimo, bei asketiško būdo sau ir kitiems, Klimkus Grigelaitis (gimęs 1750 VII 23 Poškuose ir miręs 1825 VI 21 Pašalteikiuose, Priekulės parapijoje). Jis buvo statybininkas-dailydė ir yra pastatęs pirmąją senąją medinę bažnyčią Juodkrantėje. Žodžiui sakyti jis gavęs įkvėpimą iš girdėto apreiškimo: "Padėk savo kirvį ir eik apsakyti Pono Dievo žodį". Jis pats pradėjo lietuviškus surinkimus laikyti apie 1806 metus. Pradžioje jo žodžio žmonės nemėgo, bet vėliau jis turėjo didelį pasisekimą ir apkeliaudavo nuo Priekulės iki Nemuno ir Smalininkų. Paskiau jis buvo skaitomas surinkimų Lietuvoje galva ir tvarkytojas. Tuomet žmonių supratimas apie Šv. Raštą buvo dar silpnas. K. Grigelaitis pasikalbėjimais aiškindavo žmonėms Dievo žodį, mokydavo juos melstis bei krikščioniškoje meilėje gyventi. Savo asketišką nusistatymą Klimkus įvedė ir savo surinkime. Jie griežtai vengė alkoholinių gėrimų, tabako vartojimo, pasaulietinių žaidimų, nenešiojo puošnių bei margai dažytų

rūbų ir nevartojo margai apvilktų patalų. Jie kovojo prieš girtuokliavimą ir reikalavo krikščioniško santūraus bei padoraus elgesio. Mat, anuomet girtuokliavimas bei kiti nešvankūs reiškiniai krašte buvo labai išsiplatinę, pvz. vestuvėse būdavo nuo 8 iki 14 dienų girtuokliaujama. Užtat klimkiškių asketiškai pietistinis elgesys tuomet buvo krašto žmonėms naudingas ir pamokantis. — K. Grigelaitis, kai turėdavo ypatingą įkvėpimą, kurdavo ir giesmių. Jo 12 giesmelių arba "liaupsikių" yra patalpintos "Pagerintose giesmių knygose". Jis turėjo ypatingą gabumą įvykiams nujausti. Kai tuo metu ėjusio rusų vokiečių karo laike rusai jau buvę netoli Priekulės, tai kun. Cipelis (Zippel) ruošėsi apleisti Priekulės miestą ir keltis per mares į Juodkrantę. K. Grigelaitis, tuomet dirbęs savo amato darbą Blymačiuose, atskubėjęs pas kun. Cipelį pareiškė: "Pasilik! Ponas Dievas man apreiškė, kad neprietelių šičion nepareis". Ir tikrai rusai į Priekulę neatėjo.

Jo pirmieji mokiniai ir pasekėjai buvo Preikšas iš Tilžės, Jonas Abromaitis iš Trepenų ir Albušaitis iš Kalvelių. Šie asmenys buvo be ypatingo mokslo ir mintis savo pamokslams imdavę daugiausiai iš Bogatzkio "skarbnyčėlės". Šventas Raštas jiems dar buvo sunkiai suprantamas. Jie buvo kuklūs savo reikalavimais ir tik troško stiprinti savo tautiečių tikėjimą bei mylėti artimą. Pireš leisdamas naujam asmeniui žodį sakyti, jis griežtai ištirdavęs jo dorinę praeitį ir tik tuomet, sakytojams ir surinkimui pritarus, leisdavęs jam sakyti žodį ir melstis surinkime. Jei toks asmuo pasirodydavo tinkamas, jis būdavo tada įvedamas į sakytojo pareigas.

Doriškai nusidėjusiam sakytojui uždėdavę moralinę bausmę ir pašalindavę iš surinkimo. Sakytojo asmenį

geriau pažinti padės sekančiųjų asmenų aprašyti pavyzdžiai.

Pasižymėjęs Klimkaus Grigelaičio pasekėjas Albušaitis pradžioje buvo laivininkas Šilutės krašte. Persikėlęs į Trepenų kaimą, jis pradėjo sėkmingai laikyti surinkimus ir buvo geruose santykiuose su kunigais. Jis buvo geras Švento Rašto žinovas ir gabus žmogus, užtat buvo paskirtas mokytoju Kalveliuose prie Viešvilės. Jis prisijungė prie klimkiškių surinkimo ir lankęs Didž. Lietuvos lietuvius evangelikus.

Mikelis Dargys iš Užlėknių, Vyžių parapijos, buvo apsišvietęs ir skaitęs daug moksliškų knygų vokiečių kalba. Jis gerai pažinojęs Liuterio Švento Rašto aiškinimus. Dėl savo kilnios dvasios, tvirto bei patvaraus būdo, gilaus tikėjimo ir savęs išsižadėjimo, jis buvęs vyriausias bei teisėjas tarp surinkimininkų. Jis tikrindavęs sakytojų tinkamumą ir kartais atstatydavęs net senesnius sakytojus dėl nesugebėjimo. Surinkimininkai vengdavę pasaulinio teismo. Dargys dažnai būdavo jų teisėjas. Jo teismo būdas rėmėsi tikėjimu. Sukviestas šalis jis paprašydavo skaityti "Tėve mūsų". Po penkto prašymo "Ir atleisk mums mūsų kaltes, kaip ir mes atleidžiame savo kaltininkams", viena šalis paprastai prisipažindavo kalta. Jei neprisipažindavo nei viena šalis kalta, tai jis tirdavo reikalą giliau ir darydavo savo sprendimą. Nepatenkintoji šalis būdavo pagrąsinama arba stačiai pašalinama iš surinkimo, ko surinkimininkai labai bijodavo. Atgailą padariusysis galėdavo grįžti į surinkimą.

M. Dargys dažnai, ypač laikotarpyje nuo 1840 iki 1848 m. buvęs persekiojamas ir kalinamas. Kartą jis su savo draugu Preikšu buvę surišti ir į Tilžę nugabenti, kur apskrities viršininkas juodu uždaręs kalėjime. Kalėjime jiedviem pagrąsino turėsią badauti. Rody-

damas į kalėjimo sienas, Dargys atsakęs, kad šitie mūrai jiems duosią valgyti. Išgirdę apie judviejų kalinimą, spaustuvininkas Postas ir įmonininkas Bruderis tuoj aprūpino juodu maistu. O Ragainės vyskupas Malkvicas jųdviejų dėliai kreipėsi į Prūsijos karalių Fridriką Wilhelmą IV, kuris tuoj davęs parėdymą juodu paleisti ir įsakęs tam asmeniui, kuris juodu patalpino į kalėjimą, sumokėti kiekvienam po 50 talerių. Dargys tų pinigų nepriėmęs, o Preikšas tuos pinigus išdalinęs vargingiesiems. Vėliau jis gavęs nuo Prūsijos generalinio vyskupo leidimą nekliudomas laikyti surinkimus.

M. Dargys vykdavęs ir į Maskoliją (Didž. Lietuvą) žodį apsakyti. Ten jis turėjęs nuo Rymo katalikų dvasininkų daug kentėti. Kartą jis buvo sugautas ir Rymo katalikų dvasininkams atiduotas. Jie jį pastatę ant juodo paklodo ir įdavę į ranką degančią žvakę — mokytojo simbolį. Tada jie jį iškeikę, žvakę užpūtę ir į kalėjimą uždarę grąsindami, kad jį ten velnias pagriebsiąs. Jie laukę tris dienas, kad velnias jį pagriebtų. Kadangi velnias jo neėmęs, tai jie jį išgabenę per sieną į Maž. Lietuvą.

Klimkiškiams priklausęs sakytojas M a r č i s iš Kretingos buvęs liesas, garbingos išvaizdos ir griežto asketiško būdo žmogus. Visą amžių jis likęs nevedęs, barzdos neskusdavęs, nes tai esą puošimos žymė, vengęs, kaip ir dauguma anų sakytojų, margai dažytų rūbų ir margai apvilktų užklodų, prie apsiausto turėjęs ne sagas, o kabes, nevalgęs kiaulienos ir nevartojęs šventadieniais gaminto maisto.

Klimkiškių sakytojas Jokūbas A š m o n a s (Jokubs Ašmons) iš Lankupių prie Priekulės pasižymėjo dar tuo, kad organizavo vargingųjų bažnyčių, ypač altorių puošimą ir veikė už pasiuntinybės praplatini-

mą. Savo surinkimams jis rašė lietuviškus dvasiškus laiškus. Jis yra veikęs tarp 1850 iki 60 m. ir esąs parašęs daugiau lietuviškų raštų.

Būdingas buvęs klimkiškių sakytojas Naujokas (miręs apie 1887 metus) iš Kulminų. Jis buvo dažnai. suimamas dėl savo veiklos. Kartą jį suėmę atgabeno pas Tilžės apskrities sekretorių Dodillet. Šisai griežtai paklausęs, kuomi Naujokas nusidėjęs; suėmėjai atsiliepę: "Jis meldžiasi ir laiko surinkimus". Sekretorius atsakė: "Atveskite man piktadarius ir valkatas, o ne tuos, kurie meldžiasi". Apskrities viršininkas Naujoką vis tik nubaudęs 3 taleriais ir uždraudęs jam žodį kalbėti. Generalinio vyskupo Sartoriaus užtartas, Naujokas buvęs išteisintas ir atgavęs laisvę. Dvarininkas Dresleris iš Štreitlaukių, kuris ten turėjęs degtinės varyklą, areštuodavęs Naujoką už tai, kad jo įkalbėti prūsų lietuviai mažai bevartoję degtinės, ir dėlto dvarininkui grėsė nebetekti savo pelno. Kartą ir bažnytinė vyriausybė uždraudė jam žodį apsakyti. Tada jis kreipęsis tiesiai į Prūsijos karalių Fridriką Wilhelmą IV, kuris jam atsiuntęs savo ranka rašytą laišką, kad jis galįs keliauti iki Berlyno ir be baimės apsakyti žodį.

e) JURKŪNIŠKIO IR KLIMKIŠKIO SURINKIMO SANTYKIAI

Su Grencu prasidėjęs jurkūniškių surinkimas labiausiai veikė už Nemuno, rytprūsinėje Maž. Lietuvos dalyje. Jurkūniškiai ne taip griežtai kreipė dėmesį į paviršutinį, kūniškąjį žmogų, pvz. kokį jis vartoja maistą ar kokiais rūbais rengiasi, bet, sekdami Evangeliją, daugiau rūpinos žmogaus sielos reikalais.

Klimkaus Grigelaičio pradėtas klimkiškių arba senasis surinkimas, veikęs labiau Klaipėdos krašte, skyrėsi nuo jurkūniškių tuo, kad jų suprantamas krikš-

čionumas turėjo pasireikšti ne tik dvasiškai, bet ir paviršutiniais poelgiais, dėlto jų sakytojai dažnai būdavo asketai, vengdavo puošnių bei margų rūbų bei reikalaudavo santūrumo bei blaivumo.

Nors tikybiniu atžvilgiu tarp jų nebuvo skirtumo ir abudu buvo bažnyčios rėmėjai, ir nors kai kurie kunigai, pvz. prof. Fridrikas Kuršaitis (gimęs 1806 ir miręs 1884 m.) ir pragarsėjęs sakytojas Dargys ir k. dėjo dideles pastangas tuodu surinkimu suvienyti, tačiau dėl minėtų viršutinių skirtumų tarp jurkūniškių ir klimkiškių niekuomet nebuvo pasiekta draugiškų santykių bei vienybės.

f) KUKATIŠKIŲ SURINKIMAS

Kristupas Kukatis gimė 1844 m. Versmininkuose, Pilkalnės apskrityje, vėliau gyveno Tilžėje ir ten mirė 1914 m. Iš kariuomenės jis buvęs paleistas dėl protinių negalavimų. Pradžioje jis priklausė klimkiškių surinkimui. Atsiskyręs nuo jo, jis organizavo savo surinkimą, kuris 1897 m. buvo teisme registruotas vardu "Rytprūsiškai Evangeliškoji Maldų Draugystė". Savo surinkimo reikalams jis leido lietuvių ir vokiečių kalbomis 4 ir daugiau puslapių savaitraštį "Pakajaus Paslas", kuris ėjo daugiau negu 50 metų ir turėjo sustoti, vokiečių naciams paėmus valdžią. Jame buvo spausdinami pamokslai arba dvasinio turinio straipsniai lietuvių kalba to surinkimo dvasioje, nes Kukatis atstovavęs labiau griežtą "raidišką" pietizmą, ir žinios iš to surinkimo gyvenimiškų įvykių bei apie tą surinkimą ir iš platesnio dvasinio pasaulio. Kukatis ir vėliau su klimkiškių arba senuoju surinkimu nesutarė. Jis griežtai pasisakydavo prieš tūlus kunigus bei reikalaudavo jų prisivertimo, priešingu atveju nebegalė-

siąs eiti su bažnyčia. Kukatis neįsileido į politiką, bet ir nerodė aiškesnio tautinio susipratimo. Jo draugija veikė Maž. Lietuvoje, plačiai Vokietijoje ir Mozūrijoje. Atitinkamai klausytojams jo surinkimai buvo atliekami lietuvių, vokiečių bei mozūrų (lenkų) kalbomis. Kukatiškiai turėjo savo maldos namų, chorų bei dūdų orkestrų. Jo draugijoje veikė apie 70 iki 80 sakytojų, iš kurių buvo 25 lietuviai, 25 — vokiečiai ir 29 — mozūrai.

Nepriklausomybės laikais, ypatingai kun. Gailiaus veikimo laikotarpyje, Klaipėdos krašte kukatiškiai skilo į dvi krypti: Idzilio vadovaujamoji dalis susidėjo su vokiškaja bažnyčia, o Šlažo vadovaujamoji dalis bendradarbiavo su sakytojo Švarco vadovaujamuoju surinkimu, labiausiai veikusiu Didž. Lietuvos pietinėje dalyje.

g) STATISTINIAI DUOMENYS

Ši iš XX amžiaus pradžios statistinių duomenų sustatyta lentelė parodo Maž. Lietuvos evangelikų vyskupijas, jų narių skaičių, kiek iš jų buvo lietuvių ir kiek priklausė įvairiems surinkimams.

Vyskupija	Vyskupijos narių skaičius	Prūsų lietuvių	Kiek priklausė įvairiem surinkimams
Klaipėdos	51,144	23,914	7,260
Šilutės	38,750	23,800	5,300
Tilžės	77,240	24,770	3,250
Pakalnės	48,990	8,870	720
Labguvos	51,656	9,594	2,310
Ragainės	59,346	15,250	1,700
Pilkalnio	44,700	3,090	605
Stalupėnų	42,042	580	710
Viso	413,868	109,848	21,855

1901 m. skaitymo statistika rodė, kad Maž. Lietuvoje lietuvių evangelikų dar buvo 119,868. Surinkimininkų skaičius terodo vien tik suaugusiuosius; jei skaityti ir vaikus, tai jų būtų 2 iki 3 kartų daugiau. Buvo skaitoma, kad visų tos šalies evang. bažnyčios narių 16% priklausė ir surinkimams, o Maž. Lietuvos lietuvių evangelikų apie 45% buvo surinkimų šalininkai.

7. SURINKIMAI DIDŽIOJOJE LIETUVOJE

a) SURINKIMAS ŽEMAITIJOJE

Yra žinių, kad hernhuto broilai Fridrikas Benišas bei Kristupas Demutas jau 18 šimtmečio pirmoje pusėje lankė Lietuvą. Kiek sėkmingai jiedu ten veikė ir ar sudarė pradus surinkimininkų judėjimui, kol kas neužeita žinių. Iš turimų šaltinių matyti, kad jiedviejų tikslas buvo į Lietuvą persikėlusiems salcburgiečiams patarnauti Dievo žodžiu. Vėliau plintąs ir stiprėjąs surinkimas Maž. Lietuvoje nepasiliko be įtakos ir į Didž. Lietuvos lietuvius evangelikus. 19 šimtmečio pradžioje sakytojai (Albušaitis, Dargys ir k.) iš Maž. Lietuvos dažniau lankė Didž. Lietuvos lietuvius evangelikus. Rodos, juos reikėtų skaityti surinkimo kūrėjais Didž. Lietuvoje. Čia surinkimas pirmiausia ir stipriausia prigijo vakarinės ir pietinės Žemaitijos plotuose palei Prūsijos ribą, kur tuomet daugiausia lietuvių evangelikų gyveno. Vokiečių evangelikų tarpe surinkimas beveik nepasireiškė. Giliau į Lietuvą tuomet jis nerado dirvos plėstis. Lietuvių ev. reformatų tarpe surinkimas neveikė. Didž. Lietuvoje stipriausiai prigijo Klimkiškių arba senasis surinkimas, kuris veikė nuo

Užnemunės iki Kretingos. Jo stipriausias veikimas pasireiškė Tauragės evang. parapijoje; be to, jo veikimo centrai buvo Sudargo, Jurbarko, Šilalės, Batakių, Margiškių (Sartininkų), Žemaičių Naumiesčio ir Kretingos parapijos. Jau prieš Nepriklausomybės laikus šiose srityse veikė apie 50 šio surinkimo sakytojų. Prisimenant, kad anais laikais visoje Lietuvoje tebuvo apie 10 evangelikų liuteronų kunigų, kurių tik vienas kitas temokėjo pakankamai lietuviškai, yra jaučiama tų sakytojų svara ir vaidmuo evangelikų tikėjimo išlaikymui ir lietuvių evangelikų doringumo išsaugojimui. Ir čia surinkimas labiau veikė kaime. Didž. Lietuvos kaimo lietuvių evangelikų dorovinis pakilimas ir pietistinis nusiteikimas rėmėsi kaip tik surinkimo įtaka. Kaimietis lietuvis evangelikas nevengdavo lankyti bažnyčios, bet kunigo pamaldos ypač tose parapijose kur nuolatinio kunigo nebuvo, teįvykdavo vieną kartą per mėnesį ar dar rečiau. Be to, dažnai tolimas kelias į bažnyčią, ypač šlapiais ir šaltais metų laikais būdavo kaimiečiui nemaža kliūtis lankyti bažnyčią. Surinkimai būdavo laikomi pačiame kaime, ūkininkams patogiomis valandomis ir gana dažnai. Dėl to surinkimuose lietuviai evangelikai mielai susirinkdavo, nes ten jie, aplinkos nevaržomi, jaukiai jausdavosi ir su artimais vienminčiais rasdavo norimą dvasinį pasitenkinimą. Ir pats iš vietinių žmonių kilusio sakytojo Šv. Rašto išguldymas būdavo jiems lyg labiau savas, artimas ir gal suprantamesnis. Ilgais žiemos vakarais čia gausiai skambėdavo iš Maž. Lietuvos atneštos giesmės, nors ir čia žmonės sukurdavo savų giesmės balsų.

Šio surinkimo santvarkos dvasia buvo tokia pat kaip ir senojo surinkimo. Be Dievo žodžio apsakymo šis surinkimas taip pat kovojo su girtuoklyste, tabako vartojimu, doriniais nukrypimais, pasaulietiniais žai-

dimais ir pan. Savo vietovėse sakytojai tuo atžvilgiu prižiūrėdavo savo narius. Nukrypusiems nuo šių reikalavimų surinkimo nariams sakytojai uždėdavo net moralinę pabaudą, pav. atmintinai išmokti giesmės skirsnelius, kategizmo įsakymus arba skirsnelius iš Šv. Rašto.

Naujas asmuo į sakytojus būdavo nelengvai priimamas. Ypatingo išsilavinimo nebūdavo reikalaujama, bet toks kandidatas turėdavo mokėti nors gerai skaityti. Tinkamumas sakytojo darbui būdavo sprendžiamas iš to asmens dorinio elgesio, tikėjimo praktikavimo bei surinkimo lankymo. Tada jam būdavo leidžiama ilgesnį laiką atlikti skaitytinas surinkimo pamaldas, kur jis pamokslą paskaitydavo iš pamokslų (mišių) knygų. Po mėginamojo laiko tokiam asmeniui būdavo leidžiama didžiame surinkime laisvai žodį sakyti. Senesnieji patyrusieji sakytojai tuomet vertindavo ir spręsdavo ar tas asmuo turi pakankamos iškalbos ir dvasinio gabumo sakytojo darbui. Teigiamo sprendimo atvėju jam būdavo pavedama nurodytose vietose laikyti surinkimą ir narių dorinė priežiūra. Sakytojų pareiga būdavo susivaidijusius ar ginčą turinčius narius sutaikinti. Surinkimai dažniausia būdavo nulaikomi ne bažnyčios pamaldų metu, nes nariai ir sakytojai paprastai būdavo uolūs ir bažnyčios pamaldų lankytojai. Tarp surinkimo ir parapijos kunigo santykiai dažniausiai būdavo geri. Kai kurie kunigai ir kantoriai paremdavo surinkimus, o kiti patys po bažnyčios pamaldų vykdavo į kaimus dar surinkimų nulaikyti. Tuo yra pasižymėję kaikurie Tauragės parapijos kunigai: Jonas Pipiars, Martynas Keturakaitis, Augustas Vymeris, Matisonas, kantorius F. Megnė ir k.

Dar prieš Nepriklausomybę Jurbarko, Tauragės ir artimose parapijose buvo stiprų surinkimo veikimą

išvystęs sakytojas Jonas Kasparaitis, kilęs iš Pašvenčio km., Jurbarko parapijos ir miręs 1906 mt. Jisai ir jo bendradarbiai glaudžiai bendradarbiavo su parapijų kunigais. Ypatingai Tauragės parapijos klebonas kun. Augustas Vymeris, kuris vėliau pasidarė to surinkimo globėju, glaudžiai bendradarbiavo su surinkimininkais. Jis patikrindavo sakytojų dvasinį tinkamumą ir duodavo pažymėjimus, kad jiems leidžiama jo parapijoje surinkimus laikyti. Jonas Kasparaitis tris kartus į metus (Sekminėms, Mykolo dienai, kalėdoms) šaukdavo didįjį surinkimą, kuriame be surinkimo pamaldų sakytojai darydavo pranešimus apie savo veiklą, kiek turėjo sekmingų sutaikymų, kiek prisidėjo naujų narių ir t.t. Jo žinioje veikė arba su jo surinkimu glaudžiai bendradarbiavo šie sakytojai: Tauragės parapijoje: 1. Mikas Juozupaitis iš Balandiškių km. ir jo sūnus 2. Jurgis Juozupaitis (kuris kaip tremtinis buvo atvykęs į Čikagą, lietuvių ev. liuteronų Ziono parapijos salėje laikė lietuviškus surinkimus ir mirė 1954 m.), 3. Mikas Galinaitis iš Triškių km., 4. Martynas Bendikas iš Joniškės km., 5. Rudolfas Mančas iš Triškių km., 6. Priča iš Pypalių km., 7. Martynas Valaitis, 8. Jonas Valaitis, 9. Naujokas, 10. Noakas, 11. Augustas Neimanas, 12. Jurgis Galinaitis, visi iš Tauragės parapijos, 13. Kalkius iš Tauragės (jis yra žinomas tuo, kad vyko į Mintavą pas Kurlandijos konsistoriją lietuvių evangelikų reikalų ginti), 14. Jurgis Preikšaitis iš Paberžių km. (jo du sūnūs Mikas ir Martynas išėjo kunigo mokslą), 15. Dangėlas, 16. Liola, abudu iš Šakalinės km., 17. Jurgis Tenikaitis, 18. Jonas Lengvinas iš Balandiškių km., 19. Ernstas Salcas, 20. Augustas Jurevičius, abudu iš Obelyno km., 21. Jurgis Endrušas, 22. Jonas Endrušas, 23. Enskis, 24. Augustas Obrijaitis, 25. Jurgis Endrušaitis iš Šilalės, 26. Jurgis

Nausėda iš Alangės km., 27. Simas Klusa iš Baublių km., 28. Martynas Čėsna iš Juodpetrių km., 29. Jurgis Markvardas iš Balandiškių km., 30. Jonas Preikšaitis, 31. Štarkis iš Tauragės, 32. Franelis iš Sakalinės km., 33. Blankas, 34. Drikmanas (jiedu laikė surinkimus Tauragėje lietuvių ir vokiečių kalbomis). Šilalės: parapijoje: 1. Gavėnia, 2. Jonas Kasparaitis, 3. Martynas Bendikas. Batakių filijoje: 1. Mejeris, 2. Vencelis. Naumiesčio parapijoje: 1. Arturas Timpa, 2. Zandavas, abu iš Vainuto, 3. Dėnas iš Buikiškės km. Kretingos parapijoje: 1. Kavolis, 2. Pukis ir k.

Šios žinios apie saktyojus nera pilnos, bet vis tik padeda sukurti vaizdą apie to surinkimo pajėgumą ir veikimą.

b) SURINKIMAS SUVALKIJOJE

Kukačio 1897 mt. Rytprūsiuose (už Nemuno) įkurtas surinkimas naturaliu keliu plėtėsi į Suvalkijos kraštą, kuris tiesiogiai turi ribą su Rytprūsiais, ir čia prigijo. Kukačio surinkimo pavyzdžiu šioje srityje surinkimas jau veikė gerokai prieš pirmąjį pasaulinį karą. Pradžioje tam surinkimui vadovavo sakytojas Gelžinis. Po pirmojo pasaulinio karo tas surinkimas išvystė gana gyvą veiklą. Tuomet to surinkimo vadas jau buvo sakytojas Juozas Švarcas iš Gudelių km. netoli Marijampolės (Švarcas mirė tremtyje, Vokietijoje). Lietuvos valdžiai reikalaujant, kad veikiančios organizacijos būtų užregistruotos, Švarco surinkimas, kuris linko reikštis daugiau organizuotai, užsiregistravo vardu: “Lietuvos Evangelizacijos Draugija”. Ji leido savo laikraštį “Evangelijos Paslas”, kuris pradėjo išeiti 1930 mt. ir buvo spausdinamas P. Bonkaičio

(Širvintoje, netoli Kudirkos Naumiesčio) spaustuvėje. Be šio laikraščio dar buvo išleista keletą dvasinio turinio knygelių ir didoka knyga Gasnerio "Aukso Grūdelei". Visa buvo spausdinama gotiškomis raidėmis.

Šis surinkimas labiau veikė ir daugiausia turėjo narių apie Sudargą, Sintautus, Griškabūdį, Vištytį ir Kauną. Surinkimo pamaldos būdavo laikomos pas savo narius ūkininkus; tačiau Kaune (Drobės gatvėje) turėjo salę. Švarco surinkime veikė šie sakytojai: 1. Juozas Švarcas, 2. Augustas Batramas, 3. Jonas Dapšys, 4. Jonas Švarcas, 5. Kelertas, 6. Bonkaitis, 7. Mozūraitis ir k. Šis surinkimas palaikydavo tamprius ryšius su kukaitiškių surinkimu, kurių sakytojai dažnai lankydavo vieni antrus, ir bendradarbiavo su kitomis tikybinėmis bendruomenėmis, kaip metodistais ir k.

Apskritai ir šis surinkimas palaikydavo gana draugiškus santykius su evang. liuteronų bažnyčia. Jo nariai priklausydavo ir bažnyčiai, atlikdavo visas parapiečio ir bažnyčios pareigas: vaikus krikštydavo, komfirmuodavo bažnyčioje, eidavo komunijos, sumokėdavo bažnytinius mokesčius. Tik paskutiniais metais šis surinkimas buvo linkęs sudaryti daugiau savarankišką, nuo bažnyčios mažiau priklausomą, bendruomenę.

Maskolių bolševikams smurtu užgrobus Lietuvą veik visi to surinkimo nariai pasitraukė į vakarus. Lebenstedte netoli Braunschweigo, Vokietijoje, sakytojas Augustas Batramas vėl subūrė likusius savo narius, įsigijo salę ir iki šiol laiko surinkimus lietuvių ir vokiečių kalbomis.

8. BAŽNYTINIŲ SURINKIMŲ SANTRAUKINĖS IŠVADOS

Surinkimai atsirado labiausiai vargo ir neturto spaudžiamųjų žmonių tarpe. Iš tų žmonių tarpo kilę asmenys, be ypatingo teologinio pasiruošimo, tik vien savo sielos balso raginami, apsakė Dievo žodį tokiems pat paprastiems žmonėms. Jie neturėjo jokios pasaulietinės tendencijos, politika apskritai jiems mažai terūpėjo, o turtai bei augštos vietos jų neviliojo. Jie tik rūpinos sielos išganymu. Giedojime, širdies maldoje ir Šv. Rašto apmąstyme jie ieškodavo paguodos, dvasinio pasitenkinimo bei nuraminimo savo sielai. Tuo pačiu jie darėsi asketais, susilaiką nuo kūniškų smoguriavimų, malonumų bei puošnumų. Jų tikybinis pietizmas atitolino juos nuo pasaulietinės bei tautinės kultūros. Jų įsitikinimu Dievą mylėti reikia už vis labiau ir dėlto negalima esą prisirišti prie kitų vertybių ar veiksmų.

Evangeliški lietuvių surinkimai kūrėsi iš vakarų atėjusio pietizmo, hernhuto arba bemiškai čekiškosios draugijos (Brüdergemeinde) brolių veikimo ir iš savo krašto dėl evangeliško tikėjimo išvarytų bei Rytprūsiuose apgyvendintų kolonistų salcburgiečių pamaldumo įtakoje. Apskritai evang. lietuviško surinkimo plėtojimas ir gajumas rodo, kad prūsų lietuviai turėjo stiprų tikybinį palinkimą. Dažniausiai nelietuvių kunigų bažnyčioje atliekamos pamaldos prūsų lietuvių tikybinių jausmų nepatenkindavo. Lietuvių sakytojų skelbiamas Dievo žodis, gyva ir lengviau suprantama kalba apsakomas, greitai patraukė žmones. Nors kaikurie kunigai buvo nusistatę prieš surinkimus, tačiau vėl kiti kunigai rėmė ir užtarė sakytojus. Liet. evangelikai mieliau ėjo į surinkimus, negu į bažnytines pa-

maldas kartais su jų sustingusiu turiniu, silpna kunigo kalba bei nelanksčiomis vargonų gaidomis. Surinkimuose jie giesmes giedodavo jų pačių sukurtais skambiais balsais.

Pirmieji prūsų lietuvių surinkimų kūrėjai buvo Grencas bei Jurkūnas (jurkūniškių surinkimas) ir Klimkus Grigelaitis (klimkiškių arba senasis surinkimas); be to dar lietuviams surinkimus laikė mokytojai broliai Jurkaičiai ir mokytojas Mertikaitis. Maž. Lietuvoje vėliau lietuvių sakytojų būta nuo 70 iki 100. Daugiausiai jie būdavo ūkininkai arba amatininkai, ir šventadieniais jie laisvu noru be jokio atlyginimo apsakydavo žodį surinkimuose, kurie įvykdavo privačiuose namuose. Adventų, Kalėdų, Užgavėnių, Velykų ir Sekminių metu Maž. Lietuvoje būdavo nulaikoma iki 300 surinkimų kas savaitę. Maž. Lietuvoje lietuviški surinkimai veikė daugiau negu 200 metų, iki pagaliau 1939 m. atėję naciai vokiečiai lietuviškus surinkimus uždraudė. Mėginę sakytojai toliau laikyti lietuviškus surinkimus buvo skaudžiai persekiojami, kalinami ir į koncentracijos stovyklas uždaromi, pvz dėl tokios priežasties sakytojas Kopūstas iš Klaipėdos žuvo nacių vokiečių stovykloje 1942 m.

Liet. evangelikų surinkimai tikrai varė platų naminės pasiuntinystės darbą prūsų lietuvių tarpe. Stipriai sulaikydami jaunuosius ir apskritai lietuvius nuo dorinių nukrypimų, bei nuo kenksmingų papročių, surinkimai didele dalimi prisidėjo tvirtam ir kilniam prūsų lietuvių būdui išsivystyti. Surinkimininkai stengdavos gyventi broliškai ir, kilus jų tarpe nesantaikai, vengdavo eiti į pasaulinį teismą. Jų kultūrinis nuopelnas buvo tai, kad jie rūpinos dvasiniu lietuvių kalba knygų bei giesmynų paruošimu ir leidimu. Jie ugdė bei stiprino lietuviškų giesmių giedojimą. Kar-

tais jie patys sukurdavo giesmes (pvz. mokytojas K. Demskis, mokytojas M. Jurkaitis, mokytojas E. Mertikaitis, mokytojas F. Kelkis, K. Grigelaitis ir k.), o giesmes giedodavo pačių sukurtomis lietuviškomis gaidomis. Kaip tik surinkimuose kūrėsi skambūs giesmių melodijos, kurios muzikų ir šiandien augštai vertinamos. Jau ~~17~~ šimtmetyje veikė evang. prūsų lietuvių liuteronų giedotojų sambūriai. Tokie giedotojų sambūriai išaugo surinkimų įtakoje. Apie tų sambūrių kultūrinę bei tautinę vertę liudija šis atsitikimas. Iš 1807 metų yra žinomas istorinis faktas, kada Prūsijos karalius Fridrikas Wilhelmas III, gyvendamas Klaipėdoje, buvo taip sužavėtas prūsų lietuvių giedojimu ir tautiniu dainavimu, kad paliepė kraštui skirti valdininkus lietuvius, ir paskyrė lietuviams stipendijų mokslui eiti. 18

Nors jau 18 amžiuje pasireiškė darbščių ir gilio tikėjimo kunigų, pvz. Šimelpfenigis ir k. Maž. Lietuvoje, bet vargu vien per bažnyčią būtų taip greitai ir gajai evang. tikėjimas stiprėjęs žmonėse, jei nebūtų padėję susidariusieji dvasiniai surinkimai. Nekuris mokytojas 1861 metais rašo apie surinkimus, jog surinkimai grąžino evang. bažnyčiai dvasinį gyvumą. Kai 1818 iki 1834 m. Prūsų Lietuvoje buvo varoma sustiprinta katalikų misija prūsų lietuvius katalikybei grąžinti, tai surinkimai lyg kokia uola tam prieš veikė taip energingai ir sėkmingai, kad nė vienas surinkimininkas nepasidarė kataliku, o daugelis katalikų perėjo į evangeliško tikėjimo išpažinimą.

Laikydamiesi savo tikybinio įsitikinimo, nors sakytojai (ypač senojo surinkimo) buvo nusistatę prieš liaudies dainas, padavimus, tautinius rūbus bei žaidimus, skaitydami tai nekrikščioniškomis liekanomis, vis tik liet. evangeliški surinkimai suvaidino ir tam

tikrą tautinį vaidmenį ir nusipelnė tuo būdu, kad surinkimininkai griežtai vartojo lietuvių kalbą, ir surinkimai buvo nulaikomi su mažomis išimtimis tik lietuvių kalba. Tuo būdu jie didžiausia dalimi išsaugojo lietuvių kalbą ir lietuviškumą Maž. Lietuvoje ir ypač Klaipėdos krašte. Už tat, net 700 metų vokiečiams valdant tuos kraštus ir stipriai varant vokietinimo darbą per bažnyčias bei mokyklas, prūsų lietuviai išliko tautiniai tvirti ir kultūriškai pajėgūs.

Jau ir ankstyvesniais laikais dauguma sakytojų neišsižadėdavo savo tautiškumo ir atvirai gindavo prūsų lietuvių teises. Jie veikliai remdavo prūsų lietuvių atstovą į karalystės seimą. Kada (1902 - 1903 mt.) politiniais sumetimais vokiečiai buvo užsimoję suardyti prūsų lietuvių surinkimą, dauguma sakytojų ryžtingai kovojo už lietuvių ir surinkimo vieningumą. Toje kovoje pasižymėjo sakytojai: Petras Štrėkys, Baltrė, Šapokas ir kt. Tuomet lietuviai savo teises apgynė ir surinkimas liko vieningas. Klaipėdos kraštui prisijungus prie Lietuvos (1923 mt.), senojo surinkimo žymi dalis įsijungė į krašto tautinį, kultūrinį bei bažnytinį darbą. Jie parodė aukštą tautinį susipratimą ir stipriai gynė prūsų lietuvių teises krašto bažnytiniuose reikaluose. Čia minėtini labiausia pasižymėję ir vadovaujamąją rolę vaidinę sakytojai: Griga, Puodžius, Kunkys, A. Baltris ir kt.

Didž. Lietuvos surinkimų veikla apskritai buvo panaši Maž. Lietuvos veiklai, kurių atžalos jie buvo. Žemaitijoje veikęs surinkimas daugiau sekė senojo surinkimo tvarką, nors jo sakytojai nerodė tokių kraštutinių asketinių pasireiškimų. Sakytojų tarpe pasireikšdavo ir tautinis susipratimas. Tai patvirtina šie duomenys: sakytojas Kalkius iš Tauragės dar prieš pirmąjį pasaulinį karą vyko į Mintaują ginti liet. evange-

likų teises Kurliandijos konsistorijoje, kuriai tuomet Lietuvos evang. bažnyčia priklausė. Sakytojai Lengvinas ir Juozuvaitis buvo rusų ištremti iš Tauragės parapijos (apie 1894 mt.) dėl lietuviškų knygų platinimo. Nepriklausomoje Lietuvoje sakytojai veikliai įsijungė į bažnytinį parapijų darbą, buvo pastovūs lietuvių evangelikų liuteronų sinodo rėmėjai ir rėmė lietuvių evangelikų sąjungos veiklą.

Suvalkijoje veikęs surinkimas sekė kukatiškių surinkimą. Nepriklausomoje Lietuvoje jis siekė organizacinio ir nuo bažnyčios nepriklausomo savarankiškumo.

Paskutiniųjų laikų bendrinėje lietuvių raštijoje surinkimai ir sakytojai kartais yra neteisingai vadinami sektininkais. Iš aprašytų duomenų matome, kad. ir Maž. ir Didž. Lietuvos surinkimai ir jų sakytojai nebuvo nuo evangelikų bažnyčios atsiskyrusi bendruomenė: apskritai evangeliški lietuvių surinkimai buvo saviškas vidaus pasiuntinystės veikimas.

II

Bažnytinis gyvenimas

1. EVANG. LIUTER. BAŽNYČIA PRIEŠ LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBĘ

a) EVANG. LIUTERONŲ PARAPIJOS, PARAPIEČIAI IR PAMALDŲ LAIKYMAS

Didž. Lietuvos teritorijoje buvo 55 parapijos ir filijos. Nepriklausomybės laikotarpyje 30 parapijų turėjo kunigus (žiūr. sąrašą Nr. 1). Prieš Lietuvos nepriklausomybės laikotarpį Didž. Lietuvos teritorijoje tebuvo 10 evang. liut. kunigų (žiūr. sąrašą Nr. 2). Didž. Lietuvoje beveik visos evang. liut. parapijos buvo tautiškai mišrios: be evang. liut. lietuvių dar buvo vokiečių ir latvių. Lietuviai evangelikai gyveno mišriose parapijose su vokiečiais Lietuvos pietinėje - vakarinėje dalyje arčiau Maž. Lietuvos sienos; šiaurinėje Lietuvos dalyje evang. liut. parapjas sudarė lietuviai, vokiečiai ir latviai. Dauguma būdami ūkininkai, lietuviai ir latviai sudarydavo didesniąją kaime gyvenančią parapijų dalį; vokiečiai, dažnai būdami amatininkai arba užsiimdami kitokiais verslais, daugiau gyveno miestuose ir miesteliuose. Nors visokias bažnytines duokles ir pareigas lietuviai atlikdavo pilnai ir, kaip ūkininkai, sudarydavo pastovųjį parapijų elementą, vistik prieš Nepriklausomybės laikotarpį iš senovės įsivyravusiu įpratimu vokiečiai pirmavo kaip bendriniuose, taip ir parapijų valdymo reikaluose. Parapijų dvasininkai ir kantoriai, būdami didesne dalimi vokiečių kilmės, palankiau teikdavo pirmenybes parapiečiams vokiečiams ir labiau pasirūpindavo jų kultūriniais reikalais. Jau prieš pirmąjį pasaulinį karą kaikuriose parapijose liet. evangelikai dėl to reiškė nepasitenkinimą ir reikalavo lygių teisių. Tuomet buvo įsivyravusi Kurliandijos evang. liuteronų konsistorijos

palaikoma tvarka, kad bažnyčiose pamaldos būdavo atliekamos vokiečiams priešpiet, o tik vėliau, dažniausiai popiet būdavo laikomos pamaldos liet. evangelikams. Tai dažnai sudarydavo sunkumų lietuviams lankyti pamaldas, nes toli gyveną kaimiečiai ypač žiemos ir šlapiais meto laikais tegalėdavo grįžti iš pamaldų vėlai vakare. Kovodami dėl savo teisių, anuomet lietuviai evang. liuteronai kreipėsi nusiskundimais į Kurliandijos evang. liuter. konsistoriją Mintaujoje, kurios žinioje tuomet buvo ir Lietuvos teritorijos (Augštaitijos dalis ir Žemaitija) evang. liuteronų bažnyčia, prašydami leisti pakaitomis ir lietuviams pamaldas laikyti priešpiet. Kurliandijos konsistorijoje lietuvių atstovo nebuvo, kuris būtų gynęs jų reikalus. Kaip Tauragės parapijos archyvo dokumentai rodė, lietuvių evang. liuteronų anas teisėtas prašymas nebuvo botas ir Kurliandijos konsistorija nepadarė jokių tą reikalą liečiančių patvarkymų. Šita lietuviams daroma neteisybė tik nepriklausomos Lietuvos laikais tebuvo atitaisyta. Nežinoma duomenų, kad Kurliandijos konsistorija būtų dariusi pastangų lietuviams parūpinti jų tautybės kunigų ir tikybos mokytojų.

b) EVANG. LIUT. KUNIGŲ SĄSTATAS NEPRIKLAUSOMYBĖS PRADŽIOJE

Nepriklausomybės pradžioje Didž. Lietuvos teritorijoje akademinį teologijos mokslą baigusių evang. liut. kunigų buvo 10. Nei vienas iš jų nebuvo lietuvių tautybės. Kunigai: Vymeris Augustas, Sroka H. D. ir Mačiulskis J. kalbėjo laisvai lietuviškai; kun. Josefis Karolis tekalbėjo vidutiniai lietuviškai. Po pirmojo pasaulinio karo iš vokiečių okupacijos meto Lietuvoje pasiliko 6 pasiuntin. kunigai: Kibelka Martynas, Jur-

kaitis Dovydas, Petrikas, Eckert, Weihrauch ir Jakšas, ir 2 pabaltiečiai vokiečiai kunigai: Katterfeld ir Plamsch. Iš 6 pas. kunigų 3 kalbėjo ir lietuviškai. Visi 6 pas. kunigai ir pastarieji 2 pabaltiečiai vokiečiai kunigai buvo Vokietijos piliečiai.

2. BAŽNYTINĖS SANTVARKOS PERORGANIZAVIMAS

a) LIETUV. EVANGELIKŲ PASIRYŽIMAS RŪPINTIS SAVAIS REIKALAIS

Lietuvių tautai vėl atgavus Nepriklausomybę, sužydo Lietuvos gyvenimas visose srityse. Vienas nuo kito užsidegė kūrybiniam darbui, visose srityse reiškėsi pažanga. Su visa tauta ir liet. evangelikai suskato dvasiniam ir kultūriniam darbui. Nepriklausoma Lietuva paskelbė visiems savo piliečiams lygias teises. Liet. evangelikai pareikalavo sau lygių teisių ir bažnytiniuose reikaluose. Bet čia dar reikėjo nugalėti įvairias kliūtis. Jau pačioje pradžioje liet. evangelikų veikimas pasireiškė: bažnyčios organizacine bei tautiškai kultūrine veikla. Praktiškai tos dvi veikimo sritys ne taip griežtai skyrėsi viena nuo kitos, pynėsi viena į antrą, nes dažnai vienoje ir antroje srityje veikė bent tie patys vadovaujantieji asmenys.

b) EVANG. LIUTERONŲ BAŽNYČIOS SANTVARKOS PERORGANIZAVIMAS

Prieš Nepriklausomybę Didž. Lietuvos teritorijos evang. liut. bažnyčia didele dalimi priklausė Kurliandijos konsistorijos administracijai; tos konsistorijos

būstinė buvo Mintaujoje (dabar latvių vadinama Jelgava). Vilniaus sritis ir pietų vakarinė arba Užnemunės (Suvalkų) sritis priklausė Varšuvos evang. liut. konsistorijai. Kiekvienoje srityje veikė kitokie evang. liut. bažnyčios tvarkymo įstatai. Dėl to Nepriklausomybės pradžioje Lietuvos evang. liut. bažnyčia buvo reikalinga perorganizavimo ta prasme, kad buvo reikalas Didž. Lietuvos evang. liut. parapijas sujungti į vienlypę bažnyčios organizaciją, pritaikintą naujiems gyvenimo reikalavimams. Perorganizuojant ir pertvarkant evang. liut. bažnyčią, nors ir prisiėjo dalinai naudotis prieš Nepriklausomybę Didž. Lietuvos teritorijoje veikusiais bažnyčios įstatais, žinoma, juos pritaikius nepriklausomos Lietuvos evang. liuteronų demokratiniam gyvenimui; tačiau buvo sukurtų ir naujų administracinių bažnyčios organų. Parapijų administraciniams reikalams buvo įsteigtos parapijų tarybos, kurios glaudžiai veikė su parapijų kunigais; dvasinių parapijos reikalų vadovavimas priklausė parapijos kunigui. Parapijos bažnytinės tarybos kiekvienai tautinei parapijos daliai buvo renkamos atskirai. Parapijų bažnytines tarybas rinkdavo tris šventadienius iš eilės skelbtas visuotinis parapijos susirinkimas. Parapijų bažnytinės tarybos, parapijos kunigui pristačius parapijos bažnytinės tarybos rinkimo protokolą, būdavo tvirtinamos evang. liut. konsistorijos. — Vietoje bendro sinodo, kaip senieji evang. liut. bažnyčios įstatai buvo numatę, buvo įvesti tautiniai sinodai. Tuo būdu Didž. Lietuvos evang. liut. bažnyčia apskritai buvo tvarkoma per tautinius sinodus, o nuolatos evang. liut. bažnyčiai atstovavo ir jos reikalais rūpinos bendra ev. liut. konsistorija, kurią sudarė tautinių sinodu rinkti atstovai; evang. liut. konsistorija savo bustinę turėjo laikinoje Lietuvos sostinėje Kaune. Tas perorganiza-

vimas, kaip matome, telietė tik evang. liut. bažnytinę administraciją, bet nelietė dvasinių evang. liut. bažnyčios reikalų ir paties tikėjimo bei jo pagrindų.

c) TAUTINIŲ SINODŲ SUDARYMAS IR JŲ UŽDAVINIAI

Tautinius sinodus sudarydavo atstovai, kurie būdavo renkami nustatyta tvarka atitinkamos tautinės parapijos dalies visuotinio viešo susirinkimo, kurio sušaukimas parapijos kunigo būdavo skelbiamas viešose bažnyčios pamaldose tris šventadienius iš eilės. 500-ams parapiečių arba jų daliai būdavo renkamas vienas atstovas. Sinode dalyvaudavo ir tie kunigai, kurie aptarnaudavo tautines parapijos dalis. Konsistorijos nariai tautiniuose sinoduose galėdavo dalyvauti sprendžiamojo balso teisėmis. Konsistorija nustatydavo tautinių sinodų susirinkimo laiką, ir vietą, o švietimo ministeris tą nutarimą tvirtindavo. Tada atitinkamų tautybių senjorai, kurie kartu būdavo ir dvasiniai konsistorijos atstovai, sušaukdavo sinodus. Tautinių sinodų kompetencijai priklausė dvasinių bei pasauliečių ir jų pavaduotojų konsistorijai rinkimas. Išklausęs konsistorijos narių ir senjoro bei parapijų atstovų pranešimus, pasiūlymus ir pageidavimus, tautinis sinodas svarstydavo ir darydavo nutarimus įvairiais dvasiniais, kultūriniais ir administraciniais tautinių parapijų reikalais; savo nutarimus tautiniai sinodai perduodavo konsistorijai vykdyti. Konsistorijai rinkti dvasininkas - senjoras, pasaulietis ir jų pavaduotojai sudarydavo tautinio sinodo valdybą, kuri ne sinodo metu svarstydavo atsiradusius atitinkamos tautinės parapijos dalies skundus bei pageidavimus ir savo nutarimus patiekdavo konsistorijai. Parapijų atstovai sinodui būdavo kiekvieną kartą perrenkami, o sinodo

valdyba būdavo renkama 3 metams. Liet. evangelikų dvasiniams, kultūriniams bei tautiniams reikalams sinodas turėjo svarbios reikšmės.

d) LIETUVOS EVANG. LIUT. KONSISTORIJOS SUDARYMAS IR JOS PAREIGOS

Evang. lietuvių, latvių ir vokiečių sinodų po du (dvasininkas ir pasaulietis) rinkti atstovai sudarydavo evang. liut. konsistoriją, kurios prezidentą ir viceprezidentą iš sinodų pristatytų atstovų skirdavo Valstybės Prezidentas, o likusius atstovus tvirtindavo švietimo ministeris. Kadangi evang. liut. konsistoriją sudarydavo ir dvasinį teismą (pvz. sutuoktuvių skyrimo byloms), tai švietimo ministeris, susitaręs su teisingumo ministeriu, jai skirdavo teisininką - prokurorą. Pagal Lietuvos evang. liut. bažnyčios santvarka, konsistorijos prezidentas turėjo būti pasaulietis, o viceprezidentas — dvasininkas. Nors pirmuoju atveju pasitaikė nukrypimų nuo šių nuostatų, tačiau pasauliečio buvimas evang. liut. konsistorijos prezidentu Lietuvos evang. liut. bažnyčiai tam tikrais atvejais buvo svarbus ir naudingas faktorius. Jau pačioje Nepriklausomybės pradžioje išryškėjo tas duomuo, kad žymi dalis tuometinių Lietuvoje buvusių evang. liut. dvasininkų, kurių dauguma buvo svetimtaučiai ir net svetimšaliai, dažnai reiškė palinkimą į lietuviams nepageidaujamus ir nepriimtinus politinius siekimus. Už tat Lietuvos evang. liut. konsistorija, būdama anų dvasininkų įtakoje, pradžioje buvo nukrypusi į šališką, Lietuvai ir liet. evangelikams nelojalų kelią. Suprantama, Lietuvos demokratiniai bei valstybiškai - tautiniai interesai reikalavo, o ypatingai tautinė Lietuvos vyriausybė tai įvertino, kad Lietuvos evang. liut. konsistorija respek-

tuotų be tautinio skirtumo parapiečių teises ir reikalus tvarkytų valstybei lojalia kryptimi. Nebūdamas suvaržytas luominių interesų ir neturėdamas svetimšališkų tendencijų, liet. evangelikas pasaulietis arčiau stovėjo parapiečių reikalams ir tuo būdu labiau atitiko evang. liut. konsistorijos vadovavimo pareigoms. Viceprezidento dvasininko žinioje buvo teologiniai dvasininkų ir tikybiniai parapijų reikalai. Konsistorijai priklausė kunigų šventinimas, laikino kunigo - administratoriaus parapijai skyrimas, parapijos rinkto nuolatinio kunigo tvirtinimas, kunigų veikimo kontrolė, tikybos mokymas, jaunimo auklėjimas ir tikybinių reikalų priežiūra bei vykdymas parapijose. Tuo būdu Lietuvos evang. liuteronų dvasiniam bei kultūriniam gyvenimui ir bažnyčios reikalų tvarkymui konsistorija buvo svarbi įstaiga.

e) STEIGIAMASIS LIETUVOS EVANG. LIUTERONŲ SINODAS

Pačioje Nepriklausomybės pradžioje Lietuvos vyriausybė pageidavo, kad būtų suorganizuota Lietuvos evangelikų liuteronų bažnyčia. Tam darbui iniciatyvos ėmėsi kunigai: Titelbachas, Sroka, Vymeris. 1919 m. Kaune susirinko steigiamasis bendrasis Lietuvos evang. liuteronų sinodas. Šio sinodo išrinkti atstovai sudarė pirmąją Lietuvos evang. liut. konsistoriją, kurios prezidentu buvo superintendentas kun. D. Sroka. — Jau šitame steigiamame sinode ryškėjo, o vėliau gana aštrioje formoje tatai pasireiškė, kad vokiečių norima vadovauti Lietuvos evang. liut. bažnyčiai, kreipiant evang. liut. bažnytinius reikalus savaip. Tačiau vokiečiai klaidingai įvertino evang. liut. lietuvius, jų dvasinį pribrendimą ir jų kutlūrinius bei tautinius siekimus. Tai atsitiko ir dėl to, kad vokiečiai laikėsi atsiriboję, nepakankamai suėjo į sąlytį su

liet. evangelikais, ir dėl to mažai tepažino bei tesuprato evang. lietuvių dvasines ir kultūrines aspiracijas. Jau šiame sinode vokiečių grupės vadų liet. evangelikų atžvilgiu buvo padaryta klaida, kuri parodė kiek vokiečiams buvo svetimas dvasinis ir kultūrinis liet. evangelikų susipratimas. Kun. Titelbachas, kuris buvo vokiečių grupės vadu, steigiamame sinode stengėsi pabrėžti palinkimą būti Lietuvos evang. liut. bažnyčios vadu ir, nemokėdamas pakankamai lietuvių kalbos, pasiūlė su liet. evangelikais kalbėsiąs rusų kalba. Tai buvo gilus liet. evangelikų savigarbos jausmo užgavimas. Į rusų kalbą lietuviai žiūrėjo kaip į Lietuvos pavergėjų kalbą. Ilgamečiais rusų valdymo laikais liet. evangelikai nepasidavė rusinimo įtakai ir nevartojo rusų kalbos, o nepriklausomoje Lietuvoje evang. liut. kunigas pasiūlė su liet. evangelikais kalbėsiąs rusų kalba!... Jau pačiame sinode dėl to kilo pasipiktinimas. Tuo netaktu kun. Titelbachas nuteikė liet. evangelikus prieš save. Čia buvo būdinga, kad dėl kun. Titelbacho liet. evangelikams padaryto įžeidimo protestavo ir kaikurie pas. kunigai, pvz. Kibelka ir Jurkaitis. Tokį liet. evangelikams lojalų tų kunigų elgesį liet. evangelikai augštai įvertino, ir sekančiame liet. evangelikų sinode (1922 m.) Kibelką rinko vadu savo dvasiniams reikalams. Tik, dėja ir kun. Kibelka ir kun. Jurkaitis ne tik nesuėjo į glaudesnį santykį su liet. evangelikais, bet, atsitraukę nuo jų, prisidėjo prie vokiečių grupės. — Jau šiame steigiamame sinode ryškėjo skirtingi dvasiniai ir kultūriniai tautinių grupių siekimai; už tat bendram sinode buvo sunku rasti bendra, visus patenkinanti kalba. Vėliau jau liet. evangelikai, latviai ir vokiečiai rinkdavosi į atskirus sinodus.

f) VOKIEČIŲ PIRMAVIMAS PIRMOJE EVANG. LIUTERONŲ KONSISTORIJOJE

Nors pirmosios evang. liut. konsistorijos prezidentas superint. kun. H. D. S r o k a stengėsi rodyti lojalumą visiems evang. liuteronams be tautybės skirtumo, tačiau vokiečius atstovaująs kun. Paulius T i t e l b a c h a s ir latvius atstovaująs kun. Teodoras K u p f e r i s (vokietis) pabrėžė vokiečių pirmavimą ir statė pirmoje vietoje vokiečių interesus. Kraštutinesnieji vokiečiai konsistorijos prezidentu kun. S r o k a nebuvo patenkinti. Pvz. baltų dvarininkas vokietis B r o e d e r i c h, agitavo parapiečius prieš superint. S r o k o s konsistoriją. Tokiai padėčiai esant, liet. evangelikai iš super. S r o k o s konsistorijos — nors super. S r o k a asmeniškai ir norėjo padėti — negalėjo laukti tinkamos paramos savo dvasiniams ir kultūriniams reikalams, nes toje konsistorijoje nebuvo asmens, kuris liet. evangelikų bažnytiniams ir kultūriniams reikalams atstovautų ir juos gintų.

3. LIET. EVANGELIKŲ KOVA UŽ SAVUS REIKALUS

a) LIET. EVANGELIKAI VEIKLIAU BURIASI

Liet. evangelikų bažnytinių ir kultūrinių reikalų tinkamas organizavimas bei vadovavimas darėsi vis reikalingesnis. Tam darbui būrėsi dar negausi liet. evang. inteligentija ir vienas kitas labiau susipratęs parapietis. Jie būrėsi ir pradėjo rūpintis savo gana apleistais dvasiniais, kultūriniais bei bažnytiniais reikalais.

b) PAS. KUN. KIBELKA TVIRTINAMAS LIET. EVANGELIKŲ SENJORU IR KONSISTORIJOS PREZIDENTU

Sekančios konsistorijos kadencijai liet. evangelikai rinko savo senjoru ir atstovu konsistorijai mis. kun. Martyną Kibelką, o jo pavaduotoju — kun. Augustą Vymerį. Lietuvos Valstybės Prezidentas patvirtino antrosios evang. liuteronų konsistorijos prezidentu lietuvių rinktą atstovą pas. kun. Martyną Kibelką laikotarpiui nuo 1922 iki 1925 m. Šitoje Kibelkos vadovaujamoje konsistorijoje vokiečiams atstovavo kun. Paulius Titelbachas (Paul Tittelbach), o latviams — kun. Teodoras Kupferis (Theodor Kupfer).

c) LIET. EVANGELIKAI SAVO DVASINIU VADU KVIEČIA DR. KUN. V. GAIGALAITĮ

Nesulaukę iš Kibelkos konsistorijos nei lauktos paramos, nei jų teisėtų pageidavimų respektavimo, liet. evangelikai buvo tuomet priversti rinktis kitą vadą dvasiniams reikalams, kuris konsistorijoje tinkamai atstovautų lietuvių reikalams. Tuomet jau buvo įsikūrusi evang. liuter. lietuvių sąjunga, kuri buvo užsibrėžusi tampriai bendradarbiauti su Maž. Lietuvos evangelikais lietuviais. Dėlto sąjungos valdyba (Mikas Preikšaitis) pasiūlė Didž. Liet. evang. lietuvių dvasiniams reikalams vadu kviesti dr. kun. V. Gaigalaitį, kuris tuomet vadovavo Maž. Liet. evang. lietuvių draugijai "Sandorai"; tuo evang. liut. lietuvių sąjunga siekė sueiti į artimesnę sąveiklą su draugija "Sandora". Dr. kun. Gaigalaitis iš savo pusės, turėdamas galvoje Kibelkos konsistoriją, formalaus sutikimo į kvietimą nedavė, taip pat iš pradžių nerodė gilesnio susidomėjimo Didž. Liet. bažnytiniais liet. evangelikų reikalais bei

bendravimo veiklumo, o atsidavė, pasyviai laikydamos, kvietėjų iniciatyvai. Be to, Didž. Liet. evang. parapijoms dr. kun. Gaigalaitis tuomet buvo mažai pažįstamas.

d) LIETUVIAI EVANG. LIUTERONAI MĖGINA SAVO JĖGAS SINODE

1924 m. birželio mėn. 24-26 d. įvyko lietuvių evang. liuteronų sinodas Sudarge, kurį sušaukė lietuvių senjoras pas. kun. Kibelka. Parapijų atstovai nevisais klausimais tuomet buvo vieningi. Atstovų grupė su Miku Preikšaičiu ir mokytoju Miku Jonušaičiu, abudu iš Tauragės parapijos, priešakyje įteikė sinodui pasiūlymą: 1) kad atstovas - dvasininkas konsistorijai būtų renkamas tik teologas akademikas, kaip įstatymai reikalavo (Kibelka buvo išėjęs tik misijos mokslą); 2) kad lietuvių evang. liuteronų parapijai skiriamas kunigas nelietuvis turi išlaikyti lietuvių kalbos kvotimus iš keturių gimnazijos klasių kurso; 3) kad Lietuvos valdžia įsteigtų evangelikų teologijos fakultetą prie Kauno universiteto evangelikų bažnyčiai išauklėti savų kunigų, ir 4) kad būtų perrinkta esamoji sinodo valdyba. Visus pasiūlytus punktus sinodas priėmė. Kandidatais į senjorus buvo pas. kun. Kibelka, gavęs 17 balsų, ir dr. kun. Gaigalaitis — 15 balsų. Šitie padariniai buvo ženklas, kad sekančio sinodo atstovai turi būti labiau vieningi.

e) KIBELKOS - TITELBACHO KONSISTORIJOS KONFLIKTAS SU KUN. VYMERIU

Kun. Augustas Vymeris, kilęs iš Suvalkų krašto, buvo Tauragės liuteronų parapijos klebonu. Nors kun. Vymeris buvo vokiečių tautybės ir nemažai au-

kavo laiko vokiečių kultūriniam darbui, tačiau, jis, kaip parapijos klebonas, daug dirbo ir lietuvių kultūriniams reikalams. Jis buvo vienas iš senesniųjų kunigų, kuris kalbėjo gražiai lietuviškai. Lietuvai atgavus Nepriklausomybę, kun. Vymeris pirmas suorganizavo evang. mokytojų kursus su dėstomąja lietuvių kalba 1919 m. Tauragėje ir jiems vadovavo iki 1921 m. Šitie kursai sudarė užuomazgą vėliau valdžios įsteigtai Tauragės mokytojų seminarijai. Nuo 1923 iki 1925 m. kun. Vymeris buvo Tauragės suaugusiųjų gimnazijos direktoriumi. Būdamas pietistiško nusistatymo, kun. Vymeris glaudžiai draugavo su liet. surinkimininkais, mylėjo evangelikų lietuvišką giedojimą, rinko ir užrašinėjo lietuviškų giesmių balsus. Evang. liuteron. lietuvių kultūrinio veikimo ir sąjungos organizavimo atžvilgiu jis laikėsi labai lojaliai ir jauniems evang. liet. veikėjams dažnai duodavo draugiškų patarimų. Būdamas kun. M. Kibelkos konsistorijos viceprezidentu, kun. Vymeris su tais konsistorijos veiksmais, kuriuose reiškėsi vienašališkumas ir vokiška politika, nesutiko ir reiškė savo atskirą nuomonę. Jis netoleravo imigrantų vokiečių ir misininkų veržimuisis į Lietuvos evang. liut. bažnyčios vadovybę. Už tat Kibelkos - Titelbacho konsistorija nusistatė kun. Vymerio atsikratyti, sudarė jam disciplinos bylą ir pašalino jį iš Tauragės parapijos, kurios kunigu jis buvo daugiau, negu penkiolika metų, klebono pareigų, paskirdama toms pareigoms Vokietijos pilietį mis. kun. Weihrauchą. Konsistorijos pavartoti kun. Vymerio byloje kaltinimai buvo nesvarūs, pvz. kun. Vymeris buvo kaltinamas per anksti apleidęs vokiečių sinodą, arba kartą pavėlavęs atvykti į laidotuves ir panašiai. Bet svarbiausias Vymerio bylos sudarymo motyvas, nors pačioje byloje neminimas, buvo kad kun. Vymeris

rėmė liet. evangelikų nusistatymą rinkti dr. kun. Gaigalaitį liet. evangelikų senjoru ir atstovu į būsiančią konsistoriją. Aniems kaltinimams sudaryti didelia dalimi prisidėjo kaikurie sukurstyti parapiečiai ir ypatingai tuometinis Tauragės parapijos kantorius vokietis Jessulat, kuris buvo ir didelis liet. evangelikų kultūrinio veikimo bei organizavimosi priešas. Bylos metu konsistorija vienašališkai palaikė ryšius su prieš nusistačiusiais parapiečiais ir kant. Jassulačiu, tuo žemindama parapijos kunigo autoritetą. Didelė parapiečių dauguma buvo prieš kun. Vymerio šalinimą iš parapijos klebono pareigų. Nors kun. Vymeris konsistorijos sprendimą apeliavo, tačiau konsistorija su tais faktais nenorėjo skaitytis ir, pasikvietusi policiją mėgino kun. Vymerį pašalinti iš parapijos, ir jo vieton įstatyti pas. kun. Weihrauchą, kuris tuoj pasireiškė agresyviai prieš senąjį kunigą. Dėl tokio konsistorijos sprendimo ir elgesio parapiečiai protestavo ir Tauragės bei kitose parapijose kilo neramumų, taip kad konsistorija turėjo atsisakyti savo sprendimą vykdyti. Ši konsistorija ir kitais atvejais griebėsi policijos pagalbos: pvz. mis. kun. Jurkaičiui skundžiant, konsistorija su policijos pagalba neleido lietuviui kunigui svečiui laikyti pamaldas Jurbarke (1923. 7. 27), per policiją uždraudė sakytojui Giedraičiui (1925. 4. 4) Šilalėje ir sakytojui Abromaičiui (1925. 4. 29) Jurbarke laikyti surinkimines pamaldas. Tais ir panašiais veiksmais Kibelkos - Titelbacho konsistorija žymiai pakenkė savo autoritetui.

f) PAKARTOTINAS KVIETIMAS DR. KUN. GAIGALAIČIUI KANDIDATUOTI LIET. EVANGELIKŲ SENJORU IR KONSISTORIJOS ATSTOVU

Artėjo konsistorijos perrinkimas. 1925 m. Lietuvių Evang. Liut. Sąjunga "Pagalba" jau buvo gana gražiai išvysčiusi savo veikimą parapijose. Liet. evangelikų domėjimos savo dvasiniais, kultūriniais ir tautiniais rekalais augo, o jaunimas vis labiau įsitraukė į liet. evangelišką veiklą. Aiškaus ir tvirto liet. evang. atstovo konsistorijai reikalingumas vis labiau brendo. Liet. evang. liut. sąjungos įteigti liet. evangelikai galutinai nusistato rinkti savo senjoru ir atstovu konsistorijai dr. kun. Gaigalaitį. Buvo reikalinga tvirtai ir galutinai su juo susitarti. Lietuvių evang. liuteronų vardu tuo reikalu tartis vyko K. Gudaitis į Klaipėdą pas dr. kun. Gaigalaitį, kuris tuomet buvo Klaipėdos krašto mokyklų decernentu. Plačiai aptarus Didž. Lietuvos lietuvių evang. liuteronų bažnytinę ir kultūrinę būklę, dr. kun. Gaigalaitis iš esmės davė sutikimą būti renkamas lietuvių sinodo senjoru ir atstovu - dvasininku konsistorijai ir vieningai laikytis su lietuviais, bet iš savo pusės vėl pareiškė tesutinkąs pasyviai atsiduoti lietuvių sinodo sprendimui.

g) 1925 METŲ SINODAS

Kibelkos konsistorijos kadencija baigėsi 1925. 4. 1 d. Konsistorijos nutarimu sušaukta evang. liut. lietuvių sinodas 1925 m. birželio mėn. 22 ir 23 d. Tauragėje. Šitame sinode veikliąją grupę sudarė šie atstovai: Mikas Jonušaitis ir Mikas Preikšaitis iš Tauragės, kapitonas Andrius Gintautas ir K. Gudaitis. Atstovų dauguma šiai grupei pritarė. Senjorui Kibelkai atidarius sinodą, šios grupės buvo

pasiūlyta rinkti kitą sinodo pirmininką; tuo buvo pareikštas nepasitikėjimas kun. Kibelkai. Be to, buvo pareikalauta sudaryti mandatų komisiją atstovams išduotų parapijų įgaliojimų teisiškumui patikrinti. Mat tik visuotinio parapijos susirinkimo rinktas ir parapijos ar filijos kunigo tvirtintas įgaliojimas buvo teisiškas. Čia paaiškėjo, kad šalia teisėtų 8 Tauragės parapijos atstovų atvyko dar 8 kun. Kibelkai palankūs asmenys, kuriems, be parapijos ir kunigo žinios, įgaliojimus buvo išrašęs antilietuviškai nusiteikęs Tauragės parapijos kantorius Jassulat. Be to, į šį sinodą atvyko kaikurie vokiečių misininkai, pvz. Eckert, neturį teisės lietuvių sinode dalyvauti. Norėdamas turėti daugiau šalininkų sinode kun. Kibelka tiems reiškiniams toleravo. Susidarė įtempta padėtis. Kun. Kibelka su savo keliais šalininkais apleidžia sinodą. Tik vėliau kun. Kibelka susigriebė ir, su savo šalininkais kitoje vietoje susirinkęs, surašė protokolą, kad sinodas esąs atidėtas, bet aiški priežastis nebuvo nurodyta; tą protokolą pasirašė jo draugai 5 misininkai, kartu ir vokiečiai, Kretingos parapijos kun. K. Josephi ir 6 teisėti parapijų atstovai, viso 11 asmenų; be to, protokolą leido pasirašyti 5 pašaliniams asmenims; tuo būdu šitas protokolas neturėjo teisiškos vertės. — Teisėtų atstovų dauguma — 18 iš 26 teisėtų atstovų — liko sinode, ir sinodas buvo tęsiamas. Buvo išrinktas sinodo presidiumas: pirmininkas vicesenjoras kun. Augustas Vymeris, jo pavaduotojas - atstovas mokytojas Povilaitis, sekretoriais atstovas mokytojas Mikas Jonušaitis ir atstovas K. Gudaitis. Vienbalsiai sinodas išrinko liet. evang. liut. senjoru ir atstovu konsistorijai dr. kun. Vilių Gaigalaitį, jo pavaduotoją — kun. Augustą Vymerį, pasaulinį atstovą konsistorijai — Miką Preikšaitį ir jo pavaduotoją M.

P o v i l a i t į. Toliau sinodas pasisakė prieš kun. A. Vymeriui iškeltą drausmės bylą ir joje padarytą sprendimą ir nutarė, kad byla būtų persvarstyta (Vėliau konsistorija bylą persvarstė ir kun. A. Vymerį išteisino). Sinodas pakartojo ir patvirtino jau Sudargo lietuvių sinode 1924 m. padarytus nutarimus, kad liet. evang. parapijose kunigai turi mokėti lietuvių kalbos ir kad Lietuvos valdžia prie Kauno universiteto įsteigtų evangelikų teologijos fakultetą. Be to, sinodas nutarė, kad būtų sudraustas parapijų vienos dalies kiršinimas prieš kitą, ir kad būtų daugiau kreipiama dėmesio į parapiečių, ypač jaunuomenės dvasinį ir kultūrinį auklėjimą. Šis sinodas reikalavo, kad visų parapiečių teisės būtų bojamos. — Sinodo protokolai tada buvo siunčiami tikybų departamentui (vidaus reikalų ministerija). Gavus Tauragės sinodo ir kun. Kibelkos grupės protokolus, tuometiniui tikybų departamento direktoriui pralotui Prapulianiui buvo neaiški tikroji tų dalykų padėtis. Tada K. Gudaitis, kaip sinodo dalyvis, tikybų departamentui išaiškino sinodo eigą ir Kibelkos grupės protokolo atsiradimą. Po to tikybų departamentas Tauragės sinodo protokolą pripažino teisišku, ir buvo sudaryta konsistorija. Vidaus reikalų ministerio teikimu Lietuvos Valstybės Prezidentas paskyrė dr. kun. Vilių G a i g a l a i t į Lietuvos evang. liut. konsistorijos prezidentu. Liet. evang. pasauliniu atstovu į konsistoriją tada įėjo Mikas P r e i k š a i t i s. Šioje konsistorijoje vokiečius evang. atstovavo kun. Paulius T i t e l b a c h a s ir pasaulinis atstovas B r a u n a s, ir latvius evang. atstovavo kun. Teodoras K u p f e r i s bei pasaulinis atstovas O t a n k e.

h) LIET. EVANGELIKAI SIEKIA TAIKAUS SUGYVENIMO SU KITŲ TAUTYBIŲ LIETUVOS EVANG. LIUTERONAIS

Turėdami atsakomus atstovus konsistorijoje ir sinodo valdyboje, liet. evangelikai buvo užtikrinti, kad jų reikalai bus tinkamai užtariami ir pageidavimai paremiami. Liet. evangelikai ryžosi veiklesniam dvasiniui bei tautiškai kultūriniam darbui. Tačiau šita liet. evangelikų sustiprinta veikla jokiu būdu neturėjo tarnauti kėslai kitos tautybės Lietuvos evangelikų teises paneigti ir jų kultūrinius reikalus ignoruoti. Lietuvių evangelikų atstovai konsistorijoje, einant sinodo pageidavimu, laikėsi kitų tautybių evangelikų atžvilgiu lojaliai. Kaip liet. evangelikai, panašiai samprotavo bei elgėsi ir Lietuvos evang. latviai. Už tat evang. lietuviai ir latviai visuomet sutardavo ir jokio nuomonių skirtumo bažnytiniais, kultūriniais bei tautiniais reikalais neturėjo. Buvo tikėtasi panašaus nusistatymo bei elgesio ir iš Lietuvos evang. vokiečių. Deja jie atmetė lietuvių lojalų nusistatymą, ir atsakė destruktyviu žygiu.

4. VOKIEČIŲ POLITINĖ VEIKLA LIETUVOJE

a) VOKIEČIŲ OPOZICIJOS TIKSLAS

Jau iš kryžiuočių laikų šimtmečiais vokiečiai siekė užkariauti Lietuvą. Nuo maskolių laikų vokiečiai vadovavo ev. liuteronų bažnyčiai Pabaltijo kraštuose. Pirmojo pasaulinio karo metu vokiečiai stipriai naudojo Lietuvos ev. liut. bažnyčią savo politikai. Lietuvos vokiečiai kunigai tuomet veikliai bendradarbiavo su Vokietijos politikais. Po pamaldų prie bažnyčių buvo ruošiami politiniai susirinkimai, kuriuose parapiečiai buvo raginami prašyti būti prijungtais prie Vokietijos,

ir būdavo renkami parapiečių parašai tam tikslui paruoštoms peticijoms. Ir neprikl. Lietuvoje jie vėl siekė panaudoti ev. liuteronų bažnyčią savo tikslams. Lietuvių evangelikų kultūrinis bei tautinis stiprėjimas sustabdė ir siaurino vokiškumo veiklą parapijose. Dėl to vokiečiai neigiamai nusistatė prieš liet. evangelikų kultūrinį bei tautinį organizavimąsis, o Maž. bei Didž. Lietuvos lietuvių evangelikų bendradarbiavime jie matė pavojų jų siekimams. Dėl to vokiečių dvasininkai veikė prieš tai, kad Maž. Lietuvos lietuvis kunigas nepatektų į lietuvių konsistoriją. Kai lietuvių rinktas kandidatas visgi buvo paskirtas konsistorijos prezidentu, tai anie siekė diskredituoti tą kunigo asmenį ir priversti jį pasitraukti iš pareigų; tuo jie tikėjosi susilpnysią lietuvių vaidmenį ev. liuteronų bažnytiniuose reikaluose.

b) VOKIŠKOJI AKCIJA

Tam laikui buvo būdingas reiškinys, kad tuo metu gana stipriai buvo skatinamas vokiečių kultūrinis ir politinis veikimas Lietuvoje, kuriame be vietinių vokiečių dar didesnį aktingumą su stipriais politiniais atspalviais rodė karo metu į Lietuvą atvykę ir čia pasilikę vokiečiai. Be aktingai vokiškai veikusių pas. kunigų Eckerto, Weihraucho ir k. tuomet ypatingai pasižymėjusių savo vokišku, Lietuvai nedraugingu veikimu iš kitų Pabaltijo kraštų į Lietuvą atsikrausčiusi trejukė: Broederich - Baumgaertel - Katterfeld. Vėliau net nuosaikesnieji vokiečiai šios trejukės per specifiškai vokišku veikimu liko nepatenkinti. Broederich buvo baltų dvarininkas, Baumgaertel — buvęs advokatas Mintaujoje (Latvija), o Katterfeld — baltų kilmės dvasinin-

kas, niekad prieš tai Lietuvoje negyvenęs ir negirdėtas, karo metu atsikraustęs į Lietuvą pasistengė įsitaisyti Kauno vokiečių parapijos kunigu, o vėliau buvo ir vokiško laikraščio "Sonntagsblatt" redaktoriumi. Šitoji trejukė tuomet sudarė varomąją ir diriguojamąją vokiškojo veikimo Lietuvoje jėgą. Neabejotinai ta trejukė gavo inspiracijas iš Vokietijos tam tikrų sluogsnių. Tos trejukės stiprioje įtakoje tuomet buvo konsistorijos nariai Tittelbach bei Kupfer. Šių dviejų veikimui ir direktyvoms veik pasidavė ir kun. Kibelka. Čia jis veik užmiršo, kas jį išrinko, kam jis turi atstovauti ir kieno reikalus ginti. Evang. liut. lietuviai nesusilaukė iš Kibelkos tos dvasinės ir kultūrinės paramos, kurios jie tikėjos.

Tuo tarpu vokiečių veikimas parapijose stiprėjo. Vokiečiai buvo sudarę politinę organizaciją, pavadintą "Kulturverband der Deutschen Litauens", kuri veikė ne tiktai už tautinį vokiškumą, bet ir už Vokietijai naudingą politiką. Jei vokiečiai būtų rūpinęsi kultūringai savo tautiškumu, savo kalba valstybei lojaliose ribose, jiems už tai niekas nieko nebūtų galėjęs prikišti. Bet čia veik išryškėjo, kad jie ne tik stengėsi paimti evang. liut. parapijų dvasinį bei bažnytinį vadovavimą, bet jie nesidrovėjo po tikybine priedanga išnaudoti liut. lietuvius savo siekiamiems politiniams tikslams: pvz. seimo rinkimo metu jie gaudė lietuvių evangelikų balsus savo politinei partijai, arba nesusipratusius liet. evangelikus kurstė prieš liet. evangelikų kultūrinį veikimą. Lietuvos nepriklausomybės pradžioje, liet. evangelikų kunigų dar beveik nesant, parapijose veikė daugiausiai vokiškos politinės orientacijos dvasininkai. Lietuviams parapijose buvo pasistengta ir toliau senu įpratimu skelbti nusižeminimą, savęs paneigimą, paklusnumą ir indeferentiškumą aplink besi-

reiškiančiam gyvenimui.

Bažnyčia ir tikyba prisidengę vokiečiai savo politiniais siekimais nuėjo taip toli, kad mėgino Lietuvos evang. bažnyčią prijungti prie iš Berlyno diriguojamos Klaipėdos krašto vokiečių bažnyčios. Iš tuometinių Klaipėdos krašte gyvenusių vokiečių dvasininkų tame žygyje aktyviai pasireiškė Klaipėdos krašto generalinis superintendentas G r e g o r a s ir Klaipėdos krašto sinodo pirmininkas B o e m e l e i t i s. Jie aktyviai dalyvavo Lietuvos vokiečių kunigų tam tikslui Kretingoje sušauktame pasitarime (1925. II. 2-3 d.), kuriame buvo padaryti liet. evangelikams nedraugingi nutarimai. Po to B o e m e l e i t i s jau mėgino savavališkai įsitvirtinti Kretingos parapijos kunigu, bet tatai jam nepasisekė, nes liet. evangelikai veik pastebėjo jo nedraugingą veikimą ir antilietuvišką politiką.

c) VOKIŠKIEJI MISININKAI LIETUVOJE

Pirmajam pasauliniam karui pasibaigus ir vokiečių armijai apleidus Lietuvą, keli vokiečių kariuomenėje tarnavę misininkai (Kibelka, Weihrauchas, Jakšas, Petrikas, Jurkaitis, Eckertas ir k.) pasiliko nepr. Lietuvoje ir pasistengė užimti parapijų kunigų vietas. Veik paaiškėjo, kad tie misininkai įsijungė į vokiečių nacionalistiškai politinę, lietuviams nedraugingą veiklą. Štai faktus iliustruoją duomenys.

Mis. Eckertas klaidino bei kurstė parapiečius ir pašalinių asmenų pagalba inscenizavo iškilmių trukdymą, kai lietuvių sinodo senjoras vizitavo parapijas. Jis buvo vienas iš sumanytojų paruošti pamfletinį atsišaukimą, nukreiptą prieš lietuvių reikalus ir jų sinodo senjorą.

Mis. Weihrauchas parodė didelį netaktą, kai jis mėgino neleistinu būdu išstumti senesnį kun. A. Vymerį iš Tauragės parapijos, tuo sukeldamas parapie-

čių pasipiktinimą. Kitas jo neleistinas elgesys buvo, kai jis, prieš parapiečių valią ir be konsistorijos žinios, nakčia mėgino užimti mirusio kun. Josefio vietą Kretingos parapijoje. Čia net vietos administracija turėjo įsikišti.

Liūdno nedraugingumo pėdsakus paliko mis. D. Jurkaitis. Nors jo pavardė, rodos, sako, kad jis yra prūsų lietuvių kilmės, tačiau jo elgesys rodo, kad jis ne tik nesijautė lietuviu, bet stačiai neapkentė lietuvių ir pasireiškė prieš jų kultūrinį veikimą. Jis kurstė parapiečius prieš dr. kun. V. Gaigalaičio tautiškai kultūrinį veikimą. Jis nuėjo taip toli, kad būdamas Jurbarko parapijos kunigu, kur lietuvių buvo du kart daugiau negu vokiečių, pasiskelbė eąs tik vokiečių kunigas, atsisakė lietuviams patarnauti. Vėliau, persikėlęs į Tauragės Naumiesčio parapiją, vadovavo sukurstytiems vokiečiams protestuoti prieš lietuvių ev. liuteronų sinodo nutarimus.

Senjoras ir Ev. Liut. Konsistorijos prezidentas dr. kun. V. Gaigalaitis paskyrė 1925 m. birželio mėn. Tauragės Naumiesčio parapijai vizitaciją. Tos parapijos kunigo pareigas ėjo mis. D. Jurkaitis. Jis neskelbė parapijai vizitacijos, nors šiuo reikalu ir lankėsi parapiečiai J. Jakštas, J. ir K. Gudaičiai. Tada žinia apie vizitaciją pačių parapiečių buvo išplatinta ir lietuviai kiek galėdami ruošėsi sutikti svečią. Senjorui dr. kun. V. Gaigalaičiui tuomet einant į bažnyčią, jį lydėjusi konsistorijos prokurorą susibūrę vokiečiai apstumdė ir apiplėšė rūbus, ir grąsino pačiam vizitatoriui. Tik pridengus keliems drąsesniems lietuviams (su stud. K. Gaigalaičiu priekyje) vizitatorius galėjo išvengti fizinio smurto. Nors čia buvo lietuvių pamaldos, tačiau mis. D. Jurkaitis viešai ignoravo patį vizitatorių, lietuvių sinodo senjorą, vartodamas įžeidžiančius žodžius

prieš jį. Vizitatoriui pradėjus kalbą prie altoriaus, mis. D. Jurkaitis demonstratyviai pasišalino iš bažnyčios. Tuomet vokietis Max Krebs, įsiveržęs į lietuvių pamaldas, kėlė triukšmą bažnyčioje. Mis. D. Jurkaitis, kaip parapijos kunigas, neprotestavo prieš tokį vokiečių elgesį.

Parapijietis M. G. buvo sužalotas į vidurius. Sužalotojo žmonos prašomas paramos, mis. D. Jurkaitis nepasirūpino ligonį nugabenti į ligoninę, o nenusimanydamas pradėjo pats ligonį "gydyti". Taip elgdamasis jis prisidėjo prie to žmogaus mirties. Tačiau jis vis tik turėjo drąsos ateiti į to asmens laidotuves, nors buvo pakviestas kitas kunigas, ir drumsti laidotuvių rimtumą, sukeldamas šeimos narių bei daugelio parapiečių pasipiktinimą.

Visi šie misininkai, dėl savo vokiškai politinio nusistatymo neprigijo Lietuvoje ir išsikraustė į Vokietiją.

d) VOKIEČIŲ SPAUDA PRIEŠ LIETUVIUS EVANGELIKUS

Dr. kun. Gaigalaičio paskyrimas konsistorijos prezidentu tuoj susilaukė tam tikro vokiečių sluogsnio opozicijos, kurią sukėlė vokiškos politikos kunigai. Opozicija teigė, kad griaunama bažnyčia ir ardomi tikėjimo pagrindai, bet tam įrodyti, pavyzdžių negalėjo patiekti. Parapiečiai matė, kad liet. evangelikų žygiai ir darbai rodė priešingus faktus. Dėl to apskritai, žmonės iš viso tos opozicijos prasmės negalėjo suprasti. Opozicijos esmė buvo vokiečių baimė, kad jų per evang. bažnyčią siekiami politinė įtaka bei kišimos į Lietuvos reikalus silpnės; dėl to opozicija reiškė neapykantą prieš liet. evangelikų kultūrinį ir tautinį stiprėjimą, ir pavydą, kad liet. evangelikai perėmė Lietuvos evang. bažnytinių reikalų vadovavimą.

— Tai opozicijai vadovavo kun. Titelbachas ir anksčiau minėta trejukė: Broederich - Baumgaertel - Katterfeld.

Opozicija kurstė parapiečius ir ypač parapijų bažnytines tarybas ignoruoti liet. evangelikų senjorą ir, jam vizituojant parapijas, kelti neramumus, pvz. pas. kun. Eckert — Garliavoje. Opozicijos buvo provokuojami incidentai, o kaltė buvo mėginama primesti liet. evangelikams ir jų senjorui. Opozicija metė viešai nepagrįstą kaltinimą, kad konsistorijos prezidentas kėsinosi paleisti vokiečių kunigus iš parapijų. Pvz. Vokietijos pilietis kun. Katterfeldas valstybės teismo buvo nubaustas už priešvalstybinį veikimą ir turėjo apleisti Lietuvą. Opozicija skelbė, kad lietuvių senjoras jį nubaudęs. Dr. kun. Gaigalaitis ne tik to nedarė, bet ir nemanė to daryti. Evang. liuteronų lietuvių sąjunga "Pagalba" per savo skyrius padėjo dideles pastangas parapijose išaiškinti opozicijos daromą neteisybę liet. evangelikams ir jų senjorui ir visokiariopai rėmė liet. evangelikų atstovus konsistorijoje. Dėl to parapijose veik paaiškėjo klastingas opozicijos elgesys, ir jos pri tarėjų skaičius greit mažėjo. — Per parapijas nepasiekusi tikslo susilpninti ir suardyti liet. evangelikų veikimą, opozicija griebėsi ne tik vietinių, bet ir užsienio vokiečių bažnytinių ir pasaulinių laikraščių pagalbos.

1926 m. vokiečių sinodas Kaune pavedė savo presidiumui, susidedančiam iš kun. Titelbacho, Kinderio, pas. kun. Eckarto ir Baumgaertelio, išleisti atsišaukimą, nukreiptą prieš liet. senjorą. Toje opozicijos kampanijoje, nukreiptoje prieš liet. evangelikų senjorą ir konsistorijos prezidentą, o tuo pačiu ir prieš lietuvius evangelikus, dalyvavo šie vokiečių laikraščiai: 1) "Evang. Lutherisches Gemeindeblatt fuer Litauen

(1926 metų, redaktorius Katterfeld), 2) "Litauische Rundschau" Kaunas (1926 m.), 3) "Memeler Dampfboot" (1926 m., redaktorius Hopp), 4) "Memeler Allgemeine Zeitung" (1927 m.,), 5) "Allgemeine Evangelische Lutherische Kirchen - Zeitung", 6) "Evangelisches Gemeindeblatt Ostpreuszen", 7) "Kirchenzeitung fuer Ostpreuszen", 8) "Licht und Leben" (Gauger), 9) "Reichsbote" Berlin, 10) "Bethel", 11) "St. Gertruds - Blaettchen" Riga (Schubert), 12) "Aufwaerts", 13) "Auf der Warte", 14) "Der Tag" (1927 m., dr. O. Dibelius), 15) "Evangelisch Lutherisches Kirchenblatt" fuer die deutschen Gemeinden Lettlands (1926 m.), 16) "Memelaendische Rundschau" (1926 m. redaktorius Schnell), 17) "Riga'sche Rundshau" (1928 m.), 18) "Koenigsberger Allgemeine Zeitung" (1926 m. ir 1927 m.), 19) "Lietuviška Ceitunga" (1926 m., vokiečių tikslams leidžiama), 20) "Weltbund fuer internationale Freundschaftsarbeit der Kirche" (lietuvių kalbon verstas atspaudas, rašytas Lietuvos reformatų vokiečių kun. lic. Barnehl, ir 21) Brošiūra: "Die Evangelische Lutherische Kirche in Litauen im Kampfe um ihre Freiheit" von Ballerstedt, 1927 m. Koenigsberg. Šiai brošiūrai pritariantį įvadą parašė Berlyno universiteto prof. dr. Adolf Deissmann, kuris Lietuvos evang. liut. bažnytinių reikalų visai nepažinojo. Nors šios brošiūros rašytojas Ballerstedt kreipėsi į Lietuvos evang. liut. konsistoirjos prezidentą ir gavo paaiškinamųjų duomenų iš konsistorijos, pasižadėdamas objektyviai nušviesti kalbamąjį klausimą, tačiau brošiūrą parašė vienašališkai vokiečių opozicijos dvasioje, ir priešingai iš konsistorijos gautosioms informacijoms. Dalykus aprašydamas vokiečiams naudinga prasme, Ballerstedt žodžiais "Lietuvos evangelikų liuteronų bažnyčios kovos dėl laisvės" tik pridengė vokiečių po-

litinius siekimus. — Išvardintuose laikraščiuose prieš liet. evangelikų senjorą bei konsistorijos prezidentą ir tuo pačiu prieš liet. evangelikų reikalus daugiausiai rašė: Vokietijos piliečiai kun. Katterfeld, pas. kun. Eckert ir Anna Katterfeld, kurie tuomet gyveno Lietuvoje, ir Schubert — Rygoje, D. Ackermann — Karaliaučiuje bei dr. kun. Dibelius — Berlyne*. Ant tiek tie laikraščiai nesilaikė spaudos etikos, kad jie liet. evangelikų senjoro ir konsistorijos prezidento paaiškinimus ir atsakymus arba atsisakė talpinti, arba dalinai talpino, iškreipdami rašinio turinį.

Liet. evangelikų senjorui ir konsistorijos prezidentui toks opozicijos spaudimas buvo nelengva pakelti; jis net įteikė Valstybės Prezidentui atsistatydinimo raštą 1926 m. balandžio mėn. 20 d. Liet. liut. evang. sąjungos vadovybei vistik pasisekė įtikinti Valstybės Prezidentą, atitinkamą ministerį ir patį senjorą, kad jo atsistatydinimas tuo metu iš konsistorijos prezidento pareigų atneštų tik žalos Lietuvos evang. bažnyčiai ir ypač liet. evangelikų reikalams. Dr. kun. Gaigalaitis liko evang. liut. konsistorijos prezidento pareigose. Liet. evang. liut. sąjungai, liet. evang. sinodui ir konsistorijos lietuvių atstovams vieningai veikiant, liet. evangelikai apgynė savo reikalus ir išlaikė vadovaujamasias pozicijas bažnytiniuose reikaluose. Nepajėgusi suardyti liet. evangelikų vieningumo ir pasiryžimo dirbti kultūrinį bei valstybinį darbą, opozicija pagaliau turėjo nutilti. Nuo opozicijos puolimų dr. kun. Gaigalaitis asmeniškai gynėsi straipsniais, spausdin-

*Kada hitleriškasis nacionalizmas privedė valstybę ir vokiečių tautą prie suirimo ir dvasinio smukimo, tas pats dr. Dibelius turėjo skaudžiai pergyventi to smukimo vaisius. Šį savo tragizmą ir nusivylimą hitleriškuoju nacionalizmu jis išreiškė savo pamoksle "Wir rufen Deutschland zu Gott", kuris buvo pasakytas 1946-IV-28 Šv. Marijos /Marien/ bažnyčioje Berlyne ir vėliau atspausdintas. —

damas juos jo paties leidžiamame laikraštyje "Pagalba". Be to, pasiremdamas konsistorijoje buvusiais dokumentiniais duomenimis, 1929 m. jis išleido knygą vokiečių kalba: "Die Evangelische-Lutherische Kirche in Litauen, ihre Noete und Kaempfe in Zeitraum von 1925 bis 1929", kurioje siekė atremti vokiečių puolimus.

Čia reikia prisiminti, kad toje nelygioje kovoje su tokia gausia vokiečių spauda lietuviai evangelikai neturėjo galimybės tinkamai viešai gintis, bet dvasiškai lietuviai nepalūžo, nes teisybė buvo jų pusėje.

5. MAŽ. LIETUVOS EVANG. BAŽNYČIOS VEIKLA IR PRŪSŲ LIETUVIŲ PASIREIŠKIMAS TOJE VEIKLOJE

Iki devynioliktojo šimtmečio antrosios pusės Prūsijos valdžios mėginimai germanizuoti prūsų lietuvius neturėjo žymesnių pasisekimų. Vokietijai laimėjus karą su Prancūzais (1870 - 71), Prūsijos valdžia ėmėsi griežtų priemonių Maž. Lietuvą galutinai suvokietinti. Vokietijos kancleris Bismarkas ir švietimo ministeris Falkas pravedė įstatymą, kuriuo kitos kalbos išmetamos iš pradžios mokyklų. Dėl to prūsų lietuvių vaikai mokyklose buvo verčiami net tikybos mokytis vokiškai. Tam priešinosi prūsų lietuviai. Juos atjautė ir parėmė net kaikurie vokiečiai. (Dr. Sauerveinas, kun. Ostermejeris, kun. Glogau ir k.). Dr. Sauerveinui patarus, prūsų lietuviai paruošė peticiją su 30.000 parašų Prūsijos valdžiai, prašydami leisti lietuvių vaikams ir mokyklose tikybos mokytis gimtąja kalba ir pasiuntė delegaciją iš kun. Glogau, Butkeraičio, Plonaičio, Penerio bei 12 lietuvaičių, kuri šią peticiją įteikė Prūsijos karaliui Viliui I. Prūsijos valdžiai pasiteiravus apie lietuvių peticijoje iškeltą reikalą,

dauguma to laiko kunigų, vyskupų ir mokyklų inspektorių suteikė žinias priešingas esančiai padėčiai ir nurodė, kad esą prūsų lietuviai be reikalo skundžiasi.

1902 m. prūsų lietuviam pasisekė išrinkti savo atstovą į karalystės seimą. Buvo išrinktas Smalakys iš Tilžės. Tai buvo apsišvietęs ir susipratęs lietuvis, gerai pažįstąs prūsų lietuvių reikalus. Šis lietuvių laimėjimas labai nepatiko vokiečių konservatyvų partijai, kuri pasistengė patraukti į savo pusę kai kuriuos veiklesnius lietuvius. Į vokiečių konservatyvų pusę perėjo sakytojai Butkeraitis ir Kibelka su dalimi surinkimininkų. 1903 m. buvo sušauktas bendras surinkimas Juračiuose, kur turėjo but pasmerkti Smalakio rinkėjai. Pradėjęs surinkimą sak. Butkeraitis pasirėmė Šv. Rašto žodžiu (Rom. 13.) "Kiekvienas teesie paduotas vyriausybei..." ir mėgino išaiškinti, kad lietuviai, kurie rinko Smalakį, neklausė valdžios ir turi būt iš jų atimti surinkimai. Tačiau lietuviai, kurie palaikė savo rinktą atstovą, laikėsi vieningai ir sakytojai, kaip: P. Štrekys, Baltrė, Šepokas įrodė, kad lietuviai, rinkdami Smalakį, pasielgė teisingai, pasiremdami veikusiu įstatymu. Kaltintojai bylą pralaimėjo, ir surinkimas pasiliko vieningas bei ramybėje apie 20 metų.

Po Pirmojo pasaulinio karo, kai Maž. Lietuva (Klaipėdos kraštas) Versalio sutartimi buvo atskirtas nuo Prūsijos ir vėliau prijungtas prie Lietuvos, tai dėl to atsirado reikalas ir Klaipėdos krašto evangelikų bažnyčią tvarkyti savarankiškai. Prūsijos bažnyčios vadovybė pirmoji parodė, kad ji nesirūpina Klaipėdos krašto evangelikų bažnyčios reikalais. Savarankiam krašto evang. bažnyčios tvarkymui iniciatyvos ėmėsi prūsų lietuviai. Dr. kun. V. Gaigalaičiui, kuris tuo metu buvo krašto direktorijos decernentu bažnyčių ir mokyklų reikalams, pasiūlius, sakyt. Kopūstas ir

sakyt. Stimbra sušaukė Krašto bažnyčių tarybų sakytojų bei įtakingų ūkininkų, daugiau negu 150 asmenų susirinkimą Klaipėdoje, kuris tuo reikalu priėmė sekančią rezoliuciją:

"Mes Klaipėdos krašto Evangeliškosios Liuteriškosios Bažnyčios Draugsanariai, Dievo Žodžio Sakytojai ir Surinkimo Priėmėjai susirinkę 25 Aprilį 1923 Klaipėdoje dėliai mūsų Klaipėdos Krašto Bažnyčios ir Šuilių Ateities Sudavadijimo vienbalsiai sekančiai nutarėme:

1. Kadangi Klaipėdos Kraštas nuo Prūsijos galutinai atskirtas ir autonomiškai Lietuvai priglaustas, ir kadangi nuo 1 Aprilio šio Meto Prūsijos Ev. Bažnyčia šio Krašto Kunigams ir Bažnyčiai visą ikišiolišką pinigišką Pašalpą attraukė, o tokiu Būdu mes vieni Bažnyčias ir Kunigus išlaikyti turime, todėl norime mes patys ir Bažnyčios Valdymą į savo rankas imti.

2. Atsimindami, kas 1 Punkte pasakyta, atsisakome nuo Karaliaučiaus Konsistorijos ir Prūsų Bažnyčios Valdžios ir pasirenkam patys savo Konsistoriją.

3. Parapijos pasirinks pačios savo Dūšių Rūpintojus. Kunigų išmokinimui tur Kunigų Seminarija, panaši Pasiuntinių Seminarijoms, įtaisyta būti, kuri netik vien ant svietiškų Mokslų Pamokinimo (kurie kunigų Urėdui ne vyriausias Dalykas yra), vertybė dedama būtų bet kuo daugiau rūpinama taptų, kad Kunigu Urėdui Pritaisomieji pastotų gyvi, tikį Kristaus Sąnariai ir Tiesos Liudininkai ir taip visas Surinkimas augtų ir tarptų Išganmo Išpažinime bei Dievo *Baimėje, jeib Tikėjimą ir amžiną Dūšios Išganymą gautumbim".*

(Rezoliucijos kalba originali)

Tais pačiais metais krašto direktorijos decernento sušaukta krašto kunigų konferencija įsitikino, kad evangelikų bažnyčios valdžia turės būt sudaroma pačiame krašte. Tokią pat nuomonę pareiškė ir Tilžės apskrities evang. sinodas, kuriam iki tol priklausė ir Klaipėdos kraštas. Klaipėdos krašto evang. bažnyčios klausimui galutinai sutvarkyti 1923 m. rugsėjo mėn. 27 d. įvyko pasitarimas tarp Berlyno evang. bažnyčios vyriausios tarybos (Oberkirchenrat), kurios atstovams vadovavo dr. Kormatz, ir Krašto atstovų: direkt. prez. Gailiaus, decernento dr. kun. V. Gaigalaičio, direkt. Borcherto, direkt. Panaro, general. vysk. Gregoro ir kt. Abiejų šalių buvo sutarta, jog Klaipėdos krašto bažnyčia nuo 1923 m. spalių mėn. 1 d. bus atskirta nuo Karaliaučiaus konsistorijos valdymo. Tame pasitarime

buvo sudaryta laikinoji Klaipėdos krašto evang. bažnyčios vadovybė — konsistorija iš šių asmenų: general. vysk. Gregoro (pirmininkas), vysk. Obereignerio, kun. Reidžio, kun. Redmerio, direkt. prezid. Gailiaus, atstovų Kunkio, Dovilo, Strekio ir Grigaičio. Šiam susitarimui įsigaliojus, Klaipėdos krašto evang. bažnyčios vadovybė nebeturėjo turėti jokių ryšių su Vokietijos evang. bažnyčios vadovybe.

1924 m. pradžioje general. vysk. Gregoras viename laikinosios konsistorijos posėdyje pareiškė: "Mes priklausome ir nuo Karaliaučiaus konsistorijos ir turime jos įsakymus pildyti..." Konsistorijos narys kun. Redmeris jam atsakydamas nurodė: "Pone Vyskupe, Jūs pradedate nauju pavojingu keliu važiuoti, iš to rasis daug vaidų. Juk su Oberkirchenrato delegacija yra sutarta, kad nuo Karaliaučiaus Konsistorijos esame atskirti nuo 1923 m. spalių mėn. 1 d." General. vysk. Gregoras pasiliko prie savo nusistatymo. Kun. Redmeris atsisakė toliau posėdžiuose dalyvauti. Jo vieton buvo išrinktas decern. dr. kun. V. Gaigalaitis, tačiau general. vysk. Gregoras nei jo, nei direkt. prezid. Gailiaus į posėdžius nekvietė. General. vysk. Gregoras paruošė naują įstatymą, kuriuo Klaipėdos krašto evangel. bažnyčia vėl buvo atiduodama Karaliaučiaus Oberkirchenrato žiniai. Lietuviai atstovai: Kunkys, Davilas bei Strekys šio įstatymo projekto nepasirašė. Toks general. vysk. Gregoro elgesys buvo priežastimi, kad Klaipėdos krašto direktorijos prezid. Gailius 1924 m. kovo mėn. paskyrė Rusnės parapijos kun. Valentiną Gailių Klaipėdos krašto evang. bažnyčios komisaru ir įgaliojo tvarkyti krašto evang. bažnyčių reikalus.

Krašto bažnyčių komisaras, susitaręs su krašto direktorija 1924 m. kovo mėn. išleido tokį įsakymą:

"Per Paliepimą, nuo 22 Merco šio Meto (Valdžios Žinios pusl. 222) atliktas Atskyrimas nuo Ev. Bažnyčios Prūsijos Unijos apima tiktai valdomųjų Vyriausybių Dalykus.

Evangeliškoji Dievo Sluzba nulaikoma taip kaip igšiol. Čia nieko *pakeisti negalima. Vieros Išpažinimas ir visi Vieros Išpažinimo Raštai*, taipjau Liuteriaus Didysis ir Mažasis Kategizmas ir toliau vartojamas. Jie neturi būt kraipomi.

Taipojau neturi būti Bažnyčios ir Bibelių kalba nei jokiu Būdu pakeista, ypačiai lietuviška Bibelių ir lietuviškoji Bažnyčios kalba, taipojau ir Liturgija neturi but pakeičiama. Kunigai turi apsakyti Žodį kaip *ligšiol*.

Kunigams nebus jų užsipelnytos Teisės atimamos. Kunigai, kurie šitais Pasilaikymais sutikti negalėtų, turės ir Pasekmes ant savęs imti. Nuo neapdūmotų Žirgsnių jie graudenami. Visokio Būdo Pasipriešinimai bus sunkiai baudžiami ir t.t.

Dievo Žodžio Tarnai ir bažnyčių Parapijonai teapsirdija kas Rymijonams 13 Perskyrime sakyta: "Kožnas tesie paduotas Vyriausybei, Valią ant jo turinčiai." Valią ant mūsų tur Klaipėdos Krašto arba Lietuvos Vyriausybė! Mes todėl turime jai paduoti būti.

Bažnyčių Komisaras Klaipėdos Kraštui /pas. Vtl. Gailius/"

(Kalba netaisyta)

1924 m. balandžio mėn. bažnyčių komisaras V. Gailius sušaukė krašto evang. liut. sakytojus, kuriuos jis kvietė ir toliau vieningai dirbti su krašto bažnyčia; šie reikalai čia buvo plačiai ir nuodugniai apsvarstyti bei išaiškinti, ir šitas susirinkimas priėmė šį nutarimą:

"Mes šiandien, 12. Dieną Balandžio Mėn. 1924 Mt. "Sandoros" Name Klaipėdoje susirinkusieji Sakytojai apsiimame iš visos Širdies ir su visu Įgalėjimu šelpti Klaipėdos Krašto Bažnyčių Komisaro Žygius ir Darbus dėl Atskyrimo mūsų evangeliškos liuteriškos Klaipėdos Krašto Bažnyčios nuo visų valdiškų Įstaigų Prūsijos evangeliškos Bažnyčios, ypačiai nuo Karaliaučiaus Konsistorijos ir nuo Vyriausios Tarybos Berlyne (Evang. Oberkirchenrat in Berlin). Mes sutinkame su Bažnyčių Komisaro Pareiškimu iš 13. Dienos praėjusio Mėnesio ir kiekvienas Žodis šito Pareiškimo yra ir mūsų Žodis ir mes apsiimame šitą jo Pareiškimą tarp žmonių platinti ir kur Reikalas paaiškinti. Mums tik rūpi mūsų evangeliškosios Vieros Gruntą išlaikyti, kurs yra Kristus, Sūnus gyvojo Dievo, kurs remiasi mūsų Augsburgišku Vieros Išpažinimu.

Mes toliau sutinkame su tuo, kad būtų suvadinama Klaipėdos Krašto Synodė, kuri užimtų visus Darbus ir Pareigas ir Atlikimus ligšioliškų Provincial-Sinodes (Provinzialsynode), ligšioliškos Gendrolsynodes (Generalsynode). Mes ir sutinkame su Bažnyčių Komisaro *Skyrimo Davadais*, kuriuos jis kuoveikiausiai paskelbti pasižada. Mes ir toliau sutinkame su Bažnyčių Komisaro Užmanymais kaslink naujuoju mūsų Bažnyčių Sudavadyjimu. Mes galiausia prašome Įve-

dimo Rambako Katekizmo į mūsų Vieros Pamokslą. Su Pono Dievo Pagalba." / pas. 18 Sakytojų. (Kalba netaisyta)

1924 m. birželio 18 d. krašto direktorija ir bažnyčių komisaras sušaukė krašto įtakingiausių 200 asmenų susirinkimą Klaipėdoje, kuris vienbalsiai nutarė, kad Klaipėdos krašto bažnyčia turi būti tvarkoma pačiame krašte sudaryto organo, ir išrinko kuratoriją iš 80 asmenų, kurios uždavinys buvo pravesti parapijose rinkimus atstovų į Klaipėdos krašto evang. bažnyčios sinodą. Vokiškos politikos kunigai šiuose rinkimuose nedalyvavo. Atstovų rinkimus pravedė parapiečių sudarytos komisijos. Šis sinodas susirinko 1924 m. rugsėjo mėn. 3 d. ir išrinko sinodo valdybą iš 7 asmenų ir jos pirmininką — kun. Valentiną Gailių.

Prūsijos evang. bažnyčios (Preussische Evangelische Landeskirche) sinodas paruošė naują bažnyčios įstatymą, kuris, Prūsijos valdžiai patvirtinus, pradėjo veikti 1925 m. spalių mėn. 1 d. Šiuo įstatymu Prūsijos evang. bažnyčia buvo pavadinta "Senprūsiškos Unijos Evangeliška Bažnyčia (Evangelische Kirche der Altpreussischen Union). Einant šiais įstatymais kunigas nebuvo prisaikinamas griežtai laikytis Šv. Rašto, jam buvo leidžiama laisvai ir savo pažiūras skelbti bažnyčioje. Dėl to veik atsirado kunigų, kurie viešai bažnyčioje užsigynė Kristaus.

General. vysk. Gregoras ir vokiško nusistatymo kunigai toliau veikė, darydami sunkumų taikingam krašto bažnyčios gyvenimui, grąsindami lietuviams bei šalindami juos iš parapijų tarybų, ėjo su Berlyno Oberkirchenratu iš vieno ir pritarė naujajam senprūsiškos unijos evang. bažnyčios įstatymui.

Klaipėdos krašto išrinktasis sinodas su kun. Valentinu Gailiumi priešakyje pasisakė, kad krašto evang. bažnyčia laikysis griežtai Šv. Rašto ir evang. liuteriš-

kos bažnyčios tvarkos.

Kad, pagaliau, Klaipėdos krašto evang. bažnyčios santvarkoje atsiradusius nesutarimus pašalintų, Lietuvos vyriausybė susitarė su Berlyno Oberkirchenratu, kad nuo 1925 m. spalių 1 d. Klaipėdos krašto bažnyčia atpalaiduojama nuo senprūsiškos unijos su ta sąlyga, kad ir Klaipėdos krašto evang. bažnyčios santvarkai bus pritaikinti senprūsiškos unijos evang. bažnyčios konstitucijos dėsniai ir tarp tų bažnyčių senam draugiškam ryšiui palaikyti Klaipėdos krašto evang. bažnyčia siunčia po tris atstovus į Rytprūsių sinodą Karaliaučiuje ir į vyriausiąjį sinodą Berlyne; šiuodu sinodai taip pat siunčia po tris atstovus į Klaipėdos krašto evang. bažnyčios sinodą.

Šioje kovoje už lietuvišką evang. bažnyčią didelį vaidmenį vaidino prūsų lietuvių surinkimas, todėl jau senosios Prūsijos vokiškieji politikai mėgino patraukt surinkimininkus į savo pusę. Ir pastarieji politikai ėjo tuo pačiu keliu. Jie dėjo visas pastangas, kurių priemonės perdėm buvo negarbingos ir neteisingos, kad suskaldžius ir susilpninus prūsų lietuvių surinkimą ir jos narius padarius jų politikos siekimo įrankiu.

Tvirtas prūsų lietuvių sakytojų laikymasis ir vaidmuo šioje bažnytinėje byloje buvo tikrasis krašto žmonių valios pasireiškimas. Čia krašto žmonės, daugiausia ūkininkai, parodė savo tvirtą tikybinį ir lietuviškai politinį subrendimą. Surinkimo žmonės buvo pirmieji, kurie darė konkrečių žygių, kad Klaipėdos krašto bažnyčia pasidarytų savarankė. Prie šios kovos beveik neprisidėjo prūsų lietuvių inteligentai.

Versalio sutartimi atskirto Klaipėdos krašto valdžią laikinai sudarė prancūzai. Neregistruotam organizaciniam veikimui jie darė tam tikrų kliūčių. Nuo senų laikų lietuvių surinkimai veikė kaip neregistruota

organizacija. Tik Kukaičio surinkimas 1897 m. buvo teismo užregistruotas vardu "Rytprūsiškai Evangeliškoji Maldų Draugystė". Kad išvengus prancūzų valdžios trukdymų surinkimui veikti, 1920-21 m. surinkimininkai, susitarę tarp savęs, surinkimą užregistravo Priekulės teisme vardu "Evangeliškoji Lietuviškoji ir Vokiškoji Maldos Draugystė". Jos pirmininku buvo išrinktas sakyt. Puodžius iš Drukių ir pavaduotoju — sakyt. Kunkys iš Graumenų.

1924 m. šis surinkimas pasiuntė delegaciją, kuriai vadovavo sakyt. Griga, į Klaipėdos krašto valdžią su prašymu, kad krašto mokyklose vaikai būtų mokinami gimtąja kalba ir kad būtų plačiai ir nuodugniai mokinama tikybos. Klaipėdos krašto valdžia tam pritarė.

Vokiškosios politikos besivadovaujanti opozicija taip pat šaukė susirinkimus ir jos kunigai visokiais būdais klaidino parapiečius. Jie baugino žmones, kad kun. Valentinas Gailius ir su juo einą sakytojai sugriausią bažnyčią, padarysią parapiečius katalikais. Jie kurstė parapiečius pasirašyti raštą, kad jų bažnyčia vėl priklausytų Oberkichenratui ir reikalavo iš lietuvių sakytojų, kad jie atšauktų savo parašus, padėtus po augščiau minėto sakytojų pareiškimo. Dalinai suskaldyti surinkimą jiems pasisekė.

1924 m. birželio 24 d. per "Lietuvišką Ceitungą", kuri buvo vokiškos politikos laikraštis lietuvių kalba, opozicija su 80 metų senu sakytoju Pilibačiu,, kuris jau turėjo susenėjimo žymes ir nebesusivokė reikaluose, priešakyje sušaukė susirinkimą, kuris buvo nukreiptas prieš lietuvius sakytojus ir kai kuriuos iš jų pašalino iš surinkimo, ir nutarė, kad užregistruotoji "Maldos Draugystė" nori pasilikti ištikima savo "muterkirchei" ir nesikišti į bažnytinius reikalus. Tačiau šis surinkimas neturėjo teisės daryti bet kokius nu-

tarimus registruotos "Maldos Draugystės" vardu. O pats senukas Pilibaitis prisipažino, kad jis buvo grąsinimais priverstas tokį susirinkimą sušaukti. "Maldos Draugystės" pirmininkas sakyt. Puodžius "Keleivyje" išspausdino tokį pareiškimą:

"Kaip jau vieni kiti girdėję bus, atsibuvo Jono Dienoje Priekulėje Brolio Pilibaičio sušauktas susirinkimas, kurį vedė viena dalis Senojo Surinkimo jo Vienybę ardančioji.

Šitas surinkimas padarė visokių Nutarimų vardan viso Senojo Surinkimo, kuris yra įrašytas į Priekulės Sūdžios Raštus po vardu "Evangeliškai Lietuviškoji ir Vokiškoji Maldos Draugystė Priekulėje". Dėl šitų nutarimų reikia pasakyti kas seka: Jie visi buvo neteisėti ir dėlto negiliuoja, užtai dėl ko:

1. Kadangi tai Sūdžios įrašyta Draugija yra ir dėlto turi viskas atlikta būti pagal Įstatymus arba Zokaną.

2. Kadangi minėtojo Priekulėj Susirinkimo Nutarimai yra padaryti prieš įrašytos Maldos Draugystės Zokaniškus Įstatymus, sakančius 2, kad "Draugystės ypatiška Pareiga yra, kiekvieną vyriausybę pagal Dievo Žodį Garbėj laikyti ir už ją melsti", dėlto Sakytojų Susirinkimas atsibuvęs 24 ir 25 Januariju 1924 Stragnuose, su Parašais Brolių Podziaus, Kunkio, Redveikio, Sprogio, Stimbros ir Grigos priėmė Nutarimą "dabartiniai Lietuvos Valdžiai su Pagalba ir Paklusnumu pristoti", kad pagal §6 Draugsanarių Susirinkimas yra nulaikomas pagal Draugijos Valdybos Nutarimą. Bet Priekulėje atsibuvesis minėtasis Susirinkimas sukviestas be Draugystės Valdybos ir Pirmininko Žinios, jis yra prasižengimas prieš visus šituos zokaniškai patikrintus Punktus. — Kadangi kaip išvesta, šitas Susirinkimas yra įvykęs ir išvestas prieš Zokaną, prie to dar ir surinkimą ardąs yra, jau vien tuo, kad jis leido Nedraugsanariui Idzeliui lyg kokiam Draugsanariui jų Draugystę ardyti, delto Surinkimo Sakytojai ir Priėmėjai prie jo zokaniškai nėra rišti ir dėlto kiekvienas teatsimena, ką jis pagal Surinkimo Draugystės Įstatus yra kaltas Dievui, Valdžiai ir Įstatymams"

Draugystės Valdybos Pirmininkai
sakyt. Puodžius ir sakyt. Kunkys"
(Kalba palikta originali)

Bet opozicija ir toliau šaukė susirinkimus, kad ardytų prūsų lietuvių vienybę. Pagaliau 1924 m. rugsėjo 29 d. opozicija sudarė atskirą "Vokiškai - Lietuvišką Maldos Draugystę" ir pašalino lietuviškai nusistačiusius sakytojus iš surinkimo.

Tuomet didelė lietuviškai nusistačiusių sakytojų dauguma, kuriai pirsidėjo ir opozicijos sakytojų, nutarė tvirtai laikytis savo lietuviško surinkimo su Puo-

džiumi, Kunkiu ir Griga priešakyje ir savo surinkimą perregistravo Klaipėdos teismo registre 1925 m. sausio 6 d. šiuo vardu "Evangeliškasis Lietuvininkų Senasis Surinkimas".

Lygiagrečiai su Lietuvos vyriausybės daromais zygiais grąžinti sutarimą Klaipėdos krašto evang. bažnyčiai ir sakyt. Puodžius užregistruoto surinkimo vardu dėjo visas nuoširdžias pastangas, kad vėl sujungtų opozicijos apardytą surinkimą. Tačiau "Vokiškai - Lietuviškosios Maldos Draugystės" asmenys nepermaldaujamai reikalavo, kad "Evangeliškasis Lietuvininkų Senasis Surinkimas" turįs būt suardytas. Ypatingai dėjo pastangas Vyžių kun. Šernius ir kun. Ribatis, kad jie su senuoju surinkimu nesusitaikytų.

Štai vieno ūkininko tos kovos metu rašytas laiškas politikuojančiam dvasininkui ir jo šalininkams. Šitas laiškas yra būdingas tuo metu prūsų lietuvių galvojimui:

"Mineikiai, 1924 Metų Gruodžio Mėn. 15. Diena.

Pirmsėdžiui Parapijos Atstovų Ponui kunigui Šerniui Vyžiuose.

Ant nutarimo Parapijos Atstovų Posėdyje Klebonijoje Lapkričio Mėn. 21. Dieną Nudavimo mano Pareiškimo kaslink mano Minties ir Nusistatymo tolesniam Veikimui kaipo Draugsanaris Atstovybėje, kad aš per mano Dalyvavimą prie Valdžios nustatyto Rinkimo Žemės Synodės, dviem Ponams služijęs ir tuome į sunkų Grieką įpuolęs, sekantį Pareiškimą padedu:

Kaipo Apaštalas Povilas išgirdo apie Surinkimo Nevienybę, liūdijo skaudų pagraudenimą: Kaip girdžiu, mieli Broliai, apie jūsų Vaidą tarp jūsų esantį, vieni sakos esą Povilo, kiti Apoloso ir kiti vėl kitojo. Kas yra Povilas ir kas Apolosas? Tarnai yra juodu. Bet jūs esti Kristaus, o Kristus yra Dievo.

O ar ne dabar ir mūsų Klaipėdos krašte, evangeliškoj Bažnyčioj ir Surinkime toksaigi jau Vaidas ir Nevienybė skamba kaip Korinte? Vieni sakos, esą Oberkirchenrato Berlyne, kiti bene vėl Kunigo Gailiaus Klaipėdoje, o Skirtvieriai kitojo.

Palikus visus Skirtvierininkus, kas yra Oberkirchenratas Berlyne, arba kunigas Gailius Klaipėdoje? Nieks daugiau kaip Tarnai Viešpaties ir jo Surinkimo. Taip vienas kaip ir antras, nieko daugiau neveikia, kaip tiktai stengiasi už Išlaikymą Bažnyčios ir Surinkimo. Nuo vienos kaip ir nuo antros Pusės nieko daugiau neliūdijama, kaip tik Kristus ir tas pats nukryžiavotas. Aš nuo mano Pusės neturiu ir nerandu nei jokios Priežasties nužeminti arba paniekinti nei Ober-

kirchenratą Berlyne nei kunigą Gailių Klaipėdoje ir nei vieną Vyskupą arba Kunigą, ar būtų Gregoras ar Gailius ar Obereigneris, Joppe, Petriks, Šernius, nes jie visi be skirtumo yra tarnai Viešpaties, kurie Pakajaus Eavngeliją apsako. Susiderinkite su Dievu ir jų visų Kojos man yra mielos. Kaip Prarakas Jezaiošius tai liudija. O ir nei viena nuo prastųjų Brolių, kurie Viešpaties Vynyčioje dirba, ar būtų Mauricas, Pilibaitis, Sprogys, Podžius, Peteraitis. Toliau aš nuo mano Pusės nei į jokią kovą su kuniškais Ginklais neįstosiu, nei už Oberkirchenratą Berlyne, nei už Kunigą Gailių Klaipėdoje, nei už Vyskupus ar Kunigus, nei už Bažnyčią arba Surinkimą, kaip tai kiti tūli įsiženklino, priegtam dar per dvejetą Valandų šaukdami: "Dide yra Diana Epezionu". Nes tai tik būtų silpnas ir Krikščioniui nepritinkąs kariavimas, kaip mūsų Vieros Tėvas Liuterius kad nurodyja: "Syla savo neišgalėsim, beveik su ta pražūsim". Bet aš noriu su Viešpaties pagalba kaipo ikšioliai taip ir toliaus vienat pasigirti, norėdamas už tai kariauti dvasiškais Ginklais Maldos, kiek man Viešpats Maldos Dvasią nudalys. Nesa kokį silpną kunišką Laimėjimą atgabeno kuniškieji Ginklai prieš Surinkimą Viešpaties, tai turėjo ansai Valdonas galiausiai pripažinti: "Tu laimėjai, Galileiški". O ir kokį silpną Laimėjimą atgabeno kuniškieji Ginklai Svieto Kare, tai išliudyjo kartą Ponas Vyskupas Gregoras Priekulės Bažnyčioje, kad Vokietija kariavo macniai prieš Neprieteilus, vienat ale tik kuniškais Ginklais, stokodama dvasiškųjų, o per tai ir stojosi mūsų šiandieniškasis Likimas, kad tapeme nuo Vokietijos atskirti ir Lietuvai priglausti. Kačeig ir daugel Kvailučių stengiasi apkaltinti Poną Kunigą Gaigalaitį. Ale tai nusidavė pagal Viešpaties šventąją Valią, kaip Jisai per Praraką apreiškė. Kad Jisai yra tas Viešpats, kuris Karalystems Rubežius nustato ir Valdonus iškelia ir vėl nustumia ir kad be Jo Valės nei Plaukas nuo Galvos nepuola. — O ir kas link Valdžios ir Kunigo Gailiaus Darbų ir Vykinimų, jei tieji stojosi ant Viešpaties Valios, tai jie pastovės ir augs, kaip Jonas Krikštytojas apie mūsų Išganytoją, kad liudija: "Jis turi augti, o aš mažyn eiti." Jei ale tie Veikimai be Viešpaties Valės vedami, tai jie nepastovės ir sugrius. Kas ale gal apie tai patvirtinančiai sūdyti, bemaž nei joks Daktars. — Kaslink mano Dalyvavimo prie Rinkimų Žemės Synodės, tai aš nestojau kaip koks Tarnas, kursai dviem Ponam služija, bet kaip Valdžios Tarnas, sau po Akių laikydamas Viešpaties Nurodymą savo Gundytojam "Duokite Ciecoriui kas Ciecoriaus ir Dievui kas Dievo yra". Darykite ką Valdžia ir Dievas prašo. — Tuomi mano Dalyvavimus aš prie mano Viešpaties nei tiek kaip Garstyčių Grūdas nesugriešyjau ir juo dar mažiau prieš mano Bažnyčią arba Surinkimą. Ale jei tiems Ponams Altoriaus Ramčiams mano Veikimas ir Dalyvavimas jų Akyse kaip koksai sunkus Griekas arba dvejetų Ponų Služba spindėtų, tai paliekmi aš jų tolesniam čystam Sąžinės Sūdyjimui, kurį aš be jokio murmėjimo priimsiu. O man toksai Sūdyjimas ir nebus kas naujo, kadangi mūsų Viešpats apie tokius Sūdyjimus jau pirma prarakavęs yra: "Jie išmes jūs iš Surinkimo, o jei kas ir užmuš, tarsis Dievui Garbę darąs". Ar ir ne mūsų Vieros Tėvą Liuterių iš

Surinkimo išmetė? O dėlko? Dėl tikėjimo į Viešpatį Kristų? O ı. dar toliau žvelgiant. Ar ne Zakarijošių užmušė Bažnyčioje tarp Altoriaus? O ir mūsų Bažnyčioje Krikščionių Čėse ar ir ne čia kraujas plūdo ir tie "krikščioniškieji" Kareiviai prie Bažnyčios pralietojo Kraujo savo Laimėjimą šitokiu Būdu patvirtino: "Mein Herr, wir haben gesiegt, eine Auflage Kognak, eine Auflage Zigarren" Ar ne su Tiesa ans Giesmininkas savo Giesmelėje parašęs yra: "Taipo šio Česo Krikščionys elgiasi .lyg kaip Pagonys". Taigi dar kartą: Teima man tie Ponai mano Tarnystės Urėdą, kursai nei nuo vieno tų Ponų netampa apmokamas. Ale tą vieną Urėdą man niekas neatims, būtent: Tikėjimą ir mano Viešpatį Jėzų Kristų, kursai dar ir norint kaip įlužusi Nendrė yra silpnas, neatims ir nei mano evangelišką Vierą, nei Bažnyčią, kurios Uola buvo ir bus Viešpats Jėzus Kristus vakar ir šiandien ir tas pats amžinai. Amen.

Kito Pareiškimo aš tiems Ponams Altoriaus Ramsčiams neturiu. Kas teisus ir be Grieko yra tas teištaria pirmąjį Sūdyjimo Žodį. Ponas Dievas tevaldo.

Pas. Jonas Armonies, Kaimo Seniūnas" (Kalba originali)

6. TOLIMESNĖ BAŽNYTINIO GYVENIMO EIGA

a) TOLIMESNĖ EVANG. LIUT. KONSISTORIJOS VEIKLA

Trimetyje nuo 1925 iki 1928 metų konsistorija, vadovaujama prezidento, liet. evang. senjoro dr. kun. Gaigalaičio, buvo intensyviai užimta grąžinti parapijoms ramumą ir tvarką, kurias vokiečių opozicija buvo sąmoningai apardžiusi. Už tat liet. evang. sinodo senjorui reikėjo dažnai lankyti parapijas ir aiškinti parapiečiams tikrąja dalykų padėtį. Vokiečių atstovai šioje konsistorijoje, remdami opoziciją ir dalinai vadovaudami jai, nemažai trukdė sklandžiam konsistorijos darbui. Laikydamasis vieningai, lietuvių ir latvių atstovams konsistorijoje pasisekė opozicijos daromus sunkumus ir trukdymus nugalėti. Ir opozicijos per spaudą sukelta ir tris metus užsitęsusi audra pradėjo nutilti, nes vokiečiai savo nedraugiška laikysena nieko gero nelaimėjo, tik aiškiai parodė lietuviams savo ne-

draugingą politinį veidą. Nuo opozicijos spaudimo liet. evang. eilės nesusilpnėjo, tik labiau sustiprėjo, nes ir neveiklioji liet. evang. dalis įsitikino, kad kovojama dėl teisingo dalyko, ir prisidėjo prie tolimesnės veiklos. Liet. evangelikai nenukrypo nuo užsibrėžto siekimo padaryti Lietuvos evang. liut. bažnyčią savarankišką, kad ji nebūtų naudojama svetimai politikai ir kad parapiečiai būtų lygiateisiai. Nors konsistorijos prezidentas skaudžiai jautė opozicijos spaudimą ir net susvyravęs norėjo pasitraukti iš pareigų, tačiau liet. evang. sinodo valdybos ir ypatingai evang. liut. liet. sąjungos remiamas, pagaliau pasiliko užimamoje vietoje. Trims rinkimo metams praėjus, evang. liut. liet. sinodas 1928 metais įvertino savo senjorą, ištikimai ėjusį sunkias pareigas konsistorijoje ir išlaikiusį draugingą nusistatymą rūpintis visais Lietuvos evang. liuteronais be tautinio skirtumo, perrinkdamas jį sekantiems trims metams — nuo 1929 iki 1932 m. — senjoru ir konsistorijos atstovu. Valstybės prezidento jis vėl buvo paskirtas konsistorijos prezidento pareigoms trims metams.

Šitame trimetyje evang. liut. konsistorija jau gyveno ramesnį laiką ir galėjo labiau rūpintis savo tiesioginėmis pareigomis. Pirmaeilis konsistorijos rūpestis tada buvo dėti visas pastangas, kad parapijos nepasiliktų be dvasinio aprūpinimo. Mat, pirmojo pasaulinio karo metu užsilikę Vokietijos pasiuntiniai kunigai, kurie su vokiečių grupe pasireiškė prieš Lietuvos interesus, po tos anksčiau aprašytos negarbingos akcijos, savo vokiškų siekimų kovą Lietuvoje pralaimėję, vėl išsikraustė į Vokietiją. Tą staigiai susidariusią kunigų stoką nors dalinai tuomet padėjo užpildyti jaunieji Lietuvos evang. teologijos fakulteto lietuviai teologai, kurių vienas kitas jau baigė teologijos mokslus ir vyko į parapijas. Evang. liut. konsistorija tuos jaunuosius

teologus mielai skyrė kunigo darbui dirbti parapijose.

Parapijose grįžus ramumui, vis labiau stiprėjo kultūrinis darbas tarp liet. evangelikų. Bendradarbiaudama su konsistorija ir evang. liet. sinodu, evang. liut. lietuvių sąjunga vis labiau išvystė savo veiklą parapijose.

Tame laikotarpyje buvo daromos pastangos, kad lietuvių senjoras ir konsistorijos prezidentas dr. kun. V. Gaigalaitis daugiau suartėtų su lietuvių gyvenimu ir susipažintų su žmonėmis parapijose, lankydamas juos. Tokių vizitacijų metu lietuvių evang. liuteronų sąjunga sutartinai su parapijų tarybomis, dėdavo dideles pastangas suruošti jam iškilmingą priėmimą. Jaunieji sąjungos nariai ūkininkaičiai organizuodavo puošnius garbės raitelius su gražiais žirgais išjoti atvykstantį svetį garbingai pasitikti. Iškilmėms pagražinti šventoriaus vartai ir bažnyčios vidus būdavo sąjungos narių ir parapiečių papuošiami vainikais bei gėlėmis. Svetį lietuviai svetingai bei pagarbiai priimdavo. Tik vienoje kitoje parapijoje užsilikę vokiečių misininkai stengdavos drumsti lietuvių senjoro atsilankymo iškilmes (pvz. Eckert—Garliava, D. Jurkaitis —Žem. Naumiestis). Ypatingai lietuvių evang. liut. sąjunga siekė jo autoritetą kelti, kad jis įgytų populiarumo žmonėse.

Lietuvių evangelikų bendradarbiavimas su latviais evangelikais visą laiką buvo draugiškas. Nors 1928 metų vokiečių sinodas pasisakė už "opozicijos kovos" tęsimą ir "reikalavo" teisėto "nepriklausomo" lietuvių sinodo (suprask "lietuvių sinodo" be lietuvių), pagaliau nuoseklieji Lietuvos vokiečiai ir įžiūrėjo, kad "opozicija" jų pačių reikalams kenkia, ir pareiškė norą bendradarbiauti su konsistorija ir lietuviais evangelikais. Vokiečių opozicijos tikslas nusmelkti ir suvirš-

kinti lietuvius evangelikus, patvirtina šis vokiečių spaudoje pasirodęs rašinys: "Percy Vockrodt, Riga: Die deutsch - lutherische Kirche Litauens und das Konsistorium Gaigalat" (Nation und Staat, deutsche Zeitschrift für das europäische Minoritätenproblem, Heft 2, November 1929, Universitätsverlagsbuchhandlung Wilhelm Braumüller, Wien). Šitame 3 puslapių rašinyje kalbama svarbiausiai apie vokiečių, kaip vadovaujamą bažnyčią Lietuvoje, ir teigiama, kad lietuviai bei latviai pradžioje ėję su vokiečiais vieningai, visų trijų tautų sinodai nusprendę nepripažinti Gaigalaičio vadovaujamos konsistorijos ir visa Lietuvos liuteronų bažnyčia (suprask: vokiečių) priešinas valdžios primesto Gaigalaičio konsistorijai (Faktai rodo visai priešingą dalykų raidą ir minimo lietuvių bei latvių sinodo sprendimo niekad nebuvo padaryta). Autorius, matyti, vadina "lietuviais ir latviais" tuos vokiečius ne Lietuvos piliečius, kurie taip noriai reiškė lietuvių ir latvių "valią", bet tikrųjų lietuvių ir latvių parapiečių pareikštą valią autorius arba ignoruodamas nutyli, arba vadina neteisėtu veiksmu. Jis teigia, kad 1925 m. lietuvių evang. liuteronų sinodas buvęs neteisėtas ir kad neteisius rinkimus valdžia pripažinus. Čia autoriaus iškeliamas kun. Jurkaitis ir jo "parapija" kaip aštriausias Gaigalaičio priešas. Autorius apgailestauja, kad vokiškai nusistačiusių dvasininkų įtaka buvo silpninama, ir kaltina lietuvius, kad "kunigai" ištremiami, parapijose keliami neramumai, trukdomos pamaldos ir įvyksta visokios kitokios negerovės. Čia autorius, ar suklaidintas, ar sąmoningai, teigia netiesą. Nusivylęs Lietuvos vokiečių neištvermingumu "opozicijos kovoje", autorius apgailestauja, kad net probstas P. Titelbachas ir kiti vokiečių sinodalai, įžiūrėję "opozicijos kovos" neprasmingumą bei kenksmingumą bažnyčios

santvarkai, pasisakė už taikų sugyvenimą parapijose bei bendradarbiavimą su konsistorija. Autorius priešingai pasisako, kad taikus bendradarbiavimas su konsistorija nesuderinamas su vokiečių bažnyčios didybe (... mit der Würde der deutschen Kirche nicht vereinbar sei...). Pasipiktinęs dėl nuosaikiųjų vokiečių reikalavimo, kad ne Lietuvos piliečiai, ir kunigai ir atstovai, nedalyvautų Lietuvos vokiečių sinode, autorius iškelia vokiškosios opozicijos vadus: kun. Eckertą, Bordeliusą ir Baumgaertelį, kurie reikalavo "opozicijos kovą" tęsti, ir pasmerkia taikiuosius vokiečius dėl to, kad jie suskaldę "vokiškos opozicijos" frontą.

Antram trimečiui pasibaigus, liet. evangelikų sinodas perrinko dr. kun. V. Gaigalaitį trečiam trimečiui senjoru ir konsistorijos dvasiniu atstovu, o Valstybės Prezidentas jį paskyrė trečiu kartu konsistorijos prezidentu.

Atsidėdamas saviškai daugiau bendriniams dvasiniams reikalams, dr. kun. V. Gaigalaitis toliau nebepalaikė visapusiško kontakto su parapijose besireiškiančiu liet. evangelikų, o ypač jaunuomenės kultūriniu bei tautiniu judėjimu. O liet. evang. sinodo užbrėžtos gairės liet. evang. dvasiniam ir pasauliniam atstovui konsistorijoje rodė, kad jų pareigos buvo vispusiškai rūpintis liet. evangelikų reikalais. Tatai buvo svarbu ir reikalinga, nes liet. evangelikai kitos oficialios, valdžios pripažintos bei tvirtintos įstaigos neturėjo savo reikalams. Į lietuvių evang. pareikštą pageidavimą, kad jis dalyvautų liet. evang. ir kultūriniame veikime, Gaigalaitis teigiamai nebereflektavo. Jo ambiciška laikysena jį vis labiau atitolino nuo priaugančios lietuvių evang. kartos. Parapijose jis nepasiekė pamėgimo ir populiarumo kurio buvo viltasi. Tatai sukėlė įspūdį, kad jis laikosi nuošaliai nuo plintančio tautiškai - kul-

tūrinio lietuvių evang. veikimo.

Kaip dvasinis vadas, jis nedarė jokių pastangų vis didėjantį įtempimą stabdyti ir šalinti. Net prašomas jis neberodė noro bendradarbiauti su jį kėlusiais ir visą laiką rėmusiais lietuviais. Nepasitenkinimai didėjo, ryšiai nutrūko. Net ir jis pats tuo metu "Pagalboje" (1933 m.) labai šališkai pradėjo rašyti prieš lietuvių evangelikų veiklą. Buvo padaryti jam nepalankūs žygiai į valdžią. 1933 m. prof. dr. kun. V. Gaigalaitis, aplinkybėms susidėjus, rezignavo iš konsistorijos prezidento, ir Valstybės Prezidentas jį paleido iš užimamųjų pareigų. Kadangi tuo metu dar nebuvo pasibaigusi konsistorijos kadencija, tai iki naujosios konsistorijos sudarymo prezidento pareigas ėjo kun. D. H. Sroka iki 1934 m.

Prof. dr. kun. V. Gaigalaitis vėliau pakeitė savo laikymąsis bendru lietuvių evangelikų reikalu, vėl bendradarbiavo su lietuvių evangelikų sąjunga ir naujo sąstato ev. liut. konsistorija. Dr. K. Gudaičio vadovaujama konsistorija jį paskyrė kunigu Gargždų parapijai. Jis veikliai prisidėjo ir prie tos konsistorijos ruošiamo evangelikų giesmyno sudarymo.

b) KRIZĖS LAIKOTARPIS KONSISTORIJOJE

Superintendentas kun. D. S r o k a dėl savo senyvo amžiaus ir paliegusios sveikatos tačiau nebepajėgė išvystyti tos dvasinės energijos, kuri buvo reikalinga konsistoriją vadovaujančio asmens savarankiam autoritetui pareikšti. Ta padėtimi pasinaudoti sumanė evang. liut. konsistorijos reikalų vedėjas ir prokuroras, panorėję Lietuvos evang. bažnyčios reikalus tvarkyti savaip. Neturėdami reikalingų dvasinių privalumų, jie griebėsi evang. bažnyčios tvarkyme neįprastų priemonių savo autoritetui pareikšti ir užsimojimams įvyk-

dyti. Policijos pagalba buvo panaudota parapijų reikalams tvarkyti (Žvyrai, Batakiai). Parapiečiuose kilo nepasitenkinimų. Lietuvių evang. vieningumas pradėjo drumstis. Parapijose buvo jaučiama, kad evang. liut. konsistorijoje vėl trūksta tinkamo liet. evangelikų reikalų atstovavimo.

1933 metų gale vėl susirinko lietuvių evang. liut. sinodas Tauragėje. Šį kartą jos svarbiausias uždavinys buvo išrinkti naujus atstovus konsistorijai. Pirmuoju atstovu konsistorijai buvo išrinktas ilgametis lietuvių evangelikų sinodo valdybos narys dr. K. Gudaitis, kuris laikėsi nuosaikumo ir liet. evangelikų vieningumo. Antruoju tokiu atstovu buvo išrinktas konsist. reikalų vedėjas M. Preikšaitis, dvasiniu atstovu — superintendentas kun. D. H. Sroka.

Naują konsistoriją sudarant, šį kartą neapsiėjo be užnugarinio kai kurių pasižymėjusių liet. evangelikų apjuodinimo vyriausybės akyse. Taip pavyzdžiui konsist. prokuroras Martynas Kavolis įteikė švietimo ministeriui slaptą raštą, kuriame buvo šmeižiami ir juodinami su tiesa prasilenkiančiomis spalvomis liet. evangelikų tarpe žinomi asmenys, kaip mokytojas Mikas Jonušaitis, prof. dr. kun. V. Gaigalaitis, dr. K. Gudaitis ir k. Vėliau to "slapto" rašto nuorašas buvo atsiųstas evang. liut. konsistorijai, ir tuo būdu jis pasidarė viešumai žinomas. Lietuvių evangelikų reikalams toks raštas buvo žalingas.

Tuo būdu, tam tikrai nuotaikai sudarius švietimo ministerijoje, 1934 metų pradžioje buvo sudaryta evang. liut. konsistorija, kurios prezidentu buvo paskirtas evang. latvių sinodo rinktas pasaulietis atstovas, ūkininkas Liudas Banderevičius, o vice prezidentu — superint. kun. D. H. Sroka. Liet. evangelikų pasauliečiu atstovu konsistorijai vėl buvo patvirtintas Mikas Prekšaitis. Latvių dvasiniu at-

stovu į konsistoriją įėjo kun. Erichas Leijeris. Evang. vokiečių atstovais buvo kun. Titelbachas ir Hahnas.

Mažai tepažinodamas Lietuvos evangelikų bažnytinį gyvenimą ir stokuodamas orientacinio sugebėjimo savo paskirties užduočiai suprasti, naujasis konsistorijos prezidentas Banderevičius nepajėgė evang. liuteronų bažnyčios reikalų vedimo kreipti į sveikas vėžes. Tuo būdu prasidėjusi evang. liuteronų bažnyčios reikalu krizė tęsėsi dar ryškesnėmis spalvomis. Už tos padėties susidarymą didelė atsakomybės dalis teko ir švietimo ministerijai, kurios žinioje buvo Lietuvos tikybų reikalai. Tuo metu švietimo ministerija dar nenorėjo ar nepajėgė rimtai įvertinti susidarančios nepakenčiamos padėties evang. liuteronų bažnyčios reikaluose. Parapijos ir kunigai nebejautė kontakto su konsistorija. O parapiečiai ir kaikurie liet. evang. sinodo valdybos nariai susilaukė grąsinimų ir net persekiojimų policija ir teismu už drįsimą pareikšti kritišką nuomonę bažnyčios tvarkymo reikalu. Pvz. kun. Julius Stanaitis buvo policijos pagalba ištremtas iš Jurbarko parapijos į kitą Lietuvos kraštą, Telšių apylinkę, kur beveik nebuvo evangelikų, už tai, kad jis nesutiko su vartojamuoju būdu bažnytiniams reikalams tvarkyti. Jo broliui dr. Otonui Stanaičiui prašant, dr. K. Gudaitis su Jurbarko parapijos atstovais kreipėsi į tuometinį apsaugos ministerį pulk. Giedraitį, kad kun. J. Stanaičio ištrėmimas būtų atšauktas. Ministeris prašymą patenkino ir kun. Stanaičiui leido grįžti į parapiją.

Pasižymėjęs pedagogas, darbštus lietuvių evang. veikėjas, mokytojas Mikas Jonušaitis dėl panašios priežasties buvo ištremtas iš Kauno į evangelikų negyvenamą apylinkę už Telšių, kad tuo būdu jis nebeturėtų sąlyčio su lituvių evangelikų gyvenimu. (Evang. liut.

konsistorija galėdavo įtakoti švietimo ministeriją evangelikus mokytojus paskirstant). Provokaciniu tikslu konsistorijos prokurorui M. Kavoliui skundžiant, liet. ev. liut. sinodo valdybos nario dr. K. Gudaičio bute Klaipėdoje kriminalinė policija darė kratą neva ieškodama "konsistorijos bylų", kurių, žinoma, nerado ir negalėjo rasti, nes dr. K. Gudaitis tokių bylų niekad neturėjo. To žygio tikslas buvo nuslopinti kritiką ir mėginti viešai juodinti dr. K. Gudaitį, kuris nepritarė anų asmenų vartojamam neprotingam ir kenksmingam būdui lietuvių evangelikų bažnytiniams reikalams tvarkyti.

Jei parapijų tarybos, laikydamasis su kunigu vieningai, pareikšdavo savo nusistatymą parapijos tvarkymo reikalais, kuris neatitikdavo konsistorijos asmenų norams, tokios tarybos dažnai be nešališko dalykų ištyrimo būdavo paleidžiamos, ir tam tyčia pasiųstų asmenų, policijai globojant, būdavo sudaromos konsistorijos asmenims pageidaujamos parapijų tarybos, kurios dažnausiai neatitikdavo parapijos daugumos norams (Žvyrai, Batakiai). Tie reiškiniai vedė prie parapijų vienybės skaldymo. Nepatenkintieji liet. evangelikai dažnai būdavo denunciuojami, ir jiems sudaromos provokacinės bylos. Jei karo komendantas ar atitinkamas ministeris skundžiamąjį lietuvį evang. atleisdavo nuo baudos, tai būdavo daromos pastangos tą lietuvį evang. atiduoti teismui nubausti. Tiems visiems žygiams deja būdavo naudojamas konsistorijos autoritetas. (Batakiai, Tauragė, Žvyrai, Jurbarkas, Kaunas). Ta padėtis greitai vedė prie vis didėjančių viešų neramumų, net fizinių susidūrimų (Batakiai). Čia reikia atkreipti dėmesį į tą duomenį, kad panašios spaudimo priemonės beveik nebuvo taikomos nei vokiečių, nei latvių para-

pijoms ar parapiečiams. Dėlto yra tikras dalykas, kad vokiškosios politikos asmenys, pvz. vokiečių atstovai konsistorijoje, Hahnas ir Titelbachas buvo patenkinti tokia padėtimi ir nesipriešino tokiems, bažnytiniam ir kultūriniam liet. evangelikų gyvenimui pragaištingiems veiksmams.

O vėliau vokiškai nacionalistinio nusistatymo Vokietijos pilietis kun. Višeropas (Wischeropp) Kaune, kuris lietuvių evangelikų reikalams nerodė palankumo, rado reikalinga naujo sąstato konsistorijai pareikšti, kad apgailestaująs anų asmenų atšaukimą iš konsistorijos.

Normaliai turėjo būti, kad konsistorija ir jos prokuroras visokiais atvejais padėtų savo tikybos žmonėms ir, reikalui esant, užtartų juos, bet, kaip suminėti duomenys rodo, jų elgtasi visai priešinga prasme. Negerovė nebuvo šalinama sutartinai gera valia, o mėginta priversti kritiką bei nepasitenkinimus nutilti.

Pradžioje taip gražiai sužydęs liet. evangelikų kultūrinis ir organizacinis gyvenimas stipriai pakriko. Nepritariantieji ir dalis senesniųjų veikėjų protesto ženkle pasitraukė iš veikimo ir organizacinio gyvenimo. Protesto ženkle net kūrėsi naujos organizacijos. Bet tai buvo skaldymos žymės. Nuolatiniai liet. evangelikų nusiskundimai valdžiai dėl įtemptos ir neramios padėties parapijose, susidariusios dėl netinkamo evang. reikalų tvarkymo, pagaliau privertė Lietuvos vyriausybę atkreipti į tai tinkamą dėmesį ir padaryti reikalingų žygių, kad grąžintų normalią padėtį evang. liuteronų parapijoms. Savo rašte "Lietuvos evangelikų bažnyčios gyvenimo problemos" apie šią konsistorijos krizę buvęs konsistorijos prezidentas, prof. dr. kun. V. Gaigalaitis pasisako sekančiai: "Tai buvo negarbės lai-

kai liuteronams lietuviams Lietuvoje. Vasarą 1936 m. (Turi būti 1935 m.) jie baigėsi, kada tapo nustatyti nešališki rinkimai į sinodą ir ikšioliškas prokuroras (M. K.) ir reikalų vedėjas konsistorijoje buvo pakeisti kitais asmenimis. Ar buvo galima tokius evangelikų bažnyčiai skaudžius laikus išvengti? Buvo! Dabar "anie" apgavo tam tikras įstaigas ir suskaldė lietuvius liuteronus. Bet tokiomis apgavystėmis toli nenueinama: jos apsireiškė, kokios jos iš tikro yra ir rado savo pasmerkimą." Toliau jis sako, kad parapiečiai protestavo prieš tokią padėtį, "tik deja, kad protestai nebuvo ištiriami, o paduodami galūtinam nusprendimui konsistorijai, kuri pati tuos neteisingumus buvo įvykdinusi".

c) KRIZĖS PAŠALINIMAS

1935 metais vyriausybės buvo pašalintas prokuroras Martynas Kavolis iš evang. konsistorijos ir švietimo ministerijos buvo atšauktas reikalų vedėjas Mikas Preikšaitis. Solidarizuodami su atstatytaisiais konsistorijos prokuroru ir reikalų vedėju, tais pačiais metais iš konsistorijos pasitraukė latvių dvasinis atstovas kun. Erichas Leijeris ir prezidentas Liudas Banderevičius. Pasitraukdami jie įteikė vyriausybei pamfletinį raštą, nukreiptą prieš liet. evangelikus. Nauju konsistorijos prokuroru vyriausybė paskyrė buvusį ministerį ir Klaipėdos krašto gubernatorių, universiteto docentą teisininką Karolį Žalkauską. Liet. evangelikų pasauliečių konsistorijos nariu švietimo ministerija pakvietė liet. evang. sinodo valdybos narį dr. Kristupą Gudaitį. Išėjusiųjų kun. Leijerio ir Banderevi-

čiaus vieton į konsistoriją buvo pakviesti iš evang. latvių sinodo valdybos narių dvasiniu atstovu kun. Arnoldas Laukozilis ir pasauliečių — Vencius. Vokiečių atstovai, Titelbachas ir Hahnas, pasiliko konsistorijoje. Viceprezidentas superint. kun. H. D. Sroka vėl ėjo konsistorijos prezidento pareigas iki to trimečio galo. Kad turėtų glaudesnį kontaktą su evang. konsistorija ir liuteronų reikalais ir išvengtų vienašališkų informacijų, švietimo ministerija paskyrė patarėju evang. liut. reikalams prie šviet. ministerijos evang. teologijos fakulteto docentą teol. lic. kun. Joną Pauperą. Šie asmenys, veikdami sutartinai, energingai ėmėsi atstatyti ramumą ir taiką parapijose. Buvo padaryti žygiai parapiečiams iškeltas bylas teisme numarinti, pabaudų vykdymą sustabdyti ir užkirsti kelią naujoms provokacinėms byloms prieš parapiečius sudaryti. Parapijose grįžo ramybė.

Sutartinis kultūrinis gyvenimas liet. evangelių tarpe vėl atsigavo. Krizės laike susidariusios organizacijos pasirodė nebereikalingos. Šis taikos ir vienybės atstatymas Lietuvos evangelikų liet. visuomenės buvo patvirtintas tuo faktu, kad, buvusioms organizacijoms ir visuomenei prisidedant, buvo sukurta bendra lietuvių evangelikų sąjunga, kuriai prisidėjo ir Klaipėdos krašto liet. evangelikai ir liet. evang. reformatai.

d) PASKUTINYSIS LIETUVIŲ EVANG. LIUT. SINODAS NEPRIKLAUSOMOJE LIETUVOJE

1937 m. gale Kaune susirinko lietuvių evang. liut. sinodas, kuriam nepriklausomos Lietuvos Valstybės tolimesnė istorinė eiga lėmė būti paskutiniajam. Sinode dalyvavo beveik visų Lietuvos evang. liut. lietuviš-

kųjų parapijų atstovai. Evang. liut. konsistorijos atstovas sinodui galėjo pranešti, kad parapijose išnyko neramumai bei nepasitenkinimai, kad liet. evangelikai nebeskundžiami policijai ir teismui, kad kunigų autoritetas yra, kiek galint, atstatytas ir kad kunigai bei parapijos tarybos bendradarbiauja vieningoje dvasioje su konsistorija. Kunigai ir parapijų atstovai savo pareiškimais tai patvirtino. Sinodas apsvarstė evang. gyvenimui esminius reikalus, kaip tai materialinės ir dvasinės paramos teikimą reikalingoms parapijoms, jaunimo auklėjimą ir parapijų vidujinės santvarkos pagerinimą, pakartojo neatidėliotiną reikalingumą išspausdinti evang. tikybinių knygų pataisyta bendrine lietuvių kalba. Pagaliau sinodas išrinko savo valdybą, susidedančią iš senjoro kun. Adomo Gelžiniaus, vicesenjoro Lic. kun. Jono Paupero, ir pasauliečių dr. Kristupo Gudaičio bei techniko Jurgio Preikšaičio. Buvusį liet. evang. senjorą ir pakartotinai ėjusį evang. liut. konsistorijos prezidento pareigas superint. kun. H. D. Sroką šis sinodas išrinko liet. evang. bažnyčios garbės senjoru.

e) PASKUTINIOJI EVANG. LIUT. KONSISTORIJA NEPRIKLAUSOMOJE LIETUVOJE

1938 m. pradžioje švietimo ministerio tiekimu Lietuvos Valstybės Prezidentas patvirtino evang. liut. konsistorijos prezidentu liet. evang. sinodo išrinktą atstovą dr. Kristupą Gudaitį, o viceprez. liet. evang. sinodo senjorą kun. Adomą Gelžinį. Evang. latviai į šią konsistoriją išrinko senjorą kun. Arnoldą Laukozilį ir pasaulietį atstovą Vencių. Iš vokiečių sinodo į šią konsistoriją vėl įėjo senjoras kun. Paulius

T i t e l b a c h a s ir pasaulietis atstovas H a h n a s. 1940 metais Rusijos bolševikams klastingai užpuolus ir pavergus Lietuvą, likimas lėmė šiai legaliai pagal veikusius įstatymus sudarytai evang. liut. konsistorijai būti paskutinei šioje nepriklausomoje Lietuvoje.

Be eilinių pareigų ši konsistorija pasistatė sau uždavinį suorganizuoti parapijų archyvų sutvarkymą ir išleisti trūkstamą giesmyną ir katechizmą liet. evangelikams. Parapijų archyvų sutvarkymas buvo atliekamas taip. Svarbiųjų dokumentų buvo padaromos foto kopijos arba kunigo tvirtinti nuorašai, kurie buvo sudedami pagal parapijas į bylas, kurios buvo saugojamos evang. liut. konsistorijos archyve. Šita archyvinė medžiaga turėjo būti lengviau prieinama kiekvienam, kas būtų tyrinėjęs Lietuvos evangelikų praeitį. Lietuvos evangelikų parapijų archyvuose buvo gana daug įdomių ir istoriniai vertingų dokumentų. Taip pvz. Tauragės parapijos archyve buvo Prūsų karaliaus Fridriko (Pričkaus) Didžiojo ranka pasirašytų dokumentų, kuriais buvo patvarkoma Tauragės parapijos ir kunigo ekonominiai reikalai. Viename laikotarpyje Lietuvos pietų vakarų pakraštys su Taurage priklausė Prūsų karalijai. Tie ir kitų archyvų dokumentai rodė, kaip vystėsi evang. parapijos ir kokie buvo evangelikų santykiai su kitų tikybų gyventojais. Arba vėl Biržų evang. liut. parapijos archyve buvo svarbių istorinių raštų ir garsiųjų Radvilų laikų, kalbančių apie santykius tarp evang. liuteronų, reformatų ir katalikų. Ypatingai šie dokumentai rodė, kad jėzuitų fanatiškai sukurstyti katalikai be priežasties smurtu užpuldavo evang. liut. parapiją ir sunaikindavo jų bažnyčią.

Svarbiausias šios dr. K. Gudaičio vadovaujamos konsistorijos nuopelnas buvo tai, kad ji nuoširdžiai ir

energingai ėmėsi paruošti ir išleisti liet. evangelikų taip laukiamą giesmyną ir Liuterio katekizmą bendrine pataisyta kalba. Buvo padėta daug energingo darbo, ir pagaliau giesmynas, turįs apie penkis šimtus giesmių, buvo paruoštas, spaustuvėje surinktas ir pradėtas spaudimo darbas, tik deja, 1940 metais birželio mėn. bolševikams okupavus Lietuvą, giesmyno išleidimas buvo sutrukdytas. Kiek sutrumpintą šį giesmyną ir paruoštą katekizmą tik 1942 metais tepasisekė išleisti.

Ši evang. liut. konsistorija realiai rūpinos, kad pirmojo pasaulinio karo metu apgriautos evang. bažnyčios būtų atstatytos. Pvz. ji suteikė Tauragės evang. liut. parapijai 15,000 litų paskolą bažnyčios angos ir bokšto atstatymui. Ši statyba buvo atlikta dar 1938 m.

Lietuvos Valstybės Prezidentas, įvertindamas tinkamą evang. liut. konsistorijos vadovavimą ir teigiamą evang. bažnyčios reikalų tvarkymą, apdovanojo evang. konsistorijos prezidentą dr. K. Gudaitį Vytauto Didžiojo ordinu, tuo įvertindamas Lietuvos evangelikų liuteronų lojalumą valstybei.

7. KUNIGŲ KONFERENCIJOS

Kunigų konferencijos jau būdavo ir anoje santvarkoje prieš Nepriklausomybės laikus. Tik anų laikų tokios konferencijos apsiribodavo dvasininkų profesiniais reikalais. Nepriklausomoje Lietuvoje norėta, kad kunigas neužsidarytų siaurose profesijos ribose, o įsijungtų į platesnį tautos kultūros ir švietimo darbą bei

veikliai prisidėtų prie savo žmonių gerovės kėlimo. Dėl to anų ir šių konferencijų pagrindinis pobūdis buvo skirtingas.

Kunigų konferencijų sušaukimas buvo pradėtas praktikuoti, kai liet. ev. liut. sinodo senjoras dr. V. Gaigalaitis buvo ev. liut. konsistorijos prezidentas. Pradžioje jos įvykdavo gana nereguliariai, kartais po ilgesnių pertraukų. Apskritai reikia pasakyti, kad tos kunigų konferencijos neturėjo nei sprendžiamosios, nei vykdomosios galios Lietuvos evang. liuteronų bažnyčios reikaluose. Tačiau pasitaikė, kad tokia konferencija buvo panaudota pasisakyti prieš liet. ev. liut. spaudą. Taip pvz. 1932 metais tokia konferncija, kurioje dalyvavo įvairių tautybių kunigai, pasisakė prieš liet. evang. liut. sąjungos leidžiamo laikraščio "Srovė" platinimą parapijose, nes tas laikraštis keldavo aikštėn parapijose ir šiaip bažnyčios reikaluose pasitaikančius negerumus. Tuomet liet. ev. budrioji visuomenės dalis ir kalbamasis laikraštis viešai griežtai pasisakė prieš konferencijos tokį nedraugišką elgesį, kas ir kaikurio dvasininko pasitikėjimui atsiliepė neigiamai.

Kadangi tokiose konferencijose susirinkdavo Lietuvos visi evang. liut. kunigai be tautybės skirtumo, tai jos būdavo sušaukiamos konsistorijos, sutartinai su tautinių sinodų senjorais. Ypatingai 1938 metų konsistorija siekė suaktyvinti ir įtraukti dvasininkus į darningą darbą, už tai ji stengdavos jas sušaukti reguliariai vieną ar du kartu metuose. Joms pirmininkaudavo dažnai konsistorijos viceprezidentas. Konsistorijos nariai aktyviai dalyvaudavo tose konferencijose.

Apskritai šių konferencijų tikslas buvo duoti progos kunigams asmeniškai susitikti, vystyti tarpusavią draugišką pažintį, pasidalinti savo patyrimais parapi-

jose, ieškoti galimybių tikslesniam ir vaisingesniam bendradarbiavimui, derinant atskiro kunigo parapijose darbą su bendrine bažnyčios veikla. Tiems klausimams ryškinti būdavo skaitomi teologiniai referatai su diskusijomis, aptariamas tikslesnis parapijų dvasinis aprūpinimas, tikybos mokymas mokyklose, evang. jaunimo įtraukimas ir aktyvinimas dalyvauti parapijų veikloje ir k.

Konferencijose be kunigų ir konsistorijos nariai darydavo pranešimus bendro veikimo reikalais ir kitais gyvenimo klausimais. Taip pvz.1938 metų tokioje konferencijoje Kaune konsist. prezidt. dr. K. Gudaitis skaitė paskaitą iš gyvenimo psichoanalizės, kuri sukėlė ypač jaunųjų kunigų didelį susidomėjimą ta gyvenimo problema. O prof. dr. kun. P. Jakubėnas, kuris konferencijoje dalyvavo svečiu, pareiškė, kad panašio turinio paskaitą buvęs girdėjęs Šveicarijoje ir ragino prelegentą daugiau toje srityje dirbti ir lietuvių tarpe. Tačiau netikėti pasaulio įvykiai nutraukė tuomet pradėtus gerus pradus.

Čia dar reikia ypatingai paminėti Lietuvos ev. liut. kunigų konferenciją Vilniuje 1940 metais. Dėl 1939 ir 1940 metų staigių politinių įvykių Lietuvos senoji sostinė Vilnius su jo kraštu, kuris buvo lenkų smurtu užgrobtas ir visą eilę metų nuo Lietuvos atskirtas, buvo prijungtas prie Lietuvos žemės. Tuometinis konsistorijos prezidentas tuoj padarė žygių sueiti į sąlytį su Vilniaus evang. liut. superintendentu kun. Lope ir bažnyčios vadovybe. Kviečiamas superint. kun. Lopė atvyko į Kauną ir konsistorijos posėdyje Vilniaus bažnyčios ir vadovybės vardu pareiškė, kad Vilniaus ev. liut. bažnyčia įsijungia į Lietuvos evang. liut. bažnyčią ir pereina Lietuvos ev. liut. konsistorijos žinion. Ka-

dangi Vilniaus ev. liut. parapija turėjo didelę nejudomą nuosavybę, tai pačių vilniečių iniciatyva buvo pradėtos derybos su Lietuvos ev. liut. konsistorija tos nuosavybės dalį pavesti konsistorijos globai. Bet tolimesnieji staigūs pasaulio įvykiai jau sutrukdė tatai beįvykdyti.

1940 m. gegužės mėn. 26 ir 27 d. pirmą kartą nepriklausomos Lietuvos gyvenime įvyko istorinė Lietuvos ev. liut. konsistorijos ir kunigų konferencija Vilniuje. Tuo faktu ypatingai buvo atžymėta Vilniaus evangelikų liuteronų įsijungimas į Lietuvos evangelikų liuteronų bažnyčią.

8. LIETUVOS EVANGELIKŲ TEOLOGIJOS FAKULTETAS

1924 metais liet. evangelikų sinodas Sudarge nutarė prašyti Lietuvos valdžios įsteigti evang. teologijos fakultetą prie Kauno universiteto Lietuvos evang. bažnyčiai išauklėti savų kunigų. Evang. teologijos fakulteto steigimui pritarė ir evang. reformatai. 1925 metais lietuviai evang. liut. ir reformatai parašė memorandumą Lietuvos vyriausybei, kuriame išdėstė tokio fakulteto steigimo reikalingumą, svarbą ir naudingumą. Šį memorandumą pasirašė, be kitų, ir lietuvių evang. liut. sąjungos valdybos nariai. Iš evang. reformatų pusės evang. teol. fakulteto steigimo reikalu ypatingai aktyviai rūpinosi prof. dr. Jonas ir dr. Martynas Yčai. Pasinaudodamas asmenine pažintimi su daugeliu vyriausybės asmenų ir ypatingai su valstybės prezidentu, dr. Martynas Yčas daug prisidėjo įtikinti tuometinę vyriausybę, kad evang. teol. fakultetas Lietuvai bus kultūriniai ir tautiniai naudinga įstaiga. Šiuo evangelikų teologijos fakulteto įsteigimo žygiu valdžiai buvo duota aiškiai suprasti, kad Lietuvos evangelikai turi visas pilietines teises reikalauti iš valdžios įsteigti ir

išlaikyti evangelikų dvasininkų augštąją mokyklą, lygiai kaip Lietuvos valdžia išlaikė Romos katalikų ir žydų dvasininkų mokyklas. Taigi evang. teol. fakulteto įsteigimas Lietuvos valdžiai buvo ne tolerancijos reikalas, o pareiga.

Tuo metu kaip tik buvo paaštrėjęs Klaipėdos krašto evang. bažnyčios administracijos perorganizavimo reikalas. Mat, kai 1923 m. Klaipėdos kraštas prisijungė prie Didž. Lietuvos, to krašto liet. evangelikų ir vokiečių tarpe kilo tautinė kova dėl bažnyčios vadovavimo ir tvarkymo. Nors jau nuo 1923 m. Klaipėdos kraštas priklausė Lietuvai, tačiau, einant senaja bažnyčios santvarka, Klaipėdos krašto evangelikų bažnyčia buvo ir toliau kontroliuojama Vokietijos evangelikų senprūsių unijos bažnyčios vadovybės. Kadangi buvo duomenų, kad tuometinė Vokietija naudojo ir bažnyčią savo politikai, tai suprantama, kad ir per Klaipėdos krašto evangelikų bažnyčią buvo vykdomi Vokietijos politiniai siekimai. Lietuvai tokia padėtis buvo žalinga. Lietuvos vyriausybė siekė šitą padėtį pakeisti ir išlaisvinti Klaipėdos krašto evangelikų bažnyčią iš Vokietijos įtakos.

Lietuvos ir Vokietijos vyriausybėms dalyvaujant, 1925 metais buvo sudaryta nauja bažnytinė sutartis tarp Klaipėdos krašto (dabar jau Lietuvos dalies) evangelikų bažnyčios ir Vokietijos evang. senp. unijos bažnyčios. Bet ir šita sutartimi nebuvo galutinai nutraukti ryšiai tarp šių bažnyčių, nes 1925 metų sutarties galiojančiu priedu buvo pridėta 1922 m. rugpiūčio 29 dienos Vokietijos evang. senprūsių unijos bažnyčios konstitucija, kuri tuo būdu liko ir Klaipėdos krašto evang. bažnyčios pagrindiniu nuostatu. Dar buvo išleisti du atskiri įstatymai, kurie padalino Klaipėdos

krašto evang. bažnyčios valdymo kompetenciją tarp krašto ir bažnytinės valdžios. Abi krašto kalbos, lietuvių ir vokiečių, buvo pripažintos oficialinėmis Klaipėdos krašto evang. bažnyčioje. Be to, 1925 metų sutartimi einant, Klaipėdos krašto evang. bažnyčios vadovybė ligi 1932 m. sausio 1 dienos galėjo skirti ir svetimšalius dvasininkus kunigo pareigoms krašte tiek, kiek ji rado reikalinga.

Evangelikų teologijos fakulteto įsteigimą planuojant, buvo turima galvoje, kad šis fakultetas paruoštų ir Klaipėdos krašto evangelikų bažnyčiai reikalingų, lietuvių kalbos mokančių ir Lietuvos interesus respektuojančių kunigų. Taigi evang. teologijos fakulteto svarba Lietuvai buvo svari ir įtikinanti, ir dėl to Lietuvos vyriausybė nusistatė atidaryti Evangelikų Teologijos Fakultetą prie Vytauto Didžiojo Universiteto.

Fakultetas buvo įsteigtas 1925 metais. Fakulteto profesorių branduolį sudarė evang. reformatų generalinis superintendentas dr. kun. Povilas Jakubėnas iš Biržų, dr. evang. reform. kun. K. Kurnatauskas iš Kelmės ir dr. evang. liut. kun. Vilius Gaigalaitis iš Klaipėdos. Tik vokiečių tautybės kunigai ir vokiečių sinodas, susirinkęs 1925 metais Kaune, pasisakė prieš steigiamąjį evang. teologijos fakultetą prie Lietuvos universiteto, ir pareiškė norą, kad Lietuvos evang. liut. kunigai eitų mokslą Liuterio, reiškia vokiečių kalba. Tačiau vėliau vokiečių tautybės studentų Lietuvos evang. teol. fakultete buvo gana didelis procentas. — Fakultetas savo darbą pradėjo 1926 metų pradžioje. Per 10 veikimo metų Lietuvos u-to evang. teologijos fakultetas 1936 metais rugsėjo 15 dieną buvo suspenduotas (laikinai sustabdytas jo veikimas) formaliai dėl ekonominių ir tautinių sumetimų. Paskutiniais metais

buvo pastebėti augą svetimos įtakos reiškiniai. Nepageidaujamų padarinių išvengti buvo valdžiai pasiūlyta Lietuvos evang. teolog. studentams duoti pašalpas (stipendijas) eiti teologijos mokslus užsienio universitetuose (Šveicarijoje, Švedijoje ir k.), o patį fakultetą suspenduoti. Tos prasmės patarimus valdžiai teikė tuometinis evang. liut. konsistorijos prokuroras Karolis Žalkauskas ir švietimo ministerijos patarėjas Lic. kun. Jonas Pauperas.

Lietuvių evangelikų sąjungos visuotinis atstovų suvažiavimas, įvykęs 1936 m. spalio mėn. 5 d. Kaune, kuriame dalyvavo Didž. bei Maž. Lietuvos lietuviai evangelikai liutronai ir reformatai, pareiškė savo nusivylimą dėl fakulteto uždarymo ir priėmė šią rezoliuciją evangelikų teologijos fakulteto reikalu:

) kad evangeliko dvasininko vaidmuo turi bažnytiniame, tautiniame ir valstybiniame gyvenime nepaprastai didelę reikšmę ir įtaką,

2) kad evangelikų dvasininkas, skelbdamas evangeliją ir bendraudamas su parapiečiais įvairiose religinėse šeimos iškilmėse, veikia jų psichiką ir sudaro jų vidinio gyvenimo struktūrą.

3) kad evangelikų dvasininkas savo tautine dvasia ir papročiais negali skirtis nuo savo parapiečių,

4) kad todėl evangelikų dvasininkai turi būti auklėjami savo krašte, tarp savųjų, savo augštoje teologijos mokykloje; Lietuvos evangelikai, kurie sudaro visų gyventojų dešimtąjį nuošimtį, gali laukti, kad jiems būtų išlaikoma augštoji mokykla dvasininkams auklėti,

5) kad, eidami augštuosius mokslus užsienio teologijos fakultetuose, per keturius, penkis metus nejučiomis persiima svetimybių ir nutolsta nuo savo tautos dvasios ir jos papročių —

lietuvių evangelikų suvažiavimas:

a) laiko Vytauto Didžiojo Universiteto Evangelikų Teologijos Fakulteto veikimo sustabdymą labai nenaudingu Lietuvos Evangelikų Bažnyčiai, kuri yra gyva lietuvių tautos kūno dalis,

b) mato didelį neatidėtiną reikalą atstatyti buvusią fakutleto padėtį ir leisti toliau veikti šiam vienintеliam, mus evangelikus vienyjančiam, mūsų dvasinio gyvenimo centrui.

Per 10 metų Lietuvos evang. teologijos fakultete 32 asmenys išėjo teologijos mokslus. Iš jų 23 buvo Lietuvos evang. liut. konsistorijos įšventinti kunigais ir dirbo evang. liut. parapijose. Iš jų buvo 13 lietuviai, 3 — latviai ir 7 — vokiečiai. Be to, Lietuvos evang. teol. fakultete išėję mokslus 9 kunigai dirbo Lietuvos evang. reformatų kolegijos žinioje. Nežiūrint tautybės Lietuvos universiteto evang. teol. fakultete mokslus išėję kunigai buvo visi Lietuvos piliečiai ir visi gerai mokėjo lietuvių kalbą. Tokiam gražiam jaunų kunigų būriui priaugus, Lietuvos evang. parapijų dvasinis aprūpinimas žymiai pagėrėjo.

Lietuvos Evang. Teologijos Fakultete skaitė paskaitas šie profesoriai bei docentai.

1. Prof. Dr. theol. kun. Povilas Jakubėnas, Evang. Reform. Bažnyčios generalinis superintendentas, Evang. Teol. Fakulteto dekanas, istorinės teologijos katedros profesorius, skaitė: Įvadas į religijų istoriją, senovės bažnyčios istoriją, senovės religijų istoriją, bažnyčios dogmų istoriją, bažnyčios bei religijos istorijos semenarą nuo 1926 m. iki 1936 m.

2. Prof. Dr. phil. Dr. h.c. kun. Vilius Gaigalaitis, Lietuvos Evang. Liut. Lietuvių Sinodo senjoras ir Evang. Liuteronų Konsistorijos prezidentas, prakti-

nės teologijos katedros profesorius, skaitė: Vidinę ir pagonių misijas, sociologiją, poimeniką (Sielovadą), praktinę egzegėzę ir praktinį seminarą nuo 1926 m. iki 1936 m.

3. Prof. Dr. kun. Konstantinas Kurnatauskas skaitė: Senojo Testamento egzagėzę, įvadas į Senąjį Testameną, žydų tautos istoriją, bei hebrajų kalbą nuo 1923 m. iki 1936 m.

4. Prof. Dr. theol. kun. Jonas Beblavy iš Čekoslovakijos, Naujojo Testamento katedros vedėjas, skaitė: Įvadas į Naująjį Testamentą, Naująjį Testamentą graikų kalba, Naujojo Testamento teologiją, Simboliką, Naujojo Testamento gadynės istoriją, Jėzaus gyvenimą, Evangelijų egzegėzę ir Naujojo Testamento seminarą nuo 1927 m. iki 1933 m.

5. Docentas Dr. theol. kun. Mykolas Liučenskis iš Čekoslovakijos, skaitė: Sistematinę teologiją nuo 1928 m. iki 1929 m.

6. Docentas teisininkas Dr. h.c. Martynas Yčas skaitė: Bažnyčios teisę nuo 1928 m. iki 1929 m.

7. Docentas probstas kun. Povilas Titelbachas, Lietuvos Evang. vok. Liuteronų Sinodo senjoras ir Evang. Liut. Konsistorijos narys, skaitė: Dogmatiką, etiką ir sistematinės teologijos seminarą vieną semestrą 1930 metais.

8. Docentas Lic. theol. kun. Jonas Pauperas skaitė: Sistematinę teologiją, dogmatiką, apologetiką, religijų filosofiją ir vedė seminarą nuo 1933 m. iki 1936 m.

9. Diplomuotas teologas Martynas Gervinas, buvęs pasiuntinys Indijoje, vyr. asist. teisėms skaitė: Naująjį Testamentą, graikų kalbą ir Naujojo Testamento egzagėzę nuo 1934 m. iki 1936 m.

III

Santykiai su kitomis Bažnyčiomis

1. LIETUVIŲ EVANGELIKŲ LIUTERONŲ IR REFORMATŲ BAŽNYČIŲ RAIDA IR SANTYKIAVIMAS

1517 m. vokiečiuose prasidėjęs reformacijos sąjūdis smarkiai plėtėsi į rytų Europą ir jau 16 šimtmečio pirmoje pusėje pasiekė Lietuvą, kuri jau buvo šiek tiek supažindinta su reformacijos mintimis husisto Hieronimuso iš Pragos 1420 m. Vilniuje skelbtais pamokslais. Nuo 1521 m. Vilniuje garsus pamokslininkas Pranas Lismaninis (Franz Lismanini), vėliau buvęs karalaičio Zigmanto Augusto mokytojas ir karalienės Bonos dvasios tėvas, skelbė pamokslus reformuoto tikėjimo dvasioje.

Anuo metu Lietuvos gyvenimo sąlygos buvo gana palankios reformacijos idėjos plėtrai. Lietuvos bajorų ir žemės savininkų nepasitenkinimas vis didėjo prieš įsigalėjusią lenkiškosios Romos dvasininkijos valdžią, kuri, be bažnyčios valdymo, apėmė socialinę ir ūkio sritį. Žemės savininkai prievarta pirmoje eilėje turėjo atiduoti dvasininkams dešimtąją savo derliaus dalį. Šie ne tik nerodė dėkingumo už tai žemės savininkams, bet dar juos įžeidinėjo ir skriaudė. Skriaudžiamasis negalėjo skųstis krašto teismui, nes dvasininką tuomet tegalėjo teisti tik Roma, kuri apskritai tuomet buvo sunkiai pasiekiama.

Bajorai ir žemės savininkai ieškojo progos iš Romos dvasininkijos valdžios išsilaisvinti. Liaudis, benešdama sunkų baudžiavos jungą, buvo suvargusi ir jos švietimui bei gyvenimo pagerinimu beveik niekas nesirūpino. Ir bajorija ir liaudis laukė reformų ir gyvenimo sąlygų pagerinimo.

Tuo metu Lietuvos bajorai jau buvo paliesti iš Ita-

lijos plintančių liberalizmo ir humanismo, kurie, nors nepasižymėjo tuo religingumu, pasireiškusiu vokiečių tautoje reformacijos metais, tačiau buvo akstinas siekti gyvenimo reformų. O to meto lietuviškosios bajorijos jaunimas, ėjęs mokslus vakarų Europos aukštosiose mokyklose vis daugiau pernešė žinių ir raštų apie reformacijos skelbiamas Evangelija pagrįstas tikėjimo tiesas, kurios nešė žmogui sąžinės laisvę ir savarankiškumą.

Paskutinysis 1525 m. subyrėjusio kryžiuočių ordino magistras, iš Jogailaitės karaliaus Zigmanto I sesers gimęs Albrechtas Brandenburgietis (1490 - 1568 m.) pasiskelbė pirmuoju pasauliečiu Prūsijos valdovu. Atsisakęs katalikybės jis priėmė Liuterio skelbiamąjį Evangelijos tikėjimą, įvedė reformaciją visoje savo hercogijoje ir sudarė palankias sąlygas reformacijai plėstis į Lietuvą. 1533 m. hercogas Albrechtas pats lankė Vilnių ir ten labai sustiprino reformacijos šalininkus.

1538 m. į Vilnių atvyko Melanchtono, Liuterio ir didžiojo humanisto Erasmuso Roderdaniškio mokinys, Vilniaus karvedžio Alberto Gaštoldo lėšomis ėjęs mokslus, lietuvis Abraomas K u l v i e t i s (kilęs iš Kulvos netoli Kauno) ir, karalienės Bonos globojamas, 1539 m. Vilniuje įsteigė reformatų protestantų mokiniams mokyklą, kurioje mokinosi 60 didikų vaikų, ir kuri turėjo didelį pasisekimą, buvo bajorų remiama ir pasižymėjo aukštu mokslingumu. Be kitų dalykų joje buvo aiškinama Šv. Raštas ne visuomet Romos dvasininkijai palankiai. Be to, per tą laiką iki 1541 m. vidurio jis skelbė pamokslus Evangelijos dvasioje. Romos dvasiškijos grąsomas Abraomas Kulvietis buvo priverstas pasitraukti į Prūsus (1541 m. gale). Čia hercogas Albrechtas jį paskyrė vyriausiu mokytoju nau-

jai įsteigtos aukštesnės mokyklos, kuri 1544 m. buvo paversta Karaliaučiaus universitetu, o A. Kulvietis buvo pakviestas filozofijos profesoriumi ir skaitė graikų bei hebrajų kalbas. Vėliau jis dar lankė Lietuvą ir, kunigaikščio Mikalojaus Radvilos Juodojo globojamas, stiprino reformacijos plėtrą savo tėvynėje. Jis pirmas išvertė psalmių į lietuvių kalbą. Jis mirė 1545 m. birželio 6 d. savo motinos name.

Lismaninio įtakoje pranciškonų vienuolis lietuvis Stanislovas Rapolionis (gimęs 1485 m. Kelmės apylinkėje) skelbė pamokslus reformacijos dvasioje 1540 m. Atsisakęs katalikybės, hercogo Albrechto lėšom jis dar studijavo teologijos Vitenberge, kur jo profesorius buvo Pilypas Melanchtonas, dr. M. Liuteris ir Bugenhagenas. 1544 m. jis jau buvo teologijos profesorius Karaliaučiaus universitete. Jis pirmas pradėjęs rašyti lietuviškai, iš lotynų kalbos išvertė keletą giesmių ir buvo pradėjęs versti Šv. Raštą į lietuvių kalbą. Jis mirė 1545 m. gegužės 13 d.

Abraomui Kulviečiui mirus, reformaciją globojo ir Evangelijos tikėjimą rėmė, skatino bei plėtė kunigaikštis Mikalojus Radvila Juodasis (gimęs 1515 ir miręs 1565 m.). Jaunesniuose metuose jis lankė vakarų Europos universitetus ir nuodugniai susipažino su reformatorių skelbiamomis mintimis, o vėliau ir su Šveicarijos reformacija, kurią jis pasekė. Į Lietuvą jis grįžo giliai tikintis. Jau 1550 m. jis įvykdė reformaciją savo dvaruose. Jį pasekė beveik visi Lietuvos bajorai. Per trumpą laiką beveik visa Žemaitija su kunigais ir vysk. Mikalojumi Petkevičiumi priešakyje priėmė augsburgiškojo išpažinimo tikėjimą, o keletą metų vėliau ir beveik visa Aukštaitija pasidarė protestantiška. Jau 1552 m. Mikalojus Radvila Juodasis įkūrė reformatams pirmąją bažnyčią savo rūmuose Lukiškyje,

Vilniuje. Radvila ir kiti bajorai statydino bažnyčias protestantams ir liuteronams bei kalvinistams. Jonas Karolis Chodkevičius Skuode pastatydino bažnyčią protestantams.

Karalaitis Zigmantas Augustas, kuris, būdamas 19 m.amžiaus, pasirinko Vilnių savo rezidencija (1554 m.), pasikvietė savo dvaro pamokslininkais Bohemijos broliams priklausantį Joną Kozminskį, Jocinianą Vorzinecką ir Lismaninį. Tuomet karalaitis, kuris jau ir anksčiau buvo protestantų įtakoje, rodydavo palankumą reformacijos pasekėjams ir užtardavo juos prieš katalikų vyskupus. Jaunasis karalius Zigmantas Augustas su dideliu dėmesiu sekė protestantiškąjį mokslą, literatūrą ir gyvu ryšiu palaikė saitą su reformacijos kūrėjais. Vilniaus pilies bibliotekoje jau tuomet buvo apsčiai protestantiškų knygų. Dr. Martynas Liuteris asmeniškai dedikavo Zigmantui Augustui egzempliorių savo verstos Biblijos.

Čia sužymėtos Lietuvos reformacijos raidos svarbiausios gairės rodo, kad reformacijos plėtros laikais Lietuvos reformacijos mokslo pasekėjai dirbo vieningai, laikydamiesi augsburgiškojo tikėjimo išpažinimo.

* * *

Ypatingai rytų Lietuvos bajorija labiau pradėjo pasekti Šveicarijos reformaciją. Jų dvasinę nuotaiką, rodos, labiau atitiko Cvinglio ir Kalvino skelbiamos reformacijos mintys. Tuometinė Lietuvos bajorija buvo įtakoje iš Italijos kilusio humanismo, kuris skelbė sąžinės laisvę, bendrą švietimą, o bajorai kaip tik ieškojo progos išsilaisvinti iš Romos dvasiškijos valdžios varžtų. Priimdami reformacijos skelbiamą Evangelijos tikėjimą, bajorai siekė atsipalaiduoti nuo reiškinių, kurie jiems primintų Romos katalikų bažnyčios san-

tvarką ir jos vidaus įrengimą. Šveicarijos reformatai kaip tik šalino iš bažnyčių šventųjų paveikslus, kryžius, altorius, o pačias pamaldas stipriai suprastino. Tokia bažnyčios įrengimo reforma bajorams buvo priimtinesnė negu liuteronų bažnyčios įrengimas.

Ulrikas Cvinglis (Ulrich Zwingli, gimęs 1484 ir miręs 1531 m.) tikras šveicarietis. Augštąjį mokslą lankė Vienoje, kur jis studijavo svarbiausiai filozofiją. Čia jis stipriai persiėmė humanizmo idėjomis ir pasidarė pasekėjas garsiojo humanisto Erasmuso. 1517 m., kai Liuteris paskelbė savo 95 tezes Vitenberge, Cvinglis buvo pakviestas į Ciurichą (Zürich) kunigauti. Šveicarijos reformacija, kurią Cvinglis pradėjo skelbti savo pamokslais Ciuriche, svarbiausia priežastis buvo, kad kraštas labai kentė nuo karo padarinių, kuriuos dažniausiai vedė Romos popiežiai. Šveicarijos piliečiai, kaip katalikai, buvo verčiami tuose karuose dalyvauti. Tuose karuose pats dalyvavęs gyvai atjautė iš to kylantį žmonių skurdą ir krašto sunykimą, Cvinglis stojo į kovą su vis labiau plintančiomis karo baisenybėmis, kad gelbėtų tėvynę nuo dorinio ir medžiaginio žlugimo.

Iš savo pasekėjų Cvinglis reikalavo gyvo tikėjimo, kuris turi išoriniai veikti bei siekti atstatyti Dievo viešpatiją šioje žemėje. Jis siekė įkurti praktišką krikščionišką valstybę savo tėvynėje, kas didele dalimi vėliau ir įvyko. Cvinglio etinis dėsnis buvo skriaudą kentėti, bet svarbiausia — daryti tiesą.

Ciurichas ir didelė krašto dalis priėmė reformaciją, bet kai kurie kontonai (apskritys) liko ištikimi Romos popiežiui. 1531 m. tarp Šveicarijos protestantų ir popiežininkų kilo karas, kuriame Cvinglis, kaip tėvynės patriotas, kovojo už jos laisvę ir toje kovoje tragiškai žuvo.

Cvingliui mirus, prancūziškai kalbančiame Šveicarijos mieste Ženevoje (Geneva) Viliamas Farelis prancūzų kilmės, pasiryžo pravesti reformaciją. Bet jam nelabai sekėsi. Dar prieš Liuterį Prancūzijoje buvo skelbėjų teigiančių, kad sielos išganymas gaunamas tikėjimu, bet ne darbais (pvz. Faber Stapulensis ir k.).

Nors karalius, popiežiaus remiamas, ir slopino protestantizmą, bet jis gana sparčiai plėtėsi Prancūzijoje. Išėjęs teisės mokslus ir susipažinęs su Šv. Raštu Jonas Kalvinas (Jean Cauvin, gimęs 1509 ir miręs 1564 m.) prancūzas perėmė vadovavimą tam sąjūdžiui ir įkūrė presbiterinės sistemos (seniūnų) bažnyčią. Jos nariai, vadinami hugenotais, sudarė tikybinę ir tautiškai politinę partiją, kuri siekė Prancūzijos tikybinės ir socialinės reformacijos. Hugenotų persekiojimų metu Jonas Kalvinas turėjo apleisti Prancūziją ir pakelyje į Italiją sustojo Ženevoje. Čia Farelis pakvietė Kalviną padėti pravesti reformaciją Ženevoje. Nugalėjęs didelius sunkumus Kalvinas pagaliau ir čia įsteigė presbiterinės sistemos bažnyčią. Pats būdamas kieto ir užsispyrusio būdo jis reikalavo, kad dvasiškių priežiūroje teismai sektų ir tvarkytų žmogaus gyvenimą. Nepaklusniuosius baudė kartais gana sunkiomis baudomis. Kietą, asketišką, gyvenimą varžančią Kalvino reformaciją daug ženeviečių atmetė ir buvo priversti apleisti miestą. Jų vieton atvyko Prancūzijoje persekiojami protestantai. 1536 m. Kalvinas parašė "Institutio Religionis Christianae" (Krikščioniškojo tikėjimo santvarkos dėsniai), tuo veikalu, kuris turėjo augštą literatūrinę vertę, jis siekė apginti Prancūzijos protestantus prieš karalių. Čia jis ne tiek klausė žmogaus dvasinio balso, kiek, einant jo juristiniu galvojimu, jam rūpėjo įgyvendinti teoretiškai sudarytą gyvenimo santvarką, kuri aniems laikams gal ir

buvo pateisinama, bet ilgainiui neatitiko laisvai besireiškiančios gyvenimo evoliucijos.

Dr. Martynas L i u t e r i s (Martin Luther) gimęs 1483 ir miręs 1546 m. buvo vokiečių tautybės, pradžioje studijavo teisę, bet dėl emocijos pergyvenimo tapo augustinų ordino vienuoliu. Jis tuomet nuodugniai susipažino su Šv. Raštu ir priėjo įsitikinimo, kad ne darbais, o tikėjimu iš Dievo malonės pasiekiamas išganymas. Dėl to Liuterio skelbiamoji reformacija kilo ne iš socialinių gyvenimo sąlygų, bet iš vien sielos išgynymo ieškančio žmogaus dvasinių pergyvenimų. Pagrindinė Liuterio reformacijos idėja buvo skelbti žmogaus sielos išganymą per tikėjimą. Dėl to Liuteris skelbė, kad krikščionis turi pietistiškai atsiduoti Dievo malonei, neįsileisti į gyvenimo medžiaginius ir santvarkos reikalus, o paklusti tai vyriausybei, kokia ji yra. Liuterio etinis dėsnis buvo tiesą daryti, bet svarbiausiai, skriaudą kentėti.

Tuometiniai vokiečių kunigaikščiai ir didikai, kurie ieškojo progos išsilaisvinti iš popiežiaus ir karaliaus, kuris rėmė popiežių, valdžios, globojo Liuterį ir jo skelbiamą reformaciją tam panaudojo. Romos dvasininkų bei karaliaus didikų uždėtos mokesčių naštos spaudžiami, jau 15 šimtmečio antroje pusėje ir 16 šimtmečio pirmoje žemdirbiai ir amatininkai darydavo sąmokslus ir sukildavo prieš savo išnaudotojus įvairiose šalyse, kaip Elsase, Vengrijoje, Austrijoje ir kt. Supratę Liuterį skelbiant visapusišką laisvę ir lygiateisiškumą, pagaliau ir vidurinės bei pietų Vokietijos žemdirbiai sukilo savo teisių reikalauti (visuotinis Vokietijos kaimiečių sukilimas 1525 m.), bet buvo žiauriai numalšinti.

* * *

Vakarų ir pietų Lietuvos gyventojai, daugiausia miestelėnai bei amatininkai, kurių tuo metu nemaža buvo vokiečių, o taip pat ir kaimiečiai priėmė Liuterio skelbiamą Evangelijos mokslą ir laikėsi augsburgiškojo tikėjimo išpažinimo. Šiose srityse gyveną evang. liuteronai visą laiką buvo glaudžiame sąlytyje su Prūsija. Prūsuose stiprėjąs Liuterio Evangelijos mokslas buvo tas gaivinantis šaltinis, neleidžiąs evang. liuteronų tikėjimui visai išnykti.

Tuometinis Vilniaus vaivada kunigaikštis Mikalojus Radvila Juodasis jau galutinai pasidarė kalviniškosios šveicariškosios reformacijos šalininku. Jį pasekė, gal dalinai jam pataikaudami, ir kiti rytų ir šiaurės Lietuvos bajorai bei didikai, kurie buvo žymia dalimi lenkiškoje įtakoje. Dėl to lenkiškasis atspalvis ev. reformatų bažnyčioje per šimtmečius buvo jaučiamas. Nors priešreformacinis veikimas, vadovaujamas 1568 m. į Lietuvą atvykusių svetimtaučių jėzuitų, kurie dažnai vartojo neteisingas ir žiaurias priemones ir karaliaus vienašališki protestantus spaudžią paliepimai turėjo įtekmės, kad daugelis Lietuvos didikų bei bajorų su savo žmonėmis grįžo į katalikybę, tačiau Mikalojus Radvila Rudasis (miręs 1584 m.), o vėliau ir jo šaka Biržuose liko ištikimi ev. reformatų bažnyčiai.

Cvinglio, Kalvino ir Liuterio reformacijos rėmėsi vien tik Šv. Raštu, jį veik vienodai aiškino, tik skirdamiesi detalėse (pvz. Šv. Vakarienės priėmimo supratimą). Ir Lietuvos protestantai, pradžioje visi buvę liuteronai, pasidalino į dvi bažnyčias. 1563 m. reformatai, Kalvino pasekėjai priėmė šveicariško tikėjimo išpažinimą, atsiskyrė nuo liuteronų, besilaikančių augsburgiškojo tikėjimo išpažinimo.

* * *

Lietuvos ev. reformatų vyriausias veikimo centras nuo pat pradžios buvo Vilnius. Eidami Šveicarijos reformacijos pavyzdžiu, jie įkūrė veiklią bažnyčios organizaciją, stipriai kėlė savo žmonių švietimą, ir gausiai dalyvavo krašto valdžios darbe. Ev. reformatų sinodo beveik nuolatine susirinkimo vieta buvo Vilnius. Tas ev. reformatų centras per šimtmečius turėjo vardą "Unitas Lithuanica". Vilniuje, Kėdainiuose ir Slucke veikė ev. reformatų įkurtos ir išlaikomos augštesnės mokyklos su bendrabučiais mokiniams. Tuo būdu ev. reformatai turėdavo beveik pakankamą savo inteligentų prieauglį. Vilniuje ir Kėdainiuose veikė dvi ev. reformatų spaustuvės, kurios vaidino svarbų vaidmenį lietuviškosios protestantiškosios literatūros plėtrai. Jau Mikalojaus Radvilo Juodojo laikais Vilniuje įkurta ev. reformatų biblioteka ilgainiui buvo sukaupusi 9 400 mokslo veikalų, kurie sudarė 17 tūkstančių teologinio, istorinio, filozofinio, visuomenės bei teisės mokslų turinio tomų. Jame buvo daug vertingų šaltinių apie Lietuvos istoriją ir reformaciją. 1944 m. rusų - vokiečių kovų metu tas visas dideles vertės 'obynas buvo sunaikintas. (Plačiau žiūr. H. Dilienės . ietuvos Ev. Reformatų Biblioteka Vilniuje, "Mūsų Sparnai" Nr. 4, birželio mėn. 1953 m.).

Vilniaus ev. reformatų Unitas Lithuanica apėmė visus tuo metu Lietuvos žemėse gyvenančius reformatus t·li siekiančius už buvusios nepriklausomos Lietuvos ribų. Šiam sinodui priklausančios ne visos parapijos buvo lietuviškos, tik Nepriklausomos Lietuvos teritorijoje buvo grynai lietuviškos (tik Seirijų parapijoje buvo ir vokiečių).

Be nepriklausomoje Lietuvoje buvusių ev. reformatų parapijų ir kunigų (žiūr. sąraš. Nr. Nr. 5, 6 ir 7) Vilniaus Unitas Lithuanica sinodas apėmė šias toliau

siekiančias sritis:

I. Parapijos: 1. Borotynas prie Lucko Volynijoje, čekų kalba; 2. Izobelinas prie Volkovisko, lenkų kalba; 3. Konna prie Želvos, gudų kalba; 4. Kupiciovas prie Kovelio Volynijoje, čekų kalba; 5. Niepokojczyca prie Bresto, lenkų kalba; 6. Podboločiai prie Želvos, lenkų kalba; 7. Vilnius, lenkų kalba.

II. Filijos: 1. Balstogė (viena filija lenkų kalba, antra filija anglikonų apeigomis); 2. Brestas prie Bugo, lenkų kalba; 3. Gardynas, lenkų kalba; 4. Ozeranai prie Kupciovo, čekų kalba; 5. Varšava, lenkų kalba; 6. Ryga, vokiečių ir lietuvių kalba; 7. Petrapilis, vokiečių, kartais lietuvių kalba.

III. Kunigai: 1. Vilniaus gen. superint. Vilius Meškauskas (miręs Lietuvoje, Svobiškyje); 2. gener. superint. Mykolas Jastržebsis, Vilniuje ir aptarnavo Volynijoje esamas parapijas, mirė 1938 m.; 3. kun. Jonas Kurnatovskis, Vilniuje, lankė ir kitas parapijas nuo 1924 iki 1934 m.; 4. kun. Kazimieras Ostachevičius, Vilniuje ir kitur nuo 1928 iki 1946 m.; 5. kun. Jeroslovas Opocenskis veikė įvairiose vietose nuo 1930 m.; 6. kun. Aleksandras Piaseckis Vilniuije ir kitur, nuo 1940 m. Seirijuose; 7. kun. Geistas (bolševikų nužudytas) Rygoje; 8. kun. Gelderblomas Petrapilyje, vokiečių kalba; 9. teol. cand. Povilas Dilys, Vilniuje 10. teol. cand. Juozas Paspisila, Lucke ir k.; 11. diakonas Sergėjus Svedko Konna prie Zelvos; 12. diakonas Juozas Janikas, Padbolociuose.

Vilniaus ev. reformatų sinodą sudarydavo kuratoriai, kunigai ir po vieną atstovą nuo kiekvienos parapijos; kolegijos nariai dalyvaudavo sinode. Sinodas spręsdavo bendrinius klausimus ir rinkdavo vykdomąjį organą - kolegiją, kurios būstinė būdavo Vilnius. Vilniaus sinodas turėdavo sinedrioną, kurį sudaryda-

vo sinodo kunigai ir kuratoriai. Kolegijai pristačius, tik sindreonas rinkdavo kuratorius visam amžiui. Moterys negalėjo būt renkamos kuratoriais. Tik sindreonas skirdavo kunigus parapijoms. Parapijos neturėjo teisės rinkti kunigus.

Už nepriklausomos Lietuvos ribų Vilniaus sinodui priklausančiose ev. reformatų parapijose buvo skaitoma daugiau negu 20 000 žmonių.

1918 m. lenkams užgrobus Vilnių ir jo žemes, nepriklausomoje Lietuvoje likę ev. reformatai įsteigė sinodą Biržuose, kuris rinkdavo kolegiją iš 4-ių dvasininkų ir tiek pat pasauliečių 3-jiems metams. Nepriklausomoje Lietuvoje ev. reformatų sinodas turėjo 13-ką parapijų ir 14-ką kunigų.

Lietuvos ev. reformatų sinodas padarė kaikuriuos pagrindinius Vilniaus sinodo santvarkos pakeitimus: 1. sinodas neturi sinedriono, 2. kolegijai pristačius, sinodas renka kuratorius visam amžiui, 3. gali būti renkamos ir moterys kuratoriais.

Kai 1939 m. Vilnius buvo grąžintas Lietuvai, Lietuvos ir Vilniaus ev. reformatų sinodai susijungė atstatydami Unitas Lithuanica. Tremtyje ir J.A.V-se lietuviai ev. reformatai turi savo sinodą ir kolegiją.

Nepriklausomoje Lietuvoje iškilo ir evangelikams nauji gyvenimo reikalavimai. Vis labiau ryškėjo evang. reformatų bei liuteronų glaudesnio bendradarbiavimo reikalingumas. Evang. liut. lietuvių sinodas siuntė savo atstovą (K. Gudaitį) į evang. reformatų sinodą Biržuose (1925 m.) glaudesniam ryšiui užmegsti. Vėliau evang. liut. konsistorijos prezidentai ir liut. lietuvių senjoras (Prof. dr. kun. V. Gaigalaitis, liet. sen. kun. A. Gelžinius ir dr. K. Gudaitis) vykdavo į evang. reformatų sinodus. Ir evang. reformatų sinodas atsiųsdavo savo atstovą į evang. liut. liet. sinodą.

Evangelikų liuteronų ir reformatų bendravimo reikalingumas buvo įrodytas tuo, kad buvo įsteigtas bendrinis evangelikų teologijos fakultetas, kuriame skaitė paskaitas ir liuteronų ir reformatų profesoriai, ir kuriame buvo paruošiami kunigai abejoms bažnyčioms. Jei reform. kunigas atsisverdavo tarnauti evang. liut. parapijai, evang. liut. konsistorija jį mielai ordinuodavo. Lygiai ir evang. reform. kolegija pripažindavo evang. liut. kunigus. Kitas tokio bendravimo pažangos faktas buvo Evang. Reformatų Kolegijos ir Evang. Liuteronų Konsistorijos 1942 m. išleistas bendras lietuviškas evangelikų giesmynas abejų pamaldoms. Pagaliau 1936 m. įvykęs Lietuvos evangelikų lietuvių suvažiavimas Kaune parodė, kad visų lietuvių evangelikų bendradarbiavimas yra naudingas ir būtinai reikalingas. Ano suvažiavimo protokolas, kaip labai svarbus istorinis dokumentas, rodo, kiek buvo rasta bendros kalbos visiems rūpimais klausimais. Ypatingai Evang. Reform. Kolegijos generalinis superintendentas prof. dr. kun. P. Jakubėnas savo šio suvažiavimo kalboje tokio bendravimo reikalingumą iškėlė šiais žodžiais: "Į lietuvių evangelikų bendrumą nurodo ir ši įdomi Lietuvos evangelikų bažnyčios gyvenimo aplinkybė. Juk čia susirinkusiųjų tarpe yra teologų, kurie yra baigę griežtai liuterišką teologijos fakultetą, o tarnauja reformatų parapijose, ir atbulai, teologai, baigę reformatišką teologijos fakultetą, dirba liuteronų parapijose. Ir ši aplinkybė nurodo į tai, kad mūsų tarpe negali būti keliamos kokios ten dogmatinės rietenos mokslo "tyrumo" dėliai, o kam vis dar rūpi pabrėžti šį nelemtąjį mokslo "tyrumą", tas tegrįžta sau atgal į XVI amžių ir iš ten tesemia sau jau atgyventos ir mūsų laikams nebetinkamos dvasios; mums su juo nebepakeliui, jam nėra vietos mūsų tar-

pe. Mus jungia ir vienyja vienas Dievas Trejybėje, vienas tikėjimas, vienas Krikštas ir viena Šv. Vakarienė".

Būtų klaidingai suprastas šio bendravimo tikslas, jei kas manytų, kad liuteronų ir reformatų bendruomenės turėtų būti panaikintos ir sudaryta viena nauja bendruomenė. Ir liuteronų ir reformatų bendruomenių savita bažnytinė santvarka turi pasilikti savarankės. Reformatų kunigas, atsisvėręs tarnauti evang. liuteronų parapijai, negali mėginti liuteronus padaryti reformatais; lygiai kaip ir liuteronų kunigas, tarnaudamas reformatų parapijai, negali versti reformatus būti liuteronais. Bendravimo tikslas yra pažinti vieni antrus kaip to paties tikėjimo brolius, reikalui esant, paremti vieni antrus ir bendromis jėgomis ginti savo evangeliškas teises, bendrauti organizaciniai, švietimu, paskaitomis bei spauda.

2. SANTYKIAI SU KAIMYNINIŲ VALSTYBIŲ EVANGELIKŲ BAŽNYČIOMIS

Iš prieš Nepriklausomybės laikų nėra duomenų, ar Kuršiandijos evang. liuteronų konsistorija Mintaujoje kuriai priklausė ir Lietuvos evang. liuteronų parapijos, išskiriant Suvalkijos kraštą, turėjo kokių ryšių su Prūsijos evang. liuteronų bažnyčia.

Tačiau Vokietijos pasienyje, Žemaitijoje ir Suvalkijoje gyvenę evangelikai liuteronai anais laikais gana dažnai pasinaudodavo Maž. Lietuvos evang. kunigų patarnavimu. Šlapiais metų laikais dėl blogų kelių ir dėl didelio atstumo sunku žmonėms būdavo pasiekti savo didžiosios parapijos kunigą. Dėlto evang. liuteronai dažnai vykdavo į Prūsus pas kunigą (pvz. Katyčius, Verdainę, Ramučius ir kitur) sutuoktuves atlik-

ti, o sunkios ligos atveju parveždavo ligoniui kunigą iš ten. Pirmojo pasaulinio karo metu dar dažniau atvykdavo dvasininkai iš Prūsų evang. liuteronus aptarnauti ir pamaldas atlikti.

Nepriklausomoje Lietuvoje, kada priaugo daugiau savų kunigų, kurie dažniau aptarnavo parapijas, evang. liuteronai nebebuvo reikalingi kunigų iš svetur patarnavimo. Lietuvos evang. liuteronų konsistorija beveik neturėjo glaudesnių ryšių su Prūsijos evang. bažnyčios vadovybe. Čia svarbiausios priežastys bene buvo tai, kad nepriklausomos Lietuvos evang. liut. konsistorijos persiformavimo metu Karaliaučiaus ir net Berlyno bažnyčios vadovybės asmenys rėmė per spaudą tik vokiečių nusistatymą, o lietuvių atžvilgiu pasireiškė neigiamai; kad Lietuva turėjo bylą su Vokietija dėl Klaipėdos krašto evang. bažnyčios reikalų valdymo ir kad Prūsijos evang. bažnyčia buvo unijinė ir turėjo pakeistą tikėjimo išpažinimą (confessio augustana), kuri veikė ir Klaipėdos krašte, kai Lietuvos evang. liuteronų bažnyčia nebuvo unijinė ir laikėsi nepakeisto tikėjimo išpažinimo.

Hitlerio nacizmui atsiradus, įvyko Vokietijos evang. bažnyčios vadovybės skilimas. Viena dalis ir daug kunigų, pasivadinę "Bekenntnis-Kirche", kurios dvasiniu vadu buvo kun. Niemöller, laikėsi bažnyčios ir Evangelijos skelbimo laisvės; jie buvo nacių persekiojami ir beteisiai. Antroji dalis tai "Deutsche Christen" su Hitlerio paskirtu valstybės vyskupu Mülleriu priešakyje, kurie laikėsi nacių rasinės bei politinės programos ir ją vykdė. Lietuvos evang. liuteronų bažnyčios vadovybė neturėjo jokių santykių su hitleriškosios Vokietijos bažnyčia.

Bet Lietuvos evangelikų diasporinei Bažnyčiai buvo naturalu turėti draugingus santykius su evangelikais kaimynais. Už tat Lietuvos Evangelikų Liuteronų

Konsistorijos buvo planuojama išvystyti glaudesnius santykius su Latvijos ir Estijos Evangelikų Bažnyčiomis. Ir tremties gyvenime Pabaltijo Evangelikų Bažnyčios turėtų kiek galint bendrauti. Santykių glaudėjimo pasėkoje 1938 m. gegužės 7 d. Estijos evangelikų vyskupas dr. Rahamägi lankėsi Lietuvoje ir buvo Evangelikų Liuteronų Konsistorijos svečias. Tuometiniame posėdyje buvo aptariamos tų šalių bažnyčių bendradarbiavimo ir suartėjimo galimybės. Vyskupas Rahamägi tuomet pareiškė, kad jis asmeniškai ir Estijos evang. bažnyčia gyvai jaučia Pabaltijo valstybių evang. bažnyčių bendradarbiavimo reikalingumą, kuris turėtų būti veikliai vykdomas.

Tuomet vyskupas Rahamägi vyko į visuotinio ekumeninio bažnyčių susivienyjimo tarybos metinį susirinkimą Utrechte, Olandijoje. Ta proga jis padarė konsistorijai platesnį pranešimą apie ekumeninio bažnyčių ir tarybos veiklą, išryškindamas tos veiklos svarbiausius tikslus: 1) artinti ir įjungti paskiras bažnyčias glaudesniam bendradarbiavimui, 2) derinti paskirų bažnyčių darbą ir 3) vieningai kovoti su bendromis negerovėmis, ir nurodė, kad 1927 m. Lausanoje (Šveicarijoje) krikščioniškų bažnyčių dauguma išpažino, kad Jėzus Kristus yra krikščioniškų bažnyčių galva. Sudarytoji ekumeninė arba visuotinė bažnyčių bendravimo sąjunga, kuriai tuomet jau priklausė beveik visos krikščioniškosios bažnyčios, savo visuotiniame atstovų susirinkime išrinko tarybą iš 60 asmenų.

Einant 1937 m. Oksforde (Anglijoje) padarytų tarybos visuotinio susirinkimo nutarimu, šitoje taryboje tuomet Pabaltijos valstybių Lietuvos, Latvijos ir Estijos evangelikų bažnyčios buvo atstovaujamos vieno bendro atstovo, kuris turėdavo tų valstybių evang. bažnyčių atstovavimo mandatą trims metams. Tuome-

tinį trimetį, skaitant nuo 1938 m. Pabaltijo valstybių evang. bažnyčioms kalbamoje taryboje atstovavo Estijos vyskupas Rahamägi.

1938 m. Lietuvos Ev. Liut. Konsistorijos prezidentas dr. K. Gudaitis, Butingės parapijos klebonui kun. P. Dagiui tarpininkaujant, susitiko su Latvijos Ev. Liut. Bažnyčios archivyskupu dr. Grinbergu Butingės parapijoje, kur pastarasis lankėsi privačiai. Prez. dr. K. Gudaitis ta proga Lietuvos Ev. Liut. Konsistorijos vardu pakvietė archivyskupą būti Lietuvos Ev. Liut. Bažnyčios oficialiu svečiu. 1938 m. rugpiūčio mėnesį Latvijos Ev. Liut. Bažnyčios archivyskupas dr. Grinbergas lankė Lietuvos Ev. Liut. Bažnyčią. Archivyskupo pagerbimo vaišėse dalyvavo ir Lietuvos švietimo ministeris Tonkūnas. Nuoširdus Konsistorijos ir Archivyskupo pasitarimai parodė, kad Latvijos Ev. Liut. Bažnyčia visai pritaria glaudesniam Pabaltijo Ev. Liut. Bažnyčių bendradarbiavimui. Ta proga archivyskupas dr. Grinbergas pakvietė Lietuvos Ev. Liut. Konsistorijos prez. dr. K. Gudaitį ir vice prez. kun. A. Gelžinių sekančiais metais būti Latvijos Ev. Liut. Bažnyčios oficialiais svečiais, tik karas sutrukdė tai įvykdyti. Archivyskupas dr. Grinbergas dalyvavo ir 1938 m. rugpiūčio 18-20 d. evang. liut. Tauragės bažnyčioje įvykusioje lietuvių ev. liut. giesmių šventėje. Jis pareiškė, kad sujungtų chorų giedojimas padaręs gražų ir gilų įspūdį.

Latvijos Vyriausybė, įvertindama abiejų šalių evang. liuteronų bažnyčių bendradarbiavimo naudingumą, apdovanojo Lietuvos Ev. Liut. Konsistorijos prez. dr. K. Gudaitį augščiausiu Latvijos "Trijų Žvaigždžių" ordenu, tuo išreikšdama pagarbą Lietuvos Ev. Liut. Bažnyčiai.

3. KITOS KRIKŠČIONIŠKOS BENDRUOMENĖS LIETUVOJE

a) BAPTISTAI

Baptistų tikybinių bendruomenių kūrimos pradžia nėra surišta su vieno asmens vardu. Jų atsiradimo istorija jau turi keletos šimtų metų amžių. Jie skaitosi esą ainiai tų, kurie jau senovėje skelbė "tikinčiųjų krikštą", nes jie laikosi Šv. Rašto, kad krikštas yra naudingas tiems, kurie asmeniškai tiki. Toks tikinčiųjų krikštas yra suaugusiųjų krikštas. Baptistai tiki, kad apaštalai skelbė ir vykdė viešą suaugusiųjų krikštą. Tuo baptistai skiriasi nuo tų krikščioniškųjų bažnyčių, kurios krikštija vaikus. Senovėje jie buvo vadinami anabaptistai, katabaptistai ir baptistai. Jie tuomet veikė kartu su valdensiečiais bei Bohemijos broliais ir siekė gyventi apaštalų drauguomenės pavyzdžiu, o turimąjį turtą skaityti bendrine nuosavybe. Nors jie buvo, kur gyveno, ištikimi krašto valdžiai, tačiau savo bažnyčią jie laikė laisva ir jos nejungė su valdžia. Jie skaitė žmogaus gyvybę šventu dalyku ir dėl to draudė atimti žmogui gyvybę, nevartojo ginklo ir atsisakė eiti kariauti. Jau senesniais laikais baptistai buvo suskilę į daugiau šakų. Apskritai 17 šimtmetyje baptistų veikla labai reiškėsi Anglijoje. Šių dienų baptistai yra daugiau panašūs savo vidine santvarka kalvinams. Jų bendruomenės tvarkosi savarankiai, o jų suvažiavimai tik tepataria, bet ne įsako bendruomenėms.

Lietuvoje baptistai prigijo pirmiau vokiečių tarpe ir 1864 m. buvo įsteigta pirmoji vokiečių baptistų drauguomenė Kaune. 1889 m. Skuode buvo įsteigta latvių

baptistų drauguomenė. Vėliau tokia drauguomenė buvo įsteigta Ylakiuose (1907 m.), Joniškyje (1908 m.), Panevėžyje (1918 m.), Šiauliuose (1923 m.), Kaune (1932 m.). 1940 m. Didž. Lietuvoje buvo apie 500 narių, 16-ką surinkimo vietų su 14-ka pamokslininkų. Lietuvos baptistų sąjungos vedėjas buvo kun. T. Gerikas, kuris ir redagavo baptistų laikraštį "Tiesos Draugas". Dar 1951 m. Lietuvoje buvo likę du pamokslininkai. Maž. Lietuvoje baptistų buvo žymiai daugiau. Jungtinėse Amerikos Valstybėse šiuo metu yra viena lietuvių baptistų drauguomenė Peabody, Mass., kuriai tarnauja kun. J. Latakas ir S. Šinkus.

b) METODISTAI

Metodistai atsirado Anglijoje 18 šimtmečio pradžioje. Jų įkūrėjas yra Jonas Vesleys (John Wesley). Jo tėvas buvo anglų bažnyčios kunigas. Būdamas dar studentu Jonas Vesleys susirinkdavo su savo vienminčiais skaityti Šv. Rašto, tyrinėti bei pasimelsti. Pajuokdami kiti studentai vadino juos metodistais arba šventuoju klubu. Dėl to šiuo metodistų vardu buvo pavadinta ir jų susikūrusi bendruomenė. Tuomet daug žmonių pasekė Joną Vesley, o anglų bažnyčios kunigai neįsileido jų į bažnyčią ; metodistai buvo priversti steigti savo bendruomenę ir statyti savo dievnamius. Amerikai pasidarius nepriklausomai, daug metodistų iš Anglijos persikėlė į šią šalį, prigijo, labai išsiplatino ir įsteigė laisvą nepriklausomą metodistų bendruomenę. Jie neturi saviškų tikėjimo dogmų. Jų tikėjimo pamatas yra Šv. Raštas ir jie siekia gyventi taip kaip Šv. Raštas nurodo.

Lietuvoje metodistai atsirado dar maskolių laikais. Nepriklausomybės laikais metodistai turėjo savo narių

apie 1000. Jų drauguomenių buvo Tauragėje, Kaune, Kybartuose, Pilviškiuose, Šiauliuose, Biržuose ir Butingėje. Kurį laiką jie leido savo laikraštį "Krikščionystės Sargas".

Amerikoje lietuviai metodistai nesudaro savo parapijos, jų kunigai Kostas Burbulys, Emilis Blumas, Bolius Micpovilius ir Petras Palches pamokslauja pas kitus lietuvius ar amerikiečius protestantus.

c) SEKMININKAI

Sekmininkai atsirado Jungtinėse Amerikos Valstybėse (Čia tikybinių bendruomenių sąrašuose jie vadinami "Pentekostal" — tai yra graikiškas žodis ir reiškia penkiasdešimtą dieną t.y. sekminės arba Šv. Dvasios išjiejimas). Pradžioje jie nesivadino sekmininiinkais. Jie yra jaunesnė metodistų atskala. Šiam tikėjimui pamatą yra padėjęs pats metodistų įkūrėjas Jonas Vesley, nes jis skelbdavo Šv. Dvasios reikalingumą ir krikščioniškos tobulybės siekimą. Vėliau metodistų dauguma atsisakė šių reikalavimų. Pirmieji sekmininiinkų pamokslininkai buvo metodistai, prie jų prisidėjo kongregacionalistų ir presbiterionų. Amerikoje šiuo metu jie turi daugiau negu pusšešto tūkstančio bendruomenių.

Šito tikėjimo šalininkų buvo ir Lietuvoje, kur jie vadinosi Evangelikai Krikščionys ir turėjo savo bendruomenę Biržuose. Jų vadas buvo Petras Viederis, kuris taip pat redagavo ir laikraštėlį "Evangelijos Šviesa". Amerikoje šiuo metu yra viena lietuvių sekmininiinkų bendruomenė Philadelphijoje, Pa. Ši drauguomenė turi vardą "Pilnos Evangelijos Bažnyčia" ir jos kunigu yra Antanas Talačka.

d) LIETUVIŲ MISIJOS DRAUGIJA

Tai yra pagal įstatymus užregistruota Illinois Valstybės registre labdarybės misijos korporacija. Ši draugija veikia visų lietuvių tarpe.

L.M.D-ja buvo įsteigta Lietuvoje 1926 m. Jos steigėjai buvo J. Rodinas, P. Pauderis ir A. Gilys. 1928 m. amerikiečiai pamokslininkai susidomėjo ir misijos darbu tarp lietuvių. L.M.D-ja buvo perorganizuota ir jos pirmininku buvo išrinkta amerikietis kun. Norm Camp. Antanas Gilys kaip tik tuo metu buvo baigęs baptistų dvasinę seminariją ir jau turėjo suorganizavęs lietuvių baptistų drauguomenę St. Charle, Ill. buvo išrinktas šios D-jos lietuvių misijos vedėju. Tolimesniais lėšų reikalais rūpinosi amerikiečiai. Dr. Antanas Gilys savo veiklą pradėjo Chicagoje, bet greit išplėtė ir kitur. 1937 m. dr. A. Gilys su šeima vyko į Lietuvą misijos reikalais. Su juo kartu vyko ir Jurgis Tamošiūnas, kuris aktyviai veikė šioje Draugijoje. Jie sąmoningai pasirinko tokią vietą, kur evangelikų veik nebuvo, būtent Rokiškio miestelį. 1939 m. dr. A. Gilys čia įsteigė baptistų bendruomenę su našlaičių prieglauda. Jurgis Tamošiūnas tuomet veikė Kupiškyje. Karui kilus visi Amerikos piliečiai turėjo apleisti Lietuvą. Tuomet L.M.D-jos veikimą Lietuvoje perėmė tęsti R. Patkauka, A. Jurėnas ir P. Trečiokas. Dr. A. Gilys nuvyko į Pietų Ameriką ir įsteigė L.M.D-jos skyrių Argentinoje, Brazilijoje ir Urugvajuje. 1947 m. dr. A. Gilys vėl lankė Europą, buvo Lenkijoje, bet į Lietuvą nepateko. Įsteigė Belgijoje L.M.D-jos skyrių, kur veikia Jonas Pakarklis. 1932 m. L.M.D-jos vardu veikė radio valandėlė, kuriomis buvo skelbiamas Die-

vo Žodis. 1946 m. tos radio valandėlės buvo atgaivintos vardu "Dangiškoji Šviesa", šiose valandėlėse veikliai dalyvavo ir iš Lietuvos atvykęs A. Jurėnas. 1940 m. dr. A. Gilys įsteigė ir redagavo mėnesinį dvasinio turinio laikraštėlį "Švyturys", kurio išėjo šimtas su viršum numerių. 1949 m. L.M.D-ja išleido apaštalo Jono Evangeliją ir šiap daug tikybinių traktatų ir albumą patefono plokštelių su giesmėmis. Karo metu D-ja pasiuntė daug maisto ir rūbų visiems lietuviams tremtiniams be tikybos ir pažiūrų skirtumo. Dr. A. Gailiui (1883 - 1949 m.) mirus jo sūnus Jonas kurį laiką dar tęsė tėvo darbą.

IV

Švietimas ir Organizacijos

1. LIETUVIŲ EVANGELIKŲ ŠVIETIMAS IR ORGANIZACIJOS

a) DIDŽIOJOJE LIETUVOJE

Nors viešų lietuviškų mokyklų Didž. Lietuvoje prieš I Pasaulinį karą beveik nebuvo, nors rusų mokyklas kaimo lietuviai evangelikai nemėgo lankyti, tačiau mažas lietuvių evang. procentas, palyginti, buvo beraščių. Lietuviai evang. išmokdavo rašto parapijų tikybos mokyklose. Tokios mokyklos būdavo įrengtos parapijos name arba kantorijoje ir būdavo dažniausiai vadovaujamos parapijos kantoriaus, o prižiūrimos kunigo. Tokių mokyklų uždavinys buvo paruošti parapijos jaunimą tikybos: būdavo mokoma katekizmas atmintinai, skaitomos ir aiškinamos evangelijos, aiškinama Šv. Rašto istorija, išmokoma dažniausiai evang. pamaldose giedamos giesmės ir būdavo supažindinama pamaldų tvarka ir jos prasmė. Po tokio tikybinio paruošimo berniukai ir mergaitės (14 ir 15 m. amžiaus) viešose parapijos bažnyčios pamaldose būdavo kunigo įžegnojami (konfirmuojami). Bet tokios tikybinės parapijos mokyklos neveikdavo reguliariai, kaip veikdavo valdžios užlaikomos mokyklos. Jos dažniausiai veikdavo kelis mėnesius vaikus paruošti konfirmacijai. Ankstesniais laikais dažnai atvykdavo mokytojai ar kantoriai (procentneriai) arba šiaip daugiau apsišvietę asmenys iš Mažosios Lietuvos vaikus paruošti tikybos. Tik jau vėlesniais laikais ir Didž. Lietuvos dauguma evang. liut. parapijų - filijų turėdavo savo nuolatinius kantorius, kurie būdavo tik parapijos - filijos išlaikomi ir dažnai būdavo baigę mo-

kytojų seminariją ar išėję kitą mokyklą. Vėlesniais laikais vienur kitur kantoriai savarankiškai ilgesnį laiką mokydavo parapijos vaikus ne tik tikybos ir skaityti, bet ir rašyti, skaičiuoti ir kitų dalykų. Tokiai mokyklas tada jau lankydavo ne tik konfirmacijos amžiaus veikai, bet ir jaunesni ir tokiu būdu lietuvių evangelikų vaikai būdavo patenkinamai išmokinami.

Visų piliečių surusinimo siekdama, Rusijos valdžia niekuomet nesirūpino kurti ar paremti lietuviškų mokyklų, kaip tai darė prūsų valdovai. Dėl to Didž. Lietuvos lietuviai evang. tikybiškai ir kultūriškai neturėjo jokio sąlyčio su maskoliais. Didž. Lietuvos lietuviai evang., kaip diasporos bendruomenė, laikėsi iš savęs. Be vieno kito bažnytinio choro Didž. Lietuvos lietuviai evang. liuteronai ligi Nepriklausomybės atstatymo neturėjo jokios organizacijos.

b) MAŽOJOJE LIETUVOJE

M a ž. L i e t u v o s l i e t u v i ų e v a n g. švietimas vystėsi kitokioje plotmėje. Reformacijos atėjimas čia labai iškėlė ir sutvirtino lietuvių kalbą. Tuometinė krašto valdžia rūpinos, kad žmonėms būtų apsakytas evangelijos mokslas lietuvių kalba. Jau šešioliktojo šimtmečio pradžioje buvo laikomos nuolatinės lietuvių pamaldos Karaliaučiuje; jas tuomet atlikdavo kun. Jonas T o r t y l a i t i s, kilęs iš Batakių (Didž. Lietuva). Tame šimtmetyje Prūsų valdžios raštai ir aktai buvo skelbiami lietuvių kalba, o valdininkai dar kalbėjo lietuviškai. Tuometinis Prūsų valdovas hercogas A l b r e c h t a s skyrė stipendijas lietuviams, kurie pasiryžo eiti kunigo mokslą.

1709-11 m. ištikęs didysis maras buvo skaudus smū-

gis Maž. Lietuvai: iš tuometinių 600.000 gyventojų išmirė apie 40%-53%. Išmirusių prūsų vieton Prūsijos karalius Fridrikas Wilhelmas I parkvietė vokiečių kolonistų iš Salzburgo, Pfalco ir Šveicarijos apie 17 000, kurie daugiausia apsigyveno pietinėje ir vidurinėje Maž. Lietuvos dalyje. Fridrikas Wilhelmas, Brandenburgo kurfiursto ir vėliau Prūsijos karalius Fridrikas Wilhelmas I pristeigė daug mokyklų Maž. Lietuvoje ir jas dalinai išlaikė. Čia reikia pažymėti, kad tuometinės mokyklos nebuvo augštai pastatytos; mokytojai dažnai būdavo karo veteranai, siuvėjai, batsiuviai, staliai ir panašūs, kurie dirbo savo amatą, pamokydavo ir parapijos vaikus. Tokiose mokyklose daugiausiai mokydavo tikybos iš įvairių maldaknygių ir mišknygių, nes tinkamų vadovėlių neturėdavo, ir kiek pamokydavo skaityti, rašyti bei skaičiuoti. Pradžioje mokyklose išimtinai buvo mokoma lietuviškai. Tik 1736 m. pirmą kartą Prūsų valdžia įsakė lietuvių mokyklose mokyti ir vokiškai. Jau aštuoniolikto šimtmečio pradžioje atvykusių kolonistų vokiška kalba pradėjo smelkti lietuvių kalbą. Tuomet berods dar atsirado evang. kunigų, kaip: M. Mörlinas, Šulcas, Pilypas Ruigys ir k., kurie kovojo už gryną lietuvių kalbą ir smerkė jos darkytojus bei reikalavo iš kitų kunigų, kad bažnyčioje vartojama kalba būtų gryna lietuviška ir nebūtų įmaišomi vokiški ar lenkiški žodžiai. Kai tuometinė Prūsijos valdžia (1719 m. Henrichas Lysijus) mėgino mokyklas suvokietinti, tam tuomet dar pasipriešino vietinė valdžia, šviesuomenė ir kunigai, ir lietuvių kalba buvo palikta mokyklose. Tuomet dar Klaipėdos apskrityje buvo 77 mokyklos, kuriose buvo mokoma tik lietuviškai, ir tik 8 mokyklose buvo mokoma pusiau lietuviškai, pusiau vokiškai.

Tuomet dar Prūsų karaliaus valdžia reikalavo iš kunigų visai gerai išmokti lietuvių kalbą.

1718 m. prie Karaliaučiaus universiteto įkurtoje seminarijoje buvo dėstoma ir lietuvių kalba, o prie Hallės universiteto veikusioje seminarijoje lietuvių kalba buvo mokoma nuo 1727 iki 1765 m. Dar 1811 m. Prūsų karalienei Luizai pasiūlius, buvo įsteigta Karalienės vardo seminarija netoli Įsruties miesto, kurioje ilgą laiką buvo dėstoma lietuvių kalba ir buvo ruošiami mokytojai, moką lietuvių kalbos. Karalius Fridrikas Wilhelmas IV, vykdydamas savo tėvo valią, 1844 m. paskyrė iš valdžios iždo 3000 talerių 12 lietuvių jaunuoliams mokytis dvasininkais ir mokytojais. Dar 1879 m. ir vėliau Klaipėdos ir Tilžės gimnazijose, Pilkalnio paruošiamoje mokykloje (įsteigta 1868), ir Ragainės seminarijoje (įsteigta 1886) buvo mokoma lietuvių kalbos.

Bet jau 1872 m. kancleris Bismarkas su Prūsijos švietimo ministeriu Falku pravedė įstatymą, kuriuo kitos kalbos išmetamos iš Prūsijos žemininkų mokyklų. Lietuviai protestavo prieš tai ir prašė valdžios, kad mokyklose nors tikyba būtų mokoma lietuviškai. Prūsijos karalius ir jo valdžia tiesa vėl leido lietuvių vaikams mokyklose tikybą dėstyti lietuviškai; nors ne visur tai buvo vykdoma. Dar trumpai prieš pirmąjį pasaulinį karą, kai kuriose Maž. Lietuvos vietose, ypač Klaipėdos krašte, lietuvių vaikams konfirmandams tikyba buvo dėstoma lietuvių kalba. Nors lietuviai didžiausiomis pastangomis, protestais, peticijomis ir delegacijų siuntimu į Prūsų valdžią kovojo už savo teises ir išlaikymą lietuvių kalbos vartojimo mokyklose, bažnyčioje ir kitose viešose įstaigose, vis tik pagaliau vokiečiams pavyko išstumti lietuvių kalbą iš mokyklų,

bažnyčių ir k. Taigi Maž. Lietuvoje vokietinimo procesas ėjo per ilgus metus nors lėtais, bet tvirtais žingsniais pirmyn. Šioje sunkioje kovoje lemiamuoju faktoriumi buvo nelygybė. Būdami daugiausia baudžiauninkai, žemdirbiai ir ūkininkai ir neturėdami pakankamai apsišvietusių veikėjų bei vadų prūsų lietuviai kovojo vieni be jokios išorės paramos, ir lietuviai buvo priversti kreiptis su peticijomis ir maldavimais į tą Prūsijos valdžią, kuri pagaliau pati puoselėjo sumanymą išnaikinti lietuvius. Tuo pačiu metu vokiečiai kolonistai buvo Prūsijos valdžios vispusiškai globojami bei remiami, jie turėjo privilegijas ir buvo Prūsų valdžios aprūpinami dvasininkais ir šiaip apsišvietusiais veikėjais bei vadais. Tokiai padėčiai susidarius, lietuviams bebuvo galima mokslo įsigyti vokiečių kalba. Užtat ir mokslo siekiantiems lietuviams grėsė didelis suvokietėjimo pavojus.

Tas vokiečių ir jų kalbos į kraštą skverbimos jau seniai lietuvius vertė burtis ir eiti savais keliais, kad apsisaugotų nuo ištautėjimo. Vienas kelias — tai buvo evang. surinkimų sudarymas, kurie nepriklausė nei nuo bažnyčios, nei nuo krašto valdžios įtakos. Surinkimai laisvai vartojo lietuvių kalbą, ir tas labai patraukė žmones, nes surinkimai atitiko lietuvio dvasinį pageidavimą ir puoselėjo jų tautinius jausmus. Dėlto surinkimų įtaka didele dalimi lėmė, kad iki paskutinių laikų Maž. Lietuvos ūkininkai išsilaikė lietuviais.

Tiesa kai kuriose bažnyčiose, ypač Klaipėdos krašte dar buvo laikomos pamaldos lietuvių kalba. Tik Hitlerio nacių valdžia visai panaikino lietuviškas pamaldas ir Klaipėdos krašte. Kaip matėme, senesniais laikais dar buvo visa eilė kunigų, kurie lietuviškai jautė ir lietuvių kalbą gynė. Naujesniaisiais laikais kuni-

gų dauguma buvo jau nelietuviai, dažnai labai silpnai ar visai nemokėjo lietuvių kalbos. Dėlto lietuviškus pamokslus jie tepajėgdavo paskaityti. Tokie pamokslai žmonėms buvo dažnai nesuprantami ir nuobodūs. Suprantama, kad dažnai žmonės, ypač jaunimas, kuris mokyklose jau spėjo išmokti vokiečių kalbos, nueidavo į vokiškas pamaldas. Bet dauguma lietuvių vis tik buvo prisirišę prie lietuviškų pamaldų, nes kur lietuviškos pamaldos būdavo atliekamos gražia, gyva lietuvių kalba, ten bažnyčia būdavo perpildyta lankytojų. Štai keli tokių vietų ir kunigų pavyzdžiai: Klaipėdos Žemininkų bažnyčia — kun. Janis Pipirs, Priekulės bažnyčia — kun. Endrulaitis, Katyčių bažnyčia — kun. dr. V. Gaigalaitis, Plikių, Plaškių, Kretingalės, Karklininkų ir Verdainės bažnyčios, Vanagų bažnyčia — mis. kun. K. Lokys (1914-1921 m.). Bet vokiečių bažnyčios vadovybė, visuomet remdama vokiškumo veiklą ir palaikydama Bismarko politiką, jau iš senų laikų siekė išstumti lietuvių kalbą iš bažnyčios ir pačią bažnyčią padaryti vokiškumo įrankiu. Dėl to ji labiau palaikė ir rėmė vokiečius dvasininkus. Tokių dvasininkų vadovaujamose parapijose visas organizacinis ir kultūrinis darbas buvo varomas tik po vokiška vėliava. Chorai, dūdininkų orkestrai, jaunimo organizuoti subuvimai, moterų labdarybės organizacijos, parapijos vieši pasirodymai, paskaitos — tai visa buvo atliekama tik vokiečių kalba ir vokiškoje dvasioje. Akivaizdoje tokios gyvos vokiečių veiklos, ir esant gana sunkioms sąlygoms lietuvių kultūriniam veikimui, vis tik atsirasdavo pasiryžusių prūsų lietuvių, kurie dėdavo dideles pastangas lietuviškai visuomenei krašte organizuoti. Kur buvo daugiau lietuvių, tose parapijose organizavo lietuvių chorus bei dūdų orkestrus, kurie tuo-

met jaunimui turėjo auklėjančios reikšmės ir kėlė meninę pamaldų pusę. Buvo organizuojamas jaunimas ir ruošiami vieši pasirodymai. Pažymėtina, kad šio šimtmečio pirmame ir antrame dešimtmetyje nenuilstamai ten veikė poetas Ateivis (Hofmanas), organizuodamas lietuviškąjį jaunimą; tokiems jaunimo subuvimams jis paruošdavo eiliuotas kalbas ir sveikinimus.

Kultūriniam bei tautiniam auklėjimui skatinti prūsų lietuviai pasirinko dar organizacijų steigimo kelią, kuris taip pat nepriklausė nuo valdžios bei vokiškos bažnyčios vadovybės. Iš tokių organizacijų minėtina:

Tilžės Lietuvių Giedotojų Draugija. Ji buvo reikšminga kultūriškai tautinė organizacija, kuriai visą jos gyvavimo laiką vadovavo lietuvių tautai žinomas muzikas, visuomenininkas, pedagogas ir rašytojas Vydūnas (Vilius Storostas, gimęs 1868 m. kovo 22 ir miręs 1953 m. vasario 20 d.). Jis augo taurioje Storostų šeimoje, kuri tuomet gyveno Jonaičių kaime ant pasakiškai gražių Šyšos krantų. Autorius buvo Storostų ūkyje ir matė tos vietovės žavingą padairą. Vydūnas buvo išėjęs pedagoginius, filosofijos bei kalbų mokslus Vokietijos (Berlyno, Hallės, Leipcigo ir Greifswaldo) universitetuose ir anksti pradėjo dirbti kultūros bei kūrybos darbą Maž. Lietuvoje. Einant paties Vydūno aprašymu, šios draugijos užuomazga prasidėjo 1895 m. Kun. Reidžio ir Kr. Voskos raginamas Vydūnas pradžioje sudarė giedotojų būrelį Tilžėje, kuris giedodavo evang. lietuvių bažnyčioje pamaldų metu. Iš to giedotojų būrelio išsiplėtojo "Tilžės Lietuvių Giedotojų Draugija", kuri vėliau be dvasinio giedojimo vystė ir ugdė tautinį giedojimą bei meninį lietuvišką vaidinimą. 1935 m. šią Vydūno draugiją Vo-

kietijos naciai jėga uždarė.

Birutės draugystė. Ši draugystė anuomet būrė visas lietuvių inteligentines pajėgas. Jos atsiradimo kelias buvo šitoks. Dar prieš laikraščio "Aušros" įsteigimą, 1882 m. žinomas Lietuvos atgimimo veikėjas dr. Basanavičius buvo sumanęs steigti "Lietuvišką Mokslo Draugystę". Dėl Rusijos lietuviams nepalankios politikos Didž. Lietuvoje toki draugystė nebuvo galima įkurti. Basanavičiaus tada buvo mėginta įsteigti tą draugystę Maž. Lietuvoje. Nebūdamas Vokietijos pilietis, jis ir čia sutiko nenugalimų kliūčių. Tada Maž. Lietuvos susipratę evang. lietuviai 1885 m. vasario 15 d. Tilžėje įkūrė "Lietuvišką Draugystę Birutę". Šita draugystė paėmė pagrindan beveik tuos pačius įstatus, kokie Basanavičiaus buvo paruošti liet. mokslo draugystei. "Birutės draugystė siekė atgaivinti ir ugdyti lietuvių kalbą, leisti knygas lietuvių kalba, steigti knygynus, skaityklas ir lietuviškų senėnų muzėjus bei ruošti paskaitas. Taigi "Birutės" siekimai buvo grynai tautiškai kultūriniai.

Pirmasis jos pirmininkas (1885 m.) buvo susipratęs evang. lietuvis, Jurgis Mikšas, gimęs 1862 m. Virkytuose (Šilutės aps.), jis buvo ir pirmuoju atsakominguoju "Auszros" redaktoriumi (1883 m.); jis leido "Niamuno Sargą" (1885-1886 m.) ir išleido "Niamuno Sargo" lietuviškas kalendras.

Antrasis jos pirmininkas buvo Maž. Lietuvoje pragarsėjęs dr. Vilius Broažis, gimęs 1848 m. Gaistautuose (Ragainės aps.). Jis buvo kilęs iš evang. lietuviškos šeimos, giliai susipratęs lietuvis ir buvo taip pamilęs savo lietuvišką kalbą, kad įrodinėjo, jog ir "rojuje lietuviškai kalbėję".

Tretysis jos pirmininkas buvo tuomet pragarsėjęs kalbininkas dr. Jurgis S a u e r v e i n a s, kilęs iš evang. kunigo šeimos, gimęs 1831 m. Gronau (Hannover, Vokietija) ir miręs Norvegijoje, bet buvo palaidotas savo gimtinėje. Nors jis buo vokiečių kilmės, ir kalbėjo 46 kalbas, bet lietuvių kalbą jis buvo taip pamilęs, kad rašė giesmes bei eiles lietuviškai ir sukūrė Maž. Lietuvos Himną:

"Lietuvininkai mes esam gimę,
Lietuvininkais mes turim būt,
Tą garbę gavome užgimę,
Tą ir neturim leist pražūt."

Jisai vertė Šventąjį Raštą į įvairias kalbas ir buvo "Britiškosios Biblijų Draugijos" leidžiamų Šventraščių korektorius.

Ketvirtasis jos pirmininkas buvo Dovas Z a u n i u s iš Rokaičių, kilęs iš evangelikų šeimos, žinomojo Lietuvos užsienio reikalų ministerio D. Zauniaus tėvas. Vėliau Dovas Zaunius dar pakartotinai pirmininkavo "Birutei".

Penktasis jos pirmininkas (1889 m.) buvo Martynas J a n k u s (gimęs 1857. 8. 7. ir miręs 1946. 5. 23. tremtyje, Flensburgo stovykloje, Vokietijoje) iš Bitėnų, Maž. Lietuvos, patriotas lietuvis, evangelikų tikybos. Jis buvo vienas iš veiklesniųjų aušrininkų, savo turtu garantavęs už Tilžėje leidžiamą "Aušrą", rašė jai straipsnių ir platino ją. 1900 m. jis leido ir redagavo mėnesinį laikraštį "Saulėtekis" ir parašė eilę populiarių knygučių. Jis buvo Klaipėdos krašto atvadavimo komiteto pirmininkas. Jis vedė pavyzdingą lietuvišką ūkį Bitėnuose. Nepriklausomybės laikais Martynui Jankui buvo suteiktas Maž. Lietuvos patriarcho

vardas.

Šeštasis jos pirmininkas (1893 m.) buvo Jurgis L a p i n a s iš Tilžės, susipratęs lietuvis evangelikas.

Septintasis jos pirmininkas (1900 m.) buvo Kristupas V o s k a iš Tilžės, uolus evangelikas, susipratęs lietuvis ir ilgametis "Birutės" valdybos narys.

Aštuntasis bei paskutinis jos pirmininkas (nuo 1903 iki 1935 m) buvo Jonas V a n a g a i t i s, gimęs 1869 m. Pabudupiuose, Budviečių parapijos, Ragainės apskričio, Maž. Lietuvoje, miręs tremtyje 1946 m., palaidotas Kassel-Mattenberg kapinėse. Jis buvo susipratęs evangelikas lietuvis. 1910 m. jis redagavo lietuvišką laikraštį "Birutė"; Nepriklausomybės laikais jis parašė istorinį veikalą apie Maž. Lietuvą "Kovos Keliais", dėl kurio jis buvo nacinės Hitlerio valdžios skaudžiai persekiojamas.

Labdarybės organizacija. Anais laikais Maž. Lietuvoje vokiečiai jau turėjo išvystę veiklias labdarybės organizacijas. 19-jo šimtmečio antroje pusėje ir lietuvių tarpe atsirado asmenų, kurie ragino lietuvius organizuotis savarankiškam krikščioniškam savitarpiniam labdarybės darbui. Bet ir čia glūdė ta mintis, kad ir per labdarybės organizaciją apsaugotų lietuvius nuo pašalinės įtakos bei ištautėjimo. Žymesnysis iš tų asmenų buvo mokytojas —

Adomas E y n a r s, gimęs 1842 m. kovo 23 d. Bendikuose, Klaipėdos apskrityje. Jo tėvai buvo ūkininkai. Vaiku būdamas, jis sirgo ir negalėjo laiku lankyti mokyklos. Būdamas jau 12 metų, jis mokinosi privačiai pas mokytoją Giesingį Kunkiuose, o vėliau Kintų kun. Zylas jį priruošė mokytojo mokslui eiti. Mokytojo mokslą jis išėjo Karalėnų (prie Įsruties) semina-

rijoje valdžios lėšomis. Mokytojavo Doveluose, Melnaragėje ir Klaipėdoje, kur jis ir mirė 1906 m. rugsėjo 11 d.

Jau anksti jis pradėjo įdomautis lietuvių raštija ir kalba. Jis atpirko iš prof. kun. Fridriko Kuršaičio "Keleiwį", pavadino "Naujasis Keleiwis" ir leido jį nuo 1880 iki 1883 m., tada vėl pavadino savo laikraštį "Keleiwis" ir dar leido iki 1886 m. Savo laikraščiu jis siekė patarnauti visai lietuvių tautai ir kelti jos kalbą. "Keleiwis" apskritai buvo spaudžiamas gotiškomis raidėmis, bet "Naujajame Keleiwyje" jis spaudė dr. Basanavičiaus ir kitų rašinius lotynų raidėmis tautiniais bei kultūriniais reikalais. Jis yra peržiūrėjęs ir Šv. Raštą.

Mokytojaudamas Klaipėdoje, jis stebėjo, kad vokiečiai Klaipėdoje turėjo daugiau, negu 20 įvairių labdarybės organizacijų, o lietuviai tuo reikalu nieko savarankiškai nedarė. 1902 m. "Lietuwiszkoje Ceitungoje" jis pakartotinai rašė lietuvių labdarybės ir organizaciniais reikalais. Tuos savo straipsnius, draugų paragintas, išspausdino atskiru leidiniu: "Paszlužikit Kits Kitam!" Szirdingas Pakwietimas Brolių Lietuwininku ant Darbo Kristaus Wynyczioje. Surašė wyrausas Mokįtojas A. Eynars Klaipėdoje. Spausta Jagomasto spaustuvėje "Lituania" Tilžėje 1904 m.

Šio rašto įžanginėje dalyje jis plačiai aptaria labdarybės darbą ir jo reikalingumą, savo samprotavimus paremdamas gausiomis Šv. Rašto ištraukomis. Toliau jis kalba apie vokiečių gerus papročius, jų atnešamas labdarybės aukas našlaičiams ir šiap pašalpos reikalingiesiems; giria dovanojimo paprotį ir pataria lietuviams pasekti jį. Tačiau atmeta kaikuriuos

vokiečių papročius, jų tarpe ir vokiečių Kalėdų medelį, kaip lietuviams nepriimtiną ir nesektiną pavyzdį. Pataria lietuviams vaikus auklėti, savo senus gerus papročius gerbti bei mokyti labdarybės darbo.

Plačiai istoriškai išnagrinėja šventadienio mokyklų atsiradimą, jų reikalingumą bei naudingumą, tatai pagrįsdamas Anglijos, Amerikos bei Vokietijos statistiniais duomenimis apie šventadienio mokyklų veikimą. Čia reiškia savo susirūpinimą, kad lietuvių vaikai vis dažniau įžegnuojami vokiškai ir pataria lietuviams būtinai steigti savo šventadienio mokyklas, kad jų vaikai iš mažens mokytųsi tikybos lietuviškai ir nebeturėtų sunkumo būti lietuviškai konfirmuojami.

Išnagrinėjęs labdarybės - pasiuntinystės draugystės reikalingumą, siūlo lietuviams steigti savo pasiuntinystės draugystę ir leisti pasiuntinystės laišką. Iškelia, kad mokyklose tėra mažai lietuviškai mokančių mokytojų. Nurodo, kad prie Klaipėdos mokyklos esanti paruošiamoji mokykla (preparandumas), kurioje mokinius beveik veltui paruošia mokytojo mokslui eiti, tačiau apgailestauja, kad toje paruošiamoje mokykloje lietuvių tėsą ¼. Jis nurodo, kad gimnazijos ir augštuosius mokslus einą turtingųjų lietuvių vaikai vėliau dažnai atsisaką savo lietuviškos kilmės ir kalbos. Už tat labai ragina tėvus leisti vaikus mokytojo mokslą eiti, ir siūlo valsčiuose steigti lietuvių labdarybės draugijėles mokytojo mokslą einantiems mokiniams šelpti, nes samprotauja, kad lietuvis mokytojas galės geriau pasirūpinti saviškiais ir tuo padaryti garbės visai savo giminei.

Taigi Eynars nurodė, kad lietuviams reikalinga savitarpės labdarybės bei švietimo, tačiau pats neįsteigė

organizacijos; kitas lietuvis tatai įvykdė.

Kristupas L o k y s gimė 1860 m. gruodžio mėn 8 d. lietuviškoje ūkininkų šeimoje, Maž. Lietuvoje, pasiuntinystės kunigo mokslus išėjo Vokietijoje, būdamas 28 metų (1888 m.) išvyko į Indiją misijos darbo dirbti tarp tenykščių, kur be anglų išmoko ir vietinę indų kalbą. Su vietiniais žmonėmis jis pasiekė gerų santykių ir įsigijo didelės jų ir bendradarbių pagarbos. Jis patarnavo aniems ne tik tikybiniais pamokslais, bet ir praktiškai, organizuodamas jiems pagelbą skurdo bei bado atvejais. Iš Indijos jis lankėsi tėviškėje pirmą kartą 1903-5 m., o antrąjį kartą — trumpai prieš pirmąjį pasaulinį karą. Karui kilus, jis nebegalėjo grįžti į Indiją ir 1914 m. buvo paskirtas kunigu Vanagų parapijai, Maž. Lietuvoje, kur jis 1921 m. ir mirė skilvio vėžiu. — K. Lokys yra paruošęs ir išleidęs "Pasiuntinystės Giesmeles", spausta Bitėnuose 1903 m.

Pažinęs platųjį pasaulį ir kitų kraštų gyvenimą, jis, sugrįžęs į savo kraštą, akylai stebėjo, kad patys prūsų lietuviai tikrai yra labai reikalingi paramos, organizacijos ir švietimo. 1903 m. iš Indijos grįžęs Kristupas Lokys, be abejo, tikrai susipažino su savo giminaičio A. Eynaro skelbiamomis mintimis ir jo "Paszluzikit kits kitam!" buvo tas akstinas, kad K. Lokys ir kiti ėmėsi steigti savo draugystę.

Draugystė "Sandora" buvo įsteigta 1904 metais. Svarbiausias jos steigėjas buvo pas. kun. Kristupas Lokys. Pirmąją "Sandoros" valdybą sudarė: Pirmininkas — pas. kun. K. Lokys, nariai: Baltris iš Klausvaičių, Plonaitis iš Bendikų, Sudergaitis iš Kinčių, Srėkis iš Jakštelių, Šiušelis bei Birškus iš Sudmantų. 1905 m. "Sandora" pradėjo leisti krikščioniškos minties mėne-

sinį laikraštį "Pagalbą". 1905 m. pas. kun. K. Lokiui vėl išvykus į Indiją, "Sandoros" pirmininku buvo išrinktas kun. dr. Vilius Gaigalaitis, jis buvo paskirtas ir "Pagalbos" redaktoriumi, ir abejose pareigose išbuvo be pertraukos iki 1939 m., kuomet Hitlerio nacių valdžia jėga atplėšė Klaipėdos kraštą nuo Lietuvos ir uždraudė bet kokį lietuvišką veikimą Maž. Lietuvoje.

Maž. Lietuvoje "Sandoros" draugija buvo pirmoji krikščioniškos labdarybės bei kultūrinė evangelikų lietuvių organizacija. Ji atliko žymių kultūrinių darbų ir daug nuveikė tikybinėje srityje. "Sandoros" pagrindinis tikslas buvo suburti visus evang. prūsų lietuvius glaudžiam bendradarbiavimui, vadovaujantis tautiniais bei tikybiniais pagrindais. Ji pasistatė uždaviniu kovoti prieš girtavimą, bedievystę, moralinį smukimą bei kitas žmogaus klaidas. Ji rūpinosi, kad evangelikų vaikai mokyklose būtų mokomi ir auklėjami evangeliškoje dvasioje. Ji steigė sekmadienio mokyklas, vaikų darželius, prieglaudas, organizavo bažnytinius chorus ir dūdų orkestrus, švietimo kursus, spausdino knygas ir šelpė neturtingus moksleivius.

1924 m. šalia "Sandoros" Klaipėdoje buvo įsteigta evangeliška lietuviška moterų draugija vardu "E v a n g e l i š k a M o t e r ų P a g a l b a". Pirmoji jos pirmininkė buvo panelė Krukytė, o paskutine — ponia Baltrienė, sakytojo Anso Baltrio žmona. Šios draugijos veikimas buvo krikščioniškai tautinis labdarybės darbas; ji glaudžiai bendradarbiavo su senuoju surinkimu. — 1933 m. prof. dr. kun. V. Gaigalaičio iniciatyva buvo įkurta dar "Sandoros Moterų Pagalba", kurios pirmininkė buvo Gaigalaitienė; šios draugijos tikslas buvo taip pat šalpos darbas.

1932 m. "Sandoros" jaunieji nariai susiorganizavo į lietuvių evang. jaunimo draugiją "Jaunųjų Sandorą", kurios pagrindinis tikslas buvo suburti Maž. Lietuvos evang. lietuviškąjį jaunimą, auklėti bei ugdyti jame krikščioniškos dorovės bei lietuviškos kultūros pradus. 1938 m. "Jaunųjų Sandora" jau turėjo apie 20 skyrių ir 10 chorų bei dūdų ir styginių instrumentų orkestrų. Ji mėgino išplėsti savo veiklą ir į Didž. Lietuvą, tačiau čia ji neprigijo.

c) EVANGELIKŲ STUDENTŲ ORGANIZACIJOS

Lietuvos universitetą lankiusieji lietuviai ir kitų tautybių evangelikai studentai apskritai dalyvaudavo įvairiose bendrose to universiteto studentų organizacijose. Tačiau studentai evangelikai sudarydavo dar atskirai savo organizacijas, kurios tarp savęs palaikydavo gana draugiškus santykius. Tokios organizacijos buvo šios:

1. Studentų Lietuvių Evangelikų Tautinė "Donelaičio" Draugija buvo įsteigta 1929 metais. Šioje draugijoje daugiausiai būrėsi lietuviai evangelikai liuteronai. Jie pasirinko sau pavyzdžiu Lietuvos tautos epo "Metai" kūrėją Donelaitį ir pasiryžo eiti jo kilnumo, darbštumo ir savo tautos bei tėvynės meilės keliais. Tam siekti draugijos nariai pasistatė sau tikslą ugdyti savitarpyje bei plėsti lietuvių evang. jaunimo tarpe tautinį susipratimą ir kultūringumą ant tikybinių pagrindų, gilintis savo tautos istorijoje bei literatūroje ir bendriniuose moksluose ir įgytomis žiniomis patarnauti savo broliams bei seserims. "Donelaičio" draugijos nariai glaudžiai bendra-

darbiavo su lietuvių evangelikų liuteronų sąjunga ir vėliau su lietuvių evangelikų sąjunga. Jos nariai ir vėliau veikliai dalyvavo lietuvių evangelikų veikloje.

2. *Studentų Evangelikų Draugija* buvo įsteigta 1930 metais; joje būrėsi studentai evangelikai reformatai ir kiti. Jos tikslas buvo ugdyti savitarpyje bei evangeliškame jaunime dorovingumą bei kultūringumą ir gilintis savo tautos istorijoje bei literatūroje.

3. V. D. Universiteto *Krikščionių Studentų Draugija*, jai priklausė evangelikai studentai be tautybės skirtumo. Jos svarbiausias tikslas buvo ugdyti savitarpyje krikščionišką galvoseną ir ją taikinti praktiškame gyvenime.

4. Mažosios Lietuvos *Akademinė Studentų Draugija*, kuri buvo įsteigta 1928 metais. Jos nariai tegalėjo būti studentai, kilę iš Maž. Lietuvos lietuviai evangelikai. Nors jos narių tikslas buvo kultūrinis ir tautinis veikimas Maž. Lietuvoje, tačiau jie palaikė gyvus ryšius su evangelikų studentų draugijomis.

2. LIET. EVANG. ORGANIZACIJOS NEPRIKLAUSOMOJE LIETUVOJE

a) LIETUVIŲ EVANGELIKŲ ORGANIZACIJOS STEIGIMAS IR JOS REIKŠMĖ

Besiklostančios gyvenimo sąlygos vis labiau reikalavo iš liet. evang. energingai rūpintis savo reikalais ir ginti savo teises. Tiems tikslams sėkmingiau siekt buvo būtinai reikalinga lietuviams evang. susiorganizuoti.

Tai buvo 1923 metai. Dalyvaudami tradicinėje Maž. Lietuvos Joninių šventėje Rambyno kalne ant Nemuno kranto prieš Tilžę, besigėrėdami žydinčia bei gyvybe trykštančia gamta ir pagauti tos didingos kultūriškai tautinės šventės nuotaikos, keturi lietuviai evangelikai jaunuoliai: mokytojas Mikas Jonušaitis, Mikas Preikšaitis iš Tauragės parapijos, karininkas Andrius Gintautas ir studentas Kristupas Gudaitis iš Žem. Naumiesčio parapijos sutarė kurti evang. lietuvių organizaciją. 1923-čių metų rudenį sušaukė evang. lietuvių organizacijos steigiamąjį susirinkimą Tauragėje, evang. parapijos mokykloje. Susirinkime dalyvavo gražus susipratusių evang. lietuvių būrys iš Kauno, Jurbarko, Šilalės, Kretingos, Žem. Naumiesčio, Tauragės ir kitur. Įkurtoji organizacija buvo pavadinta "Lietuvos Evangelikų Liuteronų Lietuvių Sąjunga Pagalba". Sąjungos įstatuose buvo sužymėti tikslai: 1) kelti ir ugdyti dvasinį, kultūrinį ir tautinį evangelikų lietuvių susipratimą, 2) raginti ir paremti evang. lietuvišką jaunimą eiti mokslus, reika-

linguosius remti pašalpomis ir išrūpinti stipendijų, 3) rūpintis evangelikais lietuviais, kurie reikalingi pašalpų ir prieglaudos, 4) rūpintis evang. lietuvių spauda ir 5) palaikyti glaudžius santykius su Maž. Lietuvos evangelikais lietuviais.

Ši sąjunga, kurios pirmininku nuo pradžios per visą eilę metų buvo K. Gudaitis, suvaidino žymų vaidmenį evang. lietuvių gyvenime. Laikui bėgant sąjungos skyriai buvo įsteigti beveik visose parapijose, kuriose buvo evang. lietuvių. Sąjunga žymiai suaktyvino dvasinę, kultūrinę ir tautinę veiklą parapijose. Buvo daromos jaunimo sueigos su paskaitomis, ruošiamos iškilmės su kultūriniais - tautiniais vaidinimais, steigiami ir organizuojami chorai parapijose, tuo ugdoma giesmė jaunimo tarpe, organizuojami net lietuvių evang. ūkininkų rateliai. Lietuviai evang. buvo skatinami aktyviai dalyvauti parapijų tvarkyme ir parapijų tarybų veikime ir tinkamai ginti savo teises parapijose. Tuo būdu sąjunga per savo narius aktyviai dalyvavo parapijos tvarkymo reikaluose, bažnytinių parapijų tarybų ir sinodo atstovų rinkimuose. Savo suvažiavimuose ir parengimuose sąjunga gausiai kviesdavo Maž. Lietuvos lietuvių evang. ir pačioje pradžioje, kol dar neturėjo savo laikraščio, pasirinko "Sandoros" vardu kun. dr. V. Gaigalaičio leidžiamą laikraštį "Pagalba" organu savo reikalams. Čia buvo skelbiami sąjungos organizaciniai reikalai ir talpinami kultūriniai, programiniai ir Didž. bei Maž. Lietuvos evang. lietuvių bendravimo reikalu straipsniai. Sąjungos santykiai su surinkimais ir sakytojais buvo draugiški. Dauguma sakytojų sąjungos veiklai pritarė ir kaikurie ją aktyviai rėmė. — Plačioji Lietuvos visuomenė pradžioje dažnai neskirdavo evangeliko lietuvio

nuo evang. vokiečio ir kai kurių vokiečių rodomas antivalstybinis nelojalumas dažnai buvo primetamas ir liet. evangelikams. Tačiau savo kultūrine ir tautine veikla lietuviai evangelikai išryškino savo lietuvišką veidą. Susidurdama su valdžia ir visuomene sąjunga kiekviena proga aiškindavo ir pabrėždavo, kad evangelikas lietuvis yra lietuvis. Tas darbas padarė žinoma, prieš tai platesnioje Lietuvos visuomenėje beveik neminimą, evang. liuteroną lietuvį. Pagaliau vyriausybė ir visuomenė išmoko atskirti evang. lietuvį nuo vokiečio. — Sužadindama ir suburdama evang. lietuvius organizuotam veikimui ir savo teisių gynimui, sąjunga sudarė kultūriškai ir tautiškai pajėgią atsparą prieš tą vokiečių grėsmę, kuri kėsinosi Lietuvos evang. lietuvius nusmelkti ir evang. liuteronų parapijas bei bažnyčios reikalus paimti į savo įtaką.

b) VISOS LIETUVOS LIETUVIŲ EVANGELIKŲ SĄJUNGA

Laikui bėgant ir evangelikų tarpe priaugo naujų jėgų, o įvairėjantis gyvenimas statė naujų reikalavimų. To viso pasėkoje įsikūrė naujų evang. lietuvių organizacijų: "Evangelikų Draugija", "Evangelikų Lietuvių Sąjunga" (1935 m.) Jos visos turėjo panašius tikslus: jų skirtumas buvo ne idėjoje, bet veikimo taktikoje ir metoduose. Tačiau čia vėl išryškėjo ta neigiamybė, kad susiskaldymas į lygiagrečias, tarp savęs nevieningas organizacijas kenkė bendrai idėjai, kėlė žmonių abejingumą ir silpnino darbo našumą. Už tat 1936 metais mestas vienybės šūkis lietuvių evang. visuomenėje rado didelį pritarimą. Buvo prieita įsitikinimo, kad lietuviams evang. reikia persiorganizuoti ir sudaryti vieną visus lietuvius evang. apimančią orga-

nizaciją kuri atitiktų ir naujus gyvenimo reikalavimus. Kadangi Lietuvos liuteronai ir reformatai lietuviai turėjo daug bendrų reikalų, tai buvo susitarta, kad ir Lietuvos evang. reformatai prisidės prie naujai sudaromos organizacijos. Tai susivienyjimo idėjai pritarė bei prisidėjo ir Klaipėdos krašto evang. lietuviai. Naujoji organizacija, kurios įstatai buvo įrašyti vidaus reikalų ministerijos draugijų registran 1936 m. gegužės mėn. 11 d., buvo pavadinta "Lietuvių Evangelikų Sąjunga". Kitos Didž. Lietuvoje veikusios evang. liet. organizacijos nustojo veikusios ir jų narių dauguma perėjo naujai suorganizuoton sąjungon. 1936 m. spalių mėn. 5 d. "Liet. Evang. Sąjunga" sušaukė visos Lietuvos evang. lietuvių suvažiavimą, kuriame dalyvavo Lietuvos Vyriausybės ministerių ir augštų pareigūnų, Lietuvos Seimo atstovų, profesorių, kunigų, mokytojų, karininkų, advokatų, gausiai priaugusios evang. lietuvių inteligentijos, daug liet. evang. visuomenės atstovų, evang. reformatų atstovų ir Klaipėdos krašto liet. ev. atstovų. To suvažiavimo smulkus aprašymas, protokolas, skaityti pranešimai, ir kalbos yra išspausdinti atskiroje knygoje "Evangelikų Lietuvių Suvažiavimas 1936 m. Kaune". Suvažiavimas išrinko Liet. Evang. Sąjungos centro valdybą, į kurią įėjo: dr. phil. Otonas Stanaitis (pirmininkas), lic. kun. Jonas Pauparas, prokuroras Karolis Žalkauskas, prof. dr. P. Jakubėnas (evang. reformatų vardu), mokytojas Mikas Jonušaitis, prof. dr. phil. h.c. kun. Vilius Gaigalaitis (Klaipėdos krašto evang. lietuvių vardu), dr. Kristupas Gudaitis ir kun. Petras Dagys. — Liet. Evang. Sąjunga vispusiškai apėmė Lietuvos lietuvių evang. gyvenimą ir gana sėkmingai išvystė savo

veiklą, suorganizuodama parapijose savo skyrius, steigdama jaunimo kuopeles, šventadienio mokyklas, vaikų darželius, organizuodama krikščioniško, kultūrinio ir tautinio pobūdžio paskaitas ir sueigas, bei skatindama chorų organizavimą ir veikimą parapijose. Liet. Evang. Sąjunga glaudžiai bendradarbiavo su evang. lietuvių sinodų ir konsistorija. Sąjungos ribose veikė moterų skyriai su labdarybės skyreliais.

3. TIKYBIŠKAI KULTŪRINĖ VEIKLA PARAPIJOSE

Kuriant liet. evang. organizaciją, buvo numatyta ir kultūrinė veikla, kuri tačiau derinos prie evang. tikybinių pagrindų parapijose. Užtat sąjungos skyrių nariai buvo veiklūs parapijos bei bažnyčios tarybos rėmėjai. Sąjungos skyrių ir jaunimo kuopelių veikimas siekė kiek galint teikti savo nariams istorinių bei kultūrinių žinių iš Lietuvos praeities, ypatingai išryškinant Maž. Lietuvos rašytojus ir kultūrinius veikėjus, kurie pirmieji kūrė lietuviškąją raštiją, iš bendrinės Lietuvos istorijos apie lietuvių tautos tikybines, ūkiškas bei tautines kovas, žinių iš bendrinės pataisytos lietuvių kalbos, ir apie reikalingumą bei svarbą gerai mokėti savo gimtąją kalbą. Šita švietimo veikla darė gana sparčią pažangą. Vienas kitas skyrius pasirodė ir su tautiškai meniniais vaidinimais. Ypatingai buvo rūpinamasi organizuoti bei ugdyti meniškasis giedojimas. Tam tikslui parapijose buvo sudaromi chorai. Šito darbo pasėkoje evang. lietuviai suruošė giesmių švenčių. 1938 m. Tauragėje buvo suruošta giesmių šventė kartu su bažnyčios atstatyto bokšto šventinimo iškilmėmis. Šioje iškilmių šventėje daly-

vavo chorai iš įvairių parapijų. Be gausingo kunigų ir žmonių dalyvavimo, tose iškilmėse dalyvavo ir Latvijos evang. liut. arkivyskupas dr. Grinbergas, kuris gėrėjos chorų ansamblio įspūdingu giedojimu ir atsiliepė labai nuoširdžiai apie pačias iškilmes. Dar tais pačiais metais ir Kaune buvo suruošta giesmių šventė. 1939 m. toki giesmių šventė įvyko Jurbarko evangelikų parapijoje. Tokios giesmių šventės turėdavo didelį pasisekimą, sutraukdavo daug žmonių ir susilaukdavo gražaus įvertinimo. Chorai būdavo tas akstinas, kuris žadindavo jaunimo norą giedoti, ir pakeldavo meninį pamaldų iškilmingumą. Dalyvaudamas chore jaunimas jausdavo veikliai dalyvaująs pamaldose. Per chorų iškylas ir giesmių šventes parapijos jaunimas turėdavo progos sueiti į glaudesnį pažintį su kitų parapijų jaunimu. Šitoks patrauklus užsiėmimas padėdavo naudingai sunaudoti laisvalaikį ir apsaugoti jaunimą nukrypti nuo moralinio kelio.

Sąjungos skyriai veikliai prisidėjo parapijose organizuoti vaikų darželius, šventadienio mokyklas bei jaunimo iškylas. Sąjungos ribose veikė moterų skyriai, sutartinai su parapijos tarybomis ir kunigais, įtraukė vis daugiau parapijos moterų į labdarybės veiklą šelpti bei globoti paliegėlius, našlaičius bei vargdienius.

V

Lietuviai evangelikai svetur

1. LIETUVIŲ EVANGELIKŲ IŠKELIAVIMAS

Maskolių laikais Lietuvos gyventojų, ypač jauname amžiuje, gana gausiai iškeliaudavo į svetimus kraštus. Priežastys buvo įvairios. Jauni vyrai labiausiai išvykdavo iš Lietuvos dėl to, kad išvengus maskolių kariuomenės tarnybos tolimuose Sibiro ar Kaukazo kraštuose. Kiti turėdavo apleisti savo šalį maskolių valdžios persekiojami dėl tautinės bei kultūrinės veiklos ir dėl lietuviškų knygų vartojimo bei platinimo. Kiti vėl išvykdavo šviesesnį ir geresnį gyvenimą kurti. Dėl tų priežasčių ir daug evang. lietuvių turėjo išvykti iš savo tėvynės. Tuomet lietuviai daugiausiai vykdavo į Amerikos Jungtines Valstybes, kaip į žinomą žodžio ir gyvenimo laisvės kraštą. Lietuviai evangelikai daugiausiai įsikūrė Illinois, New Yorko ir Pennsylvanijos valstybėse. Maža jų dalis išvyko į Angliją ir į Kanadą.

Antrojo pasaulinio karo didieji sukrėtimai daug žmonių privertė apleisti savo sodybas bei kraštą. Lietuvą smurtu užgrėbę Kremliaus bolševikai tūkstančius lietuvių išžudė jų krašte, o šimtus tūkstančių išvilko į Sibiro taigas prievartos darbams, kur jie beveik visi žuvo, bekesdami badą, šaltį ir kankinimus. Vokiečių okupantų lietuviai taip pat buvo persekiojami, žeminami ir jų teisės siaurinamos. Kantriai lietuviai kentė ir laukė šviesesnės ateities. Bet vokiečių militarinei galybei sugniužus, Maskvos bolševikai vėl veržės į Lietuvos žemę. Bolševikų nešamo mirties siaubo išgąsdinti daugelis lietuvių, gelbėdami savo vaikų ir artimųjų gyvybes, buvo priversti apleisti savo sodybas, mielą tėvynę ir trauktis į vakarų Europą.

Laisvasis pasaulis atjautė vargą, skurdą ir nedateklių kenčiančius benamius ir priglaudė juos įvairiuose pasaulio kraštuose, kaip Australijoje, N. Zelandijoje, Britanijoje, Kanadoje, Venezueloje, Columbijoje, Brazilijoje ir k., bet daugiausiai benamių lietuvių priglaudė Jungtinės Amerikos Valstybės. Čia geraširdžiai pažįstami, giminės bei nepažįstami asmenys priglaudė ir šelpė juos, o šie vienu ar kitu būdų stengėsi savo geraširdžiams atsilyginti. Naujai atvykusieji stengėsi įsilieti į lietuvių bendruomenės esamas organizacijas, arba sudaryti naujas ir įsilieti į bendrą kultūrinę veiklą, tuo įnešdami naujo bei gyvingo veikimo į bendrą lietuvių gyvenimą.

2. LIETUVIAI EVANGELIKAI TREMTYJE

1940 m. birželio mėnesį maskolių bolševikai smurtu užgrobė Lietuvą ir sunaikino jos sparčiai beaugantį ekonominį bei kultūrinį gyvenimą. Lietuvai nebetekus savo valdžios, jos gyventojų likimas pasidarė netikras bei pavojų grąsomas. Pagrobdamas žmonių turtą ir paneigdamas jų teises, okupantas lietuvius persekiojo, terorizavo, žudė, metė į kalėjimus, trėmė į Rusijos gilumą, Sibiro taigas ir Kazakstano dykumas už tai, kad jie buvo ramūs savo krašto gyventojai, susipratę lietuviai bei mylėjo savo gimtąją šalį. Bolševikai paralyžavo ir suardė visą lietuvių evangelikų dvasinį bei bažnytinį gyvenimą, kurį jie nepriklausomoje Lietuvoje ugdė su pasišventimu, atsidėjimu ir meile. Jų kultūrines patalpas nusavino, mokyklas atėmė ir bažnyčias atiminėjo. Tautiškai nusistačiusių lietuvių ev. inteligentų, kultūros darbininkų bei dvasininkų likimas pasidarė tamsus. Lietuvos ev. liut. konsistorijos

veikimas buvo prievarta panaikintas, jos patalpos atimtos ir jos bei parapijų archyvai išvežti, o konsistorijos pareigūnams grėsė pavojus būti įmestiems į kalėjimą ar ištremtiems į Rusiją. Konsistorijos lėšos valstybiniame banke buvo nusavintos. Tik paskutinę dieną prieš lėšų nusavinimą konsist. prezid. dr. K. Gudaičiui su reikalų vedėju A. Juozuvaičiu pasisekė išgauti lėšų dalį iš banko. Tie pinigai buvo padalinti kunigams, išmokant jiems algas už kelis mėnesius pirmyn. Apie tai buvo surašytas protokolas ir konsistorijos pareigūnų pasirašytas.

Maskolių bolševikai stipriai įtarė visus Lietuvos evangelikus esančius vokiškoje įtakoje. Dėlto grėsmė lietuviams evangelikams buvo ypatingai didelė. Anuometinės Vokietijos valdžios rūpesčiu vokiečių tautybės Lietuvos piliečiams buvo leidžiama grįžti į Vokietiją. Repatriacija galėjo pasinaudoti ir tie, kurie buvo gimę ar galėjo dokumentais įrodyti iki trečios kartos, kad jų protėviai buvo gimę Vokietijoje įskaitant ir Mažosios Lietuvos kraštus, arba kad šeimoje iki trečiosios kartos buvo vokiečių kilmės narys. Mirties pavojaus, kalėjimo ir trėmimo į Rusiją išgąsdinti, dešimtimis tūkstančių lietuvių be tikybos skirtumo stengėsi visokiais būdais pasinaudoti repatriacija, kad išsigelbėtų iš okupanto vergijos. Už tat 1941 m. ankstyvą pavasarį (kovo ir balandžio mėnesiais) kelios dešimtys tūkstančių lietuvių evangelikų ir neevangelikų (liet. ev. apie 20.000) pasitraukė į Vokietiją. Didelio pavojaus atveju paskiri asmenys nelegaliu keliu perbėgo Vokietijos sieną, o kaikuriems pasisekė persiirti per Baltijos jūrą į Švediją. Į Vokietiją patekę lietuviai su kitais repatriantais buvo apgyvendinti tam tyčia sudarytose stovyklose, kur buvo ne tik laisvas judėjimas suvar-

žytas, bet ir betkoks, išskiriant nacišką, dvasinis bei kultūrinis pasireiškimas neįmanomas. Čia ir maistas buvo labai silpnas. Vėliau lietuviai evangelikai apskritai su kitais repatriantais buvo įjungti į krašto ūkio bei pramonės darbus. Karui kilus, tinkami vyrai lietuviai evangelikai dažniausiai prievarta buvo paimami į kariuomenę kariauti už Vokietijos tikslus. Apskritai karo metu Vokietijos gyvenimo sąlygos neapsakomai pablogėjo. Ten buvę nevokiečiai, jų tarpe ir ev. lietuviai tuomet turėjo patirti daug dvasinio ir fizinio vargo.

Karo pradžioje, vokiečių kariuomenei užėmus Lietuvos kraštą, daugumai vokiečių kilmės ir kaikuriems patikimiems kitos kilmės repatriantams buvo leista grįžti į Lietuvą, kur jiems buvo suteikiamos privilegijuotos gyvenimo sąlygos. Vietinių lietuvių gyvenimas buvo apsunkinamas ir varžomas, o jų maistas sumažinamas kartais iki nepakeliamumo, taip kad žmonės turėjo badauti. Ev. lietuviams, kurie neprisipažino esą vokiečiai, nebuvo leista grįžti į savo kraštą. Vokietijoje jų pabėgėliams ir nedarbingiesiems teko vargo dalia, o darbingiesiems — dažniausiai prievartos darbo jungas.

Karo eigai pasikeitus, 1944 metais su iš rytų artėjančiu frontu bolševikų grėsmė vėl didėjo. Dėl to didelė lietuvių, jų tarpe ir likusių evangelikų dalis vėl buvo priversta apleisti savo sodybas, savo šalį ir trauktis į vakarų Europą.

Karo audroms pasibaigus, santarvininkų kariuomenės užimtuose kraštuose tarptautinės organizacijos ir sąjungininkai veikliai pasirūpino išvietintų žmonių ir karo pabėgėlių likimu. Jie suorganizavo aniems stovyklas nemokamai gyventi ir aprūpino juos maistu

bei kitomis reikmenėmis. Tam tikslui santarvininkų ir kitų kraštų buvo sudaryta UNRRA (United Nations Relief and Reconstruction Administration — Jungtinių Tautų Palengvinimo ir Atstatymo Administracija), o vėliau pakeista į IRO (International Refugee Organisation — Tarptautinė Pabėgėlių Organizacija). Šitos organizacijos didžiausią lėšų dalį savo veiklai ir tremtinių pašalpai gavo iš Jungtinių Amerikos Valstybių. Vėliau pasaulio didžiosios bažnyčios ėmėsi rūpinti pabėgėliams padėti. 1948 metais pradėjo veikti Pasaulio Bažnyčių Taryba (World Council of Churches), kurios centras buvo Ženeva. Ji siuntė savo atstovus į pabėgėlių stovyklas ir savo raštais stengėsi pasaulio kraštų vyriausybėms įtikinančiai parodyti reikalingumą padėti pabėgėliams įsikurti kituose kraštuose. 1947 metais pradėjusi veikti Pasaulio Liuteronų Federacija - Sąjunga (Lutheran World Federation) labiausiai rūpinos evangelikų liuteronų šalpa. Šios organizacijos išvietintiems sudarė sąlygas rūpintis savo tikybiniais bei kultūriniais reikalais. Jos davė popierio ir kitą pašalpą reikalingiausioms evangelik. knygoms bei laikraščiams leisti. Jos sudarė ir šelpė centrus, kur tremties jaunimas kai kada galėdavo susirinkti tautybėmis kultūriškai tikybinėms sueigoms. Iš žymesniųjų tokių centrų britų zonoje buvo Imbshauseno pilyje, o amerikiečių zonoje — Berchtesgadene (Hitlerio privačios rezidencijos vietovė). Lietuvių evang. liut. jaunimo sueigomis ir jų programa daugiausia rūpinos kun. Ansas Trakis, kun. J. Urzdė ir k., o atskiroms paskaitoms ar pranešimams laikyti atvykdavo ir pasauliečių. Šios organizacijos labai veikliai padėjo ir tarpininkavo tremtiniams emigracijos metu.

Nors medžiaginės sąlygos vaidina tam tikrą vaid-

menį kultūrinėje veikloje, tačiau intelektualinės tautos pajėgos vis tik yra svarbiausias veiksnys bet kokiam kultūriniam darbui. Jei lietuviai evangelikai kiek pajėgė dvasiškai, tautiškai bei kultūriškai pasireikšti, tai tik dėl to, kad į tremtį pateko nemažai intelektualinių pajėgų, kurias spėjo išauginti nepriklausoma Lietuva. Jei nebūtų Lietuva išauginusi savų inteligentų, lietuviai evangelikai tremtyje būtų veik pasinėrę svetimoje jūroje, kaip jau prieš nepriklausomybę jie skendėjo nutautinimo aplinkoje. Nepriklausomoje Lietuvoje lietuviai evangelikai išmoko rūpintis savo bažnytiniais, švietimo ir kultūriniais reikalais. Jų tarpe buvo Lietuvos mokyklas ir universiteto mokslą išėjusių mokytojų, teisininkų, dvasininkų, inžinierių, gydytojų, miškininkų, agronomų, karininkų, plunksnos darbininkų net vienas kitas su mokslo daktaro laipsniu ir k. Ypač Lietuvos Evangelikų Teologijos Fakultetas, nors dešimt metų teveikęs, vis tik spėjo paruošti savų lietuvių kunigų savo žmonėms patarnauti. Jau Lietuvoje lietuviai evangelikai leido savo laikraščius, knygas ir svarbiausia pajėgė išleisti pataisytą bendrine kalba giesmyną, kuris evangelikų tikybos reikaluose turi didelės svarbos. Už tat ir tremtyje, sąlygoms atsiradus, jau pradžioje matomi impulsyvų pasireiškimą Lietuvoje pradėtą dvasinį ir kultūrinį darbą tęsti. Nors tremtyje pasirodę periodiniai spaudiniai buvo trumpalaikiai ir kūrybingumu bei literatūriniu vertingumu nepasižymėjo, vis tik buvo parodytos pastangos neleisti Lietuvoje pradėtam darbui nutrūkti. Turėdami Lietuvoje išleistą giesmyną, pritrūkus jo tremtyje, jau buvo įmanoma nors dalį jo giesmių naujai atspausti. Pasirodė vienas kitas ir originalus leidinėlis, pvz. doc. lic. kun. J. Paupero išleisti Martyno

Liuterio ir Pilypo Melanchtono gyvenimų aprašymai. O "Palydovas" jau yra kolektyvinio darbo pavyzdys. Savų mokytojų ir šiaip apsišvietusių pasauliečių pastangomis bei rūpestingumu stovyklose veikė tikybinės, sekmadienio ir bendrinės mokyklos.

Pasauliečių ir dvasininkų pastangomis 1946 m. lapkričio mėn. 9 ir 10 d. Lebenstedte susirinko kelios dešimtys žmonių (tuomet buvo minėta, kad ten dalyvavo apie 60 asmenų) savo tikybiniams, bažnytiniams ir švietimo reikalams aptarti. Tas susirinkimas, kuriame dalyvavo lietuviai evang. liuteronai ir reformatai, pasivadinęs "Steigiamasis Lietuvių Evangelikų Sinodas", sudarė "lietuvių evangelikų Vyriausią Bažnyčios Tarybą" (tokios įstaigos Lietuvos evang. liuteronai neturėjo) minėtais reikalais rūpintis. Susirinkimas tremties bažnyčios senjoru išrinko doc. teol. lic. kun. Joną Pauperą, o tremties vyr. baž. tarybos pirmininką — pasaulietį dr. Otoną Stanaitį. (Paskutinis Lietuvos Ev. Liut. Konsist. prezid. dr. K. Gudaitis buvo likęs rusų užimtoje rytų Vokietijos zonoje ir dėl to pradžioje negalėjo dalyvauti tremties bažnyčios organizaciniame darbe). Vėliau lietuviai evang. ref. nuo šio tremties sinodo ir tarybos atsiskyrė ir atstatė savo Lietuvoje turėto sinodo ir kolegijos tąsą. O šiems pasitraukus, ir Vyr. Baž. T-ba nebeteko savo konstitucinio pagrindo. Jos veikimas svarbiausiai apsiribojo lietuvių ev. dalinu painformavimu apie emigracijos galimybes bei ruošimą. Bažnytiniai, tikybiniai, švietimo ir kiti reikalai tremties tarybos silpnai tebuvo atstovaujami, ta kai kurie kunigai (kun. J. Pauperas ir kun. A. Keleris) ir pask. Lietuvos evang. liut. konsist. prezid. dr. K. Gudaitis kėlė liet. evang. liut. sinodo sušaukimo reikalingumą. Tam stipriai priešinos Vyr. Baž. Taryba

(Kun. A. Kelerio laiškas dr. K. Gudaičiui 1948. 9. 4.).

Pagaliau 1948 m. gruodžio mėn. 7-12 d.d. Imbshausene įvyko jau vien lietuvių evang. liut. paskutinis suvažiavimas, kuriame dalyvavo iš įvairių stovyklų apie 50 asmenų. Tam suvažiavimui, pasivadinusiam "Antrasis Tremties Sinodas" paskutinis Lietuvos Evang. Liut. Konsist. prezid. dr. K. Gudaitis patiekė pasiūlymą atžymėti Lietuvos evang. liut. bažnyčios ir jos institucijų simbolinę tąsą, sudarant platesnę sinodo valdybą, kuri dalinai atliktų ir konsistorijos funkcijas. To pasiūlymo tekstas buvo sekantis:

"KVIETIMAS. Laikinasis mūsų gyvenimas tremtyje, emigracijai pagyvėjus, laukia žymesnių pasikeitimų. Ir liekantieji Vokietijoje ir išvykstą į kitus kraštus, visi vis tik puoselėjame Tėvynės viltis. Dėlto nenorime ir neturime nutraukti buvusį mūsų gyvenimą Lietuvoje priminančių ryšių. Simboliškai mūsų bažnytinį gyvenimą Lietuvoje galime tęsti, sudarydami tąsą tų institucijų, kurios prieš svetimai jėgai smurtu pavergiant Lietuvą, ev. liuteronų bažnyčios įstatymais teisėtai sudarytos ir teisėtos Lietuvos valdžios patvirtintos, vadovavo Lietuvos evang. liut. dvasiniams - bažnytiniams reikalams — evang. liut. lietuvių sinodas ir evang. liut. konsistorija.

Smurto grąsomi ir vaikų bei savo gyvybes gelbėdami, didelė evang. liut. lietuvių bendruomenės ir kunigų dalis ir beveik visa tuometinė evang. liut. bažnyčios vadovybė buvo priversta pasitraukti iš Lietuvos ir dabar yra tremtyje. Liet. evang. liuteronai, kunigai ir buvusios teisėtos evang. liut. bažnyčios vadovybės nariai tremtyje, ant kiek jie tebesiskaito Lietuvos piliečiais, einant kontinuiteto dėsniu, yra teisėti paalikyti tąsą minėtų buv. Liet. evang. liut. institucijų, kurios emigracijoje - tremtyje atstovautų evang. liut. lietuvių dvasiniams, bažnytiniams ir kultūriniams reikalams, palaikydami ryšius tarp liet. evang. liuteronų, kol bus atstatyta nepriklausomoje Lietuvoje teisėta evang. liut. bažnyčios padėtis.

Tremtyje susidariusi liet. evang. baž. vyr. taryba praneša, kad numatomas sušaukti liet. liut. suvažiavimas š. m. gruodžio mėn. nuo 7 iki 12 d. Imbshausene /Anglų zonoje/.

Ta proga būtų galima susiderinti - sudaryti kalbamųjų institucijų — liet. evang. liut. sinodo ir konsistorijos tąsą.

Dėl to aš, kaipo teisėtas buv. Lietuvos evang. liut. konsistorijos prezidentas kviečiu evang. liut. lietuvių buv. sinodo valdybos ir konsistorijos narius, kunigus ir stovyklų evang. liut. liet. bendruomenių atstovus nurodytame laike ir minėtoje vietoje buv. Liet. evang. liut. bažnyčios vadovybės - sinodo ir jo valdybos /konsistorijos/ tąsai sudaryti."

Geesthacht - Spakenberg, 1948 m.

To pasiūlymo diskusijose buvo išryškinta, kad, be sinodo renkamų narių, paskutinės Lietuvos Ev. Liut. Konsistorijos ir Liet. Liut. Sinodo Valdybos pareigūnai, ant kiek jie dar skaitosi lietuviai, įeitų į sudaromos sinodo valdybos sąstatą kaipo lygiateisiai nariai, tuo atžymint Lietuvos evang. liut. bažnyčios ir jos institucijų tąsą. Toliau buvo siūloma, kad to sinodo valdybos nariai moraliai įsipareigotų, išemigravę į kitas pasaulio šalis, stengtųsi ten suburti lietuvius evangelikus ir palaikytų savitarpį ryšį su lietuviais evangelikais kitose šalyse. — To sinodo dauguma tam siūlymui nepritarė argumentuodama, kad tas tremties sinodas ir jo sudaromi taryba bei prezidiumas (į jį įėjo senj. kun. A. Keleris, senj. pav. kun. A. Trakis ir pasaulietis sek. Fr. Šlenteris) renkami tik vieniems metams ir rūpinasi tik Vokietijoje esamais tremtiniais lietuviais evangelikais ir nesikiša į lietuvių evang. liut. reikalus kitose šalyse. Po tokio aiškaus sinodo pasisakymo, žinoma, pasiūlymas nebebuvo toliau diskutuojamas. Tuo anas sinodas aiškiai pasakė, kad jis apsiriboja tik vietiniais tremtinių lietuvių evang. liut. reikalais ir nesiima pareigos Lietuvos evang. liut. bažnyčios ir jos institucijų tąsai įgyvendinti. Nors tremties Vyr. Baž. T-bos veikimas buvo apribotas pabėgėlių reikalais Vokietijoje, vis tik paskutinis Lietuvos Ev. Liut. Konsist. prezid. dr. K. Gudaitis ir sutiko būti renkamas į tą tarybą, kad tuo pabrėžtų, jog visokiais atvejais lietuviams evang. liut. reikia būti vieningiems ir jog jis remia jų vieningą bendradarbiavimą ir respektuoja (gerbia) lietuvių ev. liut. daugumos norą.

Tokios apimties lietuvių evangelikų liuteronų sinodas Vokietijoje nebeįvyko. Emigracijai vykstant (daugiausiai 1949, 1950 ir 1951 m.), didelė tremtinių lietu-

vių evang. liut. dalis, jų tarpe ir daugelis inteligentų, persikėlė į kitus kraštus, daugiausiai į Jungtines Amerikos Valstybes ir Kanadą, naujo gyvenimo kurtis. Dėl to ten likusių lietuvių evang. liut. pasireiškimas stipriai sumažėjo ir jų didžiausia dauguma, jų tarpe daugiausiai Maž. Lietuvos lietuviai ir likę kunigai įsijungė į vokiečių bažnyčią (Kun. A. Kelerio Vokietijoje 1953 m. rugpiūčio mėn. 11 d. raštas dr. K. Gudaičiui).

P a s t a b a . Šį darbą spaudai beruošiant, 1955 m. balandžio mėn. 23 - 24 dienomis vakarų Vokietijoje kun. Adolfas Keleris susišaukė Vokietijoje likusių bei į vietines parapijas įsijungusiųjų lietuvių evang. liuteronų atstovų susirinkimą, kurį pavadino trečiuoju tremties sinodu. Kadangi didžiausioji lietuvių evang. liuteronų dalis nebėra Vokietijoje, tai čia likusieji besudaro mažą lietuvių evang. tremtinių dalį, ir dėl to tas trečias tremties sinodas tebuvo lietuvių evang. liuteronų mažumos lokalinis susirinkimas. Šito sinodo sušaukimu norėta nors simboliškai pateisinti kun. A. Kelerio atstovaujamą vyriausią bažnyčios tarybą tremtyje. Kun. A. Keleris svarbiausiai siekia laikytis pasaulio liuteronų federacijos, per kurią jis gauna pašalpą, ir dėl to iki šiol nebendradarbiauja su lietuviais evang. liuteronais, kurie ypač laikosi Lietuvos evang. liuteronų bažnyčios tąsos.

3. LIETUVIAI EVANGELIKAI AMERIKOJE

Liet. evangelikų iškeliavimas į Ameriką prasidėjo apie 1880 metus. Kaip jau dalinai nurodyta, liet. evangelikai Jungtinėse Amerikos Valstybėse apsigyveno daugiausiai New York, Illinois, Connecticut, New Jersey, Maryland, Pennsylvania ir Massachusetts valstybėse, tačiau mažesni jų kiekiai buvo ir yra išsibarstę beveik visose Jungtinėse Valstybėse.

Pradžioje į Ameriką atvykę liet. evangelikai neturėjo jokio dvasiškai tikybinio aptarnavimo, nes tais laikais dar nebuvo nė vieno dvasininko šioje šalyje, kuris būtų mokėjęs lietuvių kalbos. Tais laikais dalis liet. evangelikų lankydavo vokiečių kalba laikomas pamaldas, kita dalis, pramokusi kiek vietinės kalbos,

lankydavo vietinių parapijų pamaldas. Dalis iš jų pasidarydavo indeferentus tikybai. Bet jau devyniolikto šimtmečio paskutiniais metais ir dvidešimtojo šimtmečio pradžioje, kaip duomens rodo, ir liet. evangelikai būrėsi į parapijas. Didele dalimi tam akstiną davė tuomet į Ameriką atvykęs pirmasis lietuvis kunigas Martynas Keturakaitis, aptarnaudamas juos tikybiškai lietuvių kalba ir ragindamas bei padėdamas organizuotis į parapijas. Laikui bėgant atsirado daugiau lietuvių kunigų. Jie jau aptarnavo juos, leido jiems laikraščius, giesmyną, katekizmą ir aprūpino lietuviškomis tikybinėmis knygomis iš Jagomasto leidyklos Tilžėje. Tuo būdu dar šiandien galima rasti tarp Amerikos lietuvių vertingų senai išleistų evang. knygų, kurių šiaip jau sunku begauti. Jungtinėse Amerikos Valstybėse buvo virš 10 lietuvių evangelikų parapijų. Surinktais duomenimis liet. evangelikams pastoviai pamaldos būdavo laikomos Brooklyne, Maspethe, New Yorke, Philadelphijoje, Bridgeporte, Naugatuck, New - Haven, Petersone, Baltimore, Chicagoje, Collinsville ir kitose vietose — nereguliariai. Tik ilgainiui priaugančios kartos vis labiau pradėjo vartoti vietinę anglų kalbą ir susiliejo su vietinėmis evangelikų liuteronų parapijomis. Toks likimas buvo ne vien tik lietuvių evangelikų, bet ir kitų tautų ateivių. Seniau J. A. Valstybėse yra buvusios gausios vokiečių, švedų, norvegų, danų, holandų ir k. bendruomenės su savo didelėmis parapijomis ir puošniomis bei turtingomis bažnyčiomis, kur pamaldos būdavo laikomos jų gimtąja kalba. Nors tų bendruomenių kilmės pavadinimai dar iki šių dienų užsiliko, bet jų nariai jau vartoja anglų kalbą ir tik retkarčiais šiandien bėra senesniesiems atliekamos pamaldos jų gimtąja kalba. Pokariniais lai-

kais skaitlingai atvykę liet. evangelikai labai prisidėjo prie jau kaikur beveik išnykstančių liet. evangeliškų parapijų atgaivinimo ir jų gajumo sustiprinimo. Šiuo metu veikliai reiškiasi liet. evangelikų parapijos Collinsville, Chicagoje, Brooklyne, New Yorke, Bostone; Kanadoje: Toronte, Montrealyje ir Hamiltone — viso 10 parapijos, kurios yra kunigų aptarnaujamos lietuvių kalba.

a) LIETUVIŲ EVANGELIKŲ LIUTERONŲ PARAPIJA COLLINSVILLĖJE

Jau anais laikais nemaža lietuvių evangelikų kolonija buvo susibūrusi Collinsvillėje, Illinois valstybėje. Juos čia, matyti, sutraukė pelningesnis kasyklų uždarbis. Laikotarpyje tarp 1900 ir 1901 m. kun. M. Keturakaitis iš Philadelphijos, Pennsylvanijos valstybės, persikėlė į Collinsvillę. Čia jis padėjo liet. evangelikams, kurių dauguma buvo kilusi iš Batakių, Sudargų, Jurbarko, Tauragės, susiburti į pastovesnę parapiją. Jam vadovaujant liet. evangelikai nusipirko čia parapijos namą Collinsvillės miesto centre, Bažnyčios gatvėje (Church Street), kuriame buvo laikomos ir pirmosios pamaldos. Vėliau kun. M. Keturakaičio, kuris buvo prisidėjęs prie evang. liuteronų Wisconsino sinodo, raginami, parapiečiai pasistatė bažnyčią, kuri buvo pašventinta 1903 m. spalių mėn. 25 dieną. Nuo jos įsikūrimo iki po 1913 m. Collinsvillės liet. evang. parapijoje buvo laikomos pamaldos tik lietuvių kalba. Kun. M. Keturakaičiui mirus (1911 m.), šiai parapijai tarnavo jo sūnus Vilius Keturakaitis nuo 1911 iki 1913 m., kuris tuomet taip pat priklausė Wisconsino sinodui. Turėdamas sunkumų lietuvių kalba atlikti pa-

maldas, jis pasitraukė iš parapijos, perėjo liuteronų bažnyčios Missouri sinodo žinion ir šiuo metu kunigauja Eldone, Missouri valstybėje. Tada Collinsvillės liet. evangelikai pasikvietė lietuvį kunigą Plonaitį, kuris parapijai kunigavo nuo 1913 iki 1920 m. ir vėliau antru kartu nuo 1929 ki 1931 m.

Pirmu atveju kunigaudamas kun. Plonaitis paruošė ir parapija priėmė savo konstituciją (Bažnytzos Dowadai) 1914 m. Ši konstitucija turi 14 paragrafų. Konstitucijos įžangoje yra padėti pamatu žodžiai iš I Kor. 14, 40 ir Kol. 2, 5. Pirmuoju paragrafu parapijai yra duotas vardas "Evangeliszka Luteriszka Lietuwiszka Jaruzales Parapija Collinsville". 2-sis konstitucijos paragrafas nusako: "Wieros mokslo iczpazenima: Mes tikim ir prisipaszistam, kad wisas Bibelis, senas bey naujas Testamentas yra Diewa apreiksztas zodis. Mes ir prisipaszistam prie visu rasztų Evangeliszkos Lutheriszkos Baznitszos kaipo mazam bei didzam Katechismu, Concordios Knygu, bes ketiu wisu Luteriszkos Baznitszos rasztiu." (Šių ir kitų konstitucijos citatų kalba ir rašyba palikta originali). 3-sis paragrafas nustato: "Kunigo Pawadenima: Toks kunigas tik gal i szita parapija per Kuniga pawadintas buti, kurs tik ir prisipaszista wisam tam, kas §2 paraszita stowja, ir kurs apsiema prisegos wietoji pagal szwenta raszta zystai ir wiernai mokinti. Tolaus tor ir jo pasielgemas bei pasilaikimas toks buti, kaip Dieva zodis I Tim. 3, 1-6; Tit. 1, 7-9 nu jo prasza." 4-sis paragrafas nusako, kas gali būti: "Parapijos sanaris: 1. kurs pakrikszititas yra, ir iszegnotas, 2. kurs prie §2 prisipaszista, 3. kurs neatwerusiu griekus gywena Gal. 5, 19-21, bet stropijas krikszoniszkai pasielktes, 4. kurs ne yra panekintojis szwentos wietzeris, 5. kurs ne prie kokiu bedie-

wiszku draugistiu, arba ladzio nepriklausu, 6. kurs szetus baznitzos dowadus priema." 6-sis paragrafas aptaria bažnyčios išlaikyma. 7-sis paragrafas aptaria parapijos susirinkimo tvarką. 8-sis nusako bažnyčios užveizdų pareigas. 9-sis paragrafas nustato sąlygas, kodėl kunigas ir parapijos užveizdai gali būti pašalinti iš pareigų: "1. del ne tikro mokslu, 2. del szlekta pasielgima, 3. del newierno iszpildimu ureda".10-sis paragrafas aptaria sąlygas, kodėl gali būti pašalintas parapietis iš parapijos. Čia padėtas pagrindas: Mat. 18, 15-20. Apgailėjęs savo klaidas vėl gali būti priimtas į parapiją. 11-sis paragrafas nusako tą atvejį, jei parapija skiltų, tai jos turtas bei visos teisės pasilieka tai daliai (išeina, nors tai būtų tik vienas asmuo), kuri ištikimai laikosi šios konstitucijos 2-jo paragrafo. 12-sis paragrafas nustato tvarką, kaip turi būti priimtas naujas narys į parapiją. Naujai priimtasis narys turi pasirašyti po konstitucija, kad jis pasižada jos laikytis. 13-sis — nustato, kad prie parapijos veikia pašalpos Evangeliszka Luteriszka Draugisti", kurios nariai tegali būti tik tos parapijos nariai. 14-sis paragrafas pasako, kad šios konstitucijos 1, 2, 3, 4, 6a, 8, 9, 10 ir 11 paragrafai negali būti pakeisti. Šią konstituciją priėmė visuotinis parapijos susirinkimas 1914 m. sausio 4 dieną. Konstitucija yra spausta gotiškomis raidėmis St. Louis, Mo. mieste, spaustuvėje "Concordia Publishing House Print" 1914. Jos kalba yra senoviška ir tarmiška. — Keturakaičio ir Plonaičio laikais toje parapijoje buvo įvestos pamaldos ir anglų kalba. Nuo 1921 iki 1928 m. šiai parapijai tarnavo kun. Korys (Kories, Tauragės evang. liut. kantoriaus Korio sūnus). Pradžioje jis priklausė Wisconsino sinodui, bet išeidamas iš parapijos perėjo liut. bažnyčios Missouri sinodo

žinion. Jau anksčiau veikusiai Collinsvillės parapijos šventadienio mokyklai jis suorganizavo patalpą. Jo laikais įvyko parapijos skilimas ir sudegė parapijos klebonija, kurioje tuomet buvo sunaikinta ir didelė parapijos archyvo dalis. Kunigaudami šioje parapijoje Keturakaičiai, Plonaitis ir Korys yra gavę pašalpą iš Wisconsino sinodo po 60 dolerių mėnesiui. — Nuo 1931 m. iki 1954 m. pradžios šiai parapijai kunigavo kun. Adolphas Ulkus, kuris yra gimęs jau Jungtinėse Amerikos Valstybėse, bet jo tėvai buvo kilę iš Didž. Lietuvos. Jisai priklauso liuteronų bažnyčios Missouri sinodui, organizavo bažnyčios rūsio įrengimą ir turėjo sunkumų atliekant pamaldas lietuvių kalba. Nuo 1954 m. antros pusės tai parapijai patarnauja Jonas Rozakas. — Šiuo metu parapija turi 170 veiklių narių, ir jei skaityti priaugantį jaunimą, tai parapijoje bus daugiau negu 300 asmenų. Šios parapijos lietuviškose pamaldose tebevartojamos senosios "Pagerintos Giesmių Knygos", išleistos Prūsų Lietuvoje. Parapijoje veikia išlavintas choras, kuris gražiu giedojimu praturtina pamaldas.. Šiuo metu Collinsvillės liet. evangelikų parapija nepriklauso jokiam sinodui. 1949 m. buvo darytas mėginimas ir buvo padarytas nutarimas parapiją prirašyti Missouri sinodui. Tam buvo reikalinga sudaryti nauja parapijos konstitucija. Tačiau mėginimas sudaryti naują parapijos konstituciją nepavyko ir tuo pačiu 1949 m. nutarimas parapijai prisidėti prie Missouri sinodo buvo atšauktas 1951 metais. Po antrojo pasaulinio karo į Collinsvillę atvykę liet. evangelikai noriai įsijungė į parapiją, tuo įnešdami naujų jėgų bei gajumo ir žymiai pakeldami parapijos veiklą.

Kunigas Martynas Keturakaitis (gimęs 1848 m. ir miręs 1911 m. kovo mėn. 15 d.), kilęs iš Prūsų

Lietuvos, teologijos mokslus išėjo Vokietijoje ir dirbo nekurį laiką dvasininko darbą Prūsuose. Kai po 10 metų (1872-1882 m.) kunigavimo Tauragės evang. liuteronų parapijoje Janis Pipirs (Jonas Pipiras), rusų valdžios persekiojamas .dėl lietuviškų knygų platinimo, buvo priverstas pasitraukti į Maž. Lietuvą, tai Tauragės parapija pasikvietė kunigu Martyną Keturakaitį, kur jis kunigavo 11 metų (1883 iki 1894 m.) Tauragės parapija buvo didžiausia ir jos narių dauguma buvo lietuviai. Jau tuomet plačiai veikė surinkimai. M. Keturakaitis buvo ir surinkimų rėmėjas. Jis gerai susigyveno su parapiečiais bei visa aplinka ir buvo žmonių gerbiamas bei mylimas. Jis pasižymėjo ne tik kaip gabus pamokslininkas, žmonių draugas, vargstančiųjų užtarėjas bei globėjas, bet ir kaip kultūrininkas bei lietuviškos spaudos platintojas. Jo kunigavimo laikas Tauragėje taip pat supuolė su lietuviškos spaudos draudimo laikotarpiu, kada maskolių valdžia buvo atėmusi spaudą, buvo užgynusi lietuviškomis raidėmis knygų skaityti ir skaudžiai baudė kiekvieną, kuris lietuviškus raštus platino. Kun. M. Keturakaitis matė, kad be rašto neįmanomas švietimas, ir kaip žmonės dvasiškai vargsta, neturėdami reikalingiausių tikybinių knygų. Gerai žinodamas tą pavojų, jis vistik ryžosi pats parūpinti lietuviškų knygų žmonėms. Puošniu poriniu vežimu važiuodavęs į Prūsus ir grįždamas parveždavęs lietuviškų knygų, nes pervažiuojant sieną rusų valdininkai jo, kaipo pažįstamo ir autoritetingo asmens nekratydavę. Kun. M. Keturakaitis parveždavęs ir pasaulinės lietuviškos Prūsuose spaudžiamos spaudos bei, katalikų dvasininkų prašomas, katalikiškų lietuviškų maldaknygių. Pastebėję lietuviškos spaudos ir giesmių knygų gausėjimą Tauragės ir aplin-

kinėse parapijose, maskolių žandarai pradėjo akylai sekti ir ieškoti platintojų. Į bažnyčią einančius liet. evangelikus rusų žandarai dažnai iškrėsdavę, lietuviškas giesmių knygas atimdavę ir žmones nubausdavę už lietuviškų knygų gotų raidėmis turėjimą. Tauragės evang. liuteronų parapijos archyve užsilikusiuose rusų valdžios raštuose yra pasakyta: "...rusų valdžia draudžia lietuviškas knygas lotynų ir gotų raidėmis". To paties archyvo duomenimis, piktos valios asmeniui įskundus maskolių valdžiai, kun. M. Keturakaitis buvo krečiamas, jam buvo sudaryta byla, buvo nubaustas bei ištremtas į Kaukazą už lietuviškos knygos per sieną gabenimą bei platinimą. Po didelių vargų, skurdo bei pavojų, po ilgesnio laiko jam pasisekė slaptai pasišalinti iš Kaukazo ir per Turkiją vėl grįžti į Prūsų Lietuvą. Tuo būdu kun. Keturakaitis turi būti priskaitytas prie lietuvių tautos kultūrininkų ir žymesniųjų knygnešių, kurie draudimo laikais dėl lietuviškos knygos platinimo skaudžiai nukentėjo.

1895 m. kun. M. Keturakaitis atvyko į Jungtines Amerikos Valstybes ir apsigyveno Philadelphijoje, Pennsilvanijos valstybėje, kur jis padėjo organizuotis čia buvusiems liet. evangelikams ir patarnavo jiems pamaldomis. Dar šiandien yra gyvas liudininkas (Mikas Cizauskas Chicagoje, kilęs iš Tauragės Naumiesčio), kuris tuo laiku ilgus metus yra gyvenęs Philadelphijoje ir teigia, kad liet. evangelikai ten buvo susiorganizavę į parapiją ir turėjo įsigiję bažnyčią pusiau su vokiečių parapija laikotarpyje tarp 1895 iki 1910 metų ir turėjo savą kunigą (pavardės nebeprisimena). Kai lietuvių skaičius ten sumažėjęs, vokiečiai atpirkę tą bažnyčią iš lietuvių. Laikotarpyje tarp 1900 ir 1901 m. kun. M. Keturakaitis persikėlė į Collinsvillę,

Illinois valstybėje, kur padėjo liet. evangelikams susiorganizuoti į pastovią parapiją, kurią jis aptarnavo iki savo amžiaus galo. Jis padėjo organizuoti ir tos parapijos bažnyčios pastatymą tarp 1900 ir 1903 m. Iš čia nuvykdavo patarnauti liet. evangelikams St. Luois mieste. Be to, retkarčiais nuvykdavo į Chicagą patarnauti liet. evangelikams pamaldomis ir kitomis apeigomis laikotarpyje nuo 1903 iki 1910 m. Nors jis ragino žmones susiburti į parapiją, bet tame laike, kaip duomenys rodo, parapija nebuvo įsteigta. Staigiu širdies priepuoliu jis mirė 1911 m. kovo mėn. 15 d. ir yra palaidotas Collinsvillės evang. liuteronų kapinėse.

Kunigas Mikelis Plonaitis (Michael Ploneit, gimęs 1889 m. rugpiūčio 1 d. Klaipėdoje ir miręs 1931 m. birželio 22 d. Collinsville), Mikelio Plonaičio ir Barboros, gimusios Powell, sūnus, gimnazijos mokslą ėjo Kruppuose, Vokietijoje ir, būdamas 18 m. amžiaus, atvyko į Jungtines Amerikos Valstybes 1907 metais ir tuoj stojo į teologijos seminariją Wauwatosa, Wisconsin valstybėje, kurioje teologinius mokslus baigė 1910 m. 3 metus jis dirbo kunigo darbą Alma City, Minnesota valstybėje. 1913 m. jis buvo pakviestas kunigu į lietuvišką evang. liut. parapiją Collinsvillėje, kur jis kunigavo 7 metus. 1920 m. jis pasitraukė iš kunigo tarnybos dėl pablogėjusios sveikatos, vėliau, sveikatai pasitaisius, dirbo pasiuntinystės darbą. 1921 m. jis išvyko į Vokietiją ir 9 mėnesius buvo vokiečių parapijos kunigu Karaliaučiuje. 1922 m. sugrįžęs į Jungtines Amerikos Valstybes, 6 mėnesius gyveno Chicagoje, tada 4 metus buvo kunigu Mc Allen, Texas valstybėje, kur jis 1926 m. birželio 15 d. sudarė šeimą su Aurelija Nordmeyeraite iš Mc. Allen. Nuo 1926 iki 1929 metų

jis vėl dirbo pasiuntinystės darbą. 1929 m. jis vėl buvo pakviestas kunigu į liet. evang. liut. "Jeruzalės" parapiją Collinsvillėje, Illinois valstybėje, kur jis mirė 1931 m. birželio 22 d. Jo laidotuvėse dalyvavo 14 kunigų. Laidojimo pamokslus Collinsvillės bažnyčioje pasakė: anglų kalba kun. J. G. F. Kleinhaus, lietuvių kalba — kun. J. Rozak iš Chicagos ir vokiečių kalba — kun. T. H. Roschke iš Collinsvillės. Jo palaikai yra palaidoti Collinsvillės evang. liut. kapinėse.

b) PIRMOJI LIETUVIŲ EVANGELIKŲ LIUTERONŲ PARAPIJA CHICAGOJE

Iš surinktų duomenų matyti, kad Chicagoje gyvenusieji liet. evangelikai rinkdavosi pamaldoms jau XIX šimtmečio gale. Tuomet jau užtinkami jų organizavimos pradai, pvz. "Lietuvių Liuteronų Pašalpos Draugystė" Chicagoje įsikūrė jau 1899 m. Apie pamaldų laikymą tuo metu ir parapijos organizavimą "Paslas" (Nr. 10 / 1927) rašė:

"Kunigas Martinas Keturakaitis Collinsville, Ill. būdamas pradėjo lankytis ir į Chicagą /1903 m./. Jis į Chicagą atvykęs ne tik vien Dievo žodį žmonėms apsakė, bet jis pradėjo juos išpalengvo po mažumą rankioti ir prikalbėti ant susiorganizavimo. Šitie dalykai taip traukėsi apie 12 metų, iki galiausiai su nabašninko kunigo Drignaičio pagalba buvo prižengta prie tikro darbo. Surinkimas visų Chicagoj gyvenančių Lietuvių Liuteronų buvo sušauktas ant 4-tos d. Dec. 1910 m. Surinkimas buvo skaitlingas ir pasekmingas. Susirinkimui susiorganizavus, pirmsėdžiu buvo išrinktas George Jurkšaitis ir raštininku Jonas Mikelaitis. Konstitucija, kuri jau pirmiaus keliuose prisigatavijimo susirinkimuose buvo surašyta, dabar tapė perskaityta iir visų vienbalsiai priimta." /Šios citatos kalba ir rašyba palikta originali/.

Be to, yra nurodymų, kad būsintysis tos parapijos kunigas Jonas J. D. Razokas, dar būdamas, matyti, teologijos kandidatu, padėjo paruošti šios parapijos kons-

tituciją. Kaip iš augščiau minėtos citatos matyti, parapijos susirinkimuose ji dar buvo taisoma ir patikslinama. Priimtąja konstitucija parapijai buvo duotas šis pavadinimas: "Ziono Letuwiszka Ewangeliszka Liutėriszka Parapija, Nepermainyto Augsburgio Iszpažinimo". Šios parapijos konstitucija, kuri yra parašyta tuomet vartota lietuvių kalba bei gotiškomis raidėmis ir spausta Otto v. Mauderodės spaustuvėje Tilžėje, susideda iš įžangos ir 18 skyrių. Įžangoje paimti Šv. Rašto skirsneliai: Efez. 5, 23 ir 2, 19-22; Mat. 18, 19-20, ir Žyd. 10, 24-25 kaip pamatas, kodėl parapija steigiama. Čia steigėjai sako: "Mes apsiimami, su Diewo pagalba, pasilikti wiernais jos parapijonais ir norime wisados rūpintis už jos iszlaikymą ir augimą".

Pirmame skyriuje pasako: "...mes prisipažįstame prie wisų simboliszkų liuteriszkos bažnyszios rasztų, kurie yra randami 1580 metų "Konkordijos" knygose": 1) Trįs wisotini tikėjimo iszpažinimai — apasztaliszkas, nicėniszkas ir antazijaniszkas; 2) Nepermainytasis Augsburgio iszpažinimas; 3) To iszpažinimo apologija arba apgynimas; 4) Smalkaldiszkosios dalįs; 5) Dr. Martyno Liutėriaus didysis katgizmas; 6) Dr. Martyno Liutėriaus mažasis katgizmas; 7) Konkordijos formuliaras arba wienybės prirodymas".

Antrame skyriuje nusakoma: "Parapijonų sanarystė", trečiame — "Naujų sanarių priėmimas į parapiją", ketvirtas — "Parapijos tiesos", penktas — "Parapijonų priderystės", šeštas — "Kunigas": čia nustatoma, kad kunigas turi atlikti reikalavimus: I Tim. 3, 1-7 ir Tit. 1, 7-9. Septintas skyrius nusako: "Rinkimas parapijos wirszininkų", aštuntas — "Prezidento priderystės", devintas — "Protokolų sekretoriaus priderystės", de-

šimtas — "Financų sekretoriaus priderystės", vienuoliktas — "Kasieriaus priderystės", dvyliktas — "Bažnyčios užveizdų priderystės", tryliktas — Parapijos wirszininkų susiėjimas", keturioliktas — "Wirszininkų isz urėdo atstatymas", penkioliktas — "Bažnyczios drausmė", šešioliktas — "Parapijos susirinkimai", čia nustatoma eilė, kokie punktai visuomet turi būti svarstomi, septynioliktas — "Parapijos turtas", čia pasakyta, kad "parapija nesiliaus gywuoti, ikikol prie jos laikysis trys balsuojantieji sanariai". Šiems nebesutariant, parapijos turtas turi būti padovanotas "Ewangeliszkos - Liutėriszkos Missouri... Sinodės" misijoms. Aštuonioliktas skyrius: "Konstitucijos permainymas", čia pasakoma: "Sekanczios mūsų konstitucijos dalįs yra nepermainomos: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 12, 14, 15, 16, 17 ir 18. Szios dalįs negali būti permainytos nei iszmestos". Einant šiuo paragrafu, nei parapijos pavadinimas, nei jos tikėjimo išpažinimas jokiu atvėju negali būti pakeisti.

Įsikūrusioji parapija įsigijo mažą medinę bažnytėlę, kuri buvo pašventinta 1915 m. lapkričio mėn. kaip pirmoji "Lietuviška Luteriška Bažnyčia" Chicagoje. Pradžioje parapija augo ir stiprėjo. Pirmasis nuolatinis jos kunigas buvo Jonas J. D. Razokas, kuris šiai parapijai tarnavo nuo 1911 iki 1921 m., kur jis tais pačiais metais ir mirė. Vėliau parapija pergyveno nemalonią krizę. "Paslas" (Nr. 10 / 1927) sako:

"Dabar turėjo parapija savo kunigą ir bažnyčią. Kožnas džiaugesi iš širdies ir dėkavojo Dievui už tokias malones dovanas. Čystas Dievo žodis buvo kožna Nedėldienį į klausytojų širdis sėjamas. Ale kur Dievo žodis yra sėjamas ten ir velnias neužmiršta pasėti savo piktą sėklą pavydo ir neapykantos. Nes atsirado dideli nesutikimai tarpe parapijonų. Vieni dirbo su kunigu, kiti prieš kunigą. Vieni bandė parapiją budavoti, kiti griauti. Vieni laikėsi prie čysto mokslo savo bažnyčios, kiti pradėjo bėgioti prie kitų sektų. Per tai pra-

dėjo parapija nykti. Daugelis prisidėjo Russelistams /Bibelforscheriai/ ar "Tūkstantmetiniams" /skelbė ateinant tūkstantmetinę Kristaus karalystę/, kiti pastojo "Pentekostalais"/ šv. dvasios išliejimo liudytojai, sekminininkai/ ir bolševikais".

Krizei praėjus, parapijos reikalai vėl pasitaisė. Antruoju savo nuolatiniu kunigu parapija pasikvietė kun. Joną Rozaką, kuris šioje parapijoje kunigavo nuo 1921 iki 1934 m. Parapijai augant, gausėjant ir turtėjant, pirmoji medinė bažnytėlė pasidarė per ankšta. Pardavusi šią už 2 tūkstančių dolerių, parapija pirko kitoje vietoje žymiai didesnę mūro bažnyčią su klebonija už 13 tūkstančių dolerių, kuri buvo pašventinta 1922 m. lapkričio mėn. 19 d. ir kurią ir šiandien dar tebenaudoja. Tuomet parapija jau turėjo daugiau negu šimtą šeimų, kurios sudarė, skaitant vidutiniai 4-5 asmenius šeimoje, nuo 400 iki 500 asmenų. Komunikantų tuo metu būdavo daugiau negu du šimtu per metus. Nuo 1934 iki 1947 m. parapijai tarnavo kun. E. Korys, kuris savo organizaciniais gabumais žymiai pakėlė parapijos ekonominę būklę. Nuo 1947 iki 1949 m. čia kunigavo kun. E. H. Naujokas. Po jo nuo 1949 m. rudens šioje parapijoje pradėjo kunigauti iš Europos atvykęs lic. kun. Jonas Pauperas. — Paskutiniame dešimtmetyje buvo jaučiamas parapijos lietuviškumo silpnėjimas, nes priaugančioji karta labiau pradėjo lankyti anglų kalba pamaldas. Po antrojo pasaulinio karo iš Europos atvykę karo pabėgėliai liet. evangelikai žymiai pakėlė parapiečių skaičių, parapijos dvasinį gajumą ir suaktyvino administracinį veiklumą. Nuo pat parapijos įsikūrimo be pertraukos iki šių dienų prie parapijos veikia bažnytinis choras, kuris labai prisideda prie meniško pamaldų pakėlimo. Paskutiniaisiais metais chorui vadovavo iš Maž. Lietuvos kilęs žinomas mokytojas ir muzikos mėgėjas Lacytis, o vėliau

šiam chorui dirigavo žinomas muzikas ir kompozitorius V. Jakubėnas ir k. Kun. J.J. D. Razoko laike prie parapijos buvo suorganizuota šventadienio mokykla, kurioje dalykai buvo dėstomi lietuvių ir anglų kalbomis; ji veikia iki šių dienų; kaikada ją lankydavo daugiau negu 50 mokinių.

Šioje parapijoje veikė ir veikia sekančios organizacijos: 1) Lietuvių Liuteronų Pašalpos Draugystė (įkurta 1899 m.), 2) Ziono Dukterų Draugija (įkurta 1919 m. kun. J. J. D. Razokui kunigaujant), 3) Ziono Brolių Draugija (įkurta 1923 m. J. Razokui kunigaujant). Kun. Jono Rozako laike, 1928 m. susiorganizavo "Chicagos Lietuvių Evangelikų Liuteronų Centralinis Komitetas", kuris derino ir vienyjo šių organizacijų ir parapijos bendrą veiklą. 1931 m. vasario 15 dieną "Lietuvių Liuteronų Pašalpos Draugystė" susivienyjo su "Ziono Brolių Draugija" bendru pavadinimu "Lietuvių Evangelikų Pašalpos Draugija", kurios tikslas yra suteikti savitarpinę pašalpą nariams ligos ir mirties atvejais.

Be augščiau išvardytų nuolatinių kunigų, parapijos susiorganizavimui, augimui, labui bei plėtotei yra daug dirbę: kun. Petras Drignaitis, kun. Jurgis Jurkšaitis, kurie laikinai patarnavo parapijai, ir jos tarybų pirmininkai: Jurgis Bendikas, Mikas Bikneris, Andrius Kasperas, Jonas Kasperas (Daug nusipelnęs parapijos lietuviškumui išlaikyti ir "Pasle" paskelbė daug žinių apie parapijos veiklą), Karolis Lemkis (daug metų buvęs pirm.), Jurgis Borchertas (buvęs pirm.), Mikas Macaitis, Martynas Naujokas (rašinėjęs į laikraščius), Jurgis Šereikis, Aleksandras Paulikaitis bei Petras Vidra. Šie visi asmens yra kilę iš Lietuvos.

Ziono Liet. Evang. Liut. Parapija buvo viena iš veikliausių ir gyviausių liet. evangelikų parapijų Amerikoje. Kaip anksčiau nurodyta, liet. evang. parapijų būta ir kituose Amerikos miestuose. Dėja iki šiol nepasisekė apie jas, be vienos antros, surinkti tikslesnių iš jų gyvenimo ir veikimo duomenų, nes tų laikų senesniosios kartos jau beveik nebėra, o jaunųjų dauguma — perėjusi į vietines parapijas. Ši parapija ypač su kun. Jonu Rozaku priešakyje darė pastangų išplėtoti glaudesnius santykius su kitomis liet. evang. parapijomis bei draugijomis Amerikoje. Šios pastangos, matyti, nedavė pageidaujamų vaisių. Tuo reikalu "Paslas" (Nr. 10 / 1927) rašo:

"Chicagos Lietuviai Liuteronai stengiasi iš visos sylos savo gyvumą parodyti, bet kiti mūsų draugbroliai ir draugseserės, kurie kituose miestuose gyvena, nenori su mumis iš vieno dirbti. Kaip gražu būtų, kad, kaip senovės laikuose Lietuvoje, taip ir šiandien būtų bendradarbystės tarp mūsų Lietuviškų parapijų ir draugijų Amerikoje. Bet su tiesa turi sakoma būti, kad beveik kožnas tikrai trokšta garbės, ale tokių, kurie nori dirbti visai mažai teatsiranda. ir jei nekuris savo balsą pakelia ir nori darbu pirmyn žengti, tai tuojau atsiranda pavydas ir apkalbėjimas ir daugiausios dalies mūsų tautiečių. Bet yra žinomas daiktas, kad nei viena tauta negali savo kultūrą išlaikyti be vadovų ir raštų. Todelei, ypatingai ir mes, Lietuviai Liuteronai, nenuleiskime galvas ir rankas kaip nusilpnėję viščiukai, bet dirbkime vienybėje, vienas kitą paremdami, tada turėsime pasekmės. Susivienykime mintyje ir darbe, jei yra galima, nes "Vienybėje Yra Galybė".

Esamieji duomenys rodo, kad tarp Chicagos ir Collinsvillės bendravimas buvo jau nuo jų parapijų įsikūrimo. Kaip žinoma, jau nuo 1903 iki 1910 m. Collinsvillės liet. evang. kun. Martynas Keturakaitis laikydavo pamaldas ir Chicagos liet. evangelikams, o anų choras atvykdavo giedoti ir chicagiečių liet. evang. pamaldose.

Kunigas Jonas J. D. Razokas (Johan J. D. Razokas) buvo pirmasis nuolatinis Chicagos "Ziono Lie-

tuviškos Evangeliškos Liuteriškos Parapijos" kunigas. Jis gimė 1877 m. liepos 15 d. Batakiuose, Lietuvoje ir mirė 1921 m. sausio 15 d. Chicagoje, būdamas 44 m. amžiaus ir palaidotas "Concordia" kapinėse. Prie jo ankstyvos mirties prisidėjo ir ta aplinkybė, kad jį užpuolę piktadariai gatvėje sunkiai sužalojo jo galvą; nuo šio sužalojimo pilnai nebepasitaisęs jis jaunas atsiskyrė su šiuo pasauliu. Teologinius kunigo mokslus jis išėjo Springfieldo dvasinėje seminarijoje (Illinois valst.). Jau susiorganizavusi Chicagos Ziono Lietuvių Evang. Liut. Parapijai reikėjo nuolatinio kunigo. Ji pakvietė tuomet dar teologijos kandidatą Joną J. D. Razoką užimti parapijos kunigo vietą. Jis pradėjo šiai parapijai tarnauti nuo 1911 m. birželio mėnesio. Atlikęs kunigui reikalingus egzaminus, kun. J. D. Razokas buvo priimtas Ziono Liet. Evang. Liut. Parapijos nuolatiniu kunigu ir 1912 m. gruodžio mėn. toms pareigoms pašventintas. Per savo 10 m. kunigavimo laiką Jonas J. D. Razokas buvo parapiečių laikomas augštoje pagarboje. Jis pasireiškė giliu Šv. Rašto ir religijų istorijos žinojimu. Jis žymiai sustiprino ir pakėlė parapijos dvasinį ir tautinį gajumą. Jo kunigavimo metais prie parapijos veikė jo vadovaujama lietuviška šventadienio mokykla ir įsikūrė "Ziono Dukterų Draugija" 1919 m. lapkričio 10 d. kun. Jonas J. D. Razokas yra paruošęs "Nedėldienio Mokyklų Rėdą su Maldomis, Giesmėmis ir kitais reikalingais dalykais", 28 psl. Išleido Nedėldienio Mokyklų Mylėtojai Chicagoje 1919 m. Tai yra 27 psl. kišeninio formato knygelė, rašyta bendrine lietuvių kalbos rašyba, ir jos kalba, palyginti, yra gana gera. Joje yra išspausta programa kaip šventadienio mokykla turi būti vedama, ir tokioms mokykloms reikalingiausia medžiaga, kaip Vieš-

paties Malda, Apaštalų Tikėjimo Išpažinimas bei kitos reikalingiausios maldos, 17 parinktų giesmių, jų tarpe "Lietuvos Himnas" ir "Amerikos Tautinė Giesmė": "Tėvynė manoji, šalelė laisvoji, giriu tave..." Gale yra pridėta: "Dešimtis Dievo įsakymų", "Bažnytinė Liturgija" ir "Nikėjinis Tikybos Išpažinimas". Be to, kun. J. J. D. Razokas paruošė medžiagą katekizmui, skirtam Amerikos liet. evangelikams, kurį išleido kun. Jurgis Jurkšaitis (1921 m. ?).

Nuo 1920 iki 1921 metų kun. J. J. D. Razokas redagavo ir leido krikščioniškai kultūrinį laikraštį "Pasiuntinys", kuris turėjo 8 psl., jo raidės bei rašyba buvo bendrinės lietuvių kalbos; jo buvo išleista trys numeriai po 3000 kiekvieno. To laikraščio administratorius buvo Karolis Lemkė, kilęs iš Batakių. Laikraščio leidimo išlaidoms padengti buvo išleisti bei platinami šerai (akcijos) po 10 dolerių vieną. Staigi kun. J. J. D. Razoko mirtis 1921 metais nutraukė ir "Pasiuntinio" tolimesnį pasirodymą. Laikraščio redakcijoje likę daugiau, negu 200 dolerių tuomet buvo paaukoti liet. evangelikų liuteronų Ziono parapijai, kurios kunigu buvo velionis. — Vien kun. J. J. D. Razoko pastangomis tarp liet. evangelikų Amerikoje tuomet buvo surinkta daugiau, negu 600 dolerių atsistatančiai nepriklausomai Lietuvai remti, šie pinigai buvo perduoti Lietuvos Laisvės Fondui.

Kunigas Jonas Rozakas (John Rozak; jis yra kun. J. J. D. Razoko pusbrolis) gimė 1885 m. lapkričio 21 d. Jurbarke. Būdamas tiktai 7 metų amžiaus, jis jau išėjo iš tėvų namų ir parsisamdė ūkininkui Rytprūsiuose avių piemeniu, kur išbuvo daugiau negu 4 metus. 1897 m. jis su savo tėvais atvyko į Jungtines Amerikos Valstybes ir apsigyveno Girard (Illinois valst.),

vėliau su tėvais persikėlė į Chicago, kur dirbo peilių fabrike. 1898 m. jis su tėvais persikėlė į Riverton (Illinois valst.), kur dirbo anglių kasykloje iki 1900 m. balandžio mėn. Tų metų gegužės mėn. jis pradėjo lankyti Rivertono miesto mokyklą. Ten jis pergyveno savotišką jausmą, nes anksčiau jokios mokyklos nebuvo lankęs. Tų pačių metų rugsėjo mėnesį jis įstojo į Springfieldo (Illinois valst.) kunigų seminariją, kur jis, be kitų dalykų, iš karto turėjo mokytis tris kalbas, būtent: anglų, vokiečių ir lotynų, nors tatai jam, prieš tai beveik mokyklos nelankiusiam, buvo gana sunku. Pagaliau visus sunkumus įveikęs jis sėkmingai išėjo kunigo mokslą ir nuo 1905 m. rugsėjo mėn. iki 1907 m. birželio mėn. buvo kunigo pavaduotoju netoli Deshler (Nebraska valstybėje). Ten jis suorganizavo Šv. Markaus parapiją. Iš čia jis persikėlė į Ruskin (Nebraska valst.), o 1908 m. buvo kunigo pavaduotojas 6 mėnesius Garrett mieste (Illinois valst.). Po pašventinimo į kunigus nuo 1909 m. dirbo misijos kunigo darbą, lankydamas ir padėdamas organizuoti tikinčiuosius į parapijas, šiose vietose: Hemingford, Alliance, Hough, Bordeaux, Belmont, Marsland, Hay Spring, Gordo, Rushville, Chadron, Crawford, Herrison ir Unit (Nebraska valst.); Ardmore ir Edgemont (South Dakota valst.); Node, Lusk ir Casper (Wyoming valstybėje). Nuo 1910 m. iki 1919 m. rugsėjo mėn. jis dirbo kaip kunigas šiose parapijose: Amherst, Holyoke (Colorado valst.), Venango, Winslow (Nebraska valst.), Vernon ir Yuma (Colorado valst.), Fairland ir Miami (Oklahoma valst.). Nuo 1921 m. gegužio mėn. 15 d. jis buvo pakviestas į Chicagą Ziono Liet. Evang. Liut. Parapijos kunigu. Tose pareigose jis išbuvo iki 1934 m. spalio 7 d. 1943 m. pradžioje jis buvo pakviestas į Ro-

denberg (Illinois valst.) parapijos kunigu, o nuo 1948 m. lapkričio mėn. — vėl į Fairland (Oklahoma valst.). Nuo 1949 m. lapkričio 11 d. jis buvo kunigu Šv. Jono Bažnyčios parapijoje netoli Blackwell (Oklahoma valst.) ir nuo 1954 m. antros pusės yra Collensvillės (Illinois valst.) liet. ev. liut. Jeruzalės parapijos kunigu. Be tiesioginių kunigo pareigų jis dar yra dirbęs mokytojo darbą mokyklose 18 metų. 1910 m. vasario 10 d. jis su panele Cora Sheef iš Matoon sudarė šeimą, kurioje užaugo 4 sūnūs (Traugott, Keneth, Perry — mirė jaunas — ir Leonard) ir 1 duktė (Nettie). Sekdamas tėvo garbingomis pėdomis, sūnus Kenneth išėjo kunigo mokslą ir šiuo metu yra kunigu North Plato ir Pingree Grove (Illinois valst.).

Jo kunigavimo metu Ziono parapijoje įsikūrė "Ziono Brolių Draugija" 1923 m., ir buvo suorganizuotas "Chicagos Liet. Evang. Liuteronų Centralinis Komitetas" 1928 m., kuris derino ir vienyjo "Lietuvių Liuteronų Pašalpos Draugystės (įkurta 1899 m.), "Ziono Brolių Draugijos" (įkurta 1923 m.), "Ziono Lietuvių Evang. Liut. Parapijos (įkurta 1910 m.) ir "Ziono Dukterų Draugijos (įkurta 1919 m.) bendrą veiklą.

Būdamas Ziono Liet. Evang. Liut. Parapijoje kun. Rozakas pasižymėjo savo bažnytine, kultūrine ir lietuviškai tautine veikla. Jis buvo tikras lietuvių kultūrininkas ne tik kalbamoje parapijoje, bet ir toli už jos ribų. Prie parapijos veikė jo įsteigta mokykla, kur buvo dalykai dėstomi lietuvių ir anglų kalbomis. Kun. J. Rozakas paruošė giesmyną Amerikos lietuviams evangelikams, kurį Ziono Liet. Evang. Liut. Parapija išleido Chicagoje 1927 m. Jis buvo paruošęs ir lietuvišką giesmyną su gaidomis, kuris iki šiol dar nėra išspausdintas.

Nuo 1922 iki 1934 m. kun.. J. Rozakas Chicagoje leido ir redagavo krikščioniškos minties mėnesinį laikraštį "Paslas" lietuvių kalba, vidutinio formato, 8 psl. Laikraščio kalba buvo gan gryna, raidės ir rašyba buvo vartojami bendrinės lietuvių kalbos. "Paslas" buvo plačiai skaitomas Amerikoje, Kanadoje, ir turėjo skaitytojų Lietuvoje, Vokietijoje, Brazilijoje ir Argentinoje. Tame laikraštyje buvo spaudžiami rašiniai ne tik tikybinio turinio, bet ir įvairiais kultūriniais, moksliniais bei informaciniais klausimais, be to, buvo gausiai teikiama žinių iš Amerikos bei Kanados lietuvių evang. gyvenimo ir žinių — iš Lietuvos evang. bažnytinio gyvenimo. Pasklaidžius senuosius "Paslo" lapus matyti, kad pats kun. J. Rozakas jame yra spausdinęs daug savo rašinių tikybiniais bei bažnytiniais reikalais ir paties sueiliuotų, arba iš vokiečių bei anglų kalbų verstų giesmių. Jame randame prof. kun. F. Kuršaičio Velykų šventės pamokslą "Jėzus Gyvs" iš 1850 metų. Be to, šiam laikraščiui rašė kun. J. J. D. Razokas, kun. Macaitis, J. Mieliulis, J. Kasparas ir daug kitų. Kun. J. Rozakui nemažai rūpėjo liet. evangelikų kultūriniai ir tautiniai reikalai. "Pasle" jis spausdino rašinius, kuriais lietuviai buvo raginami neužmiršti savos kalbos ir neatšalti savo tėvų tikėjime. Jame randame ilgesnį istoriniais ir filologiniais duomenimis paremtą rašinį "Prūsų Lietuvos Senovės Lietuviškumas" ("Paslas" spalio mėn. 1928 m.), kuris yra atsakymas į dr. H. Mortensenės raštą apie tautines senųjų prūsų ir lietuvių sienas (H. Mortensen, Die Nationalitätengrenze zwischen Altpreussen und Litauer in Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde in Berlin, 1922, Heft 1-2, s. 53-56). Mortensenė teigia, kad senaisiais laikais Maž. Lietuvoje lietuvių nebūta. Straipsnio au-

torius "Brolis" stipriai kritikuoja Mortensenės teigimą, paremdamas savo samprotavimus gausiais iš senovės žinomais lietuviškais vietų, upių, ežerų, kaimų ir k. pavadinimais, kurie liudija, kad lietuvių ten gyventa iš žilos senovės, ir·kad Prūsų Lietuva seniai prieš kryžiuočius buvo lietuviškas kraštas.

Jam rūpėjo lietuvius evangelikus sulaikyti nuo moralinio nykimo ir kenksmingos degtinės vartojimo. Tam tikslui jis "Pasle" spaudė žinomo rašytojo dr. Margerio straipsnius apie "Prohibiciją ir Munšainą". Nurodydamas alkoholio kenksmingumą, dr. Margeris išsamiai nagrinėja prohibicijos (uždraudimas viešai gaminti ir vartoti svaiginamus gėrimus) nenaudą, nes uždraudimas viešai gaminti ir vartoti degtinę pastūmėjo žmones tatai daryti "neviešai". Kai prieš prohibicijos paskelbimą svaiginami gėralai daugiausiai buvo geriami tavernose (smuklė, užeiginė, karčiama), tai prohibicijos metu beveik kiekviename name žmonės pradėjo gaminti "munšainą" (naminė degtinė, samagonkė) iš tinkamos ir netinkamos medžiagos vieni grynai neviešam pardavimui, bizniui, kiti — girtuokliavimui. "Munšainu" žmonės dažnai apsinuodydavo, gaudavo širdies, inkstų bei vidurių susirgimų ir likdavo nepagydomi ligoniai. Paaiškėjo, kad prohibicijos metu atsirado daugiau girtuoklių ir pradėjo gerti net tie, kurie anksčiau beveik nevartojo degtinės. Prohibicija pasidarė pavyzdžiu kaip laisvoje šalyje neapgalvotas uždraudimas sutiko stiprų pasipriešinimą ir labai pakenkė kovai prieš alkoholizmą. Dr. Margeris nurodo, kad chemiškai švariai pagaminta degtinė daug mažiau tėra kenksminga, negu nuodingų medžiagų turintis "munšainas" ir pataria, kad degtinės pardavimas būtų sutvarkytas taip, kad žmogus tegautų apribotą

jos kiekį, o jaunimas visai jos negautų. — "Paslas" supažindino savo skaitytojus su žymesniais lietuvių poetais (pvz. Maironiu), rašytojais ir liaudies poezija.

Kunigas Jurgis Jurkšaitis kilęs iš Tauragės miesto, teologijos mokslus išėjo Springfielde (Illinois valst.), miręs apie 1923 metus, turėdamas apie 38 metus amžiaus. Kunigo darbą jis yra dirbęs Boston (Massachusetts valst.), Naugatuck (Connecticut valst.), Philadelphia (Pennsylvania valst.) ir Chicago (Illinois valst.). Jis yra išleidęs katekizmą lietuvių kalba Amerikos lietuviams 1921 m.; medžiagą tam katekizmui buvo paruošęs kun. Jonas J. D. Razokas. Po to jis pasitraukęs iš kunigo tarnybos į privatų gyvenimą.

c) LIETUVIŲ EVANGELIKŲ LIUTERONŲ TĖVIŠKĖS BAŽNYČIOS PARAPIJA CHICAGOJE

Atvykus daugiau lietuvių evangelikų iš tremties į Chicagą ir atsiradus vienam antram lietuvių kunigui daugiau, iškilo reikalas steigti antrąją liet. evangelikų liuteronų parapiją Chicagoje. Tą steigimą stimuliuojančios aplinkybės buvo šios. Kun. A. Trakis, įstojęs į Amerikos liuteronų bažnyčios misijos tarnybą, manė esą nesuderinama prisidėti prie senosios Chicagos lietuvių evangelikų liuteronų Ziono parapijos, kurios nariai yra iš Lietuvos kilę evangelikai liuteronai, ir kurios konstitucijoje yra įrašyta, kad parapija laikosi nepakeisto liuteronų tikėjimo išpažinimo (confessio augustana), kaip jis buvo nustatytas Liuterio reformacijos laikais; be to, ši parapija yra iš seno prisidėjusi prie Amerikos Missouri sinodo liuteronų bažnyčios. Čia pradėta teigti, kad Missouri sinodui priklausančios parapijos esančios "senliuteronai", o šiaip liuteronai

esą laikąsis pakeisto tikėjimo išpažinimo. Be to, buvo iškeltas reikalingumas, kad Šiaurės Amerikos kontinente esančios liet. evangelikų parapijos susivienytų ir turėtų savo sinodą Lietuvos evang. liuteronų sinodo pavyzdžiu. Šią mintį rėmė ir Lietuvos paskutinės evang. liut. konsistorijos prezid. dr. K. Gudaitis, kun. A. Trakis ir k. Tam tikslui buvo pageidaujama daugiau nepriklausomų lietuvių evangelikų parapijų.

1951 metų antroje pusėje kun. A. Trakio, kun. M. Preikšaičio ir kitų buvo įsteigta ši lietuvių evang. liuteronų "Tėviškės Bažnyčios" parapija, kuri savo pamaldas laiko slovakų Šv. Petro ir Povilo bažnyčioje, Chicagoje. Jai labiausiai prisidėjo kaikurie Maž. Lietuvos žmonės. Šita parapija kol kas tvarkosi nepriklausomai, nėra įsijungusi į vietinį liuteronų sinodą ir turi apie 250 narių; jos dabartinės valdybos pirmininkas yra gimnazijos mokytojas Nauburas. Pamaldomis ir kitomis apeigomis jai tarnauja kun. A. Trakis ir kun. M. Preikšaitis. Parapijoje veikia choras, kuriam vadovauja patyręs pedagogas ir muzikas Lacytis, ir dūdų orkestras, kurie žymiai pagražina pamaldų iškilmingumą; parapijoje veikia ir moterų labdarybės draugija bei šventadienio mokykla.

Kun. Ansas Trakis gimė 1912 m. gegužės 2 d. Kuršelių km., Plikių parapijoje. Vidurinį mokslą išėjo Klaipėdos Vytauto gimnazijoje. Kilęs iš surinkimininkų šeimos jau iš pat jaunystės turėjo patraukimą į tikybinius dalykus. Gimnazijoje jis veikliai dalyvavo liet. mokinių draugijoje "Aušra", buvo veiklus skautas, noriai dalyvavo liet. choruose ir buvo Klaipėdos liet. evang. bažnytinio choro dirigentas.

Nuo 1934 iki 1936 m. jis ėjo teologijos kunigo mokslus Vytauto Didž. Universiteto Evang. - Teol. Fakulte-

te. Ir čia jis šalia teologinių studijų stropiai dalyvavo universiteto chore, būdamas to choro dirigento padėjėju. Be to, ir visuomeniniame darbe dalyvavo, veikliai prisidėdamas prie "Jaunųjų Sandoros" organizavimo.

Nuo 1936 iki 1939 m. jis tęsė teologijos mokslus Berno universitete ir nuo 1939 iki 1940 m. — Zuricho universitete ir ten atliko baigiamuosius ir pamokslininko "pro venio consionandi" egzaminus. Kunigu ordinuotas Tauragės evang. liut. bažnyčioje. Tais pat metais Lietuvos Ev. Liut. Konsistorija jį paskyrė Tauragės evang. liut. parapijos kun. A. Vymerio adjunktu su gyvenama vieta Šilalėje.

Tremtyje veikliai prisidėjo prie lietuvių evang. bažnyčios suorganizavimo, buvo senjoro pavaduotoju ir Liet. evang. jaunimo vadu. Su dr. Vaškevičiūte sudarė šeimą ir 1951 m. atvyko į J.A.V. ir apsigyveno Chicagoje. Dar tais pat metais įstojo į Amerikos liuteronų misijos tarnybą ir buvo pakviestas redaguoti "Evangelijos Žodį" 1951 m. jis su kitais įsteigė antrąją liet. evangelikų liuteronų parapiją (Tėviškės Bažnyčia) Chicagoje.

Be to, kun. A. Trakis patarnauja pamaldomis lietuviams evang. liut. St. Louis mieste. Taip pat jis lanko Detroite gyvenančius lietuvius evang. liut. ir patarnauja jiems pamaldomis. Čia yra apie 20 liet. evang. šeimų, kurie yra susiorganizavę ir turi išsirinkę savo valdybą tikybiniais bei kultūriniais reikalais rūpintis.

Kun. Martynas Preikšaitis gimė 1908 m. birželio 21 d. Paberžių kaime prie Tauragės, surinkimininkų šeimoje, gimnazijos mokslą išėjo Tauragėje, kunigo teologijos mokslus išėjo "Vytauto Didž. Universiteto Evang. Teolog. Fakultete (1928 iki 1935 m.), buvo kunigu Sudargo parapijoje nuo 1935 iki 1941 m. ir Ba-

takių parapijoje nuo 1941 iki 1944 m. Iš tėvų paveldėjęs tikybinį sentimentalumą jis jau anksti pradėjo rašyti tikybiniais ir liet. evang. reikalais bendradarbiaudamas liet. evang. spaudoje. Tremtyje jis dirbo kunigo darbą tarp pabėgėlių lietuvių ir, įsitaisęs savo spaustuvėlę, atliekamu laiku savo lėšomis leido tikybinio turinio laikraštėlį liet. evangelikams, "Tiesos Balsas", Itzehoe (Vokiet.) 1947 m., kurio išėjo 8 numeriai. Jis išleido paties pataisytų giesmių rinkinėlį "Giesmės", kuris apima 60 giesmių, skirtų bažnytinėms šventėms ir kitoms tikybinėms apeigoms, spaustas Itzehoe 1946 m. 59 giesmės yra imtos iš senųjų "Giesmių Knygų" ir 1 iš "Psalmų Knygų" (Nr. 28); giesmių senoji kalba yra šiek tiek pataisyta ir pavartota bendrinė rašyba. Toliau išleido savo lėšomis "Dr. Martyno Liutėriaus Mažąjį Katekizmą", penkias dalis su kasdien evangelikų vartojamomis maldelėmis, pataisyta kalba bei bendrine rašyba, spaustas Itzehoe 1946 m. Be to, jis tremtyje parašė krikščioniško turinio veikalėlį, kuris buvo pakartotinai vaikų ir choro išpildomas Kalėdų ir Išmintingųjų Švenčių metu tremtyje ir Chicagoje. Šie darbeliai, nors ir kuklūs, yra autoriaus anais sunkiais laikais ir neturto metais pasireiškusių gerų norų, didelio pasiryžimo bei artimo meilės vaisius duoti liet. evangelikams, atsidūrusiems sunkiose tremties sąlygose, reikalingiausių tikybinių skaitymų. Nors trumpą laiką ėjusiame mažo formato "Tiesos Balse" autorius tiekė gausių Šv. Rašto ištraukų, negąsindamas kerštinguoju Dievu suvargusįjį ir sunkios gyvenimo naštos slėgiantį žmogų, bet švelniai guodė ir stiprino jo sugniuždytą sielą, rodydamas teisingąjį, begalinės meilės, didžio susimilimo Dievą. — 1949 m. jis su visa savo šeima atvyko į Jungtines Ame-

rikos Valstybes ir apsigyveno Chicagoje. Šventadieniais čia jis laiko liet. evang. liuteronams pamaldas ir retkarčiais surinkimus. Jis prisidėjo prie liet. evang. liut. parapijos Chicagoje įsteigimo. 1955 m. rugpiūčio mėn. jis su šeima persikėlė į Californijos valst.

d) LIETUVIŲ PROTESTANTŲ PARAPIJA NEW YORKE

Jau prieš pirmąjį pasaulinį karą šiame pasaulio didžiausiame mieste gyveną liet. evangelikai yra buvę susibūrę į pastovią parapiją ir turėjo pasistatę savo bažnyčią, kurioje buvo laikomos lietuviškos pamaldos. Tuomet liet. evangelikams New Yorke ir apylinkėje pamaldomis ir kitais tikybiniais reikalais yra patarnavę kun. Petras Drignaitis (miręs 1912 m.) ir kun. Jurgis Macaitis (nuo 1914 m.).

Po antrojo pasaulinio karo, įsiliejus daliai naujų liet. evangelikų, atsirado reikalas vėl atgaivinti šią parapiją. Pastebėtina, kad čia pirmosios iniciatyvos ėmėsi panelės M. Mačiūnaitė ir V. Klybaitė, kurios sukvietė jaunimą pasitarti. Iš jų susidarė inicijatorių grupė. Ji parūpino bažnyčią ir paskelbė pirmąsias pamaldas, kurios įvyko 1951 m. spalio mėn. 21 d. Šv. Jono Bažnyčioje, kurią yra pastatę liet. evangelikai. Pamaldas laikė kun. Dagys. Tą pačią dieną buvo išrinkta taryba ir valdyba iš šių asmenų: P. Klybo, dr. J. Kregždės, J. Dagio, O. Audienės ir J. Vilgalio. Taip pat ir komisija sekmadienio mokyklai vesti iš mokytojų Lisauskienės, Gaurienės, Auskalio. Ši mokykla sėkmingai veikia iki dabar. Prie parapijos prisidėjo lietuviai evang. liuteronai ir reformatai. Parapija buvo pavadinta "Lietuvių Protestantų Parapija". Nuolatiniu savo kunigu parapija išsirinko kun. Petrą Dagį. Parapijos organiza-

vimą stipriai rėmė bei toliau globojančiai remia Lietuvos generalinis konsulas pulk. J. Budrys. Parapija suruošia tautiškai kultūrinių parengimų, o jų pamaldas laiks nuo laiko menišku giedojimu padaro iškilmingesnes (V. Jonuškaitė ir k.).

1953 m. spalio 25 d. parapija iškilmingai minėjo savo gyvavimo dviejų metų sukaktį. Iškilmėse buvo daug žymių svečių. Sveikinimo kalbas pasakė: Latvijos arkivysk. pavaduotojas vysk. J. Kullitis, Pasaul. Protestantų S-gos gen. sekret. dr. Carpenter, Lietuvos vyriausybės vardu gener. konsulas pulk. J. Budrys, Laisvės komiteto atstovas P. J. Audėnas ir daugel kitų žymių asmenų. Tas rodo, kad parapija turi gerą vardą ir palaiko gražius ryšius su kitomis pasaulinėmis bažnyčių vadovybėmis.

Ši parapija, su Bostono, Toronto ir kitomis lietuvių parapijomis veikia už lietuvių evangelikų parapijų susivienijimą ir savarankiškumą bei bendro atstovaujančio organo sudarymą.

e) BOSTONO LIETUVIŲ EVANGELIKŲ PARAPIJA

Jau 19-jo šimtmečio antroje pusėje Bostono gyvenę lietuviai evangelikai yra veikę organizuotai. Jie yra turėję įsteigę liet. evangelikų parapiją, kurią per eilę metų yra aptarnavę kunigai: Macaitis, Drignaitis, Brustaitis ir kiti, visi šie trys gimę Lietuvoje, bet kunigo mokslus išėję Amerikoje. Lietuviškosios pamaldos būdavo laikomos Pirmoje Liuteronų Bažnyčioje (First Lutheran Church), kurioje ir dabartines liet. evangelikų pamaldos yra atliekamos. Per visą laiką lietuviai nemažai yra prisidėję pinigais prie tos bažnyčios kūrimo ir išlaikymo. Šiems kunigams mirus ar

išsikėlus į kitas valstybes ir naujų tinkamų kunigų nebeatsiradus, ši parapija pradėjo nykti. Norėdami lietuviams evangelikams padėti, amerikiečiai liuteronai davę nekuriam Bogočiui pašalpą kunigo mokslui eiti, kuris, 4 metus naudojęs pašalpą, pagaliau atsisakęs būti dvasininku. Tada jie davę pašalpą nekuriam Kubiliui mokytis kunigu. Nors šis išėjęs kunigo mokslą ir suorganizavęs Bostone lietuvių protestantų 500 žmonių parapiją, kurioje tačiau pradėjęs skelbti komunizmo idėjas, dėlto ir ši parapija pradėjo irti. Tada likusieji parapiečiai pasikvietę kun. Palsį, kuris dėja nebepajėgęs išlaikyti irstančios parapijos: žmonių dalis išsikėlė kitur, dalis įsiliejo į vietines amerikiečių parapijas. Maždaug po 1913 metų Bostono lietuvių evangelikų parapija nustojo savarankiškai veikusi; nors atskirų senų lietuviškų šeimų čia išsilaikė iki šių laikų.

Po antrojo pasaulinio karo atvykę nauji imigrantai lietuviai evangelikai atgaivino Bostono lietuvių evangelikų parapiją. Parapijos steigiamasis - atgaivinamasis susirinkimas įvyko Bostono "Sandoros" svetainėje 1951 m. sausio 14 dieną, kuriame be vietinių lietuvių dalyvavo ir kun. Petras Dagys. Susirinkimas išrinko parapijos tarybą iš 10 asmenų, kuri iš savo tarpo išrinko trijų asmenų valdybą: Burbulį, Manienę ir Žilinską. Antrasis parapijos susirinkimas įvyko 1952 m. kovo 30 dieną, kuriame buvo išrinkta nauja parapijos valdyba: A. Klemas (pirmininkas), Žilinskas, Micpovilius, Manienė ir Čygienė. Einant parapijos nuostatais, valdyba yra perrenkama kas metą. Savo dvasininku parapija pasikvietė kun. Petrą Dagį, kuris aptarnauja ir New Yorko lietuvių protestantų parapiją.

Nuo 1952 m. birželio 29 dienos šios parapijos lietuviškos pamaldos vėl buvo pradėta laikyti anksčiau minėtoje Pirmoje Liuteronų Bažnyčioje. Parapijoje veikia ponios Banienės suorganizuotas ir vadovaujamas choras, kuris savo darniu giedojimu pagražina pamaldų iškilmingumą.

Bostono liet. evangelikų parapija turi arti dviejų šimtų asmenų, yra nepriklausoma, iš kitur jokios paramos ar pašalpos negauna, ir stengiasi išsilaikyti savitarpinėmis aukomis, kuriomis apmokama reikalingiausios parapijos išlaidos bei dalinai už kunigo patarnavimą. Be tikybinių reikalų, parapija reiškiasi tautiškai kultūrine bei labdarybės veikla. Kas metą suruošia vasario 16 Lietuvos Nepriklausomybės minėjimą su atitinkamomis kalbomis ir menišku parapijos jaunimo bei choro pasirodymu. Per iškilmes sudėtas aukas parapija skiria Mažosios Lietuvos Tarybos veiklai remti. Vokietijoje vargstantiems mūsų bendratikiams lietuviams šelpti rūpinasi Parapijos Moterų Būrelis, kurį sudaro ponios: Manienė, Sležienė, Urbšienė, Klemienė, Kavaliauskienė, Lekienė, Trečiokienė, Žilinskienė, Maksvytienė ir Čygienė. Bostono lietuvių evangelikų parapija veikia už lietuvių evangelikų parapijų susivienyjimą ir bendro atstovaujamojo organo sudarymą.

Kunigas Jurgis Macaitis (Georg Matzat) gimė 1853 m. lapkričio 5 d. Viešvilėje, Rytprūsiuose, Maž. Lietuvoje; mirė 1931 m. rugsėjo 15 d. ir palaidotas Brooklyne (New York valst.). Po konfirmacijos jis lankė mokyklą Berlyne. 1883 m. jis atvyko į Jungtines Amerikos Valstybes ir įstojo į dvasinę seminariją Springfielde (Illinois valst.). Išėjęs teologijos moks-

lus ir atlikęs reikalaujamus kunigo egzaminus, jis vėl grįžo į tėviškę, kur jis buvo kun. P. Kerno pašventintas Rukų (Maž. Lietuvoje) kun. D. Laukandto padėjėju 1887 m. rugsėjo 11 d. Rukų parapijoje jis tarnavo lietuviams 3 metus ir tuo laiku su kun. D. Laukandto dukteria Ema sudarė šeimą, kurioje užaugino 5 sūnus ir 2 dukteris.

Vėliau jis gavo kvietimą į Ameriką ir nuo 1890 iki 1893 m. tarnavo Sabino parapijai, nuo 1893 iki 1907 m. Fergus Falls parapijai ir nuo 1907 iki 1914 m. Elmaro parapijai (visos Minnesota valst.). Nuo 1914 m. jis tarnavo kunigu lietuviams šiuose miestuose: Brooklyn, Maspeth, L.I. New York, Philadelphia ir lankė Bridgeport, Naugatuck ir New Haven (Connecticut valst.), Peterson (New Jersey valst.), Boston ir nuo 1926 m. Baltimore (Meryland valst.). Jis buvo susipratęs lietuvis ir bendradarbiavo kun. J. Rozako leidžiamąjame laikraštyje "Paslas", ragindamas lietuvius vartoti savo kalbą ir neužmiršti jos. Jis esąs leidęs krikščioniškos minties laikraštį "Pasiuntinystės Paslas" (?) laikotarpyje tarp 1918 - 1922 m.

Sulaukęs 78 m. amžiaus ir kunigavęs 44 metus jis atsiskyrė su šiuo pasauliu.

Kunigas Petras D r i g n a i t i s, kilęs iš Ožnugarių kaimo Batakių parapijos, miręs 1912 m. burnos vėžiu, teologijos mokslus išėjo Springfielde (Illinois valst.); kunigo darbą jis yra dirbęs Chicago (Illinois valst.) ir New Yorke (New York valst.). Jis leido ir redagavo krikščioniškos minties laikraštį "Tiesos Draugas" lietuvių kalba.

Kunigas Andrius S. B r u s t a i t i s (Henry S. Brustat), kilęs iš Sudargų, teologijos mokslus išėjo Spring-

fielde (Illinois valst.). Pasiuntinystės kunigu jį pašventino kun. Jurgis Macaitis. Pasiun. kunigo darbą Brustaitis dirbo: Šv. Povilo parapijoje Naugatuck ir Šv. Jono parapijoje Bridgeport (abidvi Connecticut valst.). Vėliau jis pasitraukė iš kunigo tarnybos į privatų gyvenimą.

(Springfielde /Illinois valst./ veikia Liuteronų Missouri Sinodo teologijos seminarija, kurioje seniau liet. ev. liut. kunigai eidavo mokslą ir būdavo to sinodo šelpiami.)

Kunigas Petras D a g y s gimė 1904 m. kovo mėn. 15 d. Peikštenių kaime, Biržų valsč. ir apskr. iš tėvų ūkininkų Martyno ir Matildos Viederytės - Dagių. Legailių pradžios mokyklą išėjo 1914 m., nuo 1916 m. vidurinį mokslą ėjo Biržų gimnazijoje, o brandos atestato egzaminus išlaikė 1924 m. prie Švietimo Ministerijos Egzaminų Komisijos. Pats eidamas mokslą atliekamu laiku organizavo jaunimą, steigė pieninę, smulkaus kredito banką ir vartotojų bendrovę savo valsčiuje. 1925 m. jis įstojo į Lietuvos U-to Evang. Teolog. Fakultetą, kur studijavo teologiją, be to, lankė paskaitas Filosofijos ir Istorijos Fakultetuose, ir kunigo teologijos mokslą baigė 1931 m. 1939 m. dar pakartotinai įstojo į V.D.U-to Teisių Fakultetą, kur 4 semestrus studijavo teisę.

Jis įstojo į Lietuvos Evang. Liut. Konsistorijos tarnybą ir 1931 m. gegužės mėn. 1 d. buvo paskirtas administruoti Butingės - Šventosios žvejų parapiją, kur tų pačių metų spalio mėn. 23 d. buvo ordinuotas kunigu. Šventinimą atliko prof. dr. kun. V. Gaigalaitis su kitais kunigais. Šios parapijos kunigu buvo, iki bolševikai užgrobė Lietuvą.

1934 m. rugpiūčio mėn. 1 d. Vyriausio Lietuvos Kariuomenės Štabo jis buvo paskirtas Lietuvos kariuo-

menės kapelionu evang. liuteronams ir šiose pareigose išbuvo iki 1940 m. liepos mėn. 2 d., kol okupantai bolševikai jį atleido iš tų pareigų. 1935 m. rugpiūčio mėn. 1 d. Lietuvos Vyriausybės buvo paskirtas referentu tikybos reikalams prie Klaipėdos Krašto Gubernatūros ir tose pareigose išbuvo iki 1939 m.

Nuo 1935 m. iki 1940 m. buvo savaitraščio "Lietuvių Evangelikų Kelias" redaktoriumi, kurį pradžioje leido Bažnytinis Lietuvių Komitetas Klaipėdoje, o nuo 1939 m. Lietuvos Evang. Liut. Konsistorija Kaune, iki atėję bolševikai sustabdė jo leidimą.

Bolševikų persekiojamas, jis buvo priverstas nekuriam laikui apleisti Lietuvą. Vokiečių okupacijos metu jis aptarnavo Kauno ir Vilniaus evang. parapijas, nes tuomet jau labai mažai bebuvo evang. kunigų Lietuvoje. Artėjant bolševikų frontui, jam pavyko pasitraukti 1944 m. į Švediją, iš kur 1946 m. išvyko į Jungtines Amerikos Valstybes. Čia vėl įsijungė į tikybinį ir tautiškai kultūrinį darbą. Nuo 1946 iki 1948 m. buvo savaitraščio "Gimtinės Garsai" redaktoriumi ir Lietuvių Susivienyjimo Amerikoje savaitraščio "Tėvynė" antruoju redaktoriumi. 1946 m. Chicagoje suorganizavo "Lietuvių Protestantų Sąjungos" skyrių, kuris tuomet veikė labai sėkmingai ir veikliai; padėjo tremtiniams atvykti ir vietoje įsikurti. 1951 metais padėjo įkurti, organizuoti New Yorko lietuvių protestantų parapiją ir kiek vėliau Bostono lietuvių evang. parapiją ir jas aptarnauja pamaldomis ir kitais tikybiniais reikalais iki šiol, be to, aptarnavo Hamiltono, Montrealio lietuvius evang., o šiuo metu yra dar Toronto lietuvių evang. Susivienyjimo parapijos kunigas.

4. LIETUVIAI EVANGELIKAI KANADOJE IR JŲ PARAPIJOS

/Šis aprašymas paruoštas pasiremiant susivienyjimo sąjungos organizavusių ir vadovaujančių asmenų pareiškimais, susivienyjimo parapijos parapiečių liudijimais ir tuo reikalu spaudoje pasirodžiusiais rašiniais/.

Iki po antrojo pasaulinio karo Kanadoje lietuvių evangelikų buvo, palyginti, mažai. Jie gyveno išsisklaidę ir neturėjo sudarę savarankios parapijos. Ten nebuvo nė nuolatinio lietuvio evangeliko kunigo, kuris būtų jiems patarnavęs pamaldomis ir kitomis tikybinėmis apeigomis jų gimtąja kalba. Lietuviai tuomet prisiglausdavo prie vietinių evangelikų parapijų. Prieš ir po pirmojo pasaulinio karo Kanadoje yra veikę pamokslininkai Šneideraitis (buvęs Šilalės kantorius, Lietuvoje) ir J. Mieliulis (buvęs Batakių kantorius, Lietuvoje), kuris ir kun. Rozako leistame "Pasle" veikliai bendradarbiavo.

Po antrojo pasaulinio karo atvykusių ir anksčiau buvusių lietuvių evangelikų Kanadoje priskaitoma 1622 asmenys (valdiška Kanados 1951 m. statistika). Didesnysis jų skaičius yra Toronte (400-500), Montrealyje ir Hamiltone. Toronte gyveną lietuviai evangelikai pirmieji pradėjo organizuotis, vėliau juos pasekė antruose dviejuose miestuose gyveną lietuviai evangelikai. Toronto lietuviai evangelikai susibūrė į vieną bendruomenę ir 1950 m. sausio 7 d. įsteigė "Susivienyjimo Sąjungą", kuri turėjo beveik 400 narių, ir kurios steigimo iniciatoriai buvo Lietuvos Liet. Evang. Liut. Sinodo Valdybos narys Jurgis Preikšaitis ir Liet. Evang. Ref. Sinodo Kolegijos tremtyje įgaliotiniai J.

Kregždė ir P. Šernas. Susivienyjimo Sąjungos tikslas buvo: 1) suburti visus Toronte ir apylinkėje gyvenančius lietuvius evangelikus į vieną bendrą bepartinę organizaciją, 2) atstovauti lietuvius evangelikus bendrose vietos lietuvių kultūrinėse organizacijose, 3) palaikyti artimus ryšius su kitomis vietos evangelikų organizacijomis ir 4) įsteigti lietuvių evangelikų parapijas.

Steigiamoms lietuvių evangelikų parapijoms Toronte ir kituose miestuose buvo reikalingas lietuviškai kalbąs kunigas. Kanados lietuvių evang. pastangos kunigą surasti iš pat pradžių sutiko sunkumų, nepasisekimų ir painiavų, kurie ir privedė tenai lietuvius evangelikus prie skilimo. Kunigo klausimo sprendimas čia turėjo savotišką raidą, savotišką moralę ir dėl to verta tatai kiek smulkiau aprašyti.

Presbiterionų Misijos Bažnyčia Toronte pirmoji rūpinosi gauti lietuvį kunigą, kuris būtų turėjęs aptarnauti ir lietuvius evangelikus. Tam tikslui jie kvietė kun. Vytautą Kurnatauską iš Vokietijos, bet šis negavo leidimo emigruoti į Kanadą. Nėsant savo kunigo, lietuviai evangelikai savaime pradėjo ir pamėgo lankyti Missouri sinodo liuteronų bažnyčios pamaldas, kur. kun dr. Hahnas lietuvius evangelikus maloniai sutiko, juos globojo, rėmė bei jais rūpinosi. Jis pasiūlė ir Susivienyjimo sąjungos valdyba sutiko pakviesti pamokslininką Leoną Kostizeną, kuris laisvai kalba lietuviškai, kandidatuoti Susivienyjimo lietuvių evangelikų parapijos kunigu. Parapiečiams sutikus, 1950 m. lapkričio 12 dieną Leonas Kostizenas Missouri Sinodo Misijos Bažnyčios vyresnybės buvo ordinuotas kunigu lietuvių parapijai, ir tuo pačiu buvo įsteigta Pirmoji Lietuvių Evang. Liuteronų Parapija (First

Lithuanian Evang. Lutheran Church) Toronte.

Tuo pačiu metu kun. Adolfas Keleris Vokietijoje, kuris teologijos mokslą išėjo Lietuvos U-to Ev. Teol. Fakultete ir 1935 m. Lietuvos Evang. Liut. Konsistorijos buvo ordinuotas kunigu, ruošės emigruoti į Kanadą ir ten patarnauti lietuviams evangelikams. Kun. A. Keleris kreipėsi į Jurgį Preikšaitį, kuris jau buvo atvykęs į Kanadą 1949 m. ir tuo metu buvo Lietuvių Evang. Susivienyjimo Parapijos Toronte pirmininkas, jog šis parūpintų jam reikalingus emigracijai dokumentus ir sudaryti Susivienyjimo parapijos dokumentą su parapiečių parašais, kad ši parapija tikrai kviečia A. Kelerį savo kunigu. Per Pasaulio Liuteronų Federacijos įstaigą kun. A. Keleris buvo suėjęs į sąlytį su Jungtinės Liuteronų Bažnyčios sinodu Amerikoje, kurio tąsa, kaip misijos bažnyčia veikia ir Kanadoje. Dėl to kun. A. Keleris prašė Jurgį Preikšaitį, kad jis, kaipo Susivienyjimo lietuvių evang. liuteronų parapijos pirmininkas paveiktų parapiečius prisidėti prie Jungtinės Liuteronų Bažnyčios Kanados sinodo. Parapijos pirmininkas Jurgis Preikšaitis ir parapiečių dauguma priėmė kun. A. Kelerio prašymą, nutarė veikti jo naudai, ir 1954 m. vasario mėn. 4 d. viešai pareiškė prisidedą prie Jungtinės Liuteronų Bažnyčios Kanados sinodo.

Lietuvių Evang. Liut. Susivienyjimo Parapija, belaukdama kun. A. Kelerio atvažiuojant, pasikvietė kun. Ansą Trakį iš Chicagos, kuris yra kilęs iš Klaipėdos krašto, teologijos mokslą ėjo Lietuvos U-to Evang. Teol. Fakultete, Züricho ir Berno universitetuose (Šveicarijoje). Jis sutiko Susivienyjimo Parapijai patarnauti pamaldomis vieną kartą per mėnesį. Pirmas pamaldas šiai parapijai Toronte jis laikė 1951 m. bir-

želio mėnesį. Protarpiais šią parapiją aplankė ir jai patarnavo kun. Petras Dagys iš New Yorko bei evang. ref. kunigai Neimanas ir Dilys iš Chicagos.

1952 metų antroje pusėje galūtinai paaiškėjo, kad kun. A. Keleriui dėl sveikatos neleidžiama emigruoti į Kanadą. Tuomet Susivienyjimo Parapija nusistatė kviesti kun. A. Trakį ar kun. P. Dagį. Kun. A. Trakis atsisakė vykti į Kanadą nuolatiniam gyvenimui. Buvo nurodoma, kad Jungtinės Liuteronų Bažnyčios Kanados Sinodo Misijos Tarnybos vyresnybė pageidaujanti kito kunigo. Tatai sukėlė įspūdį, kad mažai teatsižvelgiama į parapiečių pageidavimą. Tuo pačiu metu kun. A. Trakis, remiamas kun. A. Kelerio Vokietijoje, siūlė Susivienyjimo parapijos dvasininko pareigoms teisininką dr. Martyną Kavolį. Neturėdama tikrų informacijų apie siūlomąjį kandidatą ir pasitikėdama dvasininkams, kalbamosios parapijos taryba sutiko, kad M. Kavolis atliktų 3 mėnesių mėginimo laiką. Dr. M. Kavolis pradėjo dvasininko mėginimo laiką prie Liet. Evang. Susivienyjimo Parapijos Toronte 1953 m. kovo mėn. 1 d. Trijų mėnesių laike kandidatas turėjo progos pasistengti įsigyti žmonių palankumą ir pritarimą. Po mėginimo laiko, vienose pamaldose (1953 m. birželio mėn.) buvo paskelbta, kad po pamaldų bus balsuojama už kunigą. Esant vasaros metui, daug parapiečių pripuolamai nedalyvavo tose pamaldose, ką ir balsų skaičiai parodo. Tačiau vis tik pačių parapiečių be susitarimo buvo pasiūlyta ir kun .Petro Dagio kandidatūra, kuris tuo metu buvo New Yorke ir nieko nežinojo apie vykstančius rinkimus. Dr. Martynas Kavolis gavo 29 balsus, o kun. P. Dagys — 26 (Liet. Ev. Susivienyjimo Parapijoje Toronte tuo metu būta parapiečių apie 400). Sėkmingas toje parapijoje darbas

turėta remtis nuoširdžiu sugyvenimu ir parapiečių gerbimu. Spaudoje paskelbta, jog Jungtinė Liuteronų Bažnyčia Amerikoje ir Kanados Sinodas pavedė dr. M. Kavoliui lietuvius liuteronus bažnytiniai organizuoti Toronte, Montrealyje ir Hamiltone, ir kad jis organizuoja parapiją Jungtinės Liuteronų Bažnyčios Kanados Misijos Tarnybos nurodymais, reiškia parapiją, kuri priklausytų tai misijos tarnybai ("Naujienose" Nr. 128 ir 161 / 1953 m.). Prieš kitaip galvojančius buvo aštriai pasisakyta (Parapijos Žinios Nr. 6 ir 8 / 1953 m.), ir nebažnytinėje spaudoje skelbta netikslūs dalykai apie lietuvių evangelikų reikalus bei kalbamąją parapiją, neatsižvelgta į parapiečių teises, o patys liuteronai rūšiota tikrais ir netikrais ("Neprikl. Lietuva" Nr. 33, 36, 48 / 1953 m., Parapijos Žinios Nr. 7 / 1953 m.). M. Kavolio leidžiamose "Parapijos Žiniose" (Nr. 8 / 1953 m.) grėsmingai buvo pareikšta: "Kas neklauso Pasaulio Liuteronų Federacijos, tas nėra mūsų bažnyčios narys". Ir ten pat tvirtinta: "Kam bažnytinė valdžia neduoda leidimo laikyti pamaldas, tas neturi teisės jas viešai laikyti". Tikrovė yra ta, kad šitose šalyse niekas niekam negali užginti bet kokias pamaldas laikyti bet kur ir bet kada, jei jomis neprieštaraujama šalies valdžiai.

Buvo išryškinta, kad minėtoji Jungtinė Liuteronų Bažnyčia Amerikoje (ji buvo sudaryta tik 1918 metais iš 34 mažesnių, daugiausia vokiečių sinodų Pennsylvanijoje ir kitose pietinėse Jungtinėse Amerikos Valstybėse), Kanados Sinodas ir jų Misijų Tarnyba prieš tai tose šalyse neturėjo sąlyčio su lietuviais evangelikais, šių reikalais nepasirūpino, dėl to savo bažnytine bei dvasine struktūra jie yra lietuviams mažai žinomi. Tuo tarpu Missouri Sinodo Liuteronų Bažnyčia (įkurta

1847 m.) dešimtmečiais yra pasirūpinusi lietuviais evngelikais Amerikoje ir paruošusi visą eilę lietuvių kunigų, kurie palaikydavo gyvus ryšius su Lietuvos evang. liuteronų dvasininkais, pvz. kun. A. Vymeriu, prof. dr. kun. V. Gaigalaičiu, kant. F. Megne, paskutiniu lietuvių evang. liut. senjoru kun. Adomu Gelžiniumi ir k.

Buvo išaiškinta, kad Jungtinėse Amerikos Valstybėse ir Kanadoje tikyba yra laisvas privatus reikalas ir jokia valdžia jos nekontroliuoja. Tikintieji laisvai susiburia į parapijas. Administracinę parapijos dalį parapiečiai patys tvarko pačių sudarytais nuostatais be jokių "bažnytinės valdžios" nurodymų. Dvasininką parapija pasirenka laisvai. Parapija laisvu noru prisideda prie jai artimo sinodo, arba kelios parapijos gali sudaryti atskirą sinodą. Dėl to antroji pusė buvo priversta viešai pasisakyti, kad joks sinodas ar joki misijos tarnyba negalėjo pašalinį asmenį įpareigoti lietuvius evangelikus Toronte ir kitur "bažnytiniai organizuoti". Taip darant būtų pažeista tenai lietuvių evangelikų teisės ("Naujienos" Nr. 155, 183 / 1953 m.).

Didelė liet. ev. Susivienyjimo parapijos dalis, nesutikdama įsilieti į Misijos Tarnybos nurodymais organizuojamą parapiją, 1953 m. liepos mėn. 18 d. paskelbė atstatytą nepriklausomą Lietuvių Evangelikų Susivienyjimo Parapiją Toronte, parapijos pirmininku išrinko susivienyjimo steigėją inž. Jurgį Preikšaitį ir savo dvasininku — kun. Petrą Dagį iš New Yorko, kuris teologijos mokslą išėjo Lietuvos U-to Ev. Teol. Fakultete.

Jungtinės Liuteronų Bažnyčios Amerikoje Misijos Tarnyba, siekdama savo tikslo, 1953 m. rugsėjo mėn. 9 ir 10 dienų posėdžio nutarimu Otavoje (Kanadoje) teis. dr. Martyną Kavolį pašaukė misijos tarnybai, ir

tos pačios bažnyčios Kanados Sinodo prezidentas Jacobi tų pačių metų rugsėjo mėn. 30 d. jį ordinavo toms pareigoms patarnauti jo iš susivienyjimo parapijos atsiskyrusių narių organizuotai parapijai prie kanadiečių St. Andrew liuteronų bažnyčios lietuvių kalba (Nepriklausoma Lietuva, Nr. 36 ir 39 / 1953 m.). — Toks buvo Kanados Lietuvių Evangelikų Susivienyjimo ir jo parapijos kūrimosi bei skilimo kelias. O skaldymu pakenkta lietuvių evangelikų vieningumui.

Šiuo metu Kanadoje veikia šios trys parapijos, kur pamaldos atliekamos lietuvių kalba.

I. Lietuvių Evangelikų Susivienyjimo Parapija buvo įsteigta 1949 metais Toronte. 1953 m. liepos mėn. 18 dieną ji vėl atsistatė tuo pačiu vardu ir pasiskelbė nepriklausoma, išsirinko savo pirmininku inž. Jurgį Preikšaitį, o klebonu — kun. Petrą Dagį ir turi išrinkusi 15 asmenų tarybą bendriems ir organizaciniams reikalams spręsti, kuri iš savo tarpo paskyrusi 5 asmenų valdybą parapijos einamiems reikalams tvarkyti bei vykdyti. 1953 metų gale parapijos valdyba su kunigu paruošė šios parapijos veiklos plačią apžvalgą, kur apžvelgiama parapijos kūrimos, iškeliama atsiradę sunkumai beieškant lietuvio kunigo, nurodoma parapijos skaldymo priežastys, atsakoma į viešoje nebažnytinėje spaudoje pasirodžiusius vienašališkus rašinius, kuriais rūšiuojami evangelikai liuteronai, pasisakoma už lietuvių evangelikų vienybę, už iš tėvų paveldėto tikėjimo išlaikymą, už savo tautos neišsižadėjimą, už lietuvių evangelikų sinodo sudarymą ir už gerų santykių palaikymą su vietiniais artimais sinodais ir parapijomis.

II. Pirmoji Lietuvių Evangelikų Liuteronų Parapija Toronte buvo įsteigta 1950 m. lapkričio mėn. 12 dieną. Jos kunigu yra Leonas Kostizenas, kuris bendradarbiauja su Missouri Sinodo Liuteronų Bažnyčia. Šioje parapijoje laikomos pamaldos lietuvių ir vokiečių kalbomis, veikia choras, moterų organizacija bei šventadienio mokykla.

III. Lietuvių Evangelikų Liuteronų Parapija Toronte (dalis prie St. Andrew bažnyčios) yra kun. dr. M. Kavolio iš lietuvių evangelikų susivienyjimo parapijos atsiskyrusios dalies 1953 metais suorganizuota, Jungtinės Liuteronų Bažnyčios Kanados Sinode užregistruota ir veikia Misijos Tarnybos žinioje. Parapijoje yra dūdų orkestras, 1953 m. liepos mėn. 5 dieną įsikūręs moterų ratelis ir šventadienio mokykla. Be to, tos parapijos dvasininkas atlieka pamaldas lietuvių kalba Montrealėje.

Jungtinių Amerikos Valstybių ir Kanados Lietuvių Evengelikų Liuteronų Sinodas

Dėl tarpparapijinio nebendravimo jau senesniais laikais J.A.V-bėse gyveną lietuviai evangelikai liuteronai jautė jų dvasinio ir kultūrinio veikimo silpnėjimą. Dėl to jau tuomet buvo siekiama sąjunginio bendradarbiavimo. 1928 metais Čikagoje buvo įsteigtas "Lietuvių Liuteronų Centras", kuris sudarė vykdomąjį komitetą. Centras per savo komitetą siekė sudaryti "Amerikos Lietuvių Liuteronų Sąjungą". Prie to centro buvo prisidėjusios trys draugijos ir viena parapija. 1928 m. rugsėjo 1 d. "Pasle" komitetas paskelbė atsišaukimą, kuriuo kvietė visus Amerikos lietuvius liuteronus prisidėti prie kuriamos sąjungos. Tačiau užsi-

brėžtas tikslas nebuvo pilnai pasiektas. Vieningumo tikslas nevisų buvo pilnai suprastas. "Paslas" (1927. X. 1.) dėl to nusiskundė: "Chicagos Lietuviai Liuteronai stengiasi iš visos sylos savo gyvumą parodyti, bet kiti mūsų draugbroliai ir draugseserės, kurie kituose miestuose gyvena, nenori su mumis iš vieno dirbti. Kaip gražu būtų, kad, kaip senovės laikuose Lietuvoje, taip ir šiandien būtų bendradarbystės tarp mūsų lietuviškų parapijų ir draugijų Amerikoje. Bet su tiesa turi sakoma būti, kad beveik kožnas tiktai trokšta garbės, ale tokių, kurie nori dirbti, visai mažai teatsiranda. Ir jei nekuris savo balsą pakelia ir nori darbu pirmyn žengti, tai tuojau atsiranda pavydas ir apkalbėjimas iš daugiausios dalies mūsų tautiečių..." Iš senesniųjų parapiečių surinktų duomenų išryškėjo nepasiektos tarpparapijienės sąjungos aplinkybė, kad tuometiniai lietuvių evangelikų liuteronų parapijų dvasiškiai mažai terodė bendradarbiavimo noro. O parapiečių tarpe mažai tebuvo savo inteligentinių pajėgų, kurios būtų ryžusios tokią sąjungą įgyvendinti. Į vietinių, nelietuvių įtaką patekusi tuometinė jaunuomenė nebesidomėjo lietuvių liuteronų sąjungos kūrimu.

Po Antrojo pasaulinio karo iš tremties į J.A.V. ir Kanadą atvykę lietuviai evangelikai liuteronai žymiai papildė senąsias parapijas, sustiprino silpnėjančias, atgaivino nebeveikiančias ir vietomis sudarė naujas parapijas. Jie atsinešė nepriklausomoje Lietuvoje įgytą patyrimą, kad parapijų bendravimas ir sutartinis organizuotas veikimas yra gyvybiniai reikalingi bei naudingi. Parapijose kilo pageidavimas sudaryti lietuvių evangelikų liuteronų parapijas jungiantį organą. Sutartinai su anksčiau atvykusiais lietuviais evangelikais liuteronais buvo eita sudaryti J.A.V. ir Kanadoje esan-

čių lietuvių evangelikų liuteronų parapijų sinodą. Kaikurios parapijos ir suinteresuoti kunigai pakartotinai kvietė paskutinį Lietuvos Evangelikų Liuteronų Konsistorijos prezidentą dr. K. Gudaitį ir lietuvių sinodo vice-senjorą, Čikagos Ziono parapijos kleboną teol. lic. kun. J. Pauperą sušaukti tokį sinodą. Paruoštą kvietimą ir sinodo nuostatų projektą be šių dviejų asmenų dar pasirašė: paskutinės Lietuvos Evangelikų Liuteronų Konsistorijos prokuroras prof. Karolis Žalkauskas, Toronto (Kanada) Susivienyjimo parapijos pirmininkas inž. Jurgis Preikšaitis, New Yorko, Bostono ir Toronto Susivienyjimo parapijos klebonas kun. Petras Dagys, New Yorko parapijos tarybos pirmininkas dir. L. Tonas, Bostono evangelikų parapijos pirmininkas A. Klemas, Čikagos Ziono parapijos pirmininkas įmonininkas G. Borchertas, Philadelphijos evangelikų parapijos atstovas teisininkas J. Stikliorius ir Hamiltono (Kanada) Susivienyjimo parapijos atstovas M. Milkeraitis. Šaukiamasis sinodas įvyko Toronte (Kanadoje) 1954 metais rugpiūčio 21 ir 22 dienas. Tame šiose šalyse pirmame lietuvių evangelikų liuteronų sinode savo atstovais ir pritarimu dalyvavo 6 parapijos, kurios sudaro absoliučią tose šalyse gyvenančių lietuvių evangelikų liuteronų daugumą, ir jas aptarnaują dvasiškiai. Kad šis sinodas J.A.-Vbių ir Kanados lietuvių evangelikų liuteronų gyvenime buvo svarbus ir gyvenimiškas reiškinys, rodo tai, kad be kitų pritardami jį sveikino Lietuvos vyriausybės atstovybės Amerikoje ir Europoje, latvių ir estų liuteronų bažnyčių vadovybės ir lietuvių evangelikų reformatų bažnyčios vadovybė Amerikoje. Šio sinodo protokolus su nuostatais bei kalbų ir pranešimų tekstais sinodo valdyba išleido atskiru leidiniu, kuris sudaro vertingą J.A.V-bių ir Kanados

lietuvių evangelikų liuteronų istorijos dokumentą.

Jungtinių Amerikos Valstybių ir Kanados Lietuvių Evangelikų Liuteronų Sinodo, įvykusio 1954 m. rugpiūčio mėn. 21-22 d. Toronte siekiamą tikslą ir uždavinius nusako priimti

Nuostatai

I. Sinodo tikslas ir uždaviniai.

1. Lietuviai evangelikai liuteronai, gyvendami naujuose kraštuose, J.A.V. ir Kanadoje, turi būti geri šių kraštų piliečiai. Bet jie turi siekti išlaikyti savo tėvų bei protėvių tikėjimą ir įprasta tvarka bei gimta kalba laikyti pamaldas bei siekti evangeliško auklėjimo.

2. Lietuvių evangelikų liuteronų bažnyčios išlaikymui J.A.V. ir Kanadoje esamos lietuvių evangelikų liuteronų parapijos sudaro sinodą ir bendrą valdybą, kurie rūpinasi praktiška bažnyčios veikla, tikybos, auklėjimo, labdarybės, spaudos ir kitais tikybiniais bei kultūriniais reikalais. Sinodas svarsto, sprendžia ir pagal išgalels vykdo visų atstovaujamų lietuvių evangelikų liuteronų parapijų teisėtus pageidavimus.

3. Sinodas renka valdybą.

4. Dalyvavimas J.A.V. ir Kanados Lietuvių Evang. Liuteronų Sinode neliečia atstovų ar dvasiškių priklausomybės kitiems vietiniams liuteronų sinodams.

5. J.A.V. ir Kanados Lietuvių Ev. Liuteronų sinodas neliečia kituose kraštuose esančių lietuvių ev. liuteronų susitvarkymo, kur jie tvarkosi, prisilaikydami prie ten esamų sąlygų ir galimybių.

6. J.A.V. ir Kanados Lietuvių Ev. Liuteronų Sinodas per savo valdybą susitaria su kitų kraštų lietuvių ev. liuteronų sudarytomis vadovybėmis sudaryti bendrą koordinacinį ir atstovaujamąjį organą.

II. Sinodo dalyviai.

1. Sinode dalyvauja teisėtais balsais: 1) parapijų rinkti atstovai (vienas atstovas nuo pilno ar nepilno 50 parapiečių), 2) visi kunigai, ir 3) paskutinės Lietuvos Ev. Liuteronų Konsistorijos prezidentas ir Lietuvių Ev. Liuteronų Sinodo ir Bažnyčios senjoras arba vice-senjoras.

2. Sinodas aptaria visų jam pritariančių parapijų bei narių padėtį, daro pasiūlymus bendrais ir pavienes parapijas liečiančiais klausimais, aptaria pamaldų, tikybos, jaunimo auklėjimo, labdarybės, spudos ir kultūrinius reikalus.

III. Sinodo valdyba.

1. Sinodo vykdomasis organas yra sinodo valdyba, kurią sudaro 8 sinodo rinkti nariai: a) 3 dvasiškiai, b) 3 pasauliečiai ir c) sinodo atstovų daugumos nutarimu pakviečiami bei renkami į sinodo valdybą pilno nario teisėmis paskutinės Lietuvos Ev. Liut. Konsistorijos prezidentas prof. dr. Kristupas Gudaitis ir Lietuvių Ev. Liut. Sinodo bei Bažnyčios vice-senjoras doc. lic. theol. kun. Jonas Pauperas simbolinei Lietuvos Ev. LiLut. Bažnyčios tąsai atžymėti.

2. Sinodo valdyba renkama slaptu balsavimu balsų dauguma, kol kas, vieniems metams. Sinodo valdybos nariai tarpusaviu susitarimu pasiskirsto pareigomis.

3. Sinodo valdyba vykdo visus sinodo nutarimus, remia parapijų tarpusavę veiklą ir teikia galimą moralę ir medžiaginę pagelbą, palaiko ryšius su kitomis broliškcmis bažnyčiomis, sinodais ir organizacijomis, siekia sinodo vardu su kitų kraštų lietuvių ev. liuteronų sudarytomis vadovybėmis sudaryti bendrą koordinacinį ir atstovaujamąjį organą.

VI

Spauda

I. SENOJI LIETUVIŲ EVANGELIKŲ RAŠTIJA IR ŽYMESNIEJI RAŠYTOJAI

Besijungiant lietuvių gyvenamų žemių kunigaikščiams, jau XIII a. pradžioje prasidėjo suvienyta Lietuvos valstybė. Tad klausimas, kodėl lietuviai taip ilgai neturėjo savo rašto? Begyvendami senoje tikyboje ir dar neturėdami santykių su kitomis valstybėmis, senovės lietuviai nebuvo reikalingi raštų. Susidarius Lietuvos valstybei po vienu kunigaikščiu, santykiuose su vakarų valstybėmis vartota raštams tų laikų lotynų kalba, o su rytais — bažnytinė slavų — rusų kalba. Lietuvių kalba buvo tik žmonių kalbama namie.

a) PRŪSAI

XIII a. kryžiuočiai užkariavo prūsų lietuvius. Prūsai pasidavė kryžiuočių kardu platinamai katalikybei jos vokiškoje formoje ir buvo prievarta apkrikštyti. Nors Prūsų Lietuvos plotuose gyveną ir lietuviai ir prūsai buvo skaitomi krikščionimis, tačiau jų tikybiniais reikalais niekas nesirūpino. Kryžiuočiai, nors skaitėsi kryžiaus užtarėjais ir platintojais, visai nesirūpino platinti lietuviams tikrąjį krikščionišką mokslą. Jų vienuoliai tikrumoje tesirūpino tikybiškai patarnauti vien miestuose gyvenantiems vokiečiams. Šiems jie miestuose pastatydavo ir bažnyčių. Prūsų lietuviams nebuvo leidžiama apsigyventi miestuose. Pagaliau nei kryžiuočiai, nei jų misijonieriai nemokėjo nei prūsų, nei lietuvių kalbos ir su krašto žmonėmis tesusikalbėdavo per vertėjus; dėlto jokio artimesnio sąlyčio su žmonėmis jie neturėjo. Suprantama tuomet jokio prūsų lietuvių švietimo bei raštų lietuvių kalba nebuvo. Už tat kai Prūsų Lietuvą pasiekė reformacija, tai daugiau, negu 300 metų kryžiuočių val-

domų prūsų lietuvių dauguma dar tebebuvo karšti stabmeldžiai. Ir reformaciją krašte įgyvendinus, nekurį laiką jie laikėsi savo senojo tikėjimo. Tai patvirtina dar XVI a. antroje pusėje išleistas Prūsų margrafo Jurgio Fridriko įsakymas (1578 m.) pūsų lietuviams, kur tarp kitko sakoma: "...mes priegtam ištyrėm, kad daug kuršių ir lietuvininkų mūsų šio valsčiaus Ragainės ir Tilžės didį deivių arba stabų garbinimą daro arba laiko, atlankydami gojus, apieravodami bernelius vaško, arba sąnarius kokius, iš vaško padarytus ir paveikslus bandikščio kokio darančio ir kitus žolinėjimus arba žynavimus bei burtavimus laikančius. O skyriu girdėjom, šventą dieną nedėles nešvenčiančius, bet dieną nedėlios dirbančius, o tatai vis prieš prisakymą Dievo darantis. — Todėl mes norim kiekvienam užsakyti, idant daugiaus kiekvienas nuog meldimo balvonų arba stabų atstotų, žolinėjimus arba žynavimus atmestų, šventą nedėlę pilnai ir nuobažniai švęstų ir pildyme slūžmos Dievo save paklusnais darytų".

(Palygink: 1/ V. Biržiškos Martynas Mažvydas Lietuvių Žodis, Nr. 16 / 1948 m.; 2/ J. Gabrio Liet. Lit Apž. 1924 m., 61-63 pusl.).

b) LIETUVA

Lenkų dvasininkai dar prieš Lietuvos krikštą neš katalikybę į Lietuvą, bet ji neprigijo. Pagaliau Lenki jos ir Lietuvos valdovai lietuviams prievarta atneš Romos krikščionybę lenkiškoje formoje. Tapęs Lenki jos karaliumi (1385 m.) ir apsikrikštyjęs kartu su sav broliais bei priėmęs katalikybę (1386 m.), Jogaila sų lenkų dvasininkais 1387 m. atvyko į Lietuvą ir krikšt jo augštaičius. Prieš kryžiuočių ir per lenkus prievarta primetamą Romos krikščionybę ypač žemaičiai labai

priešinos. Tai patvirtina šie duomenys. Kai kryžiuočiai valdė žemaičius, jie prievarta mėgino šiuos krikštyti, tačiau žemaičiai sukilo ir išskerdė krikštytojus (1409 m.). Apie 26 metus po augštaičių krikšto Vytautas, kuris apsikrikštyjo 1385 m., kartu su Jogaila 1413 m. atvykę krikštyjo žemaičius, o 3 metus vėliau (1416 m.) Vytautas pakartojo žemaičių krikštą. Tie lietuvių ir žemaičių krikštai buvo atliekami dideliais būriais, net krikštyjamųjų būriams buvo duodamas bendras vardas. Kad priviliotų lietuvius prie krikšto, buvo dalinamos mažos vertės dovanėlės, kaip spalvotos skepetaitės ar kepurės ir panašios. Apkrikštytiems bajorams buvo dalinamos žemės ir suteikiamos pirmenybės. Ir prieš Vytauto bei Jogailos atneštą krikščionybę sukilo žemaičiai (1418 m.) ir atstatė stabmeldystę. Už tai Vytautas žiauriai nubaudė žemaičius ir privertė juos nusilenkti krikščionybei.

Katalikybę Lietuvoje toliau ugdė lenkų dvasininkai. Tekalbėdami tik lenkiškai, su lietuviškai kalbančia liaudimi dar ligi XVI a. pabaigos jie tiek tesusidurdavo, kiek tai lietė jų medžiaginius reikalus, pvz. renkant bažnyčios pajamas iš žmonių. Lenkų dvasininkai bažnytines apeigas atlikdavo lotynų kalba. Jei kada atsirasdavo reikalas bažnyčiose pavartoti kitą, ne lotynų bažnytinę kalbą, tai jie prabildavo į Lietuvos žmones lenkų kalba, kurios nesuprasdavo nei liaudis, nei bajorų dauguma. Jie ir visai nesirūpino pramokti lietuvių kalbos ir sąžiningai atlikti savo misijos pareigų; priešingai jie draudė lietuvių kalbą, kaip "stabmeldišką", ir, tikyba prisidengę, bruko lietuviams lenkų kalbą. Taigi kraštui svetimi lenkų dvasininkai visai nežiūrėjo nei tikybinių, nei kitų lietuvių tautos kultūrinių reikalų. Tikybinių raštų anie dvasininkai neparūpino Lietuvos žmonėms. Už tat liaudis turėjo

pasitenkinti vien tik 1385 m. Jogailos išverstais į lietuvių kalbą lenkiškais poteriais.

Anie lenkų dvasininkai kaikurių rašytojų apibūdinami dar taip. Tuomet užplūdo Lietuvą politinių interesų persmelkti Lenkijos dvasininkai, kurių supasaulėjusi dvasia buvo nustelbusi apaštališką Bažnyčios misiją. Tuomet Romos popiežiaus nuncijus Jonas Komendonis, kuris buvo atsiųstas slopinti reformatorių skleidžiamo Evangelijos tikėjimo, prikaišiojo lenkams, kad Lietuvon siunčiami tiktai tokie kunigai, kuriems namie (Lenkijoje) nebėra vietos dėl menko jų išsilavinimo ir išgverusios asmenybės. Atkilus į Lietuvą, jiems rūpėjo ne tiek religijos reikalai, kiek magėjo iškilios ir pelningos parapijų bei kapitulų vietos. Trumpai betariant, tatai buvo blogesnis elementas iš blogųjų Lenkijos dvasininkų. Be to, tie lenkų dvasininkai atėjūnai, būdami bajorų kilmės, nepaisė Lietuvos liaudies ir jos kalbos. Nors kapitulos kanauninkus parinkdavo didysis Lietuvos kunigaikštis, bet jie dažniausiai būdavo nedvasininkai ir nelietuviai.

Dėlto su darbo žmonėmis (liaudimi) svetimi apdvirkę kunigai elgėsi ilgą laiką kaip pasakų pamotės su savo povaikiais; jie nebuvo supratę nei savo siuntybos, nei žmonių reikalų, nei jų kalbos... Dėl to nenuostabu, kad net po dviejų šimtų metų nuo oficialaus Lietuvos pakrikštyjimo liaudis, atlikdama formaliai jai uždedamas išorines tikybines pareigas, tikrumoje pasilikdavo ištikima savo seniesiems dievams. Lietuvos žmonės, aišku, nebuvo patys susirūpinę valdžios suteikta jiems katalikybe. Jie dabar mielai ima naująjį tikėjimą (reformatorių skelbiamą Evangelijos tikėjimą), arba vėl grįžta į protėvių tikėjimą ir sukyla su ginklais rankose prieš ponus ir kunigus. — Taigi su-

prantama, jog ir Lietuvos liaudis net iki XVI a. pabaigos tik vien vardu tebuvo krikščionys. Apie tuometinę liūdną tikybinę bei kultūrinę Lietuvos liaudies padėtį žemaičių vyskupas kunigaikštis Merkelis Giedraitis taip nusiskundžia:

"Didžiausioje mano vyskupystės dalyje nerastum nei vieno, kuris mokėtų "Tėve mūsų" arba "kryžiaus ženklą" , ant galo nei vieno, kuris turėtų šiokią tokią pažintį paslapčių tikėjimo, tiktai tuomi jie vienu pasitenkina: neėsame liuteronais, mėsos nevalgome pėtnyčioje. Paprastai aukoti Perkūnui, garbinti gyvates, ąžuolus gerbti lyg šventus, vėlėms mirusiųjų duoti peną ir daug tolygių nesąmonių dygstančių iš nežinios daugiaus nekaip iš pikto noro, jie sav nelaiko nuodėme. O tai yra žmonės labai prasti ir iš savo prigimimo labai rūpestingai apie dieviškus dalykus". (J. Gabrys iš St. Rostowski Lithuanicarum Societatis historiarum libri).

Tuo tarpu anos lenkiškos žemesnioji dvasininkija, skatinama kovoti su senuoju žmonių tikėjimu, bet tikybos reikaluose nedaug tenusimanydama ir prisiklausiusi iš vakarų atėjusių niektikėjimų, viską, kas buvo susieta su žmonių senuoju tikėjimu, apipynė tokia daugybe įvairių prietarų, kad dar per ilgus šimtmečius Lietuva negalėjo jų nusikratyti, nes pvz. vyskupui Valančiui dar XIX amžiuje teko smarkiai kovoti su tais prietarais, kuriuos XV-XVI a. atnešė Lietuvon nedamokyti vienuoliai ir kunigai. Kova su velniu, velnio įtaka, ar kova su velnio apsėstais žmonėmis lietuviams iki krikščionybės įvedimo visai nebuvo žinoma. Tai atnešė į Lietuvos liaudį kaip tik tie, kurie turėjo ją kultūriškai kelti, atėjūnai žemesni kunigai ir tų laikų dauguma be jokio išlavinimo vienuoliai.

(Palygink: 1/ V. Biržiška, Martynas Mažvydas,

Lietuvių Žodis, Nr. 16-20 / 1947, ir Martin Mažvydas und seine Mitarbeiter, Heidelberg, 1948, 2/ V. Biržiška, Abromas Kulvietis, Pėdsakai Nr. 1 /1946, ir Abraham Kulvietis, Contributions of Baltic University, No. 47, Pinneberg, 1947. 3/ M. Biržiška, Mūsų Raštų Istorija, II leidimas, I dalis, Kaunas, 1925, 20 pusl. 4/ K. Gečys, Katal. Lietuva, Chicago, 1946, 56-58 pusl.).

c) REFORMACIJOS REIKŠMĖ LIETUVIŲ RAŠTIJOS PLĖTOTEI

Ir Didž. ir Maž. Lietuvoje tokiai tikybinei ir kultūrinei padėčiai ėsant, Lietuvos liaudį slėgė vergovės nuotaika ir nevilties tamsuma. Jau XV a. pabaigoje Europos vakaruose pradėjo reikštis mokslo, kultūrinės pažangos bei dvasinės laisvės sąjūdis. Iki tol vakarų Europoje vyravo Romos katalikų tikėjimas. Bet to laiko katalikų dvasininkai buvo labai nutolę nuo savo pareigų skelbti Kristaus meilės evangeliją. Žmogui sielos išganymo bejieškant Dievo malonės pažinime, vis dažniau atsirado reikalaujančių balsų, kad bažnyčia ir jos skelbiamas tikėjimas turi būti reformuojami atnaujinami.

Iš vakarų atėjęs humanizmas, o vėliau ir reformacijos sukeltos idėjos, tarp kitų, buvo tie pagrindiniai veiksniai, kurie paruošė palankią dirvą ir lietuvių tautinei raštijai atsirasti. Vakarų Europoje skelbiamas Evangelija paremtas tikėjimo mokslas pasiekė Mažąją, o per ją ir Didžiąją Lietuvą. Reformacijos sąjūdis Lietuvoje jau pačioje pradžioje pasirodė tuo svarbus, kad reformatoriai į žmones prabilo Evangelijos tikėjimą skelbė žmonių vartojama lietuvių kalba. Būdami pirmieji lietuvių raštijos pradininkai, jie ne tik sukūrė lietuvių raštiją Maž. Lietuvoje, bet ir davė akstiną per

lietuvišką literatūrą atlietuvinti sulenkėjusią katalikų bažnyčią Didž. Lietuvoje. Tautiškai lietuviška veikla tuomet pasižymėjęs Žemaičių vyskupas Merkelis Giedraitis (vysk. 1577-1609) buvo ėjęs mokslus tuose pat universitetuose, iš kurių išėjo ir lietuviškai evangeliškos literatūros kūrėjai, būtent: Karaliaučiaus, Wittenbergo, Tuebingeno ir Leipzigo, ir buvo gerai susipažinęs su reformatorių darbais, o stiprus reformacijos šalininkas Zablockas buvo jo tiesioginiu auklėtoju ir globėju. Tapęs vyskupu, Giedraitis buvo katalikų lietuviškos raštijos svarbiausias ragintojas, knygų ruošimo iniciatorius bei globėjas, ir iš savo dvasininkų reikalavo, kad jie su liaudimi kalbėtų lietuviškai. Jo įtakos veikiamos kanauninkas kun. Mikalojus Daukša paruošė pirmą katalikų lietuvišką knygą, Jokūbo Ledesmos katekizmo vertimą, išleistą Vilniuje 1595 metais (Spėjama, kad ankstesnis to ar kito katekizmo vertimas buvęs išspaustas 1585 m.). Būdinga vėliau buvo tai, kai susilpnėjo reformacijos sąjūdis Lietuvoje, katalikų dvasiškija čia vėl pateko į lenkų įtaką ir užmiršo savo tautos reikalų.

Paskutinysis 1525 m. subyrėjusio kryžiuočių ordino magistras, Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus Zigmanto (Žygimanto, Žigimanto) II sesers (per Jogailą Gedimino giminė) sūnus ir Hohencolernų giminės Brandenburgo hercogas - kunigaikštis Albrechtas (1490-1568 m.) pasiskelbė pirmuoju pasauliniu Prūsų valdovu ir pripažino Prūsų priklausymą nuo Lietuvos ir Lenkijos. Atsisakęs katalikybės, Albrechtas su visa savo vyriausybe ir ordino kryžiuočiais priėmė Liuterio (nuo 1517 m.) skelbiamą evangelijos tikėjimo mokslą (1525 m.), panaikino patį ordiną ir įveda reformaciją visoje Prūsų Lietuvoje; katalikybė tuomet beveik visame krašte išnyko. Būdamas krašto valdovu,

kunigaikštis Albrechtas rūpinosi prūsų lietuvių gerbūviu, liepė su valstiečiais žmoniškai elgtis, norėjo net baudžiavą panaikinti, tik dvarininkai tam priešinosi. Jam viešpataujant, miestai paleido valstėčius tose žemėse, kurios jų buvo. Valstiečiams buvo leidžiama gyventi miestuose. Nuo to laiko prūsai ir lietuviai, patekę į miestus, gavo progos palengvinti savo gyvenimą, mokytis amatų ir laisvai verstis.

Plėsdamas reformaciją savo žemėse, Albrechtas rūpinos, kad evangelijos tikėjimo mokslą visi žmonės nuodugniai suprastų. Jo rūpesčiu ir lėšomis buvo ruošiami kunigai ir mokytojai, kurie aiškintų tikėjimo tiesas žmonių suprantama kalba. Naujai įsteigtose bažnyčiose pamaldos buvo atliekamos ir pamokslai sakomi lietuvių ir prūsų kalba visoje Prūsų Lietuvoje. Tuo būdu krašto gyventojų, tikrųjų šalies šeimininkų, iki tol kryžiuočių pavergtų, kalba suskambėjo laisvai visoje šalyje. Iš Vokietijos atvykę vokiečiai tuomet jau turėjo mokytis lietuvių kalbos, kad galėtų laisvai susikalbėti su gyventojais.

Norėdamas, kad jo valstybėje žmonės būtų labiau apšviesti, kunigaikštis Albrechtas įsteigė augštesnę mokyklą (1541 /2?/), kurią vėliau pavertė Karaliaučiaus universitetu (1544). Karaliaučiaus universiteto steigimui Lietuvos didysis kunigaikštis ir Lenkijos karalius davė savo pritarimą, o Jogailos vardo Krokuvos universitetas suteikė jam savo privilegijų. To pirmojo Prūsų Lietuvos universiteto kūrėjų ir pirmųjų jo profesorių tarpe buvo ir du iš Didž. Lietuvos lietuviai: Stanislovas Rapolionis (Rapagelanus) ir Abraomas Kulvietis. Albrechtas kvietė jaunuolių iš Didž. Lietuvos eiti mokslus jo universitete, kuriuos jis šelpė bei globojo. Jis siekė susiartinti su lietuviais ir, gal galvo-

jo, sudaryti su Lietuva bendrą valstybę; dėl to jo pastangos buvo plėsti reformaciją ne tik Prūsų, bet ir visoje Lietuvoje.

Albrechto rūpesčiu ir lėšomis 1545 m. buvo išspausdinta pirma knyga prūsų kalba, kuri tiesa žmonėms buvo sunkiai suprantama, nes ruošėjai nepajėgė raštiškai gerai išreikšti prūsų kalbą, o 1547 m. — pirma knyga lietuvių kalba, kurią paruošė Martynas Mažvydas. Pats Karaliaučiaus universitetas suvaidino labai svarbią rolę lietuvių raštijos kūrimo pradžioje, kaip kad vėliau Vilniaus universitetas (1803-1832 m.) turėjo didelę reikšmę lietuvių literatūros plėtotei. Taigi yra pamatuotas teigimas, kad lietuvių raštiją pagimdė reformacija, o lietuvių raštų lopšys yra Maž. (Prūsų) Lietuva. Pirmieji spausdiniai lietuvių kalba pasirodė senųjų prūsų šalies sostinėje Tvankstėje (Karaliaučiuje);; bet pirmieji lietuvių rašytojai buvo kilę iš Didž. Lietuvos (Palygink: 1/ M. Biržiška, Mūsų Literatūros Istorija, 1925 m., 14-20 pusl., 2/ J. Gabrys, Liet. Literatūros Apž., 1924 m., 62 pusl., 3/ V. Biržiška, Martynas Mažvydas, Lietuvių Žodis, Nr. 20, gegužės mėn. 1947 m., spaustas Detmolde ir 4/ V. Biržiška, Abromas Kulvietis, Pėdsakai Nr. 1 / 1946 m.).

Suglaudus gauname šiuos pirmųjų ir vėlesniųjų lietuvių evangelikų negincyjamus nuopelnus lietuvių raštijai: 1/ jie pirmieji pradėjo žmonėms rašyti ir ruošti knygas lietuvių kalba, tuo ją padarydami rašto kalba, 2/ išvertė Šv. Raštą į lietuvių kalbą, tuo pakeldami lietuvių tautą į kultūringųjų tautų eilę, 3/ kūrė lietuvių poeziją giesmių pavidale ir sukūrė tautos epą, ir 4/ pradėjo kurti lietuvių periodinę spaudą.

Prof. Vacl. Biržiškos bibliografiniais ir biografiniais duomenimis einant, XVI ir XVII šimtmetyje lietuviškai rašiusių bei lietuvišką

raštą kūrusių asmenų būta 102, iš kurių 88 buvo evangelikai liuteronai bei reformatai, likusieji 14 buvo katalikai. XVIII šimtmetyje lietuviškai rašiusių buvo 152 asmenys, iš kurių 78 buvo evangelikai. XIX šimtmetyje iš 118 lietuviškai rašiusių asmenų lietuvių evangelikų buvo 23. Nurodoma, kad dar nevisų lietuviškai rašiusių asmenų *biografijos esančios išaiškintos.*

2. LIETUVIŲ EVANGELIKŲ GIESMYNAI IR JŲ SUDARYTOJAI

a) Dr. STANISLOVAS SVETKUS RAPOLIONIS

Jaunystė. Rapolionis yra gimęs 1485(6?) m. ir, anot Vacl. Biržiškos, yra kilęs iš Rapolionių kaimo apie Elšiškį, Lietuvoje. Jis buvo Abraomo Kulviečio giminaitis. Jo tėvas Jurgis Sviackas Rapailavičius buvo bajoras. Einant to laiko papročiu, jis savo pavardę buvo sulotyninęs į Rapagelanus, o po savo raštais jis pasirašydavo Stanislaus Lituanus.

Mokslo metai. Rapolionis mokėsi Vilniaus Pranciškonų vienuolyne ir buvo ten vienuoliu. Kaikurie šaltiniai (pvz. Adamovicz) nurodo, kad jis, būdamas Pranciškonų vienuoliu, Vilniuje Prano Lismaninio (apie 1521 m.) įtakoje sakė pamokslus reformuoto tikėjimo dvasioje. Vėliau, matyti, jis dirbo privačio mokytojo darbą, ruošdamas jaunuolius universiteto mokslui eiti užsieniuose, nes yra nurodymų, kad jis pvz. ruošęs Kulvietį, Zablockį ir k., su jais vyko į Krokuvos universitetą ir 1528 m. rugpiūčio mėn. 3 d. įsirašė ten studentu. Krokuvos universitete jis ėjo mokslus iki 1532 m. ir įsigijo magistro laipsnį (Einant kitais šaltiniais — teologijos bakalauro laipsnį). Jis buvo įsigijęs gilaus vispusiško išsimokslinimo. Tatai rodo ir jo keleta kalbų mokėjimas, nes be lietuvių kalbos, jis dar laisvai kalbėjo lotynų, hebrajų ir lenkų kalbomis. Nuolat besigilindamas į tikybos klausimus, jis vis daugiau

suartėjo su atnaujintu tikėjimu. Gavęs iš kunigaikščio Albrechto piniginę paramą (stipendiją), jis vyko į Wittenbergo universitetą, kur nuo 1542 m. kovo mėn. 22 d. iki 1544 m. gegužės mėn. 29 d. ėjo reformuotos teologijos mokslus. Jo svarbiausi mokytojai buvo Melanchtonas ir Liuteris; ypatingai jis buvo susidraugavęs su Melanchtonu ir prof. Bugenhagenu. Jis nuodugniai čia susipažino su naujaja teologija ir įsigijo teologijos mokslo daktaro laipsnį.

Karaliaučiaus universiteto profesorius. Jau Wittenberge Rapolionis buvo žinomas kaip žymus reformuoto tikėjimo teologas. Dėl to dar 1544 m. kunigaikštis Albrechtas jį parkvietė iš Wittenbergo į Karaliaučių ir tų pačių metų rugpiūčio mėn. 17 d. iškilmingame universiteto atidaryme pavedė Rapolioniui teologijos katedrą. Karaliaučiaus universitete jis buvo vienas iš svarbiausių ir žymiausių profesorių ir nuo paskyrimo laiko iki 1545 m. pavasario dėstė teologijos dalykus. Būdamas gilus ir tvirto būdo teologas, savo paskaitose jis griežtai laikėsi Šv. Rašto. Jo teologinės paskaitos, pvz. psalmų aiškinimai, kurias jis skaitė lotynų kalba, buvo tai garsios, įdomios ir patrauklios, kad jų klausyti susirinkdavo ne tik Karaliaučiaus diduomenė, bet ir pats kunigaikštis Albrechtas jų klausydavo. Apskritai jis buvo pamaldus, malonaus būdo, be puikybės ir mėgdavo visuomet kiekvienam padėti, o su kitaip manančiais jis būdavo draugiškas bei tolerantus, dėl to jis buvo ir universitete ir Karaliaučiaus mieste visų didžiai gerbiamas bei mylimas. Jis mylėjo savo tautą, rūpinos jos dvasiniais reikalais ir buvo laikomas tikru lietuvių užtarėju. Pvz. tatai patvirtina ir šis duomuo, kad vyskupas Speratus atsiuntė pas jį Martyną Mažvydą, prašydamas pasirūpinti per kunigaikštį, kad Mažvydas būtų išmokytas

evangelikų kunigu.

R a p o l i o n i o ū m i m i r t i s. Pradėjus jam pilnai vispusiškai pasireikšti kaip žmogaus, profesoriaus teologo ir rašytojo veikla, staigi mirtis išplėšė jį iš gyvųjų tarpo. Jis atsiskyrė su šiuo pasauliu Karaliaučiuje 1545 m. gegužės mėn. 13 d., sulaukęs 60 ar 61 m. amžiaus, ir palikdamas jauną liūdinčią žmoną. Kaikurie šaltiniai nurodo, kad jis sirgęs nugarkaulio džiova ir tai buvusi jo mirties priežastis. Bet kiti šaltiniai teigia, kad jis miręs apopleksija, tai yra staigiu kraujo išsiliejimu smegenyse. Jo staigi mirtis kalbėtų už šią pastarąją mirties priežastį. Jo ūmi mirtis buvo skaudus smūgis Karaliaučiaus universitetui ir visai Lietuvos reformacijai. Užtat jo gailėjos lietuviai, Karaliaučiaus universitetas bei miestas, pats kunigaikštis Albrechtas ir jo draugai net tolimoje Krokuvoje. Taip vienas jo Krokuvos bičiulių Bernardas Vojevodka rašė kunigaikščiui Albrechtui: "Kada man Sekliucijonas (Rapolionio draugas) pranešė apie Rapolionio, mano geriausio draugo, mirtį, aš buvau taip sugraudintas, kad likau be žado. Taip greitai pranyko mūsų viltis". Kokios didelės įtakos turėjo Rapolionis kunigaikščiui ir kaip didžiai Albrechtas jį gerbė bei vertino, parodo Hartknocho - Lepnerio aprašymas, kad, Rapolioniui mirus, kunigaikštis labai gailėjos jo ir įsakė jo kūną palaidoti kunigaikščio kape (M. Hartknoch in zweyten Theil 5-ten Abteilung seines Alt - und Neuen Preussen am 473-sten Blatte schreibet: "... Nicht langs hernach, als die Academie fundiret worden, starb der erste Professor Theologiae, Nahmens Stanislaus Rapagelanus, ein Litauer von Geburt, ein überaus gelehrter beredter Mann ... in seinem Fürstlichen Begräbness, da er selbs dermahleins hat wollen begraben werden, beysetzen lassen). Ant akmeninio jo antkapio buvo padė-

tas užrašas lotynų kalba, kurio lietuviškas vertimas yra toks:

"Čia guli didis vyras, Lietuvių tautos garbė,
Kurs Stanislovo vardu buvo vadintas.
Jis mokė slėpiningo dangiško žodžio šventumo,
Ir kaip reikia kopti į Augščiausiojo Tėvo Karaliją".

Literatūrinė veikla. Kadangi Rapolionis buvo seniausias tarp pirmųjų lietuvių rašytojų ir anksčiau negu Kulvietis jau sakė lietuviškus pamokslus Vilniuje (apie 1521 m.), tai ir bus teisingas teigimas, kad Stanislovas Rapolionis buvo pirmasis lietuvis, kuris pradėjo rašyti lietuviškai. Tad jį reikia skaityti pirmuoju pradininku, mėginusį nugalėti, rašant lietuviškai, tuos visus sunkumus, su kuriais grumėsi, kaip vėliau matysime, Kulvietis, Mažvydas ir kiti pirmieji lietuvių rašytojai, nes tuomet dar nebuvo jokio rašytos lietuvių kalbos pavyzdžio. Jis buvo sukūręs daug lietuviškų giesmių, versdamas iš lotynų ar lenkų kalbos (kai kurie šaltiniai mini, kad jis vertęs ir iš vokiečių kalbos, bet kitur vėl nurodoma, kad Rapolionis nekalbėjęs vokiškai). Ostermejeris teigia, kad Rapolionių lietuviškų giesmių vertimai ritmo ir rimo požiūriu, bei kiti vertimai nebuvo blogesni, negu to laiko vokiečių vertimai. — Kunigaikštis Albrechtas jam ir Kulviečiui buvo pavedęs sudaryti lietuvišką katekizmą ir versti Šv. Raštą į lietuvių kalbą. Jis yra sudaręs katekizmo plano svarbiausius metmenis, kurių laikėsi Mažvydas, ruošdamas katekizmą išspausti. Jo viena antra giesmė yra išspausta Mažvydo katekizme ir giesmyne. Reikia manyti, kad tarp Mažvydo giesmyno giesmių be autoriaus yra ir daugiau Rapolionio giesmių. Jo viena giesmė dar yra mūsų laikų vartotose giesmių knygose (giesmė Nr. 330). Jo kūrybai ir kalbai pažinti pridedama jo pirma lietuviška giesmė.

Giesmė ape kenteghima Jhesaus Christaus amszinoijo Diewo Sunaus ischguldita nuog Dactara Stanislausa Rapagelana. Patris sapientia, veritas Diuima.

1. Diewa Tiewa ischmintis:
Teisibe deiwistes:
Christus szmogu gimesis:
Pagandits est czesu naktis:
Nuog Apaschtalu prastots:
Szidams* parduots ir ischduots*:
Surischts, nuowests, apskustas:
Weidan muschtas, papeiktas.
2. Ponas ghadina pirma:
Nuowest Pilatop buwa:
Swietkai liudiy ne tiesa:
Prisch Jesusa Christusa:
Pilats rades nekalta:
Siunte atgl prieg Heroda:
Sprandan muschta, surischta:
Schwenta weida spiaudita.
3. Ape ghadine trecze:
Nuokriszewoti schauke:
Botagais ghi ischplake:
Apwilke kamcha apijuke:
Jesaus schwentaije galwa:
Erskeczeis* apwainikawa:
Nesches est krischu sunku:
Ant wietas karczu muku:
4. Czesu ghadinas schestas:
Kriszausp esti priemuschtas:
Diel muku trokschtas Ponas:
Tulszimi est girditas:
Tarp latru ischpelutas:
Su sbradneis paskaititas:
Apijuokts atmests nuog latra:
Po kaires pakabinta.
5. Ghadina dewintoije:
Ponas Jesus nuomire:
Heli heli ghis schauke:
Dusche Tiewa rankosn dawe:
Schona ijo ragotine:
Szalnerus gails pradure:
Potam drebeya szeme:
Ir uschtema Saule.
6. Nuog kriszaus ghi nuokele:
Wakara ghadine:
Vssislepe deiwiste:
Po ijo schwenta szmogiste:

Toke smerti priaeme:
Taip mus greschnus ischgane:
Pona dangaus pagulde:
Nauyeme akmens grabe.
7. Wis tuo czesu atkentus:
Per Jesaus didzius wargus:
Kuna schwenta ischdeijus:
Ir mostimi patepus:
Schwents raschtas issipilde:
Diewa rustums nuosimalde:
Dangus mums atsiwere:
Jog vsz mus Christus nuomire.
8. Del to garbe mes duome:
Tau Christe musu Pone:
Tawa kraus mus ischgane:
Duschoms atwesi dawe:
Smerti czarta sutrinei:
Per smerti kure priemei:
Peklas duris ischardei:
Maczie tawa parodei.
9. O Diewe amschinasis:
Tiewe danguijesis:
Jesu Christe saldusis:
Buok tau garbe ir czestis:
Taip ir su schwenta Dwasse:
Amszina buok laupse:
Wesk mus dangaus tewischken:
Duschu musu linxsmiben. Amen.
(Iš Mažvydo giesmyno 1570 m.)

---

*sz — ž, sch — š, cz — č.

b) **Dr. ABRAOMAS KULVIETIS**

J a u n y s t ė. Abraomas Kulvietis gimė 1510 (12?) metais Kulvos dvarelyje, senajame Kauno paviete, Trakų buvusioje vaivadijoje, dabar Vendžiogalos valsčiuje Kauno apskrities, 6 km. atstu nuo Jonavos miestelio. Jo tėvai Petras ir motina Elzbieta, gimusi Jodalaitė, Kulviečiai buvo bajorai ir gyveno savo dvarelyje Kulvoje. Jo tėvas mirė 1542 m., o motina Elzbieta — apie 1550 m.

M o k s l o m e t a i. Tuomet žemesnių mokyklų beveik nebuvo, ir buvusios blogai veikė. Manoma, kad Abraomas pradinį išmokslinimą gavo kokio nors globėjo dvare, kur tuomet dvarininkų vaikai būdavo mokinami privačio mokytojo. Būdamas apie 18 metų ar dar jaunesnis, jis įsirašė į Krokuvos universitetą studentu 1528 m. liepos mėn. 6 d. Kadangi Rapolionis ir Zablockis su keturiais kitais jaunuoliais, atvykę iš Vilniaus vyskupijos, taip pat įsiregistravo į tą patį universitetą tų pačių metų rugpiūčio mėn. 3 d., tai manoma, kad Kulvietis su šiais kartu yra ruošęsis, prieš vykdamas į Krokuvą ir kad juos ruošė Rapolionis, kad šis vyko kartu ir įsiregistravo į universitetą kartu su jais, nes anais laikais buvo taip daroma, kad mokytojas kartu su mokiniais įsirašydavo į studentų sąrašą; arba net tarnai, lydėję bajoraičius į užsienio universitetus, įsirašydavo į metrikulus kartu su savo ponaičiais. Jau Krokuvos universitete Abraomas Kulvietis rado progos arčiau susipažinti su reformacijos sąjūdžiu, nes to meto to universiteto kaikurie dėstytojai, pvz. Jonas iš Ilžos, kuris kartu buvo ir Šv. Stepono bažnyčios pamokslininkas, skelbė ir veikė reformuoto tikėjimo dvasioje. Tačiau tuomet dar Kulvietį traukė ne tiek tikybinis sąjūdis su savo ginčais, kiek — humanistinės idėjos ir senovės kalbų pažinimas. Po 2 metų buvimo Krokuvoje, 1530 m. jis išvyko į vakarų Europą. Ten jis klausė Erazmo Roterdamiečio garsiųjų paskaitų, manoma, Freiburge (Šveicarijoje). Savo filologinėmis studijomis jis įsigijo nuodugnų senųjų kalbų žinojimą, nes graikų ir hebrajų kalbomis jis galėjęs kalbėti ne blogiau, kaip savo motinos kalba. (Jo ankstyvas biografas Wigandus apie tai sako: "...non minus, quam maternam colleret".). Tuo metu jis įsigijo ir magistro laipsnį.

1535 m. grįždamas į Lietuvą per Prūsus, jis susipažino ir su kunigaikščiu Albrechtu. Lietuvoje jis tada prabuvo apie metus laiko, suėjo į glaudesnį santykį su savo protektoriumi Albertu Goštautu ir, matyti, buvo šventintas katalikų kunigu, nes buvo gavęs leidimą sakyti pamokslus Vilniaus Šv. Onos bažnyčioje. Pasiryžęs savo teologinius mokslus pagilinti ir gavęs iš savo globėjo vaivados Goštauto rekomendacinį laišką kunigaikščiui Albrechtui, 1536 m. jis atvyko į Prūsus. Tas Goštauto rekomendacinis laiškas daug padėjo Abraomui Kulviečiui ir nulėmė tolimesnę jo reikalų eigą. Mat, būdamas artimas jauno Zigmanto Augusto giminaitis, Albrechtas kaip tik tuo laiku siekė likti regentu prie dar mažamečio Didžiosios Lietuvos kunigaikščio, o Goštautas buvo viena iš rimčiausių tuo reikalu Albrechto rėmėjas Lietuvoje. Ir pats Kulvietis pasirodė Albrechtui naudingas, nes ypač tuo laiku kaip tik jis ieškojo asmenų, kurie galėtų imtis reformuotą tikėjimą plėsti Lietuvoje. Taigi, kunigaikščio Albrechto remiamas, dar tais pačiais metais Abraomas Kulvietis išvyksta į Leipcigą ir įsirašo studentu 1536 m. vasaros semestrui vardu Abraomus Culvensis Lituanus. Bestudentaudamas, čia jis buvo įstojęs į korporaciją "Natio Polonica", į kurią būdavo priimami tik daktarai ir magistrai. Tatai parodo, jog Kulvietis vieną tų dviejų laipsnių jau turėjo. Ta korporacija nebuvo lenkiška, kaip jos vardas rodytų, bet į ją stodavo asmenys iš šiaurės ir rytų Europos. Leipcigo universitete Kulvietis susipažino ir su Jonu Seklucijonu.

1537 m. gegužės mėn. 14 d. jis jau įsimatrikuliavo į Wittenbergo universitetą, kur buvo įrašytas kaip Abraham Littuanus Magister. Čia jis studijavo teologiją pas Martyną Liuterį ir filosofinių dalykų — pas Pilypą Melanchtoną. Dar tais pačiais 1537 m. jis išvyksta

į Italiją studijų reikalu, o po trumpo laiko iš Romos vyksta į Sieną, kur įsigijo teisių daktaro laipsnį.

Kultūriškai pedagoginė veikla ir reformaciniai pamokslai Vilniuje. 1538 m. vėl grįžta į Lietuvą, kur jis vėl buvo globojamas Lietuvos kanclerio ir Vilniaus vaivados Alberto Goštauto (mirė 1539 m.). Čia jis rado savo veikimui labai palankias sąlygas, nes tuo laiku Vilniuje gyveno ir jaunasis Didysis Kunigaikštis Zigmantas Augustas ir jo motina Karalienė Bona, kuri, pradėdama savo ekonominę politiką Lietuvoje, stengėsi vaidinti Lietuvos kultūrintojos rolę. Dėl to ji palaikė ir rėmė kiekvieną iš vakarų, ypatingai iš jos tėvynės Italijos atvykusį asmenį.

Bet ir pats Kulvietis tuomet jau buvo plačiai žinomas ir laukiamas Vilniuje, nes tiek išmokslintų žmonių, kaip kad buvo Kulvietis, tuo metu Lietuvoje buvo retenybė. Dar visą pusmetį prieš jo grįžimą į Lietuvą, vadovaujant vaivados Goštauto raštininkui Jonui Vilimovskiui ir magistrui Jurgiui iš Eišiškės, kaikurių buvo sumanyta bajorų vaikams įkurti augštąją mokyklą Vilniuje; ir jos vedėju kaip tik buvo numatytas Abraomas Kulvietis. Vilniaus kapitula iniciatoriams tačiau neleido tos mokyklos atidaryti, nurodydama, kad prie Šv. Jono bažnyčios veikianti katedros mokykla pati beveik neturinti mokinių, o svarbiausia, kad prašytojai yra asmenys, išėję mokslus Vokietijoje, kuriems pavojinga pavesti katalikų vaikų auklėjimą. Tačiau į Vilnių atvykęs Kulvietis tuojau prisistatė karalienei Bonai, kuriai jis savo humanistiniu išauklėjimu padarė labai gerą įspūdį ir įsigijo jos palankumą (Bona apie tai vėliau rašė: "qui eruditus iuvenis fuit".). Pati karalienė Bona išrūpino Kulviečiui leidimą tą mokyklą įkurti. Tuo būdu apsieita be kapitulos prita-

rimo. Ta mokykla pradėjo veikti tarp 1539 m. pabaigos ar 1540 m. pradžios, iš karto buvo gerai pastatyta ir savo moksliniu lygiu žymiai pralenkė aną katedros mokyklą; dėl to tikrai ji buvo pirmoji augštoji Lietuvos mokykla, kurios tikslas buvo paruošti bajorų vaikus, norinčius vykti į užsienio universitetus mokslui eiti. Jau pačioje pradžioje Kulviečio vadovaujama, ir Jurgiui Zablockiui bei kitiems padedant, mokykla turėjo 60 mokinių iš didikų, įvairių bajorų ir miestiečių sluogsnių. Joje buvo mokinama svarbiausiai klasikinės kalbos; teologiniai dalykai joje nebuvo dėstomi. Kadangi Kulvietis tebebuvo Romos katalikų kunigu, tai, kunigaikščiui Albrechtui ir karalienei Bonai rekomenduojant, tuo pat metu jis buvo vėl paskirtas pamokslininku prie Šv. Onos bažnyčios. Bet būdamas paliestas Liuterio skelbiamo tikėjimo dvasios, jis savo pamoksluose pradėjo skelbti reformuoto tikėjimo mintis ir smerkti katalikų dvasininkiją už jos nukrypimą nuo tikro krikščioniškumo. Nors Bona globojo jį, tačiau vis tik stengėsi tramdyti jo reformatorišką uolumą, patardama jam perdaug nepulti dvasininkų ir vienuolių. (Apie tai karalienė Bona yra parašiusi: "dixit et loquebatur, quae non erant discenda" — kalbėjo ir mokino to, ko neprivalėjo kalbėti"). Savo pamokslais Kulvietis sukėlė prieš save dvasiškiją, ir vyskupas Povilas Alšeniškis bei Vilniaus kurija pasidarė jo didžiausi priešai bei persekiotojai.

Nors karalienė Bona ir buvo griežta katalikė, tačiau, siekdama savo specifinių ir ekonominių tikslų, ji toleravo ir reformacijos plėtrą Lietuvoje. Dėl to kol Bona buvo Vilniuje, ir Kulvietis jautėsi saugiai ir veikė nevaržomas. 1542 m. gegužės mėn. ji išsikėlė gyventi į Lenkiją. Prieš išvykdama iš Vilniaus, ji patarė Kulviečiui su savo draugais iš anksto pasitraukti nuo

vyskupo grėsmės į saugesnę vietą. Užtat jau 1542 m. balandžio mėnesį Kulvietis su Zablockiu ir Jurgiu iš Eišiškės išvyko į Karaliaučių.

Kai Vilniaus vyskupas Alšėniškis 1542 m. gegužės 19 d. išgavo iš Zigmanto I (II) prieš Kulvietį nukreiptą dekretą, Kulvietis su savo draugais jau buvo Karaliaučiuje pas kunigaikštį Albrechtą. Šiame dekrete kropščiai buvo surinkti posakiai iš Kulviečio pamokslų prieš katalikų bažnyčios mokslą ir ierarchiją. Dekretu Kulviečiui buvo įsakoma stoti į konsistorijos teismą; buvo jam pagrąsinta, jei jis nestotų į teismą, jis bus pasaulietinės valdžios prievarta pristatytas; jei jis pasislėptų, jis bus paskelbtas banitu, o jo turtas bus konfiskuotas. Kulvietis niekados į vyskupo teismą nestojo.

Tuo dekretu vyskupas grąsino jo motinai, nes tėvas jau buvo miręs. Nors Kulvietis per Albrechtą buvo išgavęs iš Zigmanto Augusto apsaugos raštą, vis tik jo motina ir keli šalininkai vyskupo buvo įmesti į kalėjimą. Tik karalienei Bonai pareikalavus, vyskupas turėjo paleisti iš kalėjimo jo motiną ir draugus. Vėliau Albrechtas pats sutvarkė Kulviečio reikalus.

Karaliaučiaus universiteto profesorius. Į Karaliaučių atvykusiam Kulviečiui dar tais pačiais 1542 m. birželio mėn. 23 d. kunigaikštis Albrechtas paskyrė 100 markių metinę algą, o tų pačių metų gruodžio mėnesį pavedė Kulviečiui priešuniversitetinės mokyklos vadovavimą, kur jis turėjo "archipaedagogus" titulą. 1544 m. vasaros metu partikularas buvo perorganizuotas į universitetą. Kulviečiui naujame universitete buvo pavesta graikų kalbos katedra; be to, jis dar dėstė hebrajų kalbos gramatiką ir komentavo Dovydo psalmus. Tuomet Kulviečio metinis atlyginimas buvo 66 guldenai ir 20 grašių. Bet pvz. Rapo-

lionio metinis atlyginimas buvęs 3 kartus didesnis. Karaliaučiaus universiteto profesoriai tuomet buvo apmokami ne sulig savo gabumu, bet sulig katedros svarbumu valstybei.

Priešpaskutinė ir paskutinė Kulviečio kelionė į Lietuvą. Gavęs iš kunigaikščio Albrechto rekomendacinį laišką Žemaičių seniūnui Jonui Bilevičiui globoti atvykstantį Kulvietį, 1543 m. rudenį Kulvietis vėl vyksta į Lietuvą. Tuomet jis svarbiausia lankė savo motiną ir gimtinę. Manoma, kad jis tada, būdamas Lietuvoje, Kulvoje (1543-44 m.) bus kūręs ir lietuviškas giesmes. Po to jis vėl buvo sugrįžęs į Karaliaučių.

Jau nuo 1544 m., kai didysis Lietuvos kunigaikštis Zigmantas Augustas tapo Lenkijos karaliumi, protestantų padėtis ir teisės Lietuvoje žymiai pagerėjo. Čia dar prisidėjo ir ta protestantams palanki aplinkybė, kad jauna Kulviečio globėja Stanislovo Goštauto (miręs 1542 m. gale) našlė Barbora Radvilaitė tapo Zigmanto Augusto žmona. Zablockio įkalbėtas, Kulvietis tuomet vėl grįžo (paskutinį kartą) į Lietuvą dalyvauti reformacijos plėtimo darbe. Kunigaikštis Albrechtas, kuriam rūpėjo Liuterio skelbiamą reformuotą tikėjimą išplėsti visoje Lietuvoje, rašė Mykalojui Radvilai laišką, rašytą 1545 m. sausio mėn. 2 d., kad jis globotų atvykstantį Abraomą. Jau 1545 m. sausio mėn. Kulvietis išvyksta į Lietuvą ir tuoj vyksta į Vilnių dalyvauti religinėje veikloje. Nors vyskupas Alšėniškis tebevyskupavo, tačiau jis jau nebebuvo pavojingas Kulviečiui.

Kulviečio ūmi mirtis. Vilniuje beveikiančio Kulviečio sveikata gana staigiai pablogėjo ant tiek, kad jau 1545 m. balandžio mėn. iš Vilnius jis turėjo išvykti į Kulvą. Čia, savo namiškių ir draugų apsuptas, kurie, jam kovojant su mirtimi, giedojo jam jo

paties sudarytus lietuviškus psalmus, trečią savo amžiaus dešimtmetį vos sulaukęs, Abraomas Kulvietis mirė 1545 m. birželio mėn. 6 d. Nors jo motina savo laiške kunigaikščiui Albrechtui teigė, kad priešo papirktas gydytojas apnuodyjęs Abraomą, tačiau tikroji jo mirties priežastis buvo plaučių tuberkuliozė, kuria jis jau buvo susirgęs jaunesniame amžiuje, bevažinėdamas po užsienius mokslo reikalais. Kulviečio žemiškieji palaikai buvo palaidoti mažame kalnelyje, Kulvos dvare. Jo draugai, Karaliaučiaus universiteto profesoriai Jonas Hoppins ir Jonas Kyrtoforas Karaliaučiaus bažnyčioje padėjo lentą su lietuvišku įrašu jo atminimui, o prof. J. Hoppins dar pasakė kalbą Kulviečio atminimui, kuri buvo išspausta 1547 m. Kunigaikštis Albrechtas savo laiške Bilevičiui ir Kmitai reiškė gilią užuojautą jo motinai ir apgailestavo netekęs Abraomo Kulviečio savo reikalams.

Jo lietuviškas būdas. Jau anksti Kulvietis pasižymėjo troškimu įsigyti mokslo. Jauno amžiaus jis išvyksta į užsienio universitetus susipažinti su mokslo tiesomis. Kaip matėme, jis lankė žymiausias ano laiko mokslo šventoves, kaip Krokuvą, Leipcigą, Wittenbergą ir k. ir klausė žymiuosius mokslininkus, kaip Erazmą Roterdamietį, Melanchtoną, Liuterį ir k. Jis neišnyko prabangingo gyvenimo bangose, bet, mokslo žiniomis apsišarvavęs, jis grįžo į tėvynę, kad savo mokslo žiniomis tarnautų savo tautos žmonėms, nes Lietuva buvo reikalinga vispusiško švietimo. Užtat jį tik grįžusį matėme vadovaujantį Vilniaus augštesniajai mokyklai. Savo kultūriniu bei dvasiniu veikimu jis atkreipė dėmesį ne tik kaikurių Lietuvos didikų, bet ir didžiojo Lietuvos kunigaikščio, karalienės Bonos bei Prūsijos kunigaikščio Albrechto, kurie Kulvietį augštai vertino. Nuo jaunystės visą savo amžių jis liko iš-

tikimas savo tautai. Kaip rimtai ir giliai jis buvo įsitikinęs atnaujinto tikėjimo tiesomis ir kaip geidė jis jį įgyvendinti savo tautoje, teigiamai rodo tatai, kad jis, būdamas gabus bei gilaus moksliško pasiruošimo, neieškojo pelningos bei augštos tarnybos Lietuvoje, kurią jis būtų galėjęs lengvai gauti, jei jis tik būtų paklusęs tuomet Lietuvoje viešpatavusiems lenkiškiems dvasininkams bei politiniams vadams, bet dėl savo įsitikinimų pasirenka geriau persekiojimą ir tremtį, kad gintų tiesą, pasiliktų ištikimas savo tautos sūnus ir dirbtų jos dvasinei bei medžiaginei gerovei.

Literatūrinė veikla. Rašyti ir kurti lietuvių kalba tuomet buvo begalo sunku, nes lietuvių kalbai dar trūko ir rašmenų, ir rašybos, ir rašto kalbai reikalingų žodžių. Apskritai raštų kalbai išplėtoti reikalingas ilgas laikas. Bet lietuvių švietimo reikalingumas ir reformacijos veikla tuomet vertė skubiai ruošti ir gaminti tikybos raštų. Kulviečiui, kaip ir kitiems lietuvių raštijos pionieriams, reikėjo nugalėti rašybos ir rašomosios kalbos sunkumus. Tiesa mes neturime jo paties ranka rašytų lietuvių kalbos pavyzdžių, o jo kūrinius randame Vilento išspausdintame Mažvydo giesmyne, tačiau reikia manyti, kad ir jis naudojo tas pačias rašmenas, kurias ir Mažvydas vartojo.

Jo svarbiausi raštai yra lietuviškos giesmės. Būdamas gana užimtas tiesioginėmis profesoriaus pareigomis Karaliaučiaus universitete, kūrybiniai pajėgus Kulvietis vis tik dar suranda laiko ir lietuviškai rašyti. Savo lietuviškus psalmus - giesmes, manoma, jis bus kūręs 1543-44 m., kada jis žiemą ilsėdamos praleido savo gimtinėje, Kulvos dvare, kur jis turėjo kiek ramaus laiko ir girdėjo gyvą žmonių kalbą, iš kurios jis galėjo paimti ieškomų išsireiškimų. Iš Mažvydo giesmyno yra žinoma, kad jis yra sukūręs apie 20 psal-

mų, versdamas juos į lietuvių kalbą iš lotynų ar vokiečių kalbos. Bet tikriausiai jis yra sudaręs ir daugiau giesmių - psalmų, tik jie dar nėra išaiškinti. Jei palyginti jo lietuviškas giesmes su kitų tautų pvz. vokiečių pirmykščiais kūriniais, tai mūsų Abraomo giesmės nėra blogas pavyzdys. Čia patiekiamas seniausias lietuviškos giesmės pavyzdys, kurią Kulvietis sukūrė dar prieš 1545 m. Pavartoti išsireiškimai rodo, kad ji gali būti anksčiau kurta, negu Rapolionio pirmoji giesmė.

Malonus dekawoghimas Ponui Diewui vsch schwenta dusches papeneghima ir pagirdima schwentu kunu ir brangu krauiu Pona Jhesaus Christaus, ischwersta isch D. Mart. Luth. Giesmes per Daktara Abrahama Kulwiski.
Gott sey gelobet vnd gebenedeiet.

1. Pagarbints buki
ir paczestavotas:
Su sawa kunu
Sava brangu krauiu:
Kurs nu est mus papeneies:
Duok Diewe ant ischganima:
Kyrie eleison.
Pone per tawa schwenta kuna:
Kuri pagimde Panna Maria.
Ir per schwenta kraugi:
Gelbek nuog wissa pikta:
Kyrie eleison.
2. Tas schwentas kunas:
Est duotas ant smertza:
Mums ing amszina sziwata:
Didesnes meiles:
Negaleia likti:
ieib ghi galetumbim mineti/
Kyrieleison.
Pone per meile tawa dide:
Schwentasis kraus tawa mus ischgana:
Kaltes vszmokeia:
Bei Diews mums sussimilla/
Kyrieleison.
3. Te duost mums Diewas
Sawa meiles szegnane:
Jeib io kelu waikszotumbim:

Stiproie wiero:
Brolu meile sekti:
Ir nuog piktibiu atstati:
Kyrieleison.
Pone testaw schwents Duchs prie musu:
Kursai mumis wissada reditu:
Jeib tawa Chriksczanis:
Pakaiuy wis giwentu/
Kyrieleison.

(Tekstas imtas iš Mažvydo giesmyno 1570 m.)

c) MARTYNAS MAŽVYDAS

Jaunystė. Martynas Mažvydas yra gimęs apie 1520(25?) m. Jo gimimo vieta iki šiol nėra tiksliai išaiškinta. Ankstyvesniems autoriams (pvz. Schleicheriui) priskyrus Mažvydo katekizmo kalbą klaipėdiškių tarmei, jis buvo laikomas prūsų lietuviu. Bet prof. dr. Gerullis ir kiti mano jį buvus iš Didž. Lietuvos. Mat, Baltramiejus Vilentas, kuris buvo Didž. Lietuvos bajoras, savo raštuose vadina jį savo pusbroliu (frater patruelis). Ir Mažvydo tėvas buvęs žemaičių bajoras. Manoma, kad dėl žemaičių tarmės žymių jo raštuose ir jis galėjo būti kilęs iš Žemaičių. Tačiau randamos ir rytietiškos kalbos savybės jo raštuose rodo, kad jo abudu tėvai, ar vienas iš jų galėjo būti ir vilniečiai, arba gal ir jis pats, gyvendamas Vilniuje, išmoko rytietiškų išsireiškimų.

Iš Mažvydo raštų matyti, kad jis buvo gimęs lietuvis, nes savo katekizmo prakalboje mini "lingua Lituanica nostra" (mūsų lietuviška kalba).

Mokslo metai. Kur gavo Mažvydas pradžios ir vidurinį mokslą, nėra tikslių žinių. Randama nurodymų, kad jau 1545 m. jis buvęs atvykęs į Karaliaučių ir čia, Kulviečio bei Rapolionio vadovaujamas, pradėjęs studijuoti. Rapolioniui ir Kulviečiui mirus, Mažvydas yra buvęs sugrįžęs į Vilnių, nes kunigaikštis Albrech-

tas 1546 m. birželio mėn. 8 d. laišku iškviečia jį (Martinus Metzswidius Lythuanus) iš Vilniaus į Karaliaučiaus universitetą.

1546 m. rugpiūčio mėn. 1 d. jis įsirašė į Karaliaučiaus universitetą teologijos mokslus eiti, kur jis studijavo kunigaikščio Albrechto lėšomis, o jau 1548 m. balandžio mėn. 5 d. pirmoje to universiteto laidoje jis gavo filosofijos bakalauro (philosophiae baccalaureus) laipsnį. Tarp tos laidos 8 kandidatų jis stovi šeštoje vietoje (Lepner, Der Preusische Litauer. Tschackert III, 185 pusl.). Karaliaučiaus universitete jis testudijavo 3 semestrus (apie 1 metus ir 9 mėnesius). Bet jis buvo geras teologas ir labai gerai mokėjo lotyniškai. Tie duomenys kalba už tai, kad jis kitur jau buvo ėjęs mokslus, gal Kulviečio mokykloje Vilniuje ir vėliau gal kitame ar, kaip minėta, tame pačiame Karaliaučiaus universitete. Vokiečių kalbos Karaliaučiuje ir pradėdamas kunigauti jis dar nemokėjo, bet vėliau išmoko. Kunigaudamas jis gerai kalbėjo lietuviškai, lotyniškai, lenkiškai ir jau vokiškai.

Kunigo veikla. 1549 m. kovo mėn. 18 d. jis buvo paskirtas Ragainės kunigu į vietą mirusio vokiečio kunigo Ambraziaus Lautensterno, kurio dukterį Mažvydas vedė dar tais pačiais metais. Iš jo vedybų nebuvo vaikų. Medžiaginiai jis gyveno neturtingai ir dėl to jo sunki medžiaginė padėtis sudarė jam nemažai rūpesčių. Trumpai prieš savo mirtį, 1561 m. jis kartu su kun. Gedkantu gavo Virbaliuje (Novavalėje) žemės sodybai, du margu žemės daržams bei kluonui ir valaką dirbamos žemės.

1554 m. jis gavo vyresniojo kunigo arba vyskupo vietininko (archidiaconus) pavadinimą. Ragainėje jis kunigavo iki savo amžiaus galo, kur jis išbuvo keturiolika metų ir mirė 1563 m. gegužės mėn. 21 d.

Apskritai Mažvydas buvo geros širdies žmogus, tikras tėvynainis ir nuoširdžiai mylėjo savo žmones lietuvius. Bet jis buvo ir karštas reformuoto tikėjimo skelbėjas. Tačiau tuomet naujoji tikyba dar nebuvo giliai prigijusi žmonėse. Dar atsitikdavo, kad žmonės laikydavos savo senosios tikybos, arba dar lankydavo katalikų bažnyčias Žemitijoje. Su tais žmonių nukrypimais bei klaidžiojimais Mažvydas stipriai kovojo, net būdavo dažnai priverstas pasiskųsti savo vyresnybei dėl tokio žmonių elgesio. Dėlto jo tuo atžvilgiu griežta laikysena dažnai pakenkdavo jo santykiams su parapiečiais. Be tiesioginio kunigo darbo jis pašvęsdavo daug laiko bei darbo literatūrinei veiklai.

Rašymas ir vertimo ar knygų ruošimo darbas tuomet buvo begalo sunkus. Mažvydo laikais lietuvių kalba dar mažai tebuvo pritaikinta raštui. Tuomet dar nebuvo ženklų lietuviškoms raidėms. Panaudojęs gotiškas ir kiek lenkiškas bei lotyniškas rašmenis, Mažvydas pirmasis jas pritaikė lietuviškam ištarimui ir rašymui. Savo rašto kalbos trūkumus jis pats gerai jautė, tuomet savo katekizmą rašydamas:

"Brolau milasis, skaitydams tatai szinasy,
Jag tassai lieszuwis dabar reischkiesy.
Tadrin iei rassy koky paklidima,
Pataisik, bewysakia vszwidegima".

Nors jo rašyba dar buvo gan netiksli ir netobula, tačiau jo tas tuomet atliktas darbas buvo sunkus ir didelis. Jis pirmasis padėjo pamatus lietuvių raštijai ir vėlesnių jų rašytojų (pvz. Ostermejero) yra vadinamas lietuviškosios bažnytinės kalbos tėvu.

L i t e r a t ū r i n ė v e i k l a. Martynas Mažvydas, greičiausiai dar prieš pradėdamas eiti teologijos mokslus, buvo pradėjęs literatūrinį darbą, jau tada ruošdamas medžiagą pirmai lietuviškai knygai — katekizmui.

— Kunigaikščio Albrechto pastangomis jau 1544 metais buvo sumanytas paruošti lietuviškas katekizmas. Tuomet buvo nustatytas jos turinys, o jo galūtinis suredagavimas buvo pavestas Stanislovui Svetkui Rapolioniui ir Abraomui Kulviečiui; tuomet jau buvo surasti ir bendradarbiai, kurie turėjo atlikti patį vertimo darbą. Numatytų bendradarbių skaičiuje, manoma, buvo ir Mažvydas. Jau 1544 - 1545 metais Rapolionis ir Kulvietis buvo pradėję ruošti tą lietuvišką katekizmą. Jų dviejų netikėta mirtis 1545 metais buvo didelis smūgis jų pradėtam darbui ir iš viso vos prasidedančiai lietuvių raštijai. Jų nespaustų rankraščių dalis vėliau buvo atiduota Mažvydui, kuriuos jis sunaudojo savo išleistuose raštuose.

Jau anksčiau buvo minėta, kad kunigaikštis Albrechtas, nebetekęs anų dviejų ruošėjų - redaktorių, kvietė Mažvydą į Karaliaučių (1546 m.), turėdamas ir tai galvoje, kad jis skubiai ruoštų pradėtą ir taip laukiamą lietuvišką katekizmą su tikėjimo pamokymais ir reikalingiausiomis giesmėmis, nes lietuviška tikybos knyga būtinai buvo reikalinga sėkmingesniam reformuoto tikėjimo plėtimui. Kaikurie duomenys rodo, kad tuomet Mažvydas, prieš jam atvyksiant į Karaliaučių, jau buvo numatytas tolimesniu lietuviško katekizmo vertėju - ruošėju. Jam atvykus į Karaliaučių, su juo, matyti, buvo aptarta ruošiamo katekizmo apimtis ir turinys. Į tai rodo jo 1547 m. katekizmo kaikurios vietos, kurios buvo išverstos taip, kaip tai Rapolionis anksčiau patardavo, apie ką šis pats mini savo viename laiške.

Pirmoji Mažvydo knyga — katekizmas. Dar bestudijuodamas, Mažvydas skubiai baigė paruošti spaudai anksčiau pradėtą katekizmą, kurį jis, dar būdamas studentu, 1547 m. spėjo išleisti, kuris bu-

vo išspaustas kunigaikščio Albrechto lėšomis. Knyga turi pavadinimą "Catechismusa Prasty Szadei skaitima raschta yr giesmes del krikszianistes bei del berneliu iaunu nauiej suguldítas. Karaliavczvi VIII dena Meneses Sausia Metu uszgimima Diewa M.D. XLVII (1547 m.). Soli Dev gloria". Knygos gale pažymėta: "Ischbrukta Karaliavczvi per Jona Weinreicha. Metusa yr diena gi kaip ant pradzias Knigieliu yra".

Šis Mažvydo Katekizmas ir yra pirmoji iki šiol žinoma spausta lietuviška knyga. Ji buvo vidutinio formato ir turėjo 79 pusl. Katekizmas buvo ruoštas visiems lietuviams, taikant ir Didž. Lietuvai. Tai rodo knygos pradžioje lotynų kalba išspaustas kreipimosi į Lietuvos kunigaikščius:

"Ad Magnum Ducatum Lituaniae.
Fausta ducum magnorum altrix, Lituania clara,
Haec mandata Dei, suscipe mente pia,
Ne te, cum dederis rationes ante tribunal
Augustum, magni indicis ira premat".

Prof. A. Rukšos šių eilių lietuviškas vertimas:

"Didžiajai Lietuvos Kunigaikštijai.
Lietuva, žemė garsi, didžius išugdei kunigaikščius,
Dievo šiuos liepimus gerbk maldinga širdimi,
Atskaitą duot kai reikės prieš sostą teismo aukščiausio,
Kad neparblokštų tavęs didžio teisėjo rūstis."

Toliau seka 4½ pusl. lotynų kalba parašyta prakalba Lietuvos bažnyčios kunigams bei vykdytojams: "Pastoribus et ministris ecclesiarum in Lituania. (Kitų — pvz. V. Biržiškos — manymu ši prakalba esanti parašyta Karaliaučiaus universiteto prof. Friedricho Staphylaus, kuris gerai mokėjęs ir lietuviškai). Joje nurodoma reikalingumas žmonėms nešti Evangelijos mokslas, ir katekizmo bei švietimo svarba tikybos mo-

kymui, kad žmonės atprastų nuo stabų garbinimo.

Po to seka lietuviška Mažvydo eiliuota, 112 eilučių (4½ pusl.) prakalba, kuri prasideda taip:

"Knigieles paczios byla Letuninikump ir Szemaicziump.
Bralei seseris imkiet mani ir skaitikiet,
Ir tatai skaitidami permainikiet.
Maksla schito tevai iusu trakszdava tureti.
Ale to negaleia ne wenu budu gauti.
Regiety to noreia sawa akimis,
Taip yr ischgirsti sawa ausimis.
Ian nu ka tewai nekada neregieia,
Nu schitai wiss iusump ateia.
Veizdekiet ir dabakietese szmanes wysas
Schitai eit iusump szodis dągaus karalistas
Malanei ir su dziauksmu ta szadi prigimkiet
A iusu hukiusu scheimina makikiet.
Sunus dukteris iusu tur tatai makiety
Visa schyrdy tur ta dewa szady milety.
Jei bralei seseris tus szadzius nepapeiksit
Dewa tewa ir sunu sau milu padarisit.
Ir paschlawinti pa akimis dewa busit.
Visosu daiktosu palaimi turesit.
Schitu makslu dewa tikrai paszysyt
Ir dągaus karalistasp prisiartysyt."

Mažvydas čia savo vardą yra savotišku būdu pažymėjęs. Jo vardas ir pavardė susidėsto iš prakalbos nuo 3 iki 19 eilučių pirmųjų raidžių, statmenai žemyn skaitant: Martinvs Masvidivs.

Ir šioje prakalboje nurodoma į reikalingumą primti tikrą krikščionišką mokslą sielos išganymui ir tikėti į Jėzų Kristų bei atsisakyti stabų garbinimo; kunigai raginami žmones mokyti šio mokslo.

Ši Mažvydo knyga nebuvo vien katekizmas siaura prasme: ji susidėjo iš trijų savarankių dalių:

I. "Pygus ir trumpas mokslas skaititi ir raschity." Ši dalis apima 4 pusl. joje yra duotos didžiosios bei mažosios spaustos raidės ir parodyta, kaip sudaromi bei ištariami skiemenys ir žodžiai. Iki XVIII amžiaus jis buvo vienintelis lietuviškas elementorius, pritaikintas lietuvių **kalbai.**

II. Catechismvsa prasty szadei del prastu zmaniu a didziaus del suneliu ir scheiminas hukiniku". Ši dalis turi 22 pusl. ir apima penkias Liuterio katekizmo dalis, iš Šv. Rašto imtus tikybinius pamokymus įvairiai gyvenimo ir pareigų atvejais. Vilentas savo "Evangelijų bei epistelų" prakalboje mini, kad katekizmą išvertė pats Mažvydas. Jis vertė jį iš Seklucyano 1545 ir 1547 metų katekizmo, iš Jodowso Wollicho 1542 metų lotyniško katekizmo ir kai kurias vietas iš 1546 metų lenkiško Jono Maleckio katekizmo.

III. "Pradestyse giessmes schwentas". Tai pirmas lietuviškų giesmių rinkinys, turi 40 pusl. ir apima 11 giesmių. Kiekvienai giesmei yra pridėtos ir melodijos lotyniškos gaidos. Tų giesmių pirmąją Mažvydas originaliai sudarė, o 2-rą, 3-čią, 4-tą ir 8-tą išvertė iš 1547 m. lenkiško Seclucyano katekizmo. 5 ir 10 giesmės yra Jurgio Zablockio. 6, 7 ir 9 giesmės yra sukurtos Abraomo Kulviečio. 11 giesmė yra sudaryta Stanislovo Rapolionio.

Antroji Mažvydo knyga — S. Ambraziejaus ir kitos giesmės. Pradėdamas kunigauti (1549) Ragainėje M. Mažvydas išspausdino "Giesme S. Ambrazeijaus, bey S. Augustina, kure wadin: Te Deum laudamus. Su gesmemis ape ischnumirusiu priekelima Jesaus Christaus, Isgulditas per M. Mossuida Waitkuna. Ant naudos Ragaynes Baszniczey ir kitu". Knygos gale pažymėta: Ischspaust Karalauczuy per Jana Weinreicha. XX dienamenesis Balandza. Metu Diewa, 1549. Ir antraštinį puslapį skaitant, knygutė turi 13 puslapių ir apima šias 3 giesmes: 1. "Tawe Dieva garbinam ... (Te Deum laudamus ...) su gaidomis ir turi 38 eilutes. 2. "Per tawa schwenta priekelima ... turi 4 posmus, ir 3. "Christus Diewas mussu,

gelbethoghis duschu, keles ischgi graba...", turi 6 posmus. Pridėtoje lietuviškoje prakalboje M. Mažvydas, sakydamas "wietoye welikas panta dowanoiju, skiria šias giesmes Ragaines apskrities valdininkui (Henbromonuy) Sebastianuy Perbanth (Perbande), kuris buvęs prūsų kilmės suvokietėjęs bajoras ir nuo kurio priklausė Mažvydo paskyrimas Ragainės kunigu. Tačiau jis tas giesmes "ischguldes" ir Dievo žodžio klausytojams norint. Prakalbos gale pažymėta: Ragayneije 3. diena menesis Kowa. Metų Diewa uszgimima 1549.

Trečioji Mažvydo knyga — Forma Chrikstima. 10 metams praėjus, Mažvydas paruošė ir išspausdino raštą apie krikštyjimo tvarką su reikalingomis maldomis ir giesme "Christus Jordanop ateina: Prieme chrikschta nuog Jona..." su gaidomis, kuri turi 8 posmus. Knyga turi užvardyjimą: "Forma Chrikstima. Kaip Baszniczas Istatimae Hertzikistes Prusu ir kitosu žemesu laikoma ira. Drukawot Karalauczui per Jona Daubmana. Metu Christaus. M D.LIX (=1559). Knyga turi 41 pusl.

Ketvirtoji Mažvydo knyga — Paraphrasis, permanitina poteraus malda per Martina Moswida ischguldita. Tai yra paruošimas Šv. Vakarienei priimti. Žodžiai: "Ponas musu Jesus Christus ir t.t. bei užbaigai žodžiai yra su gaidomis. Šis raštas turi 14 puslapių. Vilentas jį išspausdino 1572 ir 1574 m., ir Bretkūnas jį patalpino savo giesmyne 1589 m.

Giesmynas — tai didziausias Mažvydo darbas. Tačiau giesmyno išspausdinimo jis nebesusilaukė. Papildytą ir perredaguotą jį išleido jo pusbrolis Karaliaučiaus kunigas Baltramiejus Vilentas. Giesmių turiniu giesmynas apima visus bažnyčios metus.

Pirma giesmyno dalis buvo išspausta už-

vardyjimu "Gesmes Chriksczoniskas gedomas Baszniczosu per Adventa ir Kaledas ik Gramniczu. Ischspaustas Karalauczui nuog Jona Daubmana Metu Diewa. M.D. LXVI (=1566). Ši dalis turi 94 pusl. ir apima 26 adventui ir Kalėdoms pritaikintas giesmes su gaidomis; jų tarpe yra giesmė "Christus Jordanop ateiha...". Šios dalies giesmių autoriai nenurodyti, tik prie 22 giesmės "Su pakaiu dzauksmu eimi..." yra padėta Bartholomaeusa Willenta (Baltramiejus Vilentas) pavardė. Tarpe giesmių yra įdėtos 5 maldos. Giesmyno priešakyje yra lotyniška prakalba į dvasininkus, kur raginama giesmes vartoti lietuvių bažnyčiose.

Antroji giesmyno dalis buvo išspausta 4 metus vėliau. Jos užvardyjimas "Gesmes chriksczoniskas gedomos baszniczosu per Welikas ir Sekminias ik Aduenta. Ischspaustas Karalauczui nuog Jona Daubmana. Metu Diewa. M.D. LXX (=1570). Soli Deo Gloria.

Antra dalis turi 350 pusl. ir apima 104 giesmes bei psalmus. Giesmėms yra pridėtos melodijos gaidos arba nurodyta, kokia gaida giedoti. Tarp šios dalies giesmių yra įterpta 16 maldų. Giesmyno gale yra pridėtas trumpas katekizmas. — Tuo būdu visas Vilento išspausdintas Martyno Mažvydo giesmynas (abidvi dalys) turi 444 pusl. ir apima 135 giesmes bei psalmus. Į tą skaičių įeina ir 11 Mažvydo katekizmo giesmių. Iš jų 14 giesmių yra originaliai sudarytos, 3 — iš lenkiškos, o likusios — iš lotyniškos ar vokiškos kalbos verstos. Prie kaikurių giesmių yra nurodyti autoriai. Iš to matome, kad Mažvydo paruoštas pirmasis giesmynas buvo kolektyvo darbas ir kad prie katekizmo pridėtos giesmės nebuvo sudarytos vieno Mažvydo.

Mažvydo bendro giesmyno iš 135 giesmių 54 giesmių - psalmų autoriai yra žinomi, o 81 giesmės kūrėjai

dar neišaiškinti. Rodos yra pamato manyti, kad ir šios be autorių giesmės gal didele dalimi bus sudarytos paties Mažvydo ir kitų jo bendradarbių. Visai yra galimas daiktas, kad jau ir Mažvydas, nenurodydamas visų giesmių autorius, buvo pažiūros, jog giesmei ar maldai autorius nėra esminis dalykas, nes tikintysis giesmės ar maldos žodžius vartoja tik kaipo priemonę dvasioje kreiptis į Dievą, Jį šlovindamas, Jo maldaudamas ir Jam tikėdamas.

Kadangi Mažvydo katekizmo bei giesmyno bendradarbiai ir buvo tie pirmieji lietuvių rašytojai, tai yra pravartu su jais nors trumpai susipažinti ir pamatyti, katras jų kokias giesmes yra parašęs.

1. Stanislovas Rapolionis (jo biografinių žinių žiūrėk 225 pusl.) sudarė prieš 1545 metus šias giesmes: 1. "Christau Dena essi ir schwesibe: Naktes nodengij tamsibe..." (lot. Christe qui lux es et dies...) ir 2. "Diewa Tewa ischmintis..." (lot. Patris sapientia veritas Divina...).

Abraomas Kulvietis (jo biografinių žinių žiūrėk 230 pusl.) sudarė prieš 1545 metus šias giesmes: 1. "Pagarbints buki ir paczestawotas..." (vok. Gott sey gelobet und gebenedeiet...); 2. "Bernelis gime mumus, Ischgie pannas czistas, Kaip rasze ir lelija stebisi wisas swetas... (Yra nuomonių, kad ją galėjo sudaryti ir Rapolionis). Be to, jis yra sudaręs apie 20 psalmių.

3. Martynas Mažvydas (jo biografinių žinių žiūrėk 240 pusl.) yra originaliai sudaręs arba išvertęs šias giesmes: 1. Tast est Diewa prisakimas..." (originalas), 2. "Papraschaim schwentases dwases..." (vok. Nu bittenn wyr den heyligenn geyst...), 3. "Schwenta Dwase musump ateik..." (lot. Veni creator spiritus, arba vok. Kom got schöpfer heyliger Geyst...), 4.

"Thiewe musu Danguiesis" (vok. Vater unser...), 5. "Mes tikim ijg wenagi Diewa..." (vok. Wyr gleuben all an einen Gott...) ir 6. "Tawe Diewa garbinam, Tawe wieschpati paszinstam..." (lot. Te Deum laudamus...).

4. Jurgis Z a b l o c k i s (Georgius Zablocius, gimęs apie 1510 m. ir miręs 1563 m. Tübengene) teologijos magistras, Abraomo Kulviečio artimiausias draugas ir vėlesniojo vyskupo Merkelio Giedraičio auklėtojas, jaunimo mokytojas ir reformacijos Lietuvoje skleidėjas, sudarė šias giesmes: 1. "O Diewe kurss dąngui eszi..." (Litania) (vok. Got Vater jn dem himmel reych...), 2. "Jesus Christus ischgielbetas musu..." (vok. Jesus Christus unser heyland...) ir 3. "Christus kente smerties rischus..." (vok. Christ lag in Todes banden...)

5. Augustinas J o m a n t a s (Jamontas, gimęs apie 1520 m. ir miręs Ragainėje 1576 m. V mėn.) teologijos mokslus ėjo Karaliaučiaus universitete (univ. įrašytas 1544 m.) Albrechto lėšomis, nuo 1555 m. kunigavo Kraupiške, Ragainės apskrityje, o vėliau, po Mažvydo mirties (1563 m.) — Ragainėje, čia 1567 m. buvo paskirtas archidiakonu, buvo pradėjęs versti Naują Testamentą (rankraštis dingo) ir sudarė šias giesmes: 1. "Jeib Pons Diews mums nepagelbas..." (vok.: "Wo Gott der Herr nicht bey vns helt...", lot. "Nisi quia Dominus erat in nobis...") ir 2. "Kada Israel isch Aegypta eia... (114 psalmas) ir išguldė viso 11 ar daugiau vakaro psalmių; be to, anot Gerullio, Sengštoko giesmyne (1612 m.) yra išspaustos jo iki šiol nežinotos giesmės: a) "Teip Diews swieta pamileia (jo originaliai sudaryta), b) "Christe geribes diena praeia..." ir c) "Senei buwa mums sakita..." (šios dvi verstos iš lenkų kalbos).

6. Aleksandras R a d ū n i o n i s (Raduinianis, gimęs apie 1526 m. ir miręs Kaukėnuose 1591 ar 1592 m), mokslus ėjo Karaliaučiaus universitete (univ. įrašytas 1546 m.), Mažvydo mokslo draugas, buvo kunigu Kuckerneseje (prie Kaukėnų), esąs su kitais perveizėjęs Bretkūno Biblijos vertimą, sutaisė giesmę "Skambek linksmai balse mana Apie Jesaus Christaus Kuna..." (lot. Pange lingua gloriosi corporis mysterium...", vok. "Mein zung erkling vnd froelich sing..."). Segštoko giesmyne (1612 m.) išspaustą giesmę "Diews dawe Evangelia..." sudarė Aleksandras Rodonius jaun., jo sūnus, taip pat kunigas Kuckerneseje.

7. Baltramiejus V i l e n t a s (Bartholomeus Willentas, gimęs apie 1525 m. ir miręs Karaliaučiuje 1587 m. pradžioje) lietuvių bajorų kilmės, Mažvydo artimas giminaitis (pusbrolis), mokslus ėjo valdžios lėšomis Karaliaučiaus universitete (univ. įregistruotas 1546 m.), nuo 1550 m. paskirtas Karaliaučiaus lietuvių parapijos klebonu, kur kunigavo iki savo mirties, čia buvo plačiai žinomas lietuvių tarpe ir buvo didelis savo žmonių užtarėjas bei globėjas. Jis išvertė ir išleido Enchiridion Catechismas maszas arba Mažąjį Liuterio katekizmą (1575 ir 1579 m.) su venčiavojimo ir krikšto knygelėmis, pamokymu prie šv. Vakarienės einantiems ir išpažintimi; šiai knygai yra pridėtas Mažvydo išlikęs, nespausdintas rankraštis "Trumpa klausima ir prieprowima tu kurie nor prijimti schwentaghi sakramenta Altoriaus", pažymėtas Mažvydo slapyvardžiu "M. M.". Taip pat jis išvertė Euangelias bei epistolas su Kristaus kančių ir mirties aprašymu, išverstos iš Liuterio vertimo (Tie Vilento raštai buvo išspausti Prūsų kunigaikščio lėšomis). Jis išspausdino Mažvydo giesmyną, pirmąją dalį 1566 ir antrąją — 1570 m., ir Paraphrasis, permanytina poteraus malda 1572 ir 1574

m. Jis sutaisė šias giesmes: 1. "Su pakaiu dzauksmu eimi..." (lot. Nunc dimittis...", vok. "Mit fried vnd freud ich far dahin...) ir 2. "Gedokem nu ligu balsu..." (vok. Singen wir heut mit gleichem mund...").

8. Jonas Šeduikionis (Scheduikianis, gimęs apie 1527 m. apie Gelvonis ar Taujėnus ir miręs Didž. Lietuvoje po 1570 metų), mokslus ėjo Karaliaučiaus universitete (univ. įrašytas 1547 m.), buvo evangelikų reformatų kunigas, iš lenkų kalbos išvertė giesmę: "Ischmintis Tiewa amszina: Christus sunus dangaus Pona..."

9. Tomas Gedkantas (Thamoschius, gimęs Varniuose apie 1525 m. ir miręs Širvintuose 1566 m. V mėn.) mokslus ėjo Karaliaučiaus universitete (univ. įrašytas 1550 m.), buvo Širvintų kunigu nuo apie 1563 m. iki 1566 m ir sutaisė giesmę "Padunksinki duschia mana wieschpati..."

10. Mikalojus Blotnas (Mikaloius Blothna vyresn., gimęs apie 1530 m. ir miręs Pilupėnuose 1587 m., Gerullio nurodymu miręs apie 1594 m.), buvo Klaipėdos lietuvių bažnyčios kunigu, sutaisė giesmę "Jav smertis est ischgalieta, A cziarta maczis sudrieksta..."

11. Stanislovas Marcianas (dar vadinamas Musa, gimęs 1520 m. ir miręs 1581 ar 84 m.) mokslus ėjo Karaliaučiaus universitete kartu su Mažvydu, buvo Deltuvos ev. reform. kunigu ir nuo 1579 m. išsikėlė į Maž. Lietuvą, kur buvo kunigu Lazdynuose, sutaisė giesmę "Dzauketese scheme czese, Jus werneghi Crikszcanis..."

12. Jonas Kyrtoforas (Kyrtophoras, gimęs apie 1510 m. ir miręs 1528 m. II. 21.), buvęs Karaliaučiaus universiteto teisių mokslo profesorius, vėliau dekanas ir rektorius, išvertė iš lenkų kalbos giesmę "Perszegnog mus Diewe Tiewe: Tawa schwentąje deschi-

ne..."

13. Ulrichas Mercucecius (Hulrichas Mercucecius, spėjama, kad jis galėjo būti Ulrichis Hose iš Vilniaus, gimęs, gal, Markučiuose, kardinolo Stanislovo Hosijaus brolis, 1533 m. Leipzigo universitete įrašytas kaip Ulrichas Hostius), išvertė iš vokiečių kalbos giesmę "Jesus Christus sunus Diewa: Smerti pergaleija: Keles isch grabba: Mus ghreschnus atwadawa: Kyrieleison".

d) BRETKŪNO ARBA ANTRASIS GIESMYNAS

Kai Mažvydo giesmynas apie pusketvirto šimto metų nebebuvo žinomas, tai buvo manyta, kad Bretkūno (1536-1602) giesmynas yra pirmasis ir jo giesmių nors didelė dalis yra jo paties sudarytos. Tačiau kai 1921 m. prof. dr. Jurgis Gerullis surado Mažvydo užmirštas "Gesmes Chriksczonskas" Karaliaučiaus valstybiniame archyve ir fotokopiniu būdu 1922 m. lietuvišką ir 1923 m. vokišką laidas kartu su Mažvydo katekizmu ir kitais raštais išleido Lietuvos švietimo ministerijos lėšomis, tai paaiškėjo, kad Bretkūno giesmynas yra pertvarkytas ir perdirbtas Mažvydo giesmynas, ir kad savo originalaus darbo jis čia, palyginti, nedaug teįnešė. Čia senųjų giesmių dalis buvo išleista ir įdėta naujų giesmių. Kaip matysime, Bretkūno giesmynuose tebuvo viso 93 giesmės, o Mažvydo, kaip matėme, — buvo 135 giesmės. Be to, Mažvydo giesmynų suradimas parodė, kad lietuvių evangelikų rašytojų jau tuomet yra būta žymiai didesnis skaičius, negu buvo manyta, ir, rodos, yra pamato spėti, jog jų galėjo būti dar daugiau, tik jie dar ne visi yra išaiškinti. Apie dvidešimt metų po Mažvydo giesmyno išspausdimo buvo pradėtas ruošti Bretkūno giesmynas. Ne-

gausi Mažvydo giesmyno laida tuomet jau buvo išsibaigusi, o giesmyno vartojimas pamaldose jau buvo pasidaręs būtinumas. Dėl to ir radosi naujo giesmyno pareikalavimas. Jau ir tūlas kunigas buvo parašęs ar išvertęs naujų giesmių, kurios buvo tinkamos vartoti ir pamaldoms. Už tat, kunigų prašomas ir remiamas, Jonas Bretkūnas sudarė ir išleido naują giesmyną, pavadintą: "Giesmes Duchaunas isch Wokischka ing Lietuwischka lieszuwi per nekurius Plebonus Hercegistes Prusų perguldìtas. Karaliaucsuie per Jurgi Osterberga. 1589." Giesmynui pridėta lotyniška Bretkūno prakalba kaip tik ryškiai nusako, kad naujas giesmynas jau buvo laukiamas, ir nurodoma, kokiais šaltiniais buvo pasinaudota. Ši prakalba, kaip būdingas jau tuomet pasireiškusios kolektyvios kūrybos dokumentas, žemiau pridedama originalu ir lietuvišku vertimu.

Įdėdamas Mažvydo ir jo bendradarbių giesmes į savo giesmyną, Bretkūnas tuomet išgelbėjo nuo užmiršimo pirmųjų Lietuvos rašytojų ir reformatorių kūrinius. Laimei ir kiti vėlesnių giesmynų leidėjai jas ištikimai kartoja, nors ir darydami laikui atitinkamas kalbos pataisas. Tuo būdu iš sudarytų Mažvydo giesmynų galima atpažinti, kad ir mūsų laikų giesmių knygos tebesipuošia Martyno Mažvydo (giesmės Nr. Nr. 2, 20, 27, 28, 30, 81, 84, 92, 97, 100, 103, 139, 182; 195, 205 ir 264), Abraomo Kulviečio (giesmės Nr. Nr. 172, 183, 186, 189), Stanislovo Rapolionio (giesmės Nr. 330), Jurgio Zablockio (giesmėe Nr. Nr. 82, 163 ir 261), Baltramiejaus Vilento (giesmėe Nr. 44), Jono Šeduikionio (giesmės Nr. 62), Ulrikio Mercuceciaus (giesmės Nr. 76) ir Jono Kyrtoforo (giesmės Nr. 216) giesmėmis.

Bretkūnas dėja nepridėjo jo bendradarbių prie giesmių, kurias anie parašė, užtat šiandien dar neįmanoma

tiksliai pasakyti, kiek ir kokios giesmės buvo paties Bretkūno sukurtos, o katros kitų autorių, kurių dauguma tuomet dirbo kunigo darbą lietuvių parapijose.

Bretkūno giesmynas turėjo 76 giesmes, kurių 10 buvo paimtos netaisytos iš Mažvydo giesmyno, o likusios perdirbtos iš ano giesmių arba kitų naujai sudarytos. Be to, giesmynui dar buvo prijungtas "Kancionalas nekuriu giesmiu Basznyczioie Diewa ant didziu Schwencziun senu budu giedamui". Jame buvo 17 giesmių su gaidomis, kurios buvo paimtos iš Mažvydo giesmyno. Be to, giesmynui dar buvo pridėta paties Bretkūno paruoštos "Kollectas alba paspalitas Maldas prastasu Nedeliasu ir didzosu Schwentesu per wisus metus giedamas", ir "Paraphrasis permanitina poteraus malda, per Martina Maswida ischguldita".

Bretkūno lotyniška prakalba:

"Reverendis et doctis viris, Dominis Pastoribus et Ministris Ecclesiarum Litthuanicarum. Ante aliquot annos, viris Reverendi selectiores cantilenas sacras, praecipue vero Doct. Martini Lutheri per Martinum Masvidium, Litthuanice editas esse, optime novistis. Cum vero rudem Litthuanorum plebeculam non parum iisdem in religione vera profecisse res ipsa testetur; et iam exemplaribus distractis vos ipsi alias eiusdem generis cantilenas trantuleritis, et a me efflagitaveritis, ut ille vester et Masvidii labor denuo typis evulgetur, secundum Cantionale Wittenbergense digessi et imprimi curavi. Quem libellum aequo animo ut suscipiatis, vas rogo et oro. Valete in Christo. Regiomonti Anno 1589. die 11 Aprilis

Joannes Bretkius

(Garbingi ir mokslingi Vyrai, Ponai Kunigai ir Lietuviškų Bažnyčių Patarnautojai. Jūs labai gerai žinote, garbingi Vyrai, kad prieš keliolika metų Martyno Mažvydo buvo išleistos nekurios parinktos, ypatingai D. Martyno Liuterio šventos giesmės. Jei dabar patyrimas rodo, kad per jas lietuvių nepamokyti žmonės ne mažai augo ir stiprėjo tikrame tikėjime, ir Jūs patys, kaip anie egzemplioriai išsibaigė, išvertėte kitas tokios rūšies giesmes, ir iš manęs reikalaujate, kad šitas Jūsų ir Mažvydo darbas būtų naujai išspaustas bei išplatintas; Jūsų maloniems prašymams negalėjau priešintis. Giesmes aš sutvarkiau sekdamas Wittenbergo giesmyną ir jas išspausdinau. Prašau ir meldžiu Jūsų šią knygą priimti su pritariančia širdimi. Pasilikite Kristuje.

Karaliaučiuje, 1589 metų balandžio mėn. 11 dieną.

Jonas Bretkūnas)

Kaip Mažvydas su savo bendradarbiais, taip ir Bretkūnas sudarė ir išleido giesmyną ne tik prūsų, bet visiems lietuviams. Bretkūno giesmynas, kaip ir kiti jo raštai, palyginti su ankstesniais kitų raštais, pasižymėjo gražia, aiškia ir tobulesne rašto kalba.

Nors Bretkūno giesmynas buvo vartojamas apie 23 metus, tačiau ir jis veikiai susilaukė daugelio kunigų nepasitenkinimo, griežtos kritikos bei reikalavimo giesmyną naujai pertvarkyti.

e) SENGŠTOKO ARBA TRETYSIS GIESMYNAS

Pats Lozorius Sengštokas (Lazarus Sengstok) buvo gimęs Liubecke 1562 m. XI. 6., bet jo tėvai buvo kilę iš Latvijos. Pradžios mokslą jis ėjo gimtame mieste, o aukštesnįjį — Rygoje ir Dancige, gi teologijos mokslus ėjo Karaliaučiaus universitete. Nuo 1587 m. jis buvo diakonu, o nuo 1588 iki 1590 m. kunigu Verdaineje, nuo 1590 m. diakonu, o nuo 1595 iki 1598 m. kunigu Rusnėje, nuo 1598 m. I. 12. Klaipėdos lietuvių bažnyčios kunigu, o nuo 1604 m. kaip Bretkūno įpėdinis lietuvių parapijos Sv. Elzbietos bažnyčios kunigu Karaliaučiuje, kur ir mirė 1621 m. II. 28 d. Lietuvių kalbos jis išmoko bekunigaudamas lietuviškose parapijose; čia jis glaudžiai suaugo su lietuviais, su pasišventimu rūpinos lietuvių dvasiniais reikalais ir naujai išleido Vilento evangelijų ir enchiridiono arba Liuterio katekizmo vertimus.

Didžiausias jo išspaustas darbas buvo naujai pertvarkytas ir papildytas giesmynas: "Giesmes chrikszcionischkos ir duchaunischkos per wissus Maetus Bažniczoje Diewa giedamos isch Wokischkia bei Lenkischkia ingi Lietuwischkia Szodi nekurru Plebonnu perwerstos, a nu Diewui ant Garbes bei Chrikschczio-

nims ant Naudos, per Lazaru Sengstok Lietuwos Plebona Karalauczios atnaugintos Anno 1612. Ischspaustos Karaliauczuje Prusuu per Jona Fabriciu."

Nors jis ėmė Mažvydo ir Bretkūno giesmynus pamatu, bet juos nekopijavo, o savo giesmyną sutvarkė saviškai. Jo giesmynas turėjo 148 giesmes. Iš Bretkūno jis paėmė 69 giesmes ir keleta iš Mažvydo, kurias perdirbo. Tuo būdu į jo giesmyną pateko Rapolionio, Vilento, Šeduikionio, Blotnos, Jomanto giesmių; be to, jis įdėjo ir 3 iki tol niekur neišspaustas Jomanto giesmes. Likusios giesmės buvo jo ir jo bendradarbių sudarytos. Daugiau negu 100 giesmių buvo verstos iš vokiečių, 7 — iš lenkų kalbos, o 23 giesmės originaliai sudarytos. Giesmėms buvo nurodytos melodijos ir kaikurioms pridėtos gaidos. Jo giesmynas turėjo patogią rodiklę bei alfabetinį giesmių sąrašą ir pasižymėjo pradžioje pridėtais lotyniškais rekomendaciniais eilėraščiais, parašytais Karaliaučiaus universiteto prof. Jurgio Reimano, Griunenvaldės ir Petersdorfo kun. Baltazaro, Ragainės kun. Jurgio Beselmano ir jo svainio vėliau buvusio Priekulės kun. Jono Aldus. Giesmyno gale buvo pridėtos Bretkūno "Kollektos", arba maldos.

Sengštoko giesmynas nepasižymėjo nei lietuvių kalbos sklandumu ar gyvumu, nei tinkama giesmių eilėdara; giesmių sudarymas buvo žymiai blogesnis, negu originalai, buvo rimo ir ritmo trūkumų ir skiemenų nevienodumų eilėse ir posmuose. Gal tie trūkumai dalimi ir dėl to atsirado, kad pats Sengštokas tik tebuvo pramokęs lietuvių kalbos, o ja pilnai jausti ir laisvai mintis reikšti nepajėgė; o jo bendradarbių tarpe, matyti, gimusių lietuvių ir nebuvo. Turėdami kilnų tikslą galvoje, jie padarė, kiek pajėgė.

Nors ir Sengštoko giesmynas susilaukė žymios kri-

tikos bei peikimo, tačiau jis vis tik išsilaikė ir buvo vartojamas 54 metus.

f) KLEINO ARBA KETVIRTASIS GIESMYNAS

Trečiajam giesmynui išsibaigus, jau buvo jaučiamas naujojo giesmyno reikalingumas. Jam vis dar nepasirodant, tūlas kunigas buvo sudaręs rašytinį originalų giesmynėlį savo parapijai naudoti. Tokių giesmynėlių buvo sudarę: Įsruties kun. Valentinas Feyerštokas (gimęs Tilžėje 1580 m. ir miręs Įsrutyje 1653 m.), Didž. Rūdupėnų (vėliau Encūnai) kun. Kristupas Sapūnas (gimęs 1598 ir miręs 1659 m.), Viešvilės, vėliau Kraupiškio kun. Burchardas Lobelis (Löbel, gimęs 1590 m. ir miręs 1648 ar 1653 m.) ir Vintės (Venta ?) ir vėliau Klaipėdos kun. Jonas Lėmanas (Lehman, gimęs Šverine 1590 m. ir miręs Klaipėdoje 1664 m.). Tačiau tie giesmynėliai, kurie teturėdavo nuo 1 iki 4 giesmių, neturėjo oficialaus leidimo spausdinti. Ar Kleinas tų giesmynėlių medžiaga pasinaudojo, nėra tikslių duomenų.

Danieliaus Kleino tėvas Baltazaras Kleinas buvo kilęs iš Tilžės, 1592 m. IX. 30. įsimatrikuliavo Karaliaučiaus universitete vardu Balthasar Klein Tilsensis. 1595 m. jis jau buvo diakonas, o vėliau kunigas ir mirė 1608 m. Kraupiškiuose. Jis kalbėjo lietuviškai ir buvo kunigu grynai lietuviškoje apylinkėje.

Danielius Kleinas gimė Tilžėje 1609 m. V. 30., buvo grynas lietuvis, augo lietuviškoje aplinkoje, ir nuo mažų dienų kalbėjo lietuviškai. Tik jo pavardė buvo suvokietinta. Pradžios ir vidurinius mokslus jis, greičiausiai, ėjo savo gimtame mieste, o teologijos mokslus ėjo Karaliaučiaus universitete, kur buvo imatrikuliuotas 1628. II. 4.; 1636 m. ten jis įsigijo filosofijos magist-

ro laipsnį, o jau 1637 m. Karaliaučiuje buvo ordinuotas ir pavadintas Tilžės lietuvių bažnyčios kunigu, kur ir kunigavo iki savo amžiaus galo, ir mirė 1666 m. XI. 28. Jis pasižymėjo giliu tikybingumu, mokslingumu, poetiniais gabumais ir geru lietuvių kalbos mokėjimu. Su dideliu atsidavimu jis rūpinos savo lietuviškos parapijos reikalais. Nors dėl savo darbštumo ir ištikimumo dažnai patirdavo daug nemalonumų, nedėkingumo ir pavydo, jis kantriai pakėlė visą panieką, turėdamas gerą norą apskritai patarnauti lietuvių parapijoms. Dėlto jam rūpėjo, kad ir kiti kunigai lietuviams patarnautų ir pamokslus sakytų lengvai suprantama ir taisyklinga lietuvių kalba. Tam tikslui jis paruošė ir 1653 bei 1654 m. išleido pirmas lietuvių kalbos gramatikas (kalbamokslius) Maž. Lietuvoje ir buvo paruošęs lietuvių kalbos žodyną, kuris, dėja, pasiliko rankraščiu. Savo kalbamoksliais jis padėjo pamatą lietuvių rašomosios kalbos vienodumui ir įvedė naują rašybą, kur jis kai kuriuos rašmenis perėmė iš lenkų rašybos (pvz. vietoje Mažvydo "sch" vartoja sz, vietoje "sz" — ž, vietoje "gh" — j ir k.), ir apskritai jo rašyba pasirodė labiau tinkama lietuvių kalbai ir buvo vartojama visų vėlesnių Maž. Lietuvos rašytojų.

Didžiausias jo darbas buvo naujai sudarytas giesmynas, kurį jis ruošė su dideliu atsidėjimu ir rūpestingumu net kelis dešimtis metų. Senųjų laidų senųjų giesmių daugumą jis nuodugniai pertaisė ir patobulino, čia parodydamas lietuvių kalbos gerą mokėjimą ir poetinius gabumus. Nors ir jo giesmėse dar buvo užsilikusių trūkumų, kuriuos jis pats savo giesmyno prakalboje pripažino ir reiškė vilties, kad sekančios kartos juos pašalins, tačiau jo giesmyno vertingumas toli pralenkė Sengštoko giesmyną. Jo giesmynas turėjo užvardyjimą: "Naujos Giesmių Knygos, kurose senos

Giesmes su Pritarimu wissu Bažnyczios Mokitojū per musu Lietuwą yra pagerintos, o naujos gražos Giesmes pridetos. Taipojey Maldū Knygeles didzausey Bažnyczoje wartojamos su labai privalingu Pirmpamokinimu szias knygeles skaitanczuju patogiey suguldytos ir iszduotos. Karaliauczuje iszspaude sawo issiradimais Pridrikis Reusneris. Metuose MDCLXVI (=1666 m.).

Jo giesmynas turėjo 229 giesmes, kurių 121 buvo paimtos iš Sengštoko, Mažvydo ir Bretkūno giesmynų, ir 108 pridėtų naujų, kurių dauguma buvo verstos iš vokiečių kalbos, o jų kelios yra originaliai sudarytos. 38 giesmes Kleinas pats sudarė ar išvertė, o likusias patiekė jo bendradarbiai. Jo giesmyno didelė giesmių dalis buvo atspaudžiamos ir vėlesniuose giesmynuose iki mūsų laikų. Bendradarbiais buvo: Valterkiemio kun. Melchioras Švobas (Schwaben, miręs 1663 m. ir pasižymėjęs turiniu ir eilėdaros geromis giesmėmis), Nybudžių kun. Vilhelmas Jonas Liudimanas (Lüdemann, miręs 1661 m., prie giesmės pažymėtos Lundem ar Ludem), Ragainės kun. Jonas Hurtelius (miręs 1666 m., prie giesmės pažymėtas Joh. Hurtel.), Žilių kun. Pridrikis Pretorius (gimęs Tilžėje 1624. V. 24 ir miręs 1695. II. 27, prie giesmės pažymėtas Frid. Praetor.), Stalupėnų kun. Jonas Endrikis Leopoldi (miręs 1662 m., prie giesmės pažymėtas J. H. Leopoldi), Katyčių kun. Kristupas Cynthius (miręs 1674. IV., prie giesmės pažymėtas C. C., reiškia Christoph Cynthius), Rusnės kun. Mykolas Gallus (miręs 1689 ar 98 m., jo tėvas vadinos Gaidys iš Gaidelių, Šilutės aps.), Katniavos kun. Jonas Kleinas (miręs 1662 m., prie giesmės pažymėtas Joh. Klein), Verdainės kun. Vilhelmas Martin (miręs 1671 m.) ir Karaliaučiaus kun. Kristupas Šmidas (gimęs 1610. XI. 10, miręs 1648. VII. 28, prie giesmės pažymėtas Christuph Schmid).

Savo lotynų kalba giesmynui pridėtu paskyrimu naująjį giesmyną jis pavedė visiems Lietuvos kunigams. Po paskyrimo buvo padėta Kleino pavardė ir laikas 1666 m. VIII. 26, reiškia 3 mėnesiai prieš jo mirtį. Vokiečių kalba parašyta prakalba, apimanti 20 pusl., buvo apologetinio pobūdžio, kuria buvo duoti pamokymai apie tikybinių giesmių dvasinį naudingumą. Be to, giesmynui buvo pridėti rekomendaciniai eilėraščiai lotynų, vokiečių ir hebrajų kalbomis. Lotyniškų ir hebrajiškų eilėraščių parašė Priekulės kun. Vilhelmas Martini, lotyniškų eilėraščių dar parašė Karaliaučiaus lietuvių kun. Pridrikis Vitikis (miręs 1662 m. VII. 9) ir Tilžės mokyklos rektorius (1665-1667 metais), o vėliau Karaliaučiaus universiteto profesorius Jokūbas Pušas. Antraštinis giesmyno puslapis buvo papuoštas vario raižinio vaizdeliais, kurie simboliškai išreiškė tikėjimo pagrindus. Giesmių vertimai apskritai yra geri, kai kurie, rodos, pralenkia net originalus. Pačios giesmės buvo suskirstytos posmais, kuris buvo vartojamas ir vėlesniuose leidimuose. Kaip anksčiau nurodyta, jo giesmės yra parašytos jo sudaryta gana pastovi rašyba, kuri ypač Maž. Lietuvoje išsilaikė dar iki į nepriklausomybės laikus. Prie naujųjų giesmių buvo nurodyti ir autoriai. Giesmynas turėjo giesmių turinio rodiklį ir alfabetinį sąrašą. Giesmynui buvo prijungtos paties Kleino sudarytos "Maldū Knygelės", kurios jo vardu buvo pridedamos ir visoms sekančioms giesmyno laidoms iki pastarųjų laikų. Maldos buvo jo paties sukurtos ir pasižymėjo dvasiniu gilumu, tikėjimo nuoširdumu ir sklandžia bei vaizdžia kalba. Jos ir šiandien tebėra gyvas maldų pavyzdys tikybiniams reikalams.

Nors dideliu atsidėjimu ir rūpestingumu Kleino ruoštas giesmynas buvo įvairiais požiūriais žymiai to-

bulesnis, negu ankstyvesnieji, ypač Sengštoko, tačiau jo dar neišleistas giesmynas susilaukė daug priešų iš kunigų tarpo. Nuodugniai ištyręs tas priežastis, Ostermejeris savo pirmoje lietuvių giesmyno istorijoje nurodo, kad mažai reikalo nusimaną kunigai protestavo prieš senųjų ir nevykusių giesmių pataisymą ir naujų giesmių sudarymą grynesne kalba, nes jie norėjo, kad visos senosios giesmės būtų paliktos netaisytos. Tik pažangesnieji, lietuvių kalbą geriau moką Ragainės, Tilžės ir Klaipėdos apylinkių kunigai rėmė Kleiną (Įdomu, kad panašus protesto reiškinys pasikartojo iš kaikurių sakytojų, kai nepriklausomoje Lietuvoje buvo ruošiamas išleisti pataisytas giesmynas). Tie protestai ir buvo viena iš svarbiausių priežasčių, kad Kleino giesmyno išspausdinimas buvo užtęstas. Dėl to Ostermejeris primena, jog Lietuvos krašte nuolat atsirasdavo seklios ir neramios galvosenos pamokslininkų (... Littauen hat unter seinen Predigern zu allen Zeiten viel seichte und unruhige Köpfe gehabt... 59 pusl.), kurie nenorėdavo ar nepajėgdavo suprasti (... einsehen...), kas yra teisinga ir naudinga. Senąjį, anot Ostermejerio, jie mėgdavo dėl to, kad jų flegmatiškos sielos tuo pasitenkindavo, o naujo nemėgo dėl to, kad čia reikėdavo parodyti pastangų ir darbštumo. Sąmoningą geros ir reikalingos knygos išleidimo užtęsimą jis vadina bedieviškumu (... Gottlosigkeit... 60 pusl.). Ir Kleinas savo prakalboje pasako daug tiesos savo priešams. Pagaliau Kleino giesmynas buvo išspaustas trumpai prieš jo mirtį.

g) RIKOVIAUS GIESMYNAS ARBA KLEINO GIESMYNO ANTRAS LEIDIMAS

19 metų vartota Kleino giesmyno laida pagaliau išsibaigė. Rikoviui buvo pavesta paruošti antrą leidimą. Rikovius buvo gimęs Salavoje 1652 m., augštuosius mokslus ėjo Karaliaučiaus universitete, 1676 m. įsigijo filosofijos magistro laipsnį, 1681 m. buvo paskirtas Narkyčių, o 1695 m. Vėliavos kunigu, ir mirė 1703 m. IX. 29.

Giesmynui jis davė pavadinimą: "Naujos su Pritarimu wissu Bažnyczos musu Lietuwoje Mokitojū pagerintos Giesmju Knygos taipojeg Maldu Knygeles, labiausey Bažnyczose wartojamos, patogiey sutaisitos ir szwežey iszduotos per M. Joną Rikowią Norkičiu Pleboną. Karaliauczuje — 1685. Kleino giesmyną jis kiek pertvarkė, 5 giesmes išleido, bet pridėjo žymiai daugiau naujų giesmių, taip kad jo giesmynas turėjo 265 giesmes. Pridėtųjų giesmių 5 sudarė pats Rikovius (prie giesmės pažymėtas M. J. Rich.), 9 gavo iš Melchioro Švobo palikimo, o likusiąsias iš vokiečių išvertė šie bendradarbiai: Įsručio kun. Pridrikis Partatius (gimęs 1643 m., miręs 1687 / 8? m., prie giesmės pažymėtas Frid. Partat. I. P. L.), Katniavos, Nybudžių ir pagaliau Valterkiemio kun. Ernestas Dycelius (gimęs 1629. III. 13 ir miręs 1692. V. 27, prie giesmės pažymėtas Ern. Diezelii), Žabynų kun. Jurgis Šteinas (gimęs 1617 m. ir miręs 1699 m., prie giesmės pažymėtas Georg v. Stein), Išdagių kun. Jokūbas Perkūnas (gimęs apie 1640 m. Užupėnuose ir miręs Išdagiuose 1709 m., prie giesmės pažymėtas Jakob Perkuhn), Katyčių kun. Jonas Andrius Caesar (miręs 1710. II. 25., prie giesmės pažymėtas J. A. Caesar P. C., reiškia Johann Andreus Caesar Pastor in Coadjuten) ir Nybudžių kun. Motie-

jus Pretorius (gimęs 1636 m. Klaipėdoje ir miręs 1707 m. Veiherave, prie giesmės pažymėtas Matthaei Praetorii Past. Nibb.). Išskiriant Švobą, Dycelių ir Caesarį, Ostermejeris apie šiuos bendradarbius sako, kad jie buvę geri lietuviai, bet silpni poetai, nes jų verstos giesmės buvo žymiai silpnesnės, negu Kleino giesmės. Ir Rikoviaus mėginimas taisyti kai kurias Kleino giesmes buvo ne visur nusisekęs. Giesmės turėjo nemažai eilėdaros klaidų, nes tuomet jau buvo gabių eiliuotojų trūkumas. Be to, Rikovius papildė Kleino "Maldų Knygeles" keliomis vykusiomis maldomis. Tačiau jis nebeatspausdino Kleino prakalbos ir rekomendacinių eilių. Rikoviaus giesmynas buvo vartojamas 20 metų.

h) ŠUSTĖRAUS GIESMYNAS ARBA KLEINO GIESMYNO TREČIAS LEIDIMAS

išleistas 1705 m. Būdviečių kun. Pridrikis Zigmantas Šustėrus (gimęs 1671 m., teologijos mokslus ėjo Karaliaučiaus universitete, ir miręs 1750. I. 21 Budviečiuose) pakartojo Kleino giesmyno Rikoviaus laidą, palikdamas Kleino giesmyno užvardijimą. Šis giesmynas turi 295 giesmes. Rikoviaus išleistų senųjų giesmių 4 buvo grąžintos, o likusios naujai pridėtos. Giesmės mažai tetaisytos, o ir taisymai ne visi buvo nusisekę. Giesmynui buvo grąžintos Kleino "Kollektos" arba maldos ir vėl buvo pridėtas giesmių rodiklis. Be paties Šustėraus (prie giesmės pažymėtas F. S. Sch. Past. Budw. reiškia Friedrich Siegismund Schustehrus Pastor in Budwethen) verstų giesmių dar bendradarbiavo Žilių kun. Pridrikis Pretorius (gimęs 1647 m. Žiliuose ir ten pat miręs 1710 m.) ir Skaisgirių kun. Motiejus Vilhelmas Meisneris (gimęs Gumbinėje, 1664 m. ir miręs 1708. III. 13., prie giesmės pažymėtas Matth. Wilh. Meissner P(astor) Skaisg.).

i) KVANDTO - BERENDTO ARBA SEPTINTASIS GIESMYNAS

D. Jonas Jokūbas Kvandtas (Quandt) gimė Karaliaučiuje 1686 m. III. 27, mokslus ėjo gimtame mieste, 1707 m. Leipzigo universitete įsigijo filosofijos magistro, o 1715 m. Rostoko universitete teologijos daktaro laipsnį, 1716 m. pakviestas profesoriumi, o 1717 m. kunigu Karaliaučiuje, 1721 m. generaliniu superintendentu, 1734 m. gavo vyriausio bažnyčios patarėjo vardą ir mirė 1772 m. I. 17. Būdamas vokiečių kilmės, visai nemokėjo lietuviškai ir tik vėliau kiek pramoko. 1721 - 1722 m. jam ir konsistorijos patarėjui Sahmei buvo pavesta lietuvių mokyklų sutvarkymo reikalai. Lankydamas Maž. Lietuvą, jis pastebėjo, kad lietuviams reikia švietimo ir tikybos raštų. Tuomet jis ragino lietuviškai mokančius kunigus imtis lietuvių švietimo ir knygų ruošimo darbo. Jo pastangomis, kaip matysime, buvo išspaustas pirmas lietuviškas Šv. Raštas (Biblia) 1735 m. Jo parėdymu ir pastangomis buvo paruošta septintoji giesmyno laida. Pats nemokėdamas lietuvių kalbos, giesmyno paruošimą pavedė Įsruties vyskup. kun. Jonui Berendtui (Behrendt, gimęs 1667. I. 18 Įsrutyje ir ten pat miręs 1737 m. IV. 14, nuo 1692 m. kunigu Mielkiemiuose, nuo 1708 m. kunigu Encūnuose ir nuo 1711 m. iki amžiaus galo Įsruties vyskupu (Erzpriester). Ir Berendtas nebuvo lietuvių tautybės. Lietuviškai jis buvo išmokęs iš žmonių šnekamosios kalbos, bet neturėjo teoretinio lietuvių kalbos pasiruošimo ir įsijautimo į lietuvių kalbą. Tatai neigiamai atsiliepė ir į jo ruošiamą giesmyną. Jo paruoštas giesmynas buvo pavadintas: "Isz naujo perweizdėtos ir pagerintos Giesmjū Knygos kurrosa brangiausos senos ir naujos Giesmes suraszytos Diewui ant Garbės ir Prusū Karalystėje esantiems Lietuwninkams ant Duszū Isz-

ganimo podraug su Maldū Knygomis, kurrosa ne tiktai senos, bet ir naujos Maldos randamus yra. Karalauczuje Išspaustos karaliszkoje knyg=Drukkawonėje Artungo". 1732. Tam giesmynui Kvandtas pridėjo savo vokiečių kalba parašytą prakalbą (Vorrede), kurioje jis duoda lietuviškų giesmynų istorinę apžvalgą, kuri tačiau yra nepilna. Pvz. jis težino Mažvydo katekizmo giesmes, bet nežino jo giesmynų, taip pat nepamini Rikoviaus giesmyno. Nors jis pripažįsta Kleinui daug nuopelnų, bet nurodo, kad ano ir jo sekančiose laidose esą įsibrovę nemažai klaidų (...mehrere Fehler eingeschlichen...). Jis sako, kad jo paliepimu paruoštame giesmyne tos klaidos esančios pašalintos, nors pats pripažįsta, kad tinkamai išversti giesmes į lietuvių kalbą esą gana sunku. Vėliau Ostermejeris, tą giesmyną kritiškai vertindamas, jame rado labai daug klaidų ir, to laiko akimis žiūrint, netinkamų išsireiškimų. Dėl tiek daug trūkumų, Ostermejeris mano, jis yra neteisingai pavadintas "...pagerintas Giesmjū = knygos..." Kleino geras giesmes betaisydamas, Berendtas jas apgadino, o pvz. Sengštoko netikusias giesmes paliko netaisytas. Prikišdamas Berendtui nepakankamą lietuvių kalbos mokėjimą, Ostermejeris jo giesmyną skaito labai nenusisekusį (Behrendt war ein Mann von schwachen Einsichten, so wie in Allem, also auch so gar im Littauischen ... Da konnte unmöglich was anders, als eine pure Miszgeburt herauskommen, wie auch geschahe. 80-81 pusl.). Pats Berendtas pridėjo 7 puslapių lietuvišką prakalbą, kurioje kalba apie Dievo garbinimą giesmėse. Ir turiniu ir kalba ji laikoma nevykusi. Ostermejeris apie ją taip pasako:

"Sie handelte vom Lobe Gottes in geistlichen Liedern, aber so duerftig in Worten und Sachen, dass kein Mann von Geschmack sichs wird geluesten lassen sie mehr als einmal zu lesen; und es ist zu verwundern, wie man sie vielen Auflagen dieses Buchs immer aufs neue hat koennen vordrucken lassen".

Kvandto - Berendto giesmynas turėjo 400 giesmių. Jame buvo sudėtos senųjų giesmynų iki Kleino - Šusteraus giesmyno imtinai 273 giesmės ir pridėtos 127 naujos giesmės. Giesmių suskirstymas paliktas Kleino giesmyno pavyzdžiu. Giesmės ir kiekvienos giesmės posmai buvo sunumeruoti. Giesmynui buvo pridėtos Kleino "Maldų Knygelės", "kolektos arba Maldos" per šventes ir ypatingais atvejais skaitomos (viso 149½ pusl.) ir "Nussidawimas apie Kristaus Kentėjima", susidedantis iš 6 dalių (23 pusl.). Giesmynui parinktas patogus neštis, enant į bažnyčią, siaurai ilgas formatas. Nuo to laiko oficialusis giesmynas ir buvo žmonių vadinamas Siaurikės arba Siaurosios giesmių knygos". Šis giesmyno sutvarkymas ir forma išsilaikė iki mūsų laikų.

Be paties Berendto, kuris sudarė 19 giesmių, jas išversdamas iš vokiečių kalbos (prie giesmės pažymėtas J. B. A. I. arba J. B. Arch. Inst. reiškia Johann Behrendt Archidiaconus in Insterburg), dar bendradarbiavo sekantieji asmenys, savo sudarytas bei verstas giesmes duodami ruošiamam giesmynui: 1) Papelkio kun. Adomas Pridrikis Šimelpenigis (biografinių žinių žiūrėk 170 pusl., prie giesmės pažymėtas A. F. S. P. P. reiškia Adam Friedrich Schimmelpfennig, Pastor in Papelken) davė daugiausiai, būtent 50 giesmių; 2) Valterkiemio kun. Pilypas Ruigis (gimęs 1675. III. 31. Katnuvoje, mokslus ėjo Karaliaučiaus universitete nuo 1692 iki 1708 m. ir tais pačiais metais paskirtas Valterkiemio kunigu, kur išbuvo iki amžiaus galo ir mirė 1749. IV. 6., dalyvavo antrame Šv. Rašto vertime, kūrė ir vertė giesmes, 1745 m. išleido mokslišką raštą apie lietuvių kalbą, o 1747 m. išleido lietuviškai vokišką ir vokiškai lietuvišką žodyną, prie giesmės pažymėtas P. R. P. W. reiškia Philipp Ruhig Pas-

tor in Walterkehmen), kuris giesmynui davė 12 giesmių; 3) Didlaukių kun. Fabionas Ulrikis Glozeris (biografinių žinių žiūrėk . pusl., prie giesmės pažymėtas F. U. G. P. D. reiškia Fabion Ulrich Glaser, Pastor in Didlaken, lietuviškuose raštuose pasirašė Glozeris), kuris davė 24 giesmes; 4) Salavos kun. Kristupas Stimeris (gimęs 1676 m. VII. 22 Įsrutyje ir miręs 1750 m. Salavoje, pradžios mokslus ėjo Įsrutyje, o kunigo mokslus Karaliaučiaus universitete, paskirtas kunigu Salavoje 1704 m., bendradarbiavo prie antrojo Šv. Rašto vertimo, prie giesmės pažymėtas C. St. P. S. reiškia Christoph Stimehr Pastor in Salava), sudarė 4 giesmes; 5) Rusnės kun. Jonas Jokūbas Sperberis (gimęs 1679 m. V. 6 Tilžėje ir miręs 1741 m. V. 2 Rusnėje, prie giesmės pažymėtas J. J. S. P. Russ reiškia Johan Jacob Sperber Pastor in Russ), sudarė giesmę "Pasirodė mums szlowna diena..."; 6) Jurbarko (prie Įsruties) kun. Petras Gotlibas Mielkus (gimęs apie 1692 m. Tilžėje ir miręs 1753 m. VI. 9 Mielkiemiuose, pradžioje ėjo teisės mokslą, vėliau studijavo teologiją, 1726 m. paskirtas kunigu Jurbarke, o 1736 m. — kunigu Mielkiemiuose, dalyvavo korektoriumi, išleidžiant pirmą Šv .Raštą 1735 m., prie giesmės pažymėtas P. G. M. P. G. reiškia Peter Gottlieb Mielcke Pastor in Georgenburg /prie Įsruties/), ir 7) Narkyčių kun. Kristupas Pridrikis Rabė (gimęs 1669 m. II. 20 Ragainėje ir miręs 1720 m. IV. 23. Norkyčiuose, kur buvo kunigu, prie giesmės pažymėtas C. F. R. P. N. reiškia Christoph Friedrich Rabe Pastor in Norkieten); pastarieji du davė tam giesmynui po 1 giesmę ar daugiau.

Nors giesmynas turėjo nemažai trūkumų, jo leidimas per 20 metų be jokių pataisų Prūsijos konsistorijos buvo atspausdintas 6 kartus (1732, 1735, 1738, 1740, 1745 ir 1748 m.). Tas duomuo rodo, kad knygos parei-

kalavimas jau buvo didelis ir tai yra rodiklis, kaip lietuviai evangelikai dvasiškai brendo ir vis daugiau reikalavo dvasinio peno.

Glozerio Giesmynėlis. Fabionas Ulrikis Glozeris gimė 1688. II. 17. Dovidėlių dvare prie Juodlaukių. Jo tėvas buvo dvarininkas. Jaunas Glozeris teologijos mokslus ėjo Karaliaučiaus universitete, 1712 m. paskirtas Didlaukių parapijos kunigu (Įsruties vyskupystėje), ten išbuvo iki amžiaus galo ir mirė 1747. XI. 17. Jis buvo savo pareigoms didžiai atsidavęs, labai rūpinos parapijos gerbūviu ir jos dvasiniais reikalais. Jis išvertė "Rambako pamokslus apie išganymo dovadą". Jam rūpėjo lietuviams patiekti naujų giesmių. Tuo metu D. Rogallis buvo išleidęs vokišką giesmyną Karaliaučiuje, kuriam giesmes buvo paėmęs iš Hallėje išleistų Freylinghauseno giesmynų ir kitų. Tų giesmių dauguma buvo kurta naujesniųjų ev. liut. giesmininkų ir labiau atitiko tuomet besireiškiantį dvasinį pietizmą. Jaunesnieji Hallėje mokslus ėję Prūsų Letuvos kunigai jau buvo susipažinę su anų giesmių turiniu vokiečių kalba. Glozeris kaip tik Rogallio giesmyno didelę dalį išvertė į lietuvių kalbą. Pirmiau jis parašė "Namu, Szuiles ir Bažnyczos Pamoksla", kuriam įterpė apie 100 savo sudarytų giesmių, o 1736 m. išleido giesmių rinkinėlį "Kelios nobažnos Giesmės Lietuwininkams ant Duszios Iszganimo iszduotos", kuris turėjo 80 giesmių, kurių 78 pats Glozeris išvertė, o 2 Kaukėnų kun. Jonas Berendas (Behrend, 1691 - 1749) sudarė. Tai buvo giesmės pritaikintos kasdieniniam vertojimui rytmečiais bei vakarais, prie stalo, sekmadieniais, didžiųjų švenčių metu ir visokiais gyvenimo atvejais. Kalbos ir literatūros požiūriu Glozerio giesmės buvo silpnos, tačiau lietuviai pamilo tas giesmes, o jaunesnieji kunigai, kuriems jų

turinys ir dvasinė nuotaika jau iš Hallės laikų buvo žinomi, jas pradėjo vartoti ir pamaldoms. Antrasis Glozerio giesmynėlio leidimas (1738) turėjo 100, o trečiasis (1740) bei ketvirtasis (1750) — jau 128 giesmes; į šiuos vėlesniuosius leidimus jis įdėjo kaikurias senesnes lietuviškas giesmes, kurių Berendtas savo giesmyne nebuvo įdėjęs. Žmonių ir kunigų pamėgtos bei plačiai vartotos, savaime jis pasidarė oficialus ir konsekventiškai turėjo būti prijungtas prie bendro giesmyno, ką Šimelpenigis ir atliko.

j) ŠIMELPENIGIO ARBA AŠTUNTASIS GIESMYNAS

Adomas Pridrikas Šimelpenigis gimė 1699. VII. 25. Piktupėnuose, teologijos mokslus ėjo Karaliaučiuje, mokslus išėjęs buvo Žilių bažnyčios mokytoju, nuo 1726 m. pavadintas Papelkio parapijos kunigu ir čia mirė 1763. XI. 22. Jis buvo, kaip matėme, Kvandto - Berendto giesmyno bendradarbis, gerai mokėjo lietuvių kalbos, buvo geras eiliuotojas ir jau pasižymėjęs tikybinėje ir net pasaulietinėje lietuvių raštijoje, 1753 m. išleido "Szirdingas Priszaukimas Mielkiemio kunigui Mielkui", buvo išvertęs "Arndto Pamokslus apie tikrą krikszczonumą, bet šis rankraštis žuvo septynmečiame kare (1756 - 1763); jis buvo sudaręs ir lietuviškų eilėraščių rinkinį (1755). Iš pasaulietinių kūrinių yra žinomas būdingas jo eilėraštis "Ant svotbos czestingos Pono Jurgio Kristupo Vielkio", kuriame aprašoma, kaip jo duktė pasirinko kaimyną už vyrą, kurį rašytojas sulygina su aves praryjančiu vilku, o jo ta "užauginta avatė nabagatė... dukčiukė nusišypsojusi atsako: "Vilkaitis mūsų gers yra kaimyns, valybs ir pakajings. Bei, kaip supratome, širdings". — Jis buvo ir pirmojo išspausto lietuviško Šv. Rašto bendradarbis.

Jam buvo pavesta paruošti naujas giesmyno leidi-

mas. Jo giesmynas "Isz naujo perweizdetos Pagerintos Giesmju Knygos" išėjo 1751 m., spaustas Karaliaučiuje. Bendras jo giesmių skaičius buvo 542: I dalis turėjo 400 giesmes, o II dalis — 142 giesmes (Glozerio 128 ir Šimelpenigio 14 giesmių). Palyginti, tai buvo jau didelis giesmynas, kuris savo giesmių skaičiumi pralenkė net vokiečių giesmynus, pvz. tuometinis Hamburge išleistas vokiečių giesmynas teturėjo 441 giesmę. Bendrą giesmyno suredagavimą Šimelpenigis paliko tokį, koks buvo septinto Kvandto - Berendto - Šimelpenigio leidimo. Svarbiausiai jis taisė turinį, kalbą ir eilėdaros klaidas. Čia Ostermejeris nustebęs pastebi, kad Šimelpenigis K. Berendto giesmyno giesmių kodėl tai tepašalinęs tik stambiausias klaidas, tačiau Glozerio giesmes jis taip didžiai, net per daug ištaisęs, kad jos žymiai skyrėsi nuo ano originalo. Gal Šimelpenigio tokioje elgsenoje glūdė tam tikras respektas vysk. Berendtui? Antrosios dalies antraštiniame lape yra jo inicialai A. F. S. P. P. (Adom Friedrich Schimmelpfennig, Pastor in Papelken), kurie iki mūsų laikų išliko. Iš "Maldų Knygelės" antraštinio lapo buvo pašalinti Jono Berendto inicialai J. B. Arch. Inst. ir palikta tik Danielius Kleinas. Kalbos ir eilėdaros požiūriu šis giesmynas žymiai pralenkė savo pirmtakus. Bet ir jis susilaukė ne mažai priekaištų dėl netinkamo jo sutvarkymo, daugybės klaidų bei netikslumų, nors, ano laiko akimis žiūrint, ne visi priekaištai buvo pilnai pamatuoti. Jo leidimas vis tik dar buvo pakartotas be pakeitimų 6 kartus (1753, 1757, 1763, 1773, 1776 ir 1792 m.).

k) OSTERMEJERIO ARBA DEVINTASIS GIESMYNAS

Gotfridas Ostermejeris (Gottfried Ostermeyer) gimė Marienburge 1716 m. balandžio mėn. 20 d. Jo tėvas Baltazaras Gotlibas buvo odininkas. Jaunasis Gotfridas gimnazijos mokslą ėjo Torne (1728 - 1736), o teologijos mokslus — Karaliaučiaus universitete (1737 - 1740), kur jis savo noru mokinosi ir lietuvių kalbos. Būdamas neturtingas, jau studijų metu buvo priverstas vienoje ar kitoje žemininkų parapijoje dirbti parapijos mokytojo darbą, kad užsipelnytų lėšų mokslui eiti. Taip pvz. jis mokytojavo pas Verdainės kun. Fabijoną Kalavą (Kalau, 1661 .VII. 19 — 1747. VIII. 11), pas kurį labai gerai išmoko lietuvių kalbą, nes Kalavas buvo skaitomas lietuvių kalbos žinovu. Jam baigus universiteto mokslus, 1744 m. Trempių bažnyčios patronas Fridrikis von Görne pavadino jį tos parapijos mokytoju - precentneriu, o 1752 m. tapė čia įšventintas kunigu, kur kunigavo iki savo amžiaus galo ir mirė 1800. III. 13.

Su parapiečiais jis širdingai sugyveno, dideliu pasišventimu rūpinos parapijos reikalais ir ypatingai jam prie širdies buvo lietuvių kalba bei raštija. Nors jis buvo vokiečių tautybės ir buvo vedęs kun. Kalavo dukterį Aną Reginą, jis buvo taip pamilęs lietuvių kalbą, kad savo šeimoje tik lietuviškai tekalbėjo, savo vaikus (iš 10 vaikų teliko gyvi viena duktė ir sūnus Zigfridas, kuris taip pat buvo lietuvių kalbos žinovas ir jos užtarėjas) išmokė gražiai lietuviškai ir pas lietuvius, kaip jo raštai rodo, surasdavo daug gero. Dėl to jis buvo ir pasiliks pamokinančiu pavyzdžiu tiems, kurie neigia lietuvių kalbą ar lengvai išsižada jos.

Jis išspausdino, palyginti, gana daug raštų lietuvių ir vokiečių kalbomis, kurie beveik visi lietė lietuvių

praeitį, kalbą bei tikybą. Jo išspausti raštai yra šie:

1. Kritischer Beytrag zur Altpreussischen Religionsgeschichte, Marienwerder, 1775.
2. Gedanken von den alten Bewohnern des Landes Preussens, nebst angehengten kritischen Untersuchungen. Karaliaučiuje, 1780.
3. Jo sueiliuoti "Tamosziaus isz Kempės Smerties Apdūmojimai", 1781.
4. Szirdingas Pagraudenimas (ant) sawo Amžo Galo".
5. Lietuviškas giesmynas "Giesmes szwentos Bažnyczoje ir Namėj giedojamos su nobažnomis Maldomis į vienas Knygas suglaustos. Karaliaučiuje 1781(1780).
6. Grammaticalisch - historische Untersuchung über die wahre Bedeutung des Littauischen Verbi gaiszti mit seinen compositis, 1786.
7. Bedenken über einen Entwurf zu einem neuen Littauischen Gesangbuch, 1787.
8. 4 brošiūros: "Apologie des neuen Littauischen Gesangbuchs wider die Mielckische Beschuldigung, 1789-91.
9. Lietuviškas giesmynėlis: 30 jo sudarytų giesmių rinkinys, 1791. (Papildymas jo giesmynui 1781).
10. Neue Littauische Grammatik ans Licht gestellt, 1791.
11. Erste Littauische Lieder Geschichte. Karaliaučiuje, 1793.

Šis 308 pusl. raštas yra didžiai vertingas Prūsų Lietuvos raštijai ir lietuviškai rašiusiems giesmininkams pažinti. Šio darbo autorius gausiai pasinaudojo tuo raštu.

Ostermejerio giesmynas, pavadintas "Giesmes szwentos Bažnyczoje ir Namėj giedojamos su nobaž-

nomis Maldomis į wienas Knygas suglaustas", išspaustos Karaliaučiuje 1780 m., knygoje pažymėta 1781 m. Giesmyno priešakyje buvo Ostermejerio 25 pusl. informacinė prakalba, kurioje buvo plačiai nušviesta naujo giesmyno reikalingumas bei nurodyta priežastys ir tikslas, kodėl giesmynas naujai pertvarkomas. Toliau sekė giesmės, kurių buvo 508 ir kurios buvo suskirstytos į 65 turinio paskirtis ir turėjo alfabetinį sąrašą. Po to ėjo maldos, kolektos ir Kristaus kentėjimo aprašymas. Pats Ostermejeris davė tam giesmynui daugiau negu 80 dalinai originaliai sudarytų, dalinai verstų giesmių. Šito giesmyno kunigų dauguma nepriėmė vartoti parapijų pamaldoms, o leidėjas, negalėdamas jo parduoti, buvo priverstas giesmyną atiduoti į makulatūrą. Dėl to to giesmyno beveik nebegalima rasti, užtat ir mūsų giesmynų kolekcijoje yra spraga. Dalis tų giesmių, kurios buvo naujai sudarytos ir ankstesniuose giesmynuose neišspaustos, kaip toliau matysime, buvo sudėtos į psalmines knygas ir tuo būdu išgelbėtos nuo išnykimo.

Sitas Ostermejerio giesmynas mūsų giesmių istorijoje yra tuo įdomus, kad jis pirmą kartą lietuvių raštijoje sukėlė raštiškas diskusijas, kurios išryškino anų laikų dvasininkų (pasauliečiai toje diskusijoje nedalyvavo) galvoseną bei jų literatūriškąją nuovoką. Dėl to pravartu nors trumpai peržvelgti to giesmyno saviškai būdingą sudarymo istoriją. Kaip matėme, eilė kunigų nebuvo patenkinti Kvandto - Berendto - Šimelpenigio giesmynu ir prikišo jam kalbinių, eiliotės, sutvarkymo ir turinio trūkumų. Tie priekaištai ypač buvo daromi Berendtui, kuris, betaisydamas senesniųjų autorių, ypač Kleino giesmes, jas didžiai sugadino ir turiniui pakenkė. Jurbarko kun. Kristupas Lovynas

išsamiai susipažinęs su Berendto giesmyno klaidomis, pirmasis griežtais kritikos žodžiais nurodė to giesmyno trūkumus. Jis iškėlė sumanymą giesmyną nuodugniai pertaisyti. Jam pritarė Trempių kun. Gotfridas Ostermejeris ir Balėtų kun. Povilas Šrederis (Paul Schröder, 1723. I. 23 — 1796. XII. 7, iš Reino (Mozurijoje), kur ir ėjo vidurinius mokslus, o teologijos mokslus — Karaliaučaus universitete, nuo 1744 iki 1747 m. buvo Lietuvoje, 1748 m. Karaliaučiaus lietuvių parapijos kantoriumi, nuo 1749 m. Kleščių ir nuo 1765 m. Balėtų kunigu, vertė giesmes į lietuvių kalbą). Jie sudarė naujo giesmyno paruošimo planą, kuriame numatė visas giesmes sutvarkyti turinio paskirtimis, įjungiant ir antrosios (Glazerio - Šimelpenigio giesmes) dalies giesmes į atitinkamus turinio paskirties skyrius, kad būtų patogiau ir lengviau giesmynas naudoti, pašalinti blogesniuosius giesmių dubletus, kalbos, eiliotės ir turinio požiūrio netikusius vertimus tinkamai pataisyti, pasenusias ir mažos vertės giesmes išimti ir į jų vietą įdėti naujesnes geru lietuvišku vertimu, Berendto sugadintas Kleino ir kitų geras giesmes atstatyti jų originalais. Lovynas planą išsiuntinėjo kunigams su atitinkamais paaiškinimais. Tam sumanymui ypač pritarė Klaipėdos vysk. (Erzpriester) Jonas Fridrikis Volfas. Nors buvo pasiryžęs giesmyną išleisti, bet, paruošiamojo darbo dalį padaręs ir toliau nebepajėgdadmas, 1771 m. Lovynas paruoštą medžiagą perdavė Volfui, kad jis su kitais toliau ruoštų giesmyną ir rūpintųs jo išleidimu. Šis pasikvietė Karvaičių kun. Dovidą Gotfridą Zudnachovių (gimęs 1737 m. Jaziškiuose, Kintų parapijoje, mokslus ėjo Karaliaučiaus universitete, buvo Verdinės precentneriu, 1764 m. pavadintas Karvaičių (Kuršių kopose) kunigu, šeimos nebuvo sudaręs ir mirė 1781. III. 26), kuris mokėjo gerai lietuviškai, gies-

mynui ruošti, bet šis per keletą metų nieko nepadarė. Vėliau Lovynas gailėjos Volfui pavedęs giesmyno ruošimą ir davė Ostermejeriui suprasti, kad šis perimtų giesmyno ruošimo bei leidimo darbą. Pradžioje Ostermejeris to atsisakė ir su Šrederiu toliau ruošė giesmių vertimų. Palaukęs 6 metus ir matydamas, kad Volfas su Zudnachoviu tam reikalui mažai tedaro, ir nenorėdamas leisti geram sumanymui žūti, Ostermejeris tuomet prašė Volfą jam perduoti visą esamą medžiagą, ką anas mielai ir padarė, nes rado progą to svarbaus, bet ir sunkaus darbo atsikratyti. Perduodamas medžiagą Volfas savo, Zudnachoviaus ir leidėjo vardu pareiškė, kad jie nebesutinka giesmyną iš pagrindų keisti, nes tai būtų visai skirtingas naujas giesmynas, ir žmonės senojo giesmyno nebegalėtų naudoti; jie besutiko pašalinti būtiniausias klaidas ir tik netinkamiausias giesmes išimti bei naujų giesmių nedidelį priedą pridėti, tačiau giesmyno sutvarkymą palikti tą patį. Vėliau ir Lovynas, pakeitęs savo pirmykštį nusistatymą, prisidėjo šių nuomonei. Pakeisdami savo nusistatymą geresnio giesmyno nenaudai, šie kunigai parodė, kad jie nebematė reikalo duoti lietuviams geresnį bei tinkamesnį giesmyną. Tokioje jų elgsenoje Ostermejeris įžiūrėjo jų nerūpestingumą ir šaltumą tokiam svarbiam dalykui. Ostermejeris toliau dėjo visas galimas pastangas sudaryti lietuvių giesmyną kultūringu, ypač vokiečių vartojamų giesmynų pavyzdžiu. Užtat jis su Šrederiu pasiliko prie sudaryto plano.

Prieš giesmyno paruošimą Ostermejeris kreipėsi į konsistoriją ruošiamam giesmynui gauti pritarimą, kuri su jų planu sutiko. Tuomet ir Hartungas kaip Berendto giesmyno leidėjas, sutiko naująjį giesmyną išleisti. Konsistorija patarė Ostermejeriui susirasti tinkamų bendradarbių. Ostermejeris iš tikrųjų ieškojo

bendradarbių, net patį Donelaitį kalbino, kuris teisinos dėl senatvės nebepajėgiąs, o kitų neatsirado. Tuomet Ostermejeris, Šrederio padedamas, su atsidėjimu ruošė naują giesmyną, sudarydamas naujų giesmių vertimus bei sunaudodamas Lovyno ir kitų surinktą bei paruoštą medžiagą. Tuo planu paruoštas giesmynas, kaip augščiau pažymėta, buvo išleistas 1781 m. Savo lietuvių giesmynų istorijoje Ostermejeris apie savo giesmyną pasako, kad lietuviai jiems, ne čia gimusiems (nicht Eingebohrnen), turėtų būti dėkingi už tą gerą darbą (Wohltat), kurio jų pačių žmonės dėl nepaslankumo bei nepajėgumo nepadarė per daug metų.

Tik Ostermejerio giesmynui išėjus, tuoj pradėta arši jo kritika, kuri ir buvo tos pirmosios raštiškos diskusijos pradžia. Nors lietuvių parapijų kunigai gerai žinojo Berendto giesmyno trūkumus, kurių ir Šimelpenigis nepašalino, bet, anot Ostermejerio, jie skaitę tokį giesmyną lietuviams pakankamą, ir dauguma nusistatė prieš patogiau sutvarkytą Ostermejerio giesmyną. Čia galėjo lemti ir ta aplinkybė, kad nors konsistorija pradžioje palankiai pažiūrėjo į ruošiamą giesmyną ir vėliau net rekomendavo jį lietuvių pamaldose vartoti (1780 m.), tačiau Ostermejeris neturėjo iš anksto duoto augštesnės instancijos parėdymo, kaip kad pvz. Berendtas gavo iš Kvandto, o ruošė ir išleido giesmyną savo iniciatyva.

Giesmyno kritiką pradėjo broliai Mielkai. Jų vienas buvo Pilkalnio parapijos kantorius Kristijonas Gotlibas Mielkus (gimęs 1736 m. ir miręs 1806 m.), Jurbarko kun. Petro Gotlibo Mielkaus sūnus.

Antrasis sūnus Danielius Pridrikis Mielkus (gimęs 1739. I. 11 ir miręs 1818. III. 21) buvo Mielkiemio kunigu ir buvo vedęs Ostermejerio bendradarbio kun. Šrederio dukterį. Mielkai kaltino Ostermejerį, kad jų

tėvo iš Berendto giesmyno paimtos giesmės, kurios, jų nuomone, šalia Šimelpenigio buvusios geriausios, perimtos į šį giesmyną, buvo iš pagrindų perdirbtos. Tačiau kaip Ostermejeris savo raštuose paaiškino, anos Mielkaus giesmės pataisymo buvo didžiai reikalingos. Respektuodami senąjį kun. Mielkų, jie prašė jo sūnų kun. Danielių Pridrikį Mielkų tas giesmes tinkamai pataisyti. Nors pradžioje sutikęs, vėliau jis jų netaisė. Tuomet anas giesmes perdirbo kun. Šrederis ir tik 2 jo giesmes iškoregavo Ostermejeris. Bet tai tik buvo Mielkų formali priekabė. Už jų slėpėsi prieš naująjį giesmyną nusistatę kunigai, kurie šiuodu kurstė pulti Ostermejerio giesmyną. Kadangi kun. Danieliui Pridrikiui Mielkui nebuvo patogu pačiam senesnius kunigus ir kartu dar savo uošvį kun. Šrederį viešai pulti, tai kritiką vedė kantorius Mielkus, kuris 1782 m. parašė raštą "Anmerkungen zu dem neuen Littauischen Gesangbuch de anno 1781", kuriame išskaičiavo 348 giesmyne rastas klaidas. Šis raštas nebuvo išspaustas ir tik buvo platinamas parapijų kunigų tarpe. Tačiau puolamajam Ostermejeriui to rašto nedavė, ir šis tą raštą tegavo po 4 metų (1787 m.) iš anoniminio asmens, kada jau jo giesmynui buvo žymiai pakenkta. Mielkus savo rašte reikalavo Ostermejerio giesmyno neleisti platinti. Kantorius Mielkus net lankė lietuvius kunigus, įkalbėdamas naujojo giesmyno nepriimti. Pagaliau jis dar išleido lietuvišką atsišaukimą į lietuvius: "Žiūrėkit, mieli lietuvininkai! Žiūrėkit, koks stebuklas! Jums nor naujas giesmes užkarti; giesmes, kurios kitokia kalba mokinama ir nor jus nuo jūsų senosios tikybos atskirti. Saugokitės nuo ju!"

Kunigų dalis Mielkaus raštą neskaitė rimtu ir vėliau jam davė "Eritiko" vardą, bet dalis jį skaitė svarbiu ir net painformavo konsistoriją (Mielkaus draugas

kun. Küssneris), kad naujas giesmynas yra dvasiniams sielų reikalams kenksmingas ir kad jo platinimas būtų sustabdytas. Iš vienos pusės gautomis informacijomis pasirėmusi, 1783 m. konsistorija nurodė, kad būtų atsiklausta kunigų, ar reikalingas giesmyno perdirbimas.

Kantoriaus Mielkaus tikslas Ostermejerio giesmyną kritikuoti ir pašalinti iš apyvartos glūdė tame, kad jis su Širvintų kun. Meisneriu ruošė kitą giesmyną ir dėl to siekė konkurentą iš anksto pašalinti. Šių dviejų sumanymą parėmė ir Klaipėdos vysk. Lepakas (Leppach).

Į Mielkaus raštą atsakydamas, 1786 m. Ostermejeris išspaudė savo raštą "Grammaticalisch - historische Untersuchung..." kuriame parodė, pasirėmęs kitų rašytojų pavyzdžais, kad jo giesmynui prikišamos klaidos nėra klaidos.

Remdamas Mielkaus - Meisnerio ruošiamą giesmyną, Lepokas sinodo vardu įteikė konsistorijai to sumanymo planą. Gavęs jo nuorašą, 1787 m. Osteremejeris paskelbė jį viešai su savo raštu "Bedenken über einen Entwurf zu einem neuen Littauischen Gesangbuch nebst vorangesetzten Bericht von der Veranlassung dazu", kuriame nurodė, kad naujai ruošiamu giesmynu norima jo giesmynas išstumti iš apyvartos. Pagaliau 1787 m. Ostermejeris, gavęs iš anoniminio asmens (Sinceri iš Frydlando) Mielkaus pirmą raštą ir Ostermejerį kritikuojantį laišką, viešai paskelbė tą Mielkaus raštą su reikalingais paaiškinimais ir reikalavo anoniminio asmens viešai atsiliepti tikra pavarde. Anas neatsiliepė. Tik kantorius Mielkus po to 1788 m. išspausdino kitą raštą "Bescheidene Beantwortung des Bedenkens, so Herr Pfarrer Ostermeyer von Trempen über einen Entwurf zu einem neuen Littauischen Gesangbuch bekannt gemacht, ans Licht gestellt von

C. G. Mielcke Kantor in Pilkallen". Šiam raštui buvo pridėtas ir Mielkaus rėmėjo Lepako pasiaiškinimo raštas. Šiame rašte Mielkus save teisino, iškėlė giesmyno klaidas ir puolė Ostermejerį asmeniškai.

Būdamas įsitikinęs· savo reikalo teisingumu ir stengdamos ginčą vesti pagrįstai prideramose ribose, Ostermejeris išspausdino keturių dalių savo giesmynui apginti raštą "Apologie des neuen Littauischen Gesangbuchs wider die Mielchischen Beschuldigungen 1789 - 1791 (išspausta 4 dalimis). Šiame rašte jis pakartoja kantoriaus Mielkaus pirmąjį raštą, visą giesmyno ir dėl jo kilusio ginčo priežastis nuosekliai išdėstė bei atrėmė jam asmeniškai daromus kaltinimus ir giesmynui prikišamas klaidas. Mielkus daugiau nebeatsiliepė. Ir taip 8 metus užsitęsęs giesmyno ginčas baigėsi. Nors įtikinamai ir garbingai Ostermejeris gynė savo giesmyną, tačiau susiklosčiusios aplinkybės, jam buvo nepalankios, ir jo giesmynas, kaip matėme, didesnės kunigų dalies nebuvo priimtas. Prūsijos konsistorijos, kurios pasisakymas būtų buvęs lemiantis, vaidmuo šiame ginče buvo gana pasyvus ir, rodos, ji neturėjo aiškios nuovokos lietuviško giesmyno reikalu, o tas atsitiko dėl to, kad ten buvo lietuvių kalbos nemoką ir giesmyną vertinti nepajėgią asmenys. Pagaliau pamatuotas, rodos, buvo Ostermejerio pasisakymas savo apologijoje, kad jis už savo darbą bei gerą norą buvo peikiamas be pagrindo, kaip ir Kleinas už savo gerą giesmyną kentėjo. — Dar tais pačiais metais (1791 - 1792) senojo giesmyno leidimas buvo pakartotas.

I) MIELKAUS ARBA DEŠIMTASIS GIESMYNAS

Kristijonas Gotlibas Mielkus gimė 1736 m. Mielkiemiuose, kur jo tėvas Petras Gotlibas Mielkus buvo kunigu. Kur ir kokius mokslus jis buvo išėjęs, nėra tikslių žinių. Reikia manyti, kad jis bus buvęs ir teologijos mokinęsis, nes jis buvo Pilkalnio parapijos mokytoju - kantoriumi. Kaip žinoma, Prūsijos kunigai anais metais prieš įšventinimą metą kitą pabūdavo parapijos bažnyčios mokytojais, kartu dirbdavo su kunigu ir tuo būdu susipažindavo su parapijos tvarkymo praktika. Kad kantorius Mielkus nebuvo įšventintas kunigu, matyti, jis nebuvo pilnai išėjęs kunigo mokslą. Jo brolis Danielius Pridrikis, kaip anksčiau matėme, buvo po jų tėvo mirties Mielkiemių kunigas.

Kristijonas Gotlibas Mielkus rašė lietuviškai, parašė 3 kritikos polemikos raštus prieš Ostermejerio giesmyną (žiūrėk ten), išvertė Heyno "Miszknyges" ir jom pridėjo apie 10 lietuviškų kun. Meisnerio pamokslų (1800 m.), buvo paruošęs raštą apie lietuvių kalbos pamatinius dėsnius, parašė rankraščiu likusią poemą "Pilkalnis, 1784 m.", pasinaudodamas kun. Ruigio ir Trempų parapijos bažnyčios mokytojo Jokūbo Brodovskio žodynų medžiaga, sudarė lietuviškai vokišką ir vokiškai lietuvišką žodyną ir vertė bei sudarė giesmių, kurios, kritikų nuomone, nerodė autorių turėjusį žymesnių poetiškų gabumų.

Kantorius Mielkus, padedamas Širvintų kun. Efraimo Pridrikio Meisnerio (gimęs 1731. VIII. 26 Encūnuose ir miręs 1815. V. 19 Širvintuose, rašė lietuviškus pamokslus, kurių 10 buvo įdėta į Mielkaus "miszknyges"), jau Ostermejerio giesmyno kritikos metu paruošė kitą giesmyną, kuris turėjo 215 giesmių, kurių 52 buvo daugiausiai jo tėvo kun. Petro Gotlibo Miel-

kaus originaliai sudarytos, ir 163 buvo verstos sekančių dvasiškių: kun. Jono Enriko Kuncmano (1707-1755. XI. 27), Tilžės kun. Vilhelmo Reges (Regge, 1716. III. 16 - 1791 m., Gilijos ir Auluvėnų parapijos bažnyčios mokytojas, 1751 Kalninkų kunigu, nuo 1762 m. Tilžės lietuvių parapijos kunigu, čia ir mirė, išvertė į lietuvių kalbą "Mokslas Pamokinimo ant gero Wartojimo Laukininkams, Szeimynai ir ipat jauniems Szuilokams ant krikszczioniszko Elgimos") ir Gilijos kun. Kristijono Mikelio Piečio (Pötsch, gimęs 1730. IX. 26 Pilkalnyje ir miręs 1806. XII. 13. Gilijoje, sudarė daug giesmių, kurių didžiuma liko neišspausta). Bet šitas Mielkaus - Meisnerio giesmynas nebuvo išspaustas ir liko rankraščiu. Vėliau kantorius Mielkus vienas sudarė ir išleido kitą giesmyną "Senos ir naujos krikszczoniszkos Giesmes", spaustą Karaliaučiuje Heringo spaustuvėje 1806 m. Šis giesmynas turėjo 566 giesmes, kurių 101 buvo sudaryta paties kant. Mielkaus, 8 paimtos iš kun. Kristijono Lovyno, 8 — iš kun. Povilo Šrederio ir 1 — iš kun. Gotfrido Ostermejerio. Pats kant. Mielkus mirė giesmyno išleidimo metais. Jo giesmynas liko be gynėjo ir platintojo. Ir šitas giesmynas Prūsijos lietuvių kunigus nepatenkino. Kai kurie kunigai, ypač Gumbinės kun. Karolius Gotardas Keberis įtikino Prusijos konsistoriją, kad kant. Mielkaus giesmynas netinka vartoti parapijų pamaldoms; konsistorija uždraudė kant. Mielkaus giesmyną platinti. Subankrutavęs leidėjas Heringas šį kant. Mielkaus giesmyną taip pat pardavė makulatūrai. Dėl to šio giesmyno beveik nebegalima rasti.

m) KEBERIO ARBA VIENUOLIKTASIS GIESMYNAS

Karolius Gotardas Keberis gimė 1756. X. 25 Gerduvoje, buvo Gumbinės parapijos kunigu ir čia mirė 1835. I. 7.

Jam buvo pavesta paruošti senojo giesmyno naujas leidimas. Jo giesmynas "Isz naujo perveizėtos ir pagerintos Giesmjų Knygos", spaustos 1832 m. Giesmynas turėjo 3 dalis: I dalis Kvandto - Berendto giesmynas, II — Glozerio - Šimelpenigio giesmės ir III dalis naujai sudaryta iš 132 giesmių, kurių 47 paruošė pats Keberis, 60 — paėmė iš kant. Mielkaus, 16 — iš kun. Gotfrido Ostermejerio, 5 — iš kun. Povilo Šrederio ir 4 — iš kun. Kristijono Lovyno. Taigi šis giesmynas buvo jau spaustų giesmių rinkinys, tik kun. Keberio 47 giesmės buvo naujos.

n) KURŠAIČIO ARBA DVYLIKTASIS GIESMYNAS

Pridrikis Kuršatis (pasirašydavo Friedrichas Kurszatis) gimė 1806 m. balandžio mėn. 24 d. Norageliuose, Laukuvos apskrityje. Jo tėvas buvo mokytojas, dėl to ir sūnų jau anksti pradėjo priruošti mokytojo pavadinimui. 1824 m. Pridrikis jau dirbo mokytojo darbą Naujojoje, nuo 1826 m. — Gastuose ir nuo 1831 m. — Kalthofe prie Prūsijos Holando. 1834 m. jis dar stojo į Elbingo gimnaziją ir, sėkmingai ją baigęs, 1836 m. rudenį stojo į Karaliaučiaus universitetą, kur, prof Ludvigo Jedimino Rėzos patartas, mokėsi teologijos, bet šalia studijų dar dirbo mokytojo darbą Tragheime, Karaliaučiaus miesto dalyje, 1841 - 42 m. išlaikė reikalingus kunigui egzaminus; prof. Rėzai mirus, jam buvo pavesta lietuviškosios seminarijos vadovavimas, šias pareigas ėjo iki 1883 m., 1844 m. buvo paskirtas Prū-

sijos kariuomenės lietuvių kareivių kunigu, 1865 m. buvo pavadintas Karaliaučiaus universiteto teol. profesoriumi ir 1875 m. įsigijo filosofijos daktaro laipsnį.

Jo lietuviška literatūrinė veikla buvo žymi. Nors jis lietuviškai rašė ir lietuvių kalba domėjosi kaip išmirštančios tautos dalyku, tačiau jis buvo paklusniai ištikimas Prūsijos vokiškajai valdžiai, ir lietuvius skaitė išmirštančia tauta. Begelbėdamas nuo užmaršties, kas jau, anot jo, miršta, jis vis tik daug naudingo padarė bendrai lietuvių raštijai ir lietuvių tikybinei literatūrai. Jis parašė lietuvių kalbos gramatiką ir su darė didelį 2-jų tomų lietuviškai vokišką ir vokiškai lietuvišką žodyną, kurį jis ruošė nuo 1848 iki 1883 metų ir kuris tapo labai vertingas įnašas lietuvių kalbos mokslui. Nuo 1849 iki 1880 m. jis leido ir redagavo valdžios šelpiamą savaitinį lietuvišką laikraštį "Keleiwį", kuriam medžiagą jis beveik vienas surašydavo. Jo laikraštis buvo palankus konservatyviškai Prūsijos vokiškai valdžiai. Tačiau prūsų lietuviai konservatorių politikos nemėgo dėl to, kad jie siekė nutautinti lietuvius, ir mielai dėjosi prie pažangiųjų, nes šie pažadėdavo užstoti ir lietuvių kalbą. Kuršatis apgailėjo tokį lietuvių "nesusipratimą". Jis nebeturėjo tautinio sąmoningumo bei drąsos savo tautos žmones užtarti. Pvz., kai 1872 m. "visuotinuoju įstatymu" lietuvių kalba turėjo būti pašalinta iš mokyklų, tai prūsų lietuviai prašė jį, kaip mokytą ir valdžiai žinomą vyrą, užtarti jų reikalą. Į tai jis prūsų lietuviams atsakė: "...manę nieks Lietuwininkų Užtarėju arba Rechtsanwaltu niera ney įstatęs ney pawadinęs, o todėl man ir ne puolas Lietuwininkus užtardamas pas aukszcziausiąją Wyriausybę meldotis...kad asz jos Darymą peikti arba trikinti turėcziau..." (Keleiwis, Nr. 38/1878).

1858 ir 1865 m. jis du kartu peržiūrėjo lietuvišką

Šv. Raštą bei sudarė apie 100 lietuviškų giesmių, išversdamas jas iš vokiečių kalbos. 1853 m. jis paruošė ir išleido giesmynėlį mokykloms "Suglaudimas Giesmjų ant Wartojimo ewangeliszkose Prūsų Szuilese bey Szuil - Mokįtojų Szuilese". Šis giesmynėlis turėjo 64 giesmes ir 16 puslapių gaidų. 1854 m. jis paruošė ir išleido karių giesmynėlį su maldomis Prūsų karalystės lietuviams kariams "Giesmjų bey Maldų Knygos Karaliszkojo Prūsų Waisko". Šis giesmynėlis turėjo 150 giesmių, kurių 87 sudarė pats autorius.

Kuršaičiui buvo pavesta paruošti sekantį giesmyno leidimą. Giesmyną jis pavadino "Pagerintos Giesmjų = Knygos kuriosia brangiausios senos ir naujos suraszytos Diewui ant Garbės ir Prūsų Karalystėje esantiems Lietuwininkams ant Duszų Iszganymo podraug su Maldų Knygomis, kuriosia ne tiktai senos, bet ir naujos Maldos randamos yra. Isz naujo perveizdėtos per F. K." (= Friedrichas Kurszatis). Išspaustos Karaliaučiuje 1841 m. Pagrindu jis paėmė Šimelpenigio giesmyną, kurio giesmes taisė kalbos, rašybos ir eilėdaros požiūriu, tačiau I ir II dalies giesmių suskirstymą paliko tą patį; Keberio III dalies (132 giesmę) nebepakartojo. II dalies antraštiniame lape paliko Šimelpenigio inicialus A. F. S. P. P., kurie buvo kartojami iki mūsų laikų. Maldų Knygelės antraštiniame lape buvo palikta Danieliaus Kleino pavardė.

Iš savo išleistų mokyklų ir karių giesmynėlių parinktų giesmių 1857 m. Kuršatis sudarė trečiąją giesmyno dalį, kuri apima 98 giesmes, kurios yra suskirstytos turinio paskirtimis. Tos dalies antraštinis lapas "Treczioji Dalis Giesmju Knygu, kurioje randas geroks Skaitlius nauju krikszczioniszkų Giesmjų. Tases isz wokiszkos kalbos szwiežey iszwersdamas sutaisė F. Kurszatis, Lietuwininkų Kunigs Karaliaucziuje". 1865

m. Kuršatis dar kartą peržiūrėjo ir ištaisė visą giesmyną. Šis leidimas dar buvo pakartotas.

1877 ir 1880 metų giesmyno leidimus peržiūrėjo ir kiek pataisė Pridrikis Kelkis, jis pridėjo bendrąją bažnyčios maldą.

1896 metų giesmyno leidimą peržiūrėjo Verdainės vysk. Strukas, kuris pasikvietė padėti Klimkiškių surinkimo sakytoją Mikelį Kybelką (Mykolą Kibelką). Pastarasis gimė 1837. IX. 7 Priekulės parapijoje ir mirė 1906. VII. 6 Pangesuose prie Priekulės. Jis buvo vokiečių konservatorių šalininkas ir, būdamas Klimkiškių surinkimo pirmininku, įvėlė lietuvių surinkimą į vokišką politiką, o priešinos lietuvių politiniam judėjimui. Vysk. Strukas nemokėjo pakankamai lietuvių kalbos, o Kybelka neturėjo pakankamo kalbos bei eilėdaros išlavinimo, dėlto užot pataisę, jie daugiau klaidų padarė.

Po Kuršačio jokių giesmyno redakcinių pakeitimų nebebuvo padaryta, toks jis buvo kartojamas iki mūsų laikų. Vėlesniems giesmyno leidimams leidėjai savarankiškai pridėdavo giesmyno gale ar net pradžioje naujesnių giesmių vertimų. Pvz. 1907 m. leidimas turėjo 51 pridėtą giesmę. Tų giesmių vertėjai ar autoriai nebuvo nurodyti. Dvasinės poezijos, kalbos ir eilėdaros požiūriu jų dauguma buvo silpnos.

o) PSALMŲ KNYGOS ARBA PSALMAI

Kai kunigai laikėsi senojo giesmyno, kai vyko jaudinantis kritikos ginčas dėl Ostermejerio giesmyno (nuo 1781 iki 1791 m.) ir kai Pilkalnio kantorius Kristijonas Gotlibas Mielkus ruošė savo giesmyną (išspaustas 1806 m.), atsirado asmenų, kurie kūrė ar iš vokiečių kalbos vertė naujų giesmių, kurios geriau atitiko to laiko tikybinei nuotaikai.

Mokytojas ir sakytojas Endrikis Mertikaitis (žiūr. pusl.), įsitraukęs į surinkimo darbą ir pats kūręs bei vertęs giesmes, kaip tik ryžosi sudaryti iš įvairių vertėjų paruoštų, jau išspaustų ir dar nespaustų giesmių giesmyną, kurį pavadino "Wisokios naujos Giesmės arba Ewangeliszki Psalmai, kurios pirm to taipo po vieną kaip ir po keles į mažas Knygeles surašytos buvo, ale dabar į wienas Knygas surinktos ir ant Welijimo kelių, nuobažnų Duszių į Druką paduotos". Išspaustos 1800 metais. Jau pati antraštė rodo, kad Psalmai nebuvo taikomi bažnyčios pamaldoms, o — privačiam žmonių naudojimui. Kunigai tuomet nepalankiai sutiko pasirodžiusį psalmyną, nors jame buvo ir kai kurių kunigų giesmės. Ir kant. Mielkus savo šešis metus vėliau išleisto giesmyno (1806 m.) prakalboje smarkiai išpeikė psalmyną ir teigė, jog giesmės esančios blogai verstos ir tose giesmėse vartojami tokie absurdiški bei mistiški išsireiškimai ir kvaili bei nepadorūs posakiai, kurie pamaldose sukeltų pasipiktinimą. Jau psalmyno prakalboje nurodoma, kad kritikas (pavardė nepasakyta) pranašavęs, jog "jos tik pareis į Mėszlą". Tačiau žmonės tas giesmes ėmė vartoti surinkimuose ir naminiam giedojimui. Giesmės buvo persunktos tuomet surinkimuose besireiškiančia dievotumo dvasia, kur stipriai bei jautriai buvo minimos

žaizdos, kančios bei pralietas kraujas Kristaus. Giesmių kalba buvo ryški, vaizdi bei žmonėms suprantama; jos atitinkamai veikė žmonių tikybinę nuotaiką. Žmonės jas pamėgo ir, formalių pamaldų nevaržomi, giedojo jas laisvai savais lietuviškais balsais. Šios giesmės rodo, kaip žodinga ir įvairiaspalvė gali būti dvasinė poezija; jos rodo, kaip giesmėje gali atsispindėti rašytojo tikybiniai pergyvenimai.

Psalmyno giesmių kūrime dalyvavo ir ne dvasininkai. Pirmas leidimas turėjo 113 giesmių, kurių 6 buvo mokytojo sakytojo Kristijono Demkio, 24 — kun. Gotfrido Ostermejerio, 8 — kun. Kristijono Lovyno, 15 — mok. sakyt. Mikelio Jurkšaičio, 5 — mok. sakyt. Endrikio Mertikaičio, 5 — kun. Jono Sperberio; likusių autoriai nepažymėti. Vėlesniuose leidimuose randama Piktupėnų kun. J. P. Preiso versta giesmė (Nr. 141). Psalmynas turi 12 pusl. lietuvišką dvasinio turinio "Priekaba" ir 5 pusl. "Dar keli Žodelei prie Priekabos", kur duota trumpa psalmyno istorija ir paminėti penki giesmių autoriai; bet jų buvo žymiai daugiau.

Vėlesniųjų psalmyno leidimų giesmių skaičius nuolat augo. 1817 m. leidimas jau turėjo 147 giesmes, o 1820 m. — jau 179 giesmes. Anot Schwedes, 1825 m. leidimui buvo pridėta antra dalis, apimanti 144 giesmes, kurių autoriai nenurodyti; šioje dalyje yra įdėta kun. Gotfrido Ostermejerio versta giesmė "Kova jau atlikta..." (Nr. 138) sakytojo Grenco atminimui. 1856 m. leidimui buvo pridėta trečia dalis, apimanti 41 giesmę, taip kad šis leidimas turėjo viso 364 giesmes. Trečioji dalis yra daugiausiai mok. Pridrikio Kelkio sudarytos giesmės, 1 (Nr. 363) — mok. E. Mertikaičio, 1 (Nr. 362) — surinkimininko L. iš T. ir 4 giesmės verstos iš kuršių giesmyno; jas vertė kun. Dovydas Gotfridas Zudnachovius, kuris išvertė ir giesmę "Budinkį-

tės Gerieji..." (giesmyno Nr. 499), nes jis mokėjo lietuviškai ir kuršiškai. Schwedes duomenimis 12 arba 1879 m. leidimas jau turėjo 404 giesmes. 1893 m. leidimas jau apėmė 432 giesmes. Vėliau pridėtoms giesmėms nėra nurodyti autoriai. Šio leidinio giesmės yra numeruotos iš eilės ir turi bendrą alfabetinį sąrašą. Verstosios giesmės buvo imtos iš Šulco, Valtersdorpo, Smalko, Rogalio, Bogackio ir k. giesmynų. Apskritai psalmyno giesmių kalba ir eilėdara nebuvo blogesnė kaip bažnytinio giesmyno. Kad psalmynas buvo žmonių didžiai mėgiamas bei plačiai vartojamas, rodo jo per 100 metų pasirodę daugiau negu 30 leidimų, kurių paskutinis išėjo 1903 metais.

p) MAŽIEJI GIESMYNĖLIAI

Dažnai būdavo leidžiami atskirų asmenų sudaryti mažesni ar didesni giesmynėliai siauresnei paskirčiai. Jų kaikurie jau buvo paminėti, pvz. Glozerio, P. Kuršaičio. Jie būdavo paruošiami ir dvasiškių ir pasauliečių. Laikotarpyje nuo 1860 iki 1902 m. buvo išleisti 12 giesmynėlių, kurių autoriai nebuvo pažymėti. Sekančiųjų giesmynėlių autoriai yra žinomi.

Karolius Vilhelmas Otto Glogau (1805-1875) kilęs iš Gilijos, mokslus ėjęs Karaliaučiaus universitete, nuo 1830 m. Cintų, nuo 1832 m. Labguvos ir nuo 1846 m. Tilžės lietuvių parapijos kunigas, o vėliau čia pat vyskupas, paruošė lietuviškus "Šv. Rašto Nusidavimus", Liuterio katechizmą mokykloms, Littauen und die Littauer, 159 pusl., išleistą Tilžėje 1869 m. Išversdamas iš vokiečių kalbos, jis sudarė lietuvišką giesmynėlį mokykloms, kuris buvo pirmą kartą išspaustas 1855 m. ir turėjo 64 giesmes, o vėliau buvo padidintas iki 80 giesmių; iki 1924 m. to giesmynėlio išėjo 16 lei-

dimų.

Tilžės lietuvių parapijos kantorius Ernestas Pušis (1740-1818. XII. 21 d.) paruošė ir išleido "Kelios Szwentos Giesmelės" parapijos atminimui. Išspausta Tilžėje 1820 m.

Mokytojo, precentnerio ir sakyt. Pridrikio Kelkio "Giesmeles apie Ewangelios Praplatinima tarp Żydu ir Pagonu. Spausta Priekulėje 1861 m., leidimas pakartotas 1863, 1866 ir 1879 m. ir "Koks yr Žmogaus Mirimas" Spaustas Klaipėdoje 1877 m. ir pakartotas leidimas Tilžėje 1910 m.; tai yra iš vokiečių kalbos versta giesmė, susidedanti iš 8 dalių, ir turi viso 84 posmus Jo giesmės sudaro psalmyno 3-čią dalį.

Laukupių mokytojas Mykolas Šapalas (1827 - 1884) paruošė "Maža Pasiuntinystės Arpelė", giesmynėlis išėjo Klaipėdoje 1862 m.

Endrikis Kalvaitis (Evang. Betlėmo draugijos kunigas) išleido "Ziono Giesmeles" Tilžėje 1881 m.

Kun. Janio Pipiro paruoštos ir išleistos "Pasiuntinystės Arpos" ir "Giedokit" Karaliaučiuje 1890 m.

Iš vokiečių kalbos paruošė ir išleido Paupelių mokytojas Vilius Kučius (1861 - 1919) "Prilyginimas apie prapolusiji Sunu Giesmesa" Priekulėje 1893 m.

Misijos kun. Kristupas Lokys paruošė ir išspausdino "Pasiuntinystės Giesmelės" Bitėnuose 1903 metais

Mikelis Kundrus iš Žilių iš vokiečių kalbos išvertė daugiau negu 300 giesmių, pritaikytų chorui ir dvasiniams susirinkimams. Giesmės imtos iš įvairių vokiškų evangelizacijos giesmynų. Kiek pridėjęs iš psalmyno ir kitų giesmių, I. L. Sakuthis išleido viso 370 giesmių rinkinį "Kelionės Arpa Keleiwjams į Zioną", spaustą Tilžėje 1905 m. Tam giesmynui yra pridėta Kelkio "Kelionės Atestas tikro Krikszczionies".

Kun. Endrikis Jurgis Endrulaitis gimęs 1864

m. Dovelų parapijoje (Maž. Lietuvoje), ilgus metus kunigavo Priekulėje ir pasidarė lietuviams plačiai žinomas. Jis mirė 1919 m. Priekulėje. Jo mirtis buvusi staigi ir jį ištikusi ant altoriaus kunigo pareigose beeinant. Be tiesioginio kunigo darbo jis dar kūrė ir vertė į lietuvių kalbą giesmes. 1905 - 1908 m. išspausdino "Naujos Pasiuntinystės Giesmes". Kartu su Kristupu Lekšu iš vokiečių kalbos išvertė ir išspausdino "Naujos Giesmių Knygeles", spaustos Tilžėje 1909 m. Savo paruoštų giesmių rinkinį "Dwasiszkos Giesmes" išspausdino Tilžėje 1916 m., kurio pataisytas leidimas buvo pakartotas. Šis leidimas apėmė 43 lietuviškas giesmes ir 2 — vokiškas: "Stille Nacht..." ir "Es ist ein Ros entsprungen..." Lietuviškųjų giesmių 19 yra verstos iš vokiškų, o 24 — naujai sukurtos. Giesmė Nr. 18 yra dėkavojimas už Hindenburgo laimėjimą ir Lietuvos išlaisvinimą.

Baptistų draugijos misionierius Dovas Skėrys (1864. VII. 31 - 1929. IX. 20) išspausdino "Naujos krikszczioniszkos Giesmės", spausta Bitenuose 1903 ir 1905 metais.

Klaipėdos lietuviai baptistai ir Bružių surinkimas išleido lietuvišką giesmyną "Naujos Giesmių Knygos", spaustos Tilžėje 1911 m. Giesmynas turėjo viso 439 giesmes ir buvo skirtas surinkimo ir naminėms pamaldoms.

r) LIETUVIŲ EVANGELIKŲ REFORMATŲ GIESMYNAI IR KITI LEIDINIAI

Petkevičius ir jo katekizmas kaip giesmyno pirmtakas. Didžiojoje Lietuvoje pirmas išspaustas protestantiškas raštas iki šiol yra žinomas 1598 metų Merkelio Petkevičiaus katekizmas, kuris skaitomas

vienas iš didžiausiųjų lietuvių XVI a. kalbos paminklų. Šios knygos vienas egzempliorius iki Antrojo pasaulinio karo buvo išlikęs Danzigo miesto bibliotekoje, kurio Lietuvos švietimo ministerija fotografinį leidimą išspausdė Kaune 1939 m.

Apie tos knygos autoriaus gyvenimą težinomos tik kaikurios trupmenos. Merkelis Petkevičius yra gimęs apie 1550 ir miręs 1608 m. Vilniuje. Jis buvo kilęs iš gana pasiturinčios Lietuvos bajorų giminės. Nuo 1581 iki 1608 m. jis yra buvęs Vilniaus žemės teismo ir Lietuvos tribunolo raštininkas, o 1580 m. — ir mokesčių rinkėjas. Jis yra turėjęs 3 sūnus: Samuelį, Vaitiekų ir Juozapą, kurie 1596 m. studijavo Karaliaučiuje, o Samuelis 1602 m. dar studijavo Leipcige. M. Petkevičius buvo žymus reformacijos veikėjas.

Merkelio Petkevičiaus katekizmas yra seniausioji lietuvių evangelikų reformatų tikybos knyga. Ji yra vertimas iš lenkų kalbos ir turi 252 pusl. Kiekvieno puslapio dešinėje skiltyje yra tos knygos lenkiškasis tekstas, o kairėje skiltyje — lietuviškasis vertimas. Didžiausia dalimi katekizmą Petkevičius paruošė ir išspaudė savo nuosavoje spaustuvėje Vilniuje. Pirmas tos knygos užvardyjimas buvo toks: "Katechismas tai esti Surakinimas wieros Krikszczioniszkos del mokima bernelių". Petkevičiaus paruoštos bei išleistos knygos tikslas yra geriausiai nusakytas jo paties lietuviškoje prakalboje, kuri švietimo ministerijos leidime yra išspausta pataisyta kalba ir bendrine rašyba. Toje prakalboje jis sako:

"Žinodamas ir matydamas didelį ir neatidedamą lietuviško katekizmo (ypač mūsų tuose Did. Lietuvos kunigaikštystės kraštuose) reikalingumą, nes kurgi mokslas apie Dievo valią gali būti prastiems žmonėms suprantama kalba dėstomas, o juk daugelyje Lietuvos

vietų del pamokslininkų nemokėjimo tas mokslas apleistas dėl to, kad bažnyčių globėjai, negaudami pamokslininkų lietuvių, laiko lenkus, kurie kad ir norėtų mokyti lietuviškai, bet, kalbos nemokėdami, sunkiai tai atlieka...

Aprūpinęs vieno kito asmens giesmių vertimais, pats, kiek galėdamas ir atspėdamas, išverčiau lenkiško katekizmo į lietuvių kalbą nemažą dalį tikėdamasis tuo patarnausiąs mokantiems abi kalbas ir prastam žmogui, ir teikiu Jūsų Malonybėms tą knygą, kurioje nėra nieko naujo ar priešingo Šventam Raštui, priimti su linksmu veidu ir vartoti ją Dievo garbei ir šlovei, Viešpaties Bažnyčios ūgiui, patiems amžinai paguodai, prašydamas Jūsų Malonybių mano darbui, be peikimo, ir dėkingiems būti. Mano gerbiamųjų ponų tarnas ir palankus brolis Merkelis Petkevičius, Vilniaus žemės raštininkas".

Petkevičiaus knyga nėra katekizmas siaura to žodžio prasme: be katekizmo, kuris susideda iš pagrindinių tikybos klausimų bei atsakymų, knyga turi 48 giesmes įvairioms tikybinėms paskirtims, 40 Dovydo psalmų, lenkišką alfabetinę giesmių lentelę, pamokymus apie krikštą ir Šv. Vakarienę bei agendą. Petkevičiaus katekizmo giesmės, kaip toliau matysime, sudarė lietuvių evangelikų reformatų giesmyno pradžią.

Nors buvo manyta, kad Petkevičius vienas sudarė tą katekizmą, tačiau prof. Vacl. Biržiškos tyrinėjimai išaiškino, kad to katekizmo bendradarbiu buvo kun. Jonas Šeduikonis, kuris buvo ir Mažvydo giesmyno bendradarbis (palygik 666 pusl.), ir jo Mažvydo giesmyno giesmė "Ischmintis Tiewa amszina" (Maž. giesm. 450 pusl.) kiek pakeista į "Tewa amzino iszmintis" yra išspausta ir Petkevičiaus katekizme (163 pusl.). 252

Be to, yra ir daugiau paimtų giesmių iš Mažvydo

katekizmo ir giesmyno, kurios yra kiek perdirbtos. Pvz.: Maž. Cat. 40 pusl. "Tas est Diewa prisakimas..." — Pet. kat. 109 pusl. "Tas est Diewa prisakimas..." Maž. Cat. 43 pusl. "Papraschaim schwentases dwases..." — Pet. kat. 176 pusl. "Praszom tawe Dwasia szwenta..." Maž. Cat. 46 pusl. "Schwenta Dwase musump ateik..." — Pet. kat. 175 pusl. Dwasia szwenta musump ataik..." Maž. Cat. 77 pusl. ir giesmyn. 481 pusl. "Christau diena essi ir schwiesibe: Nakties nuodengė tamsibe..." (Rapolionis sudarė iš lotyniškos giesmės) — Pet. kat. 37 pusl. "Christau diena musu szwiesibes, nakties nudengi tamsybes..." Maž. giesmyn. 493 pusl. "Perszegnog mus Diewe Tiewe..." (Jonas Kyrtoforas sudarė iš lenkiškos giesmės) — Pet. kat. 41 pusl. "Peržiegnok mus Diewe tewe..." Maž. iš S. Ambraszcijaus giesmių 91 pusl. ir giesmyn. 244 pusl. "Christus Diewas mussu gelbetoghis duschu..." — Pt. kat. 167 pusl. "Christusa Diewas musu gialbetoias dusiu..."

Manoma, kad Petkevičiaus katekizme bendradarbiavęs ir anas Štriška, kuris lankėsi pas Bretkūną, kad su jo Biblijos vertimu susipažintų. Petkevičiaus katekizmo psalmai yra savarankus vertimas, kuris yra blogesnis, negu Mažvydo giesmyno psalmių vertimas.

Kai Lietuvos didysis hetmonas ir evangelikų globėjas Jonušas Radvila (1612 - 1655) 1652 metais Kėdainiuose įsteigdino lietuviškiems evangeliškiems raštams leisti spaustuvę, kuri pradėjo veikti 1653 metais. Pirmoji toje spaustuvėje išspausta knyga buvo "Kniga Nabaznistes krikščioniszkos Ant garbes Diewuy Traycey Szwentay Wienalijam: Ant wartoima Bažničioms dides kunigistes Lietuwos iszduota. O dabar ąntra karta perdrukowota su priedu nekuriu giesmiu Ewangeliu ąnt pomietkos Szwentuju

Diewa teypag Su priedu nekuriu maldu. Kiedaynise, Drukavoja Joachimas Jurgis Rhetas, meatu Pona 1653". Tos knygos prakalboje minimas jos autorius Kėdainių burmistras ir pasaulietis sinodo senjoras Samuelis Jaugėlis Telega (1600 - 1666 m.). Tačiau vėliau išaiškinta, kad Telega tik pataisė Petkevičiaus katekizmo giesmes bei psalmus ir kiek pridėjo naujų vertimų. Lietuvių ev. reformatų giesmyno 1910 m. leidimo įžangoje, pasirėmus E. Tiškevičiaus 1869 m. raštu rusų kalba apie Biržus, teigiama, kad "Knigos Nobaznistes buvęs dar ankstesnis leidimas; tačiau anot prof. Vacl. Biržiškos tarpinio leidimo tarp Petkevičiaus katekizmo ir 1653 m. "Knigos Nobaznistes" nebūta. Suminėti duomenys kalba už tai, kad 1653 metų "Kniga Nobaznistes" buvo Petkevičiaus 1598 m. katekizmo antrasis pataisytas bei praplėstas leidimas.

"Kniga Nobaznistes" turėjo 160 giesmių ir 99 eiliotus psalmus, kurių 21 buvo dvilinki, tad tikrumoje buvo 78 psalmai. Giesmės buvo verstos iš lenkų kalbos, o į lenkų kalbą — iš lotynų ir vokiečių kalbos. Taigi lietuviški vertimai buvo daryti iš lenkiškų vertimų, o ne iš originalų, kas žymiai atsiliepė į turinį ir eilėdarą. Anot Ostermejerio tų giesmių lietuviški vertimai vistik buvę geresni, negu Sengštoko, bet žymiai menkesni, negu D. Kleino giesmių vertimai.

Be giesmių "Kniga..." turėjo 288 pusl. postilę arba evangelijų išguldymą su Kristaus kentėjimo aprašymu, 64 (76 pusl.) maldas, katekizmą bei kitus tikėjimo pamokymus. Šie visi buvo vertimai iš lenkų kalbos. — Be minėto Telegos "Knigos Nobaznistes" pirmojo leidimo bendradarbis buvo Kėdainių superintendentas kun. Samuelius Tamošauskas (1605 - 1650 m.) O katekizmą taisė Užnerio senjoras ir Biržų kun. Samuelius Minvydas (1602 - 1660 m.) ir Naujamiesčio kun. Jonas

Božimovskis (1610 - 1673 m.). Jis buvo išvertęs į lietuvių kalbą Naująjį Testamentą, ir Senojo Testamento dalį, bet rankraščiai žuvo.

"Kniga Nobaznistes", prasidėjusi iš Petkevičiaus katekizmo, virto lietuvių ev. reformatų giesmynu, kurio trečias leidimas buvo išspaustas pavadinimu "Kancyonalas tey easti: Knigos Psalmiu ir Giesmiu Dwasiszku Ant Garbės Diewuji Traycey szwentoy wienatijamuj Ant wartoima Bažniczioms Dides Kunigayksztistes Lietuwos Iszduotos. O dabar isz nauia su Priedu nekuriu Giesmiu ir Maldu peardrukawotos. Karalaucziuja Prusu, Iszspaustos pas karaliszka Knyg-Drukoru G. L. Hartunga. Meatu Pona 1781". Kancionalo leidimą spaudai paruošė kun. ir Kėdainių mokytojas Mykolas Ceraskis (1754 - 1824). Kancionalas apėmė viso 313 giesmių, kurios susidėjo iš "Knigos Nobaznistes" ir naujai paruoštų giesmių, ir 145 maldas. Su šiuo ir dar dviem sekančiais kancionalo leidimais kartu buvo spaudžiamos kun. Minvydo, kun. Božinovskio ir kun. Tamošausko paruošta ir pirmą kartą 1653 m. atskirai išspausta maldaknygė "Maldos Krikscioniszkos Wisokiam meatuy ir reykalams bendriems prigulinčios".

Ketvirtąjį iš eilės arba antrąjį kancionalo leidimą spaudai paruošė Žemaičių senjoras kun. Samuelis Nerlichas (1765 - 1840 m.) 1819 metais. Senųjų giesmių 35 jis išmetė ir į jų vietą įdėjo naujus vertimus iš Kurnatausko lenkiško giesmyno. Dėl lėšų stokos, jau Samueliui Nerlichui mirus, šis kancionalo leidimas gotų raidėmis teišspausdino jo sūnus lietuvių kalbos mokytojas ir Kėdainių kunigas Karolis Nerlichas (1808-1860 m.) Mintaujoje 1845 m. Steffenhageno spaustuvėje. Šis leidimas turėjo 282 giesmes ir 177 maldas.

Penktasis iš eilės arba trečias kancionalo leidimas buvo pakartotas Mintaujoje 1877 m. Jam buvo grąžin-

tos Samueliaus Nerlicho išimtos 35 giesmės.

Šeštasis iš eilės leidimas buvo pavadintas "Giesmynas su maldų priedu Lietuvos evangel. - reformatų parapijų vartojimui". Išspaustos lotynų raidėmis Biržuose 1910 m. Ev. reform. Vilniaus sinodui pavedus, mokytojas ir rašytojas Stanislovas Dagilis nuodugniai perdirbo senąsias giesmes bei psalmus ir išvertė bei perdirbo naujų giesmių iš įvairių šaltinių: iš vokiečių ir lenkų giesmynų, iš Prūsų lietuvių liuteronų "Giesmių Knygų", iš Štarkio giesmių ir k. Maldas taisė ir naujų pridėjo Švobiškio parapijos kun. Jonas Šepetys, Biržų kun. Povilas Jakubėnas ir Radviliškio kun. Adomas Cumpftas.

Giesmyno priešakyje buvo įdėta Vilniaus ev. reformatų sinodo vyriausiojo senjoro kun. Vilhelmo Meškausko prakalba ir 9 pusl. įžanga, kur patiekiama trumpa giesmyno istorinės raidos apžvalga. Šis giesmynas turėjo paskirtimis suskirstytas 327 giesmes bei 214 visokiais atvejais vartojamų maldų, priedą apie tikėjimo išpažinimą, krikštą ir Šv. Vakarienę, giesmių, maldų ir šventadieniais bei bažnyčios švenčių metu skaitomų evangelijų rodykles.

Įžangoje pataisyto giesmyno ir ypač giesmių kalba yra taip vertinama: "Prozaiški senųjų laidų vertimai pasiekė gana augšto tobūlybės laipsnio: kalba riški, stipri, pertikrinanti, pilna poetiškų paveikslų ir prilyginimų logišku nuoseklumu ir minčių išreiškimu užumena lotynišką Cicerono stilių. Negalima viso to pasakyti apie giesmes, bet ir jos, nepasižymėdamos augštomis poezijos ypatybėmis, sulošė svarbią rolę tikėjimo dalykuose, pilnai užganėdindamos anos kartos žmonių reikalavimus".

Šis giesmynas dažnai vadinamas Dagilio giesmynu. Dėl to pravartu nors trumpai susipažinti su jo gyve-

nimu.

Stanislovas Dagilis gimė 1848 m. III. 3(15) Mažuliškių kaime, Biržų parapijoje. Jo tėvai buvo grafo Tiškevičiaus baudžiauninkai, kurie augino sūnų Stanislovą ir keturias dukteris. Jau vaikystėje Stanislovukas turėjo palinkimą į knygas ir muziką ir savamoksliškai išmoko griežti smuiku. Jo muzikalius gabumus pastebėjęs, Biržų ev. reform. kunigas patarė vaiką leisti į Kėdainų reformatų gimnaziją vargonininku mokytis. Tėvai sutiko. Bet Stanislovukas buvo baudžiauninko vaikas ir neturėjo teisės išvykti iš kaimo be dvarininko žinios. Tik per ilgą prašymą ir motinos gausias ašaras pagaliau permaldavo dvarininką grafą Tiškevičių, kuris pagaliau leido Stanislovukui išvykti iš kaimo mokytis.

Besimokydamas muzikos Kėdainiuose, jis laisvą laiką, gerų draugų padedamas, išnaudojo pasiruošti gimnazijos mokslui eiti. Išlaikęs reikalingus egzaminus, įstojo į gimnazijos trečią klasę ir baigė gimnazijos bei muzikos mokslą. Tada veik išvyko į Peterburgo (dabar Leningradas) istorijos-filosofijos institutą, kurį baigęs buvo paskirtas lotynų bei graikų kalbų mokytoju Ukrainoje, kur išbuvo 21 metus. Klausai susilpnėjus buvo paleistas iš pareigų su puse pensijos, nes pilnai pensijai nebuvo pakankamai ilgai tarnavęs. Tuomet grįžo į savo numylėtą kraštą Biržus.

Visą savo amžių jis palaikė ryšius su kaimo žmonėmis, rinko liaudies dainas ir skaitė uždraustąją lietuvių literatūrą. Pensininku begyvendamas Biržuose, daug rūpinos vietinės visuomenės, ev. reformatų parapijos ir ypač jaunimo reikalais. Mirė vėžiu 1915. XI. 19.

Iš jo literatūrinės veiklos žinoma, kad jis rašė eiles lietuviškai ir 1906 metais, tuoj po spaudos atgavimo, jis išleido savo eilėraščių rinkinį "Lietuviškas Šiupinys".

Jis vertė iš žymiųjų kitų tautų klasikų, kaip Puškino, Lermontovo, Šilerio ir k. į lietuvių kalbą. 1910 metais jis išvertė ir išleido Mickevičiaus "Konradą Valenrodą".

Dagiliui yra būdinga, kad jis Kėdainiuose mokslą ėjo stiprioje lenkų aplinkoje, o Peterburge — rusų aplinkoje. Tačiau jis nepasidavė svetimai įtakai, savarankiškai išmoko lietuvių kalbą ir įsijautė į jos dvasią. Dėl to ir jo eilės bei vertimai pasižymėjo gražia, vaizdžia, gyva bei turininga lietuvių kalba. Kaip jis mylėjo savo gimtinės kraštą, pasako labai jautrios jo eilės: "Nameliai mano mieli, Man visur patogu, Bet niekur nėr tiek laimės, Kaip po jūsų stogu". Lietuvių ev. reformatų literatūroje jis pasiliks neužmirštamas savo perredaguotu giesmynu bei gražia kalba sudarytomis giesmėmis.

Septintasis iš eilės, arba antrasis giesmyno leidimas buvo šeštojo (pirmojo giesmyno) leidimo pakartojimas be pakeitimų, spaustas 1915 m. (tikrumoje buvo leidžiamas nuo 1915 iki 1921 m.) Biržuose, Martyno Yčo spaustuvėje.

Šalia Petkevičiaus Katekizmo, kuris išsivystė į giesmyną, lietuvių ev. reformatų tikybos reikalams 1600 m. Vilniuje buvo išleista "Postila Lietuwiszka Totay est Iszguldimas Prastas Ewangeliu ant koznos Nedelios ir Szwentes per wisus metus". Ši postilė turėjo 778 pusl., buvo spausta Jokubo Morkūno spaustuvėje Vilniuje ir buvo lenkiškos Mikalojaus Rejaus postilės vertimas. Postilei išleisti lėšas davė Pašušvio savininko, 1587 metais mirusio Rietavo tėvūno Morkaus Vnučkos našlė Zofija Morkuvienė Vnučkienė. Anot prof. Vacl. Biržiškos tos postilės vertėjas nebuvo Merkelis Petkevičius, kaip anksčiau jo buvo manyta (palygink Balčikonio "Žodis antrajam Merkelio Petkevičiaus ka-

tekizmo leidimui 1939 m."). Jos vertėjas buvo Jokūbas Baltramiejaitis Morkūnas (1550 - 1611 m.); manoma, kad buvo ir daugiau postilės vertimo bendradarbių.

Ev. reformatų "Agenda" lenkų ir lietuvių kalbomis buvo išspausta Dancige 1637 m. Adriejaus Huinefeldo spaustuvėje. Ji turėjo 408 pusl.

Kėdainių reformatų spaustuvėje 1653 ar 1654 m. pradžioje dar buvo išspausta trumpesnė postilė "Summa aba Trumpas iszguldimas Ewangeliu Szwentu Per wisus meatus dienomis Nedelos Bazniciose Krikščioniszkose skaytomu". Tai buvo lenkiškos Jurgio Zarnovco postilės vertimas, kurios vertėjais buvo minėti: Samuelius Minvydas, Jonas Božimovskis ir dalinai Samuelius Tamošauskas. Naujas "Summos" leidimas buvo pakartotas 1781 m. su maldomis ir "Kancyonalu". Jo trečias 1818 metais Samueliaus Nerlicho stipriai perdirbtas, bet Aleksandro Mačiulskio (1790 - 1866 m.) teišspausdintas tik 1863 m. Mintaujoje, I. F. Steffenhageno spaustuvėje. Šis leidimas turėjo viso 268 pusl. ir pamokslų priedą 48 pusl. Be pamokslų joje buvo 25 giesmės.

Šie trys kunigai: Minvydas, Božimovskis ir Tamošauskas dar paruošė ir 1598 m. Kėdainiuose išspausdino "Katechisma Arba Trumpa Pamoksla Wieros Krikscioniszkos del waykialu mazu". Kitas to "Katekizmo leidimas, pavadinimu "Pradžia Pamoksla dėl Mazu Weykialu", kurį paruošęs Bitneris buvo išspaustas Karaliaučiuje 1680 m. Reusnerio spaustuvėje. Tik vienintelis šio leidimo egzempliorius yra išlikęs Britanijos muziejaus bibliotekoje.

Minėtasis kun. Mykolas Ceraskis naujai perdirbtą katekizmą pavadinimu "Seanas Katechismas" išspausdino Mintaujoje 1803 m. Jo antrąjį perdirbtą leidimą, pavadintą "Trumpas Katechismas" 31 pusl., 1861 me-

tais išleidęs minėtas kun. Aleksandras Močiulskis, kuris tuomet buvo Žemaičių superintendentas. Kun. Mykolas Ceraskis išspausdino "Kozoni Padekawones po Ataiemimui warpu" 1803 m.

Kun. Karolis Nerlichas paruošė "Pamokslus ir Kozones *apie smerti*", *kurie buvo išspausti* Mintaujoje 1864 m.

Kun. Aleksandras Rapolas Močiulskis dar yra išspausdinęs šiuos jaunimui skirtus raštus: "Atminimas da geroje adynoje"; "Nusidawimas biedna Jonuka"; "Prisiwertimas grieszna zmogaus ing Diewą"; "Wartojimas arba Meginimas patis sawę", ir "Gromata Naszlaitele ing sawo mielą Iszganitoja". Šie raštai buvo išspausti apie 1865 m.

3. LIETUVIŠKO EVANGELIŠKOJO ŠV. RAŠTO VERTIMAI BEI LEIDIMAI

a) JONAS BRETKŪNAS

J a u n y s t ė. Jonas Bretkūnas gimė 1536 m. Bamboliuose (Bambluose, suvokinta tuomet į Bamlen, o vėliau — į Bammeln), Įsruties valsčiuje (Insterburg Amt; tik vėliau apie 1555 m. Bamboliai priklausė Tapliavos valsčiui, Taplacken Amt). Tuo metu Bamboliuose, kurie yra prie Alnos upės, kuri įteka į Prieglių, buvo du dvarai. Vienam iš jų gyveno broliai Gregoras ir Erosė. Juodu buvo prūsų kilmės ir, matyti, Varnino (Warnin, Warnien) giminės, iš kurių buvo kilusi ir Bretkūno motina Varninaitė (Varnynaitė). Dvaro kumečiai bei darbininkai buvo lietuviai bei prūsai, kurie vokiškai nemokėjo. Nors dvarininkai tarp savęs gal ir kalbėjo vokiškai, bet dvaro daugumos kalba buvo lie-

tuviška - prūsiška, dėl to ir šeimininkai turėjo gerai kalbėti žmonių kalbą. Ir pačioje apylinkėje vokiečių tuomet labai mažai tebuvo. Pamaldos, matyti, tebuvo laikomos tik lietuvių bei prūsų kalbomis, nes pvz. to laiko apylinkės kunigas Bartholomeus rašė, kad čia reikią kalbėti lietuviškai bei prūsiškai (et quia prutenice et litwanice loqui cum hominibus...) ir, nepakankamai tų kalbų mokėdamas, išsikėlė į kitą kraštą, kur tereikėjo kalbėti vokiškai. — Jonukas savo kūdikystę ir vaikystės dalį praleido Bambolių dvare; čia jis ir išmoko lietuviškai, prūsiškai, o gal kiek ir vokiškai.

B r e t k ū n o t ė v a i. Jo tėvas Valten Bretkė (kartais vadinamas Pretkė, matyti, šnekamoje kalboje taip vartota) turėjo nuosavybę, susidedančią iš namo, alaus daryklos, odų dirbtuvės, pusės margo žemės ir pusės ūkio Šventgirėje (heiligenwaltt, Heiligenwalde) 30 kilometrų į šiaurės vakarus nuo Frydlando, taigi Jono Bretkūno tėvas buvo odininkas ir alaus darytojas, ir savo gamybos produktus parduodavo. Dar prieš 1553 m. Bretkūno tėvas buvo apsigyvenęs Frydlande, kuris yra 5 kilometrai į pietus nuo Bambolių. 1553 metais didžiojo Frydlando gaisro metu, matyti, ir jo tėvas neteko didelės savo turto dalies. Jo motina, gimusi Varninaitė, mirė jau 1555 m. Jo tėvas antrą kartą vedė Borgau iš Frydlando. Jo tėvas mirė veikiai po 1575 m., ir Bretkūnas paveldėjo savo tėvo palikimo dalį (patrimonium). Iš to matyti, kad Bretkūno tėvai buvo pasiturį.

Pavardė "Bretkė" neparodo, kad Bretkūno tėvas buvo vokietis, kaip kai kurie autoriai teigia (Falkenhahn, Gerullis ir k.). Man pvz. buvo žinomi Lietuvoje asmenys su pavarde "Betkė" ir net "Lansbergas", kurie visai vokiškai nekalbėjo ir net nežinojo, kad jų tė-

vai ar senoliai kada nors kalbėjo vokiškai. Be to, yra žinoma, kad pvz. asmenys su lietuviškomis pavardėmis, kaip Jurkat, Naujokat, yra dideli vokiečių patriotai. Pavardė, rodos, nėra pakankamas įrodymas, kokios tautybės asmuo skaitė save; jo dvasinis pasireiškimas ir darbai parodo, kokiai tautai jis buvo artimesnis. Bretkūno motina buvo prūsė - lietuvė. Suprantama, kad sūnus vartojo ("atlietuvino") pilną tėvo pavardę, kurią jo protėviai bus turėję, lietuviškuose raštuose pasirašydamas Bretkūnas. Tuo Bretkūnas nedviprasmiškai parodė, kad jis save skaitė lietuviu. Ir kiti autoriai jį skaito grynu lietuviu (Bertoleit, Vac. Biržiška ir dalinai Ostermeyer). Falkenhahno teigimas, kad jaunas Bretkūnas tik iš tarnų ir darbininkų teišmoko lietuviškai, yra logiškai abejingas. Turint galvoje tą faktą, kad Bretkūno rašto kalba buvo grynesnė, negu pirmųjų lietuvių rašytojų, tai, jei jo tėvai nebūtų kalbėję su juo lietuviškai ir nebūtų gavęs lietuviško mokslinimo, vargu jis būtų pripuolamai išmokęs iš tarnų lietuviškai geriau, negu anie lietuviai šviesuoliai. Lengvai suprantama, kad gryna Bretkūno kalba rodo, jog ir jų namuose gražiai lietuviškai kalbėta.

M o k s l o m e t a i. Pradžios mokslą Bretkūnas ėjo Frydlando mokykloje, kuri buvusi lotyniško tipo, bet manoma, kad dėstomoji kalba tuomet jau buvusi vokiška (Falkenhahn, 212 pusl.). Tuomet Frydlande, kuris yra prie Alnos upės, buvo 200 žemės savininkų, bet gyventojų buvo nuo 1 500 iki 2 000, skaitant su darbininkais, tarnais ir amatininkais, jų tarpe buvo dar daug lietuvių ir prūsų. Toje mokykloje jis gavo gerą lotynų kalbos pagrindą, kas buvo labai svarbu, norint teologijos mokslą eiti. Prieš stodamas į universitetą, jis jau mokėjo gerai ir lietuviškai. Dėl to manoma, kad jis, be Frydlando mokyklos, bus dar buvęs

pas lietuvį kunigą moksle ir ten bus pramokęs graikų kalbos bei gavęs reikalingą paruošimą teologijos mokslui eiti. Tas kunigas, anot Falkenhahno, galėjęs būti Jonas Tortylavičius, kuris buvo katalikų kunigu Šilalėje (1533 m.), Žemaitijoje pirmasis pasekęs Liuterio skelbiamą Evangelijos mokslą, 1536 m. gegužės mėn. pasitraukė iš Žemaitijos, persikėlė per Nemuną ir atvyko į Tilžę, kur jį priglaudė kun. Simonas Alektoris (Alector); čia jis įsteigė lietuvių bažnyčią, vėliau įsteigė — Įsrutyje, Angerburge (1537 m.) ir Engelsteine (1545 m.). Dėl to Tortylavičius skaitomas pirmuoju lietuvių liuteronų apaštalu Prūsų Lietuvoje. Jis kalbėjo lietuviškai, lotyniškai ir lenkiškai. Net yra spėliojimų, kad Bretkūnas lietuvių kalbos galėjo mokytis pas Ragainės kun. Jomantą ar net pas Karaliaučiaus lietuvių kun. Vilentą (Falkenhahn, Vac. Biržiška).

Karaliaučiaus universitete. Būdamas 19 m. amžiaus, Bretkūnas stojo į universitetą ir buvo pakankamai pasiruošęs teologijai studijuoti. Matrikuloje yra įrašas, kad rektorius Simonas Tilius 1555 m. birželio mėn. 14 d., penktadienį, įrašė į Karaliaučiaus Albertino universitetą: Johannes Bretke, Friedlandenses natus in pago vicino Bamlen, pauper pupillus, gr.(oschen) 5. Pilnas imatrikuliacijos mokestis buvo 10 grašių. Beturčiai dažnai būdavo visai atleidžiami nuo mokesčio. Bretkūnui atleido pusę mokesčio. Tai rodo, kad Bretkūnas buvo skaitomas pasiturinčiu, nes jis ir mokslą ėjo be kunigaikščio pašalpos. Gal ir dėl to jam buvo sumažintas imatrikuliacijos mokestis, kad jis pažymėtas našlaičiu (pupillus), matyti, dėl to, kad tuo metu jau buvo mirusi jo motina.

Bretkūno studijų metu Karaliaučius turėjo 30 000 gyventojų, o Karaliaučiaus universitete buvo apie 150

studentų. To laiko (1551-1556) statistika rodo, kad Karaliaučiaus universiteto studentų iš Vakarų Prūsijos būdavo 42%, iš Vokietijos — 30,5%, iš Lenkijos 11%, iš Lietuvos 3%, iš Liflandijos 3%, iš Rygos 1%, iš Bohemijos — 5% ir iš Holandijos — 0,5.%. Pats universitetas buvo gana silpnai reikalingais profesoriais aprūpintas, taip pvz. pagal planą turėjo būti 18 profesorių, o tebuvo tik 8. Teologijos katedra pirmojo profesoriaus visai neturėjo, o buvęs antrasis profesorius Rupert Durrius jau 1556 m. išsikėlė į Bavariją. Nuo 1557 m. kovo mėn. teologiją dėstė domo bažnyčios kunigas Math. Vogel.

Bretkūno studijų metu Karaliaučiaus lietuvių kunigu buvo Baltramiejus Vilentas, o lenkų kunigas Seklucijanas, kuris paruošė pirmą lenkišką Liuterio katekizmą bei išvertė giesmyną (1545-1547) ir kaip tik vertė Naująjį Testamentą į lenkų kalbą.

Čia yra minėtina ir dėmesio verta viena asmenybė, Bretkūno jaunystės draugas ir giminaitis iš motinos pusės, Kristupas Alzunius (Alzon, Halczunius), kuris taip pat buvo prūsų lietuvis iš Frydlando, mokslus ėjo Karaliaučiaus universitete (įsimatrikuliavo 1552 m. ir temokėjo 1 grašį, reiškia buvo neturtingas) kunigaikščio lėšomis, 1559 m. jau buvo Vilniuje didikų vaikų mokytoju, ir, gavęs negrąžinamą 100 talerių stipendiją iš kunigaikščio, 1563 m. rugpiūčio mėn. 2 d. su kitais lietuvių didikų sūnumis, tarp jų ir Kiškos sūnumi išvyko iš Vilniaus į Italiją mokslą tęsti, ir 1563 m. rugpiūčio mėn. 26 d. Baselyje visi įsimatrikuliavo. Nuo 1566 m. lapkričio 10 dienos jis jau buvo kunigaikščio tarnyboje, kur jam buvo pavedamos įvairios pareigos krašte ir užsieniuose. Nuo 1571 m. liepos 4 dienos jis jau buvo kunigaikščio apmokamas patarėjas (Hofrat) ir 1572 m. svarbiais kunigaikščio reikalais vyko į

Lietuvą. Jis mirė apie 1590 m. Šitas Alzunius suvaidino svarbią rolę Bretkūno gyvenime: būdamas dvaro augštoje tarnyboje, jis visuomet pasirūpindavo Bretkūno reikalais ir, reikalui esant, jį apgindavo.

W i t t e n b e r g o u n i v e r s i t e t e. Stodamas į Karaliaučiaus universitetą, Bretkūnas buvo, matyti, gerai kalbomis pasiruošęs ir nebereikėjo jam daug laiko gaišti juomis universitete, taip kad jis, apie 1½ metų pabuvęs čia, jau 1556 mtų gale išvyko į Wittenbergą teologijos mokslą tęsti. 1557 m. sausio mėn. 16 d. jis įsimatrikuliavo kartu su Kristupu Knopfiusu iš Karaliaučiaus vardu Johannes Bretke Friedlandensis. Tuomet Wittenberge buvo 1 500 - 2 000 studentų iš įvairių kraštų bei pasaulio šalių. Bretkūną, matyti, traukė Wittenbergo Liuterio universitetas, kur dar veikė garsus profesorius bei pamokslininkas Bugenhagenas (mirė 1558. IV. 20) ir Melanchtonas (mirė 1560. IV. 19), kuris kovojo su sektantais osianderonais, kurių vadas buvo Karaliaučiaus prof. Andreas Osiander (1549-1552). Ten Bretkūnas gavo pažinti teologijos profesorių ir dekaną Jurgį Majorą (Georg Major), kuris skelbė, kad sielos išganymui reikalingi ir geri darbai ir tuo sukėlė neramumų bažnyčioje (Kirchenfehde). Ypatingos įtakos Bretkūnui turėjo simpatingos išvaizdos, malonaus būdo, didžiai gabus pedagogas bei rūpestingas studentų reikalams ir dėl to studentų didžiai mėgiamas, didelis Melanchtono bei Liuterio draugas, profesorius Paulius Ebersas (Ebers), kuris pradžioje buvo filozofijos profesorius, vėliau — istorijos bei gamtos mokslų ir nuo 1557 m., būdamas 43 m. amžiaus, tapo teologijos profesoriumi, Bugenhagino įpėdiniu ir liuteronų bažnyčios atstovu.

Ar po Wittenbergo universiteto Bretkūnas dar studijavo ir kitamę universitete, nėra patikimų įrodymų.

Yra duomenų, kad po Wittenbergo studijų jis dar buvo pietų Vokietijoje (Superior Germania, Oberdeutschland) iki 1562 m., bet ką jis ten tikrai veikė, nėra duomenų; kunigu jis ten tikrai nebuvęs, bet manoma, kad jis, panašiai kaip ir Alzunius, lietuvių didikų vaikus ruošęs (praeceptor) universiteto studijoms.

Kunigo veikla Labguvoje. 1563 metų kunigaikščiui lotyniškai rašytame Bretkūno laiške pasakyta: "... ego parentum meorum petitionibus, ex superiori Germania revocantibus ... cessi ... Et docendi Euangelij christi munus in oppidolo Labiau, cum Lithuanicam et Prutenicam linguam mediocriter teneam ex mandato Celsitudinis tuae, per ... dominum praesidem, mihi imponi passus sum ..." Taigi 1562 m. jo tėvai parkvietė jį iš pietų Vokietijos namo, kad būtų kunigu Labguvoje.

Tuo metu kaip tik buvo reikalingas Labguvai kunigas, mokąs lietuviškai ir prūsiškai. Iš minėto laiško nematyti, kad Bretkūnas pats siūlės toms pareigoms, jis buvo paskirtas (... mihi imponi passus sum ...). Suprantama, tėvai bus kvietę jį grįžti ar paties kunigaikščio ar jo patarėjų paraginti. Yra labai galimas daiktas, kad Bretkūno drugas Alzunius ar kiti artimi bei suinteresuoti asmenys bus atkreipę kunigaikščio ir jo patarėjų dėmesį į Bretkūną, kuris kaip tik mokėjo lietuviškai ir prūsiškai. (Falkenhahn 47 pusl.).

1562 m. pabaigoje Bretkūnas pradėjo kunigauti Lietuviškoje Labguvos parapijoje, kur jis pirmas sakė lietuviškus pamokslus be vertėjo (tolko). Tuomet Labguva buvo bažnytkaimis. 1258 m. ten buvo pastatyta kryžiuočių pilis. Labguvos akmeninė bažnyčia buvo iš XIII šimtmečio, kuri nuo Bretkūno laikų tebuvo mažai pakeista. Tik 1642 m. Labguvai buvo suteiktos

miesto teisės. Net 160 metų po Bretkūno Labguva teturėjo 110 gyvenamų namų (Buergerhaeuser). Labguva yra prie Deimenės upės; Bretkūno laikais už Deimenės toliau į rytus tęsėsi be kelių dykumos iki į Lietuvą ir Lenkiją. Tose dykumose buvo išbarstyti Ragainės, Tilžės ir Klaipėdos miestai ir lietuvių gyvenami naujokynai (Falkenhahn 48 pusl.). Bretkūno laikais Labguvoje ir jos apylinkėse žmonės kalbėjo lietuviškai, prūsiškai ir maža dalis kuršiškai, o kryžiuočių pilies įgula kalbėjo vokiškai. Iš Bretkūno laiškų matyti, kad jis Labguvoje laikė pamaldas lietuviškai ir vokiškai, pastarasias, matyti, pilies įgulai. Kuršiškai jis pramokęs Labguvoje, bet pamokslų, matyti, kuršiškai nesakė. Nors pats nepasakė, bet galimas daiktas, kad jis pamokslus sakė ir prūsiškai, o gal prūsai tuomet jau buvo tiek pripratę prie lietuvių kalbos, kad galėjo sekti ir lietuviškus pamokslus.

Labguvoje pradžioje jis maitinos viešbutyje (Gasthaus). Bet ten susirinkdavo visokie paprasti žmonės (gemeines Volk). Jis skundės kunigaikščiui, kad inteligentui ir ypač kunigui tokiose sąlygose neįmanoma gyventi ir prašė, kad jam leistų apsivesti, nes jo namui reikalinga šeimininkė, bet kartu jis skundėsi kunigaikščiui, kad jis nepajėgia vestuvių kelti, nes neturi reikalingo maisto ir prašė pagelbos sakydamas, kad jo paskutinė viltis yra kunigaikštis. 1563 m. sausio mėn. 20 d. kunigaikštis davė Labguvos piliai (Haus Labiau) parėdymą Bretkūno vestuvėms duoti 3 šėpelius kviečių, 6 šėpelius rugių, 1 statinę (Mass) alaus, bei ½ jaučio. Jis susituokė su savo jaunų dienų iš Frydlando sužadėtine, tuomet jau buvusia našlaite Wertherhaite, dvarininko Wertherno dukterimi, kuriai priklausė Engelau dvarelis netoli Bambolių. Jo pajamos buvo 40-50 markių metams ir bažnyčios žemė. Ir taip jis

pradėjo savo gyvenimą Labguvoje kaip kunigas ir žemės savininkas (Pfarer und Ackerbürger). Jis buvo geras parapijos klebonas ir sėkmingai veikė, gerai sugyveno su vietine valdžia bei parapijos taryba. Tačiau ūkininkauti jam nesisekė. Medžiaginiai jis gyveno vargingai ir vėliau prašė, kad jį atpalaiduotų nuo nederlingos žemės ir duotų jam išlaikymą, kad galėtų pasišvęsti studijoms ir Šv. Rašto vertimui į lietuvių kalbą. Jo prašymas nebuvo patenkintas. Jo materialė padėtis ir toliau buvo bloga, taip kad 1579 m. jis grąsino pasitrauksiąs kitur arba eiti į Lietuvą. Žinant, kad reikalingąsias kalbas mokančio kunigo Labguva negaus, buvo nusileista ir jo nederlinga žemė buvo pakeista į produktus; be to, Labguva davė priedą jo skoloms sumokėti, kurias jis buvo padaręs, mokslą beeidamas. Jo medžiaginė padėtis pagerėjo, bet ne visai. Kai mirė Pilupėnų kun. Mikalojus Blotna (Blothno), 1587 m. jis prašėsi perkeliamas į Pilupėnus, nes jis kenčiąs skurdą ir neužtenkąs reikalingo maisto ("... dass er kein Jahr sein Bier und Brot davon hatte; so zwingt ihn... die eusserste noth und armut,... dass er seine... verbesserung anderswo suchen moss... und bittet um die Pillupoener Pfarrstelle..."). Tais pačiais metais jo metinė alga buvo pakelta iki 90 markių.

Labguvoje bekunigaudamas, 1567 m. kovo mėn. jis dalyvavo Karaliaučiaus generaliniame sinode, kur dalyvavusieji kunigai pasirašė Corpus Doctrinae, ir tuo padarė osiandronų (prof. Andreas Osianderio sekta) ginčams galą. Čia jis pasirašė Johannes Bretkius (sulotyninta forma). 1569 m. su kitais jis buvo kaip liudininkas Pilkalnės kun. Morkaus Raseiniškio byloje, kuris buvo kaltinamas neklausęs vietinės valdžios ir daręs neleistinus susirinkimus. Kaltinamieji buvo išteisinti. Labguvoje 1579 m. kovo mėn. 6 d., penktadie-

nį, Bretkūnas pradėjo versti Šv. Raštą į lietuvių kalbą.

Karaliaučiuje. Lietuvių parapijos kun. Baltramiejui Vilentui mirus 1587 m. pradžioje, kunigaikštis paskyrė jo įpėdiniu Bretkūną. 1587 m. gegužės 9 d. vyriausia taryba raštu kvietė Bretkūną neatidėliojant atvykti į Karaliaučių, ir tų pačių metų, birželio mėn. 11 d. Bretkūnas buvo iškilmingai įvestas į Karaliaučiaus lietuvių bažnyčią. Tuomet Karaliaučiuje buvo 3-4000 lietuvių. Parapija susidėjo iš lietuvių ir lenkų; pastaruosius aptarnavo lenkų kun. Leonhardas Dembovius, jo nėsant — Bretkūnas. Bretkūnas ir lenkų kunigas gyveno viename name. Toje pačioje bažnyčioje lietuviškos ir lenkiškos pamaldos buvo atliekamos pašvenčiui, tik lietuviški pamokslai buvo sakomi kas šventadienį.

Karaliaučiuje metinė Bretkūno alga buvo 200 markių ir 12 šėpelių rugių. Ir čia medžiagiškai jis gyveno didžiai vargingai. Tai parodo 1591 metų augštų dvasininkų, profesorių ir miesto tarybos raštai kunigaikščiui, kad jie augštai vertina lietuvių kunigo Jono Bretkūno Šv. Rašto vertimą, bet aprašo jo skurdžią medžiaginę būklę, kurią jis su savo žmona ir vaikais kenčia ("... Johannes Bretkius Pfarrer aüffm Steintham ... seine Noth vnd Armut in welcher er sampt seinem Liebe Weibe, vnd armen Kinderchen, stecke, vnd lebe, wehemutigklich geclagt... Falkenhahn 105-109 pusl.). ir prašo kunigaikštį pagerinti jo padėtį. Tuomet kunigaikštis jam pakėlė iki 18 šėpelių rugių, pridėjo 10 šėpelių miežių ir 19 markių kunigo rūbui įsigyti metams. Kai po Bretkūno mirties Karaliaučius kvietė Piktupėnų kun. Zakariją Blotną jaun. būti lietuvių parapijos kunigu, tai jis atsisakė ir savo 1603 m. valdžios tarybai (Regimentsräte) ir kancleriui Rappui rašytuose laiškuose nurodė, kad Karaliaučiaus lietuvių

parapijos kunigas didelį medžiaginį skurdą kentė ("...der Königsberger litauische Pfarrer in grösstem Elend gelebt und seine Tage beschlossen hätte..." Falkenhahn 137 pusl.).

1602 metais Prūsų Lietuvoje siautė baisus maras. Pačiame Karaliaučiuje tuomet mirė apie 12.000, o lietuvių parapiečių — 1.300. To maro auka buvo ir Jonas Bretkūnas, miręs 1602 m. X. 1. Karaliaučiuje; jis ir lietuvių mokytojas buvo palaidoti tą pačią dieną.

Kaip minėta, po Bretkūno mirties Piktupėnų kun. Zakarijui Blotnai atsisakius, Karaliaučiaus lietuvių kunigu buvo pakviestas Klaipėdos lietuvių kunigas Lozorius Sengštokas, kurį Labguvos lietuvių kun. Joakimas Šenkė 1604. IV. 22. įvedė į lietuvių parapiją. Sengštokui buvo paskirta 255 markės metams.

Jau anksti Bretkūnas bus pastebėjęs, kad prūsų lietuviams reikalinga tikybinio ir bendro švietimo savo kalba. Ypatingai kunigaudamas Labguvoje, jis dar labiau įsitikino prūsų lietuvių dvasiniu tamsumu. Tų laikų duomenys rodo, kad dykumose išbarstyti kaimiečiai sunkiai tepasiekdavo bažnyčių, kad senesnieji visai nemokėdavo "Tėve mūsų", kad iš 1 000 parapiečių tik gal 10 teeidavo per metus prie Šv. Vakarienės, kad šventadienių žmonės nešvesdavo, o kaimuose dar tebeturėdavo "šventuosius" gojus, kur tebegarbino savo senojo tikėjimo dievus ir jiems atnašaudavo aukas. Kaimo žmonių švietimu dar mažai tebuvo pasirūpinama. Žmonės dar beveik neturėjo knygų, iš kurių būtų galėję mokintis. Mažvydo katekizmo (1547) buvo išspausta, palyginti, mažas skaičius ir jis buvo pritaikintas daugiau patiems kunigams naudotis. Tas dvasinis žmonių tamsumas ir buvo svarbiausia stimuliuojanti priežastis, kad Bretkūnas ryžosi gaminti lietuviškų knygų. Pirmoje eilėje jam rūpėjo žmonėms duoti

pagrindinių tikybinių knygų, kaip giesmyną, Evangelijų aiškinimą, o svarbiausiai Šv. Raštą. Jo didelį susirūpinimą lietuviams knygų išspausti būdingai parodo jo 1590. V. 11 d. laiškas kunigaikščiui:

"... die Littawische Kirche bis dahero, mit Gottes wert! in Ihre sprache, nicht dermassen, wie es die Notturfft erfordert, geweidet ist werden (!). Denn ob wol E. F. D. lieber herr Oheim, Marggraf Albrecht, mitler vnd hochloblicher Gedechtnis, vnser gnedigster Landesfürst, Gottes wort mit rechtem Ernst *in diesem* Fürstentum gemeinet vnd gepflantztet, auch neben der Academia Fürstliche vnd milde beneficia, der Jugent, so studiret, verordnet vnd gereichet: Ist doch *fast niemant funden, der da etwan mit einem* Littawischen Scripto, derselbigen vndeudschen Kirchen gedienet hette, wie auch im Koenigschen teil meines Wissens, nicht das geringste Büchlein, *in Littauscher Sprache bis dahero geschrieben worden, dadurch* denn solche Kirche merklichen verseümet ..."

L i t e r a t ū r i n ė v e i k l a. Bretkūnas yra skaitomas žymiausiu Prūsų Lietuvos rašytoju XVI a. Nors, pasirėmęs Bretkūno postilės kalba ir turiniu, Adalbertas Bezzenbergeris (1851-1922) reiškė nuomonę, kad jo raštas nerodąs jį buvusį gabų rašytoją ir kad jo Prūsų istorija rodo jį buvusį neblogesnį ir negeresnį rašytoją, kaip jo amžininkai (Falkenhahn 226 pusl.), tačiau Budviečių lietuvių kun. Teodoras Lepneris savo veikale "Der Preusche Litauer (1744 m.), nors mano, kad vienam žmogui beveik neįmanoma Bibliją tinkamai išversti, pripažįsta Bretkūnui milžinišką nuopelną už Šv. Rašto išvertimą į lietuvių kalbą ir vadina jį didelės pagarbos vertu vyru. (129-131 pusl.). Panašios nuomonės yra ir Ostermejeris.

Iš jo išspaustų ir neišspaustų išlikusių raštų matyti, kad jis yra daugiausiai laiko pašventęs lietuviškiems raštams. Nors tikslių laiko duomenų neturime, bet reikia manyti, kad tų raštų ruošimas jam truko keliolika metų. Nors, antra vertus, Bretkūnas, matyti, yra greitai rašęs ir vertęs, ką aiškiai parodo jo Biblijos vertimo laikas.

Jo išspausti ir neišspausti darbai yra žinomi šie:

1. Prieš 1569 m. išvertęs į lietuvių kalbą "Parvus Corpus Doctrinae Christianae Johannis Wigandi".

2. 1584 m., valdžiai pavedus, išvertė į lietuvių kalbą "Priesiegos tekstą".

3. Apie 1584 m. parašė "Historia rerum Prussicarum (Chronicon des Landes Preussen).

4. Išspausdino "Postilla Coruini in Euangelija Dominicalia.

5. Prieš 1589 m. išvertė į lietuvių kalbą Confessio Augustana * ir Schmalkaldii Articuli.

* 1830 m. Augsburgo Konfesija (tikėjimo išpažinimas) vėl buvo išversta į lietuvių kalbą su plačiais paaškinimais ir pirmą kartą išspaustas. Teol. prof. Fridrikis Kuršatis 1853 m. pakartojo lietuvišką Confessio Augustana su plačiais paaiškinimais ir atitinkamu palydžiamu žodžiu išleidimą. Naujai išvertęs į lietuvių kalbą, doc. teol. lic. kun. Jonas Pauperas išspausdino Augsburgo Konfesiją su trumpais paaiškinimais ir su prof. F. Kuršačio sutrumpintu palydimuoju žodžiu Kaune 1934 m.

6. 1589 m. išvertė į lietuvių kalbą margrafo Jurgio Fridrikio įsakymą draudžiantį skotams "kromininkams" su prekėmis keliauti Prūsų žemėje.

7. Paruošė ir 1589 m. kunigaikščio lėšomis išspausdino giesmyną

8. Paruošė ir 1591 m. kunigaikščio lėšomis išspausdino 2-jų tomų apie 1000 pusl. postilę "Postilla Tatai esti Trumpas ir Prastas Ischguldimas Euangeliu Sakomuju Baszniczose Krikschczionischkose (apima pilnus bažnyčios metus). Par Jona Bretkuna Lietuvos Plebona Karaliaucziuie. Maeta Pona 1591.

Kunigaikščio 1590 m. gegužės mėn. Ragainėje sušaukta 6 lietuviškai kalbančių kunigų (Įsruties kun. Jonas Hoepfneris, Ragainės kun. Simonas Vaišnora, Tilžės kun. Zakarijas Blotna vyr., Jurbarko prie Įsruties kun. Jonas Bylaukis, Kukernėsės prie Kaukėnų kun. Aleksandras Rodūnionis jaun. ir Friedrichsburgo kun. Danielius Gallus /Gaidys/) konferencija rado pos-

tilę tinkamą bei spausdintiną ir prašė paskubinti jos išleidimą nurodydama, kad lietuvių tarpe stipriai platinama lietuviškos katalikiškos knygos (Canisijaus katekizmo lietuviškas vertimas ir k.). Konsistorija paskubino postilės spaudimą.

Svarbiausias jo lietuviškos kūrybos darbas yra Biblijos vertimas. Bet apie tai kiek vėliau.

P i r m o j i   l i e t u v i š k a   B i b l i j a. Sumanymas Šv. Raštą versti į lietuvių kalbą buvo atsiradęs jau 1544-1545 metais, reiškia anksčiau, negu pirmoji lietuviška knyga buvo išspausta (1547). Tam sumanymui pritarė bei jį rėmė ir kunigaikštis Albrechtas. Organizacinis Biblijos vertimo darbas ir priežiūra tuomet buvo pavesta prof. teol. dr. Stanislovui S. Rapolioniui. Bet, jam 1545 m. netikėtai mirus, tas darbas sustojo ir iš kunigaikščio dvaro nebebuvo atnaujintas.

Kaip Mažvydo giesmynas (1566-1570) rodo, kai kurie Dovydo psalmai jau tuomet buvo išversti į lietuvių kalbą, ir jų vertėjais yra buvę Abraomas Kulvietis bei Augustinas Jomantas. Yra išlikusių įrodančių duomenų, kad tas pats Jomantas yra vertęs, o gal ir buvo išvertęs visą Naująjį Testamentą, gal ir dalį Senojo Testamento, tik jo vertimo rankraščiai iki šiol nesurasti. Net yra nuomonių (pvz. Vacl. Biržiška, Sen. Liet. Knyg. Ist. 130 pusl.), kad tuos rankraščius galimas daiktas dar turėjo Bretkūnas, kuris, anot Falkenhahno, galėjo lietuvių kalbos mokytis ir pas Ragainės kun. Jomantą.

Vėliau parapijų kunigų naudojimuisi buvo vertamos atskiros Evangelijų dalys su jų turinio atpasakojimu pamokslų pavidalu. Tokio rašto pavyzdys yra "Wolfenbüttelio (miesto vardas bibliotekos, kurioje laikoma postilė) postilė arba Yschguldimas Ewangeliv per wisus Mettus, kuri susideda iš 2-jų dalių, turi ran-

ka rašytų viso 586 pusl. ir yra paruošta tarp 1563 ir 1573 metų. Ši postilė yra vertimas iš kitų panašių postilių. Jos vertėjas ar vertėjai nėra iki šiol išaiškinti, bet spėjama, kad jos sudarytojas galėjo būti minėtas Jomantas ar gal net pats Bretkūnas. Jos vertėjas nežodiškai yra vertęs: dalinai vertė, dalinai įdėjo savo kūrybos iš Didž. ir Prūsų Lietuvos lietuvių gyvenimo, tuo parodydamas, kad jam lietuvių gyvenimas buvo plačiai ir gerai žinomas. Postilė nebuvo išspausta: ji buvo paruošta rankraščiais tik kunigams vartoti. Šia postilę kalbos ir rašybos požiūriu aprašė Vilius Gaigalaitis savo disertacijoje, už kurią 1900 m. Karaliaučiaus universitetas suteikė jam filosofijos daktaro laipsnį. Jis visai nelietė tos postilės dvasinio turinio ir kultūrinės vertės.

Sekantysis buvo Karaliaučiaus lietuvių kun. Baltramiejus Vilentas , kuris, per 10 metų paruošęs, 1579 spausdino "Evangelias, Nedeliu ir Schwentuju dienosu skaitomosios", kurioms dar pridėjo "Historia apie Muka ir Smerti Pona Musu Jezaus Christaus" ir ištrauką iš Senojo Testamento "Jesaias LIII". Tai buvo pirmieji iš vokiečių kalbos į lietuvių kalbą versti ir spausdinti Evangelijų tekstai. Šie Vilento Evangelijų tekstai buvo pavartoti ir Bretkūno paruoštai bei 1591 m. išspaustai postilei ir Didž. Lietuvos Markūno paruoštai bei 1600 m. Vilniuje išspaustai reformatų postilei. Nors Bretkūnas tuomet buvo išvertęs visą Bibliją, bet jo postilės vertintojai nusprendė paimti Vilento, o ne Bretkūno Evangelijų vertimo tekstus. O gal ir pats Bretkūnas velijo geriau imti Vilento verstus tekstus, negu savo dėlto, kad jo Šv. Rašto vertimas dar nebuvo patikrintas ir oficialiai priimtas.

Vėliau net ir lietuviai katalikai, pvz. Jaknavičius (1589-1668), Juozas Arnulpas Giedraitis (1754-1838),

naudojos Vilento Evangelijų vertimais.

Ano laiko požiūriu Šv. Rašto vertimo svarbą į tautos kalbą galima apibūdinti sekančiai. Tautos reformatoriai visados stengdavos versti Bibliją į vietos žmonių kalbą. Katalikų bažnyčia tuomet neleido laisvai Šventraštį skaityti gimtąja kalba, tardama, kad Šv. Rašto laisvas aiškinimas tesukeliąs klaidingą supratimą, o iš to atsirandančios įvairios atskalos ir erezijos. Tačiau Šv. Rašto vertimo į žmonių kalbą reikšmė buvo labai didelė. Tauta, gavusi Šv. Raštą savo kalba, jau prilygdavo kultūringoms tautoms ir nebegalėdavo be pėdsakų išnykti. Didžiausias tuo požiūriu reformacijos nuopelnas ir glūdi tame, kad ji Evangelijos tikėjimą priėmusioms tautoms davė Šv. Raštą. O protestantų Biblijų pasirodymai ragindavo ir katalikus duoti Šv. Raštą savo žmonėms jų gimtąja kalba.

Svarbiausias ir didžiausias Bretkūno darbas, kuriuo jis pasistatė sau nepragaištantį paminklą, yra pirmas Šv. Rašto vertimas į lietuvių kalbą: "Biblia, tatai esti Wissas Sscwentas Raschtas, Lietuwischkai perguldītas per Janą Bretkūną Lietuvos Plebona Karaliaucziuie 1590". Ką Liuteris padarė vokiečių tautai, išversdamas Šv. Raštą, tą Bretkūnas atliko lietuvių tautai.

Versdamas vokiečiams Bibliją, Liuteris jau rado net du ankstesniu vrtimu, nors, tiesa, netobulu. Tačiau Bretkūnas neturėjo pilno Šv. Rašto vertimo pavyzdžio. Be to, ir lietuvių kalba tuomet dar visai mažai tebuvo pritaikinta raštui, trūko dar žodžių ypač apstrakčioms sąvokoms. Pažymėtina yra, kad Bretkūno rašto kalba buvo jau daug grynesnė, negu pirmųjų lietuvių rašytojų. Taigi, Bretkūnas kartu yra ir lietuvių literatūrinės kalbos kūrėjas. Jo Šv. Rašto vertimui būdinga, kad jis savo lietuvišką kalbą ant tiek gerai mokėjo, jog jis, nevartodamas svetimtautiškų žodžių, sugebėjo sąvokas

išreikšti tinkamais vartotais lietuviškais žodžiais. Tai tik tegalėjo atlikti asmuo, kurio motinos kalba buvo lietuviška bei turininga ir kuris buvo susipažinęs su lietuvių kalbos dėsnių pagrindais. Jo kalbos pralankumas matyti iš šių Vilento ir jo vertimų palyginimo.

Vilentas 1579:

Kadą esch kalbieczo lieszuweis szmoniū ir Angelū a meiles neturieszo, tada buczio wariu skambanczu alba kankalu szwanganczu.

Bretkūnas 1580 kovo mėn. 1 d.:

Jei esch Szmonių ir Anialų lieszuwieis kalbecziau, o meiles neturecziau, tada bucziau skambancziu waru (kankalu).

(Iš originalo fotokopijos).

Kunigaudamas Labguvoje Bretkūnas išvertė Naująjį Testamentą, o Karaliaučiuje — Senąjį Testamentą. Biblijos vertimo darbą jis pradėjo 1579 m. kovo mėn. 6 d., penktadienį, su Luko Evangelija. Kaip vertimo laiko datos rodo, iš viso jis nevertė sistematiškai iš eilės, bet, lyg parinkdamas, vertė gal praktiškai labiau reikalingąsias dalis. Net yra nuomonių, kad jis pradžioje nebuvęs nusistatęs versti visos Biblijos, tik vėliau vis labiau įsitraukė į vertimo darbą. Didelės pertraukos tarp atskirų vertimo dalių, gal, dalinai ir kalba už tai, kad pradžioje jis tebuvo manęs išversti Naująjį Testamentą. Su Luko Evangelija jis pradėjo vertimą, gal, ir dėl to, kad tos Evangelijos dalis jau Vilentas buvo išvertęs. Įdomu yra skaityti pirmieji jo vertimo sakiniai:

1579 m. kovo mėn. 6 dieną Bretkūno pradėto vertimo pavyzdys: Evangelia S: Lukaschaus pradžia:

1. Kadangi daugia apsieme sutaisiti raschtą tų daiktų kurie musip nusidave, kaip tai dawe mumus, thie kurie isch pradzia patis regeia, ir tarnais szadza buva:

regeias *ir man ischtirusiam wissa, isch pradzia pilnai (dowadnai) pakarcziu tawesp raschiti mielas Theophile, ieib szinatumbei tų szadzių, apie kurius ischmokitas essi, tiesą.*

(Iš *originalo fotokopijos*).

Jis vertė iš Liuterio vokiško vertimo, lygindamas su graikų, lotynų bei hebrajų tekstais ir dalinai su lenkų vertimu. Bretkūnas pats kalbėjo lietuviškai, prūsiškai, kuršiškai, lotyniškai, graikiškai, hebrajiškai ir lenkiškai (laikotarpiais aptarnavo lenkų parapiją Karaliaučiuje). Toks gilus filologinis išsimokslinimas, matyti, jam palengvino ir vertimo darbą, nes pasirodo, kad jis gana greitai vertė, pvz., pilnai eidamas parapijos klebono pareigas, Luko Evangeliją jis išvertė per 24 dienas (1579 m. III. 6 iki III. 30). Visą Naująjį Testamentą ir Dovydo psalmus, darydamas nemažas pertraukas, jis išvertė iki 1580 m. liepos 7 d. Skaitant nuo vertimo pradžios (1579 m. III. 6.) iki visos Biblijos vertimo pabaigos (1590. XI. 26), yra 11 metų, 8 mėnesiai ir 20 dienų. Atskaičius jo ilgas pertraukas, net po keleta metų (nuo 1580 iki 1585 ir nuo 1585 iki 1588 m. jis Biblijos visai nevertė), faktiškasis visos Biblijos vertimas tebuvo 3 metai ir 7 mėnesiai. Jo Biblijos vertimas pasiliko Karaliaučiaus universiteto bibliotekoje, o jo pilną fotokopiją turėjo Lietuvos Vytauto Didžiojo universiteto biblioteka. Visas Biblijos vertimas sudarė 1916 Bretkūno ranka rašytų lapų ir buvo surištas į 8 didelius tomus; kiekvienas tomas turėjo vertimo pradžios ir pabaigos datas.

I t. 282 lapai: Mozės penkiaknygės, prad. 1588. VII. 3., baig. 1590. XI. 26.

II t. 235 lapai: Jozuvo, Rūtos, Zomėlio (1-2) ir Karalių (1-2) knygos, prad. 1589. IX. 13, baig. 1590. I. 3.

III t. 226 lapai: Nusidavimų karalių, Ezdros, Nehe-

mijo, Esteros, Jobo ir Salomono knygos, prad. 1585. XII. 2 ir baig. 1590. III. 6.

IV t. 265 lapai: Jesajo, Jeremijo, Ezekelio ir Danieliaus knygos, prad. 1590. III. 11 ir baig. 1590. VII. 24.

V t. 238 lapai: Pranašų ir Apokrifų knygos, prad. 1590. IX. 26 ir baig. 1590. XII. 4 (1585. II. 14 — 1590. IX. 3.).

VI t. 134 lapai: Dovydo psalmai, prad. 1580. V. 20 ir baig. 1580. VII. 5.

VII t. 297 lapai: Evangelijos bei Apaštalų darbai, prad. 1579. III. 6 ir baig. 1580. V. 11.

VIII t. 239 lapai: Povilo, Petro, Jono, Jokūbo, Jūdo laiškai ir Jono apreiškimas, prad. 1579. X. 10 ir baig. 1580. V. 1.

Baigęs vertimą, Bretkūnas dar apie metus jį tikrino ir taisė. Tuomet jis pradėjo rūpintis, kad būtų lietuviškas Šv. Raštas išspaustas. Metus po užbaigto vertimo, 1592 m. jis kreipėsi į kunigaikštį, kad jis išleistų lietuvišką Biblijos vertimą. 1592 m. rugsėjo 20 d. kunigaikštis paskyrė kunigų komisiją (konferenciją) vertimui peržiūrėti. Komisija, kurią sudarė Ragainės kun. Simonas Vaišnora (1545-1600), Pilkalnio kun. Jurgis Musa (miręs 1606), Viešvilės kun. Jonas Gedkantas (1556-1619) ir Priekulės kun. Pridrikis Masalskis (1558 - 1613), posėdžiavo Ragainėje 1592 m. nuo rugsėjo mėn. 25 dienos iki spalių mėn. 10 d. Komisija pagyrė vertimą, bet įsitikino, kad reikia gerai mokėti hebrajų kalbą, jei norima Bretkūno vertimą tikrinti ir taisyti, o jie (komisijos nariai) nėsą tiek pasiruošę. Dėl to darbo nebaigusi ji pranešė kunigaikščiui, kad jai būtų priskirti hebrajų kalbos žinovai. Manoma, kad tatai tik buvo pretekstas komisijai pasiteisinti, nes jos nariai įsitikino, kad jie savo žiniomis ir gabumais toli gražu negali lygintis Bretkūnui (Falkenhahn, 232 pusl.). Po

to net pats Bretkūnas prašė konsistoriją tam reikalui paskirti hebrajų kalbos mokovus; bet toks paskyrimas nebuvo padarytas, gal greičiausiai ir neatsirado tokių žmonių, kurie gerai mokėtų hebrajų ir lietuvių kalbas. Konsistorijos patartas, Bretkūnas dar ¾ metų taisė savo vertimą, reikalui esant pasitardamas su hebrajų kalbos žinovais.

1593 m. gegužės mėn. Bretkūnas pasiuntė kunigaikščiui 5 Mozės knygas. 2 metai praėjo, bet Bretkūnas negavo iš kunigaikščio jokio atsakymo. Čia kaip tik tas laikas supuola, kada anas Alzunius jau buvo miręs, ir, matyti, nebebuvo Bretkūnui artimo asmens, kuris jo reikalą pravestų kunigaikščio dvare.

1595 m. liepos mėn. Bretkūnas vėl rašo kunigaikščiui ir primena, kad jei jo vertimas nebus spaustas, tai jis būsiąs priverstas ieškoti kito patrono. Po kelių dienų kunigaikštis buvo davęs palankų parėdymą, kad po tam tikro paruošimo lietuviška Biblija būtų spausta. Kunigaikščio 1595 m. liepos mėn. 18 d. rašte tarp kitko pasakyta: "...Joannij pretkio vmb das exemplar der vertierten Littauischen Biblia, doch bis vf vnnrer beliebenn vnd Ratification handlenn vnndt in der Handtlung gleichwol dis in acht nehmen, Weiln er diese seine arbeit der Littauischen Kirchenn Zum besten gemeinet vnndt angewendet, das er auch mit vberlassung derselbenn, sich also erzeige, das die belohnung er recht, vnndt nicht Zuhoch halte, damit das werk der Kirchenn Zue guetem, ihme selbst Zue Ruhme, furter an tag gebracht werden kenne, was ihr nun also verhandlenn werdet, davon werdet vns vf vnser Ratification bericht in schrifften Zukommenn lassen..." (Falkenhahn, 119-128 pusl.).

Tačiau pažymėtina, kad šis kunigaikščio palankus patvarkymas nebuvo išpildytas greičiausiai dėl to, kad

kunigaikščio dvare nebebuvo reikalingo žmogaus, kuris tuo reikalu rūpintųs, o gal ir buvo tam tikrų asmenų baimės pavydas, kad Bretkūnas lietuviška Biblija per daug nepragarsėtų. Ir taip 3½ metų veltui laukęs atsakymo, 1598 m. gruodžio mėn. Bretkūnas vėl kreipėsi laišku į kunigaikštį su prašymu leisti vertimą peržiūrėti ir spausti. Priešingu atveju prašo grąžinti jam manuskriptą. Šį kartą jis kitu "patronu" nebegrąsino.

1599 m. II. 14. kunigaikštis pavedė Konsistorijai pranešti Bretkūnui, kad jis norėtų manuskriptą palaikyti savo bibliotekoje, ir tartis su Bretkūnu tuo reikalu. Konsistorija suėjo į sąlytį su Bretkūnu ir 1599 m. V. 24 raštu siūlė kunigaikščiui už vertimą Bretkūnui mokėti 500 ar 600 guldenų (800 ar 900 markės). Bet į tai Bretkūnas jokio atsakymo negavo. Dėl to 1599 m. IX. 19 jis vėl rašė kunigaikščiui ir prašė jį pasisakyti, ar Šv. Rašto vertimas bus spaustas, ir pažada likusias manuskripto dalis nusiųsti. Tuomet kunigaikštis pareikalavo Karaliaučiaus universiteto teologijos profesorius ir konsistoriją pasakyti savo nuomonę apie Bretkūno Biblijos vertimą. Šie labai palankiai pasisakė ir siūlė nors Naująjį Testamentą išspausti. Reikalas nepajudėjo. 1500 m. spalių mėn. laišku Bretkūnas pakartojo savo prašymą kunigaikščiui, kad jis darytų sprendimą arba grąžintų 5 Mozės knygų manuskriptą. Kunigaikštis leido atsakyti, kad jis norėtų manuskriptą nupirkti ir kad Bretkūnas jį dar peržiūrėtų ir pataisytų. Bretkūnas rankraštį dar taisė apie ½ metų. 1601 m. Bretkūnas gavo dalį pinigų už rankraštį. 1602 m. vasario mėn. laišku Bretkūnas pranešė, kad manuskriptus ištaisęs ir siunčia juos kunigaikščiui. Šis Bretkūno laiškas buvo paskutinis. Nėra žinių, kad Bretkūnas būtų gavęs pilną atlyginimą už savo rankraštį. Tų pačių metų spalių 1 d., kaip žinome, siaučiančioji maro mir-

tis nutraukė jo gyvybės siūlą. Iš to susirašinėjimo matyti, kad per 10 metų kokias dideles pastangas Bretkūnas darė ir nesigailėjo vėl ir vėl savo rankraštį taisyti, kad tik būtų išspausta lietuviška Biblija. Bet koki tai likimo ranka kliudė jo' troškimui įgyvendinti. Vėliau kunigaikščiui margrafui Jurgiui Fridrikiui jau mirus, ir kultūrinė politika keitėsi lietuvių nenaudai — vokietinimo banga prasidėjo. Ir taip pirmasis lietuviškas Biblijos vertimas liko rankraštyje.

Bretkūno lietuviškos Biblijos vertimas vėliau buvo įvairių kunigų taisomas. Anot Falkenhahno, taisiusieji kunigai buvę šie: Laukiškių kun. Danielius Gallus (Gailys) (1550-1602/7?), Tilžės kun. Zakarijus Blotna vyr. (1556-1619), Kaukėnų kun. Aleksandras Rodūnionis jaun. (1550-1592), Rusnės kun. Mikalojus Siautila (1533-1595), Širvintų ir vėliau Viešvilės bei Ragainės kun. Jonas Gedkantas (1556-1619), Jurbarko prie Įsruties kun. Jonas Bylaukis (1540-1603. X. 5.), Širvintų, vėliau Įsruties kun. Jonas Hoepfneris (gimęs Thüringe 1533, bet prūsų kilmės, miręs 1593), Priekulės kun. Fridrikis Masalskis (1558-1613. IV. 17) , Pilkalnio kun. Jurgis Musa (kunigu nuo 1582 ir mirė 1606; Vilniškio Stanislovo Marciano - Musos sūnus), Ragainės kun. Simonas Vaišnora (1545-1600. XI. 16), Tilžės kun. Patroklas Velverus (1555-1598), Karaliaučiaus lietuvių kun. Jonas Rėza (1576. V. 25 - 1629. VIII. 30), Tilžės kun. Danielius Kleinas (1609. V. 30 - 1660. IX. 28). Šių kunigų dauguma buvo kilę iš Didžiosios Lietuvos.

Didž. Lietuvos ev. reformatų vardu kateketas Albertus Striška (1550-1600 iš Didž. Liet.) Bretkūno vertimui pridėjo lotynų kalba aprobatą, kad vertimas yra tinkamas vartoti ir Didž. Liet. ev. ref. bažnyčiose. Tas pažymėjimas Bretkūnui turėjo tą moralę reikšmę, kad jo vertimas tiko ir Maž. Liet. ev. liuteronams ir Didž.

Lietuvos ev. reformatams.

Vėlesnieji Biblijos į lietuvių kalbą vertėjai naudojos Bretkūno vertimu. Kunigaikščiui Boguslavui Radvilai tarpininkaujant, 1660 m. Kiedainių ev. ref. kunigai buvo pasiskolinę Bretkūno vertimą iš Karaliaučiaus kunigaikščio bibliotekos, kurį grąžino 1664 m. Kėdainių ev. ref. kunigai Bibliją vertę 1662-1664 m., kur nebuvo baigta.

Lietuvos ref. sinodo stipendininkas Samuelius Boguslovas Chylinskis (1631-1668), bestudijuodamas Oksfordo universitete, 1657 m. pradėjo versti Bibliją į lietuvių kalbą. Akstinas tam buvo, kad Anglijos visuomenė noriai rėmė Biblijų vertimą į kitas kalbas, ir Chylinskio darbas buvo paremtas pinigais. 1659 m. jis baigė išversti visą Bibliją į lietuvių kalbą, ir Senasis Testamentas jau buvo pradėtas spausti Londone. Chylinskis buvo lenkų kilmės ir silpnai temokėjo lietuviškai. Lukaszewiczius savo knygoje ("Geschichte der reformierten Kirche in Lithauen, Leipzig 1848) 2-jo t. 171 pusl. teigia, kad Chylinskio Biblija yra Bretkūno ištaisytas vertimas. Tačiau, anot Falkenhahn (244 pus.), Chylinskis nesinaudojo Bretkūno vertimu. Už tai kalba ir didžiai skirtingi vertimai. Štai pvz. iš 3 Moz. 1, 3:

Bretkūno:

"jei kas nor Sudeghinama affiera affierawoti, tada teaffierawoij Patineli (Wirischki) kursai benutarties ira, lauke uszu Wartų Tabernakulo Susirinkimo, idant PONU miela butų nuog io".

Chylinskio:

"Jeygu afiera jo ira degama — afiera isz jauciu, tada afierawos tobulą patynelį: pas duris Nometa sueygos afierawos ghi, pagal walos sawo, po weydu WIESZPATIES".

(Iš: Gerullis, Skaitymai, Kaune, 1927).

Patys ev. reformatų kunigai ir sinodas įsitikino Chylinskio vertimą esantį nevykusį, ir jo spausdinimas buvo sustabdytas.

b) JONAS RĖZA

35 metai praėjo nuo to laiko (1590 m.), kai Bretkūnas baigė versti Šv. Raštą į lietuvių kalbą ir apie 22 metu nuo jo mirties (1602 m.), kai kitas Karaliaučiaus lietuvių kun. Jonas Rėza vėl ryžosi išleisti lietuvišką Bibliją.

Jonas R ė z a (Rhesa) gimė Tilžėje 1579 m. V. 25. Jo tėvas Motiejus (Matthias) buvo persikėlęs 1575 m. iš Karaliaučiaus į Tilžę, kur buvo lietuvių mokyklos mokytojas ir rektorius, ir mirė 1586 m. Jonukas Rėziukas išėjo Tilžės mokyklą, kuriai vadovavo jo tėvas, augo stiprioje lietuviškoje aplinkoje ir jo tėvo buvo gerai išmokytas lietuvių kalbos. 1591 m. gegužės mėn. 28 d. jis įsimatrikuliavo į Karaliaučiaus universitetą teologijos mokslus eiti (Matrikuloje įrašytas Johannes Rhesa), vėliau dar lankė Wittenbergo ir Strassburgo universitetus. Kadangi jis geriau mokėjo lietuviškai, bet ir vokiškai kalbėjo, tai 1600. II. 24 buvo paskirtas Tilžės kantoriumi, o jo konkurentas Jonas Praetorius, kuris, matyti, lietuviškai nemokėjo ir žmonių nebuvo pageidaujamas, buvo paskirtas subrektoriumi.

1606. II. 24. Jonas Rėza tapo Tolminkiemio kunigu, kur kunigavo 21 metus. Tais pačiais metais lapkričio mėn. 4 d. sudarė šeimą su Barbara Ekertaite (Eckerts), kurioje augo 8 kūdikiai, 4 berniukai ir 4 mergaitės. Čia jis gerai sugyveno su parapija ir sėkmingai veikė; materialiai jis ir jo šeima buvo gerai aprūpinti. 1617 m. mirus jo pirmai žmonai, dar tais pačiais metais lapkri-

čio 20 jis sudarė antrą šeimą su Barbara Poelmanaite (Poelmann), nes jam buvo neįmanoma išsiversti be šeimininkės. Iš antrų vedybų dar priaugo 5 vaikai, 3 sūnūs ir 2 dukterys.

Po Lozoriaus Sengštoko mirties 1621 m. IV. 26 Jonas Rėza buvo pavadintas Karaliaučiaus lietuvių kunigu. Čia ir jis turėjo kovoti su medžiaginiais sunkumais, kaip jo pirmatakūnai, nes kunigaikščio skiriamas lietuvių kunigo atlyginimas buvo ne visai pakankamas. 1629 m. VIII. 30. Karaliaučiuje Jonas Rėza, sulaukęs 54 m. amžiaus, mirė maru.

Pradėjęs Karaliaučiuje kunigo darbą dirbti, Jonas Rėza tuoj ėmėsi ruošti lietuvišką Bibliją išspausdinti dalimis. Jis perrašė ir kiek ištaisė Bretkūno Biblijos manuskriptą. Tuomet kreipėsi į kunigaikštį, primindamas kunigaikščio Albrechto rūpestingumą aprūpinti lietuvius tikybos knygomis, ir kad pastaraisiais laikais tąs reikalas esąs apleistas. Jis siūlė tą reikalą atnaujinti. Pritardamas kunigaikštis pavedė jam paruošti spaudai Dovydo psalmus. Iš Bretkūno manuskripto Rėzos spaudai paruošti Dovydo psalmai buvo išspausti kunigaikščio lėšomis 1625 m. vokiečių ir lietuvių kalbomis vienoje knygoje, vokiškas tekstas pirmoje puslapio skirtyje, o lietuviškas — antroje. Šis psalmynas turėjo užvardyjimą "Der Psalter Davids Deutsch und Littawisch — Psalteras Dowido Wokischkai Bei Lietuwischkai". Nors Kvandtas savo pranešime (1730. I. 3) valdžiai rašė, kad Rėzos vertimas taip pagerintas, jog senojo Bretkūno vertimo beveik nebeliko, tačiau abejų vertimų palyginimai priešingai rodo, kad Rėza labai mažai teištaisė Bretkūno tekstą.

Pvz. Ps. 90, 1-4.

Bretkūnas:

Malda Moseschiaus tarno Diewo.

1. Wieschpatie Diewe, tu essi musų (mumus) Pilis (Prissitekeijmu) wissadai.

2. Pirm nei Kalnai stoios (stoiosj), Ir szeme bei swietas sutwerti buwa, Tu Diewas essi nuog amsza ik amsza.

3. Kursai szmonims duosi mirti ir sakai, sugrinschket szmonių waikai.

4. Nesa tukstantis metu ira po tawa akim, kaip wakarikschcze diena.

Jono Rėzos:

Malda Moseschiaus tarno Diewo.

1. WIESchpatie Diewe tu essi mums Nussitikeghimu wissadai.

2. Pirm nei Kalnai stojosi / Ir Szaeme bei Swietas sutwerti buwo / Tu Diewas essi nuog amszo ikki amsziu.

3. Kursai duodi Szmones numirti / ir sakai / Sugryschkite szmoniu waikai.

4. Nesa tukstantis maetai ira po tawa akim / kaip wakarykschtzia diena / kuri praejo / Ir kaip Nakties buddeghimas.

(Iš Falkenhahn 319-320 pusl.)

Kitoms Biblijos dalims paruošti spaudai Rėza nebegavo kunigaikščio parėdymo. Žiauri maro mirtis išplėšė jį iš gyvųjų tarpo pačiame kūrybiniame pajėgume. Ir taip liko jo sumanymas lietuvišką Bibliją išleisti dalimis neįgyvendintas.

c) JONAS BITNERIS

Viso Šv. Rašto lietuvių kalba pareikalavimas ir Didž. ir Prūsų Lietuvoje vis didėjo. Chylinskio vertimo neišspaudus, ev. ref. kun. Jonas Božimovskis (1610

-1673) naujai išvertė Naująjį Testamentą ir Senojo Testamento dalį, o, jam mirus, tą darbą tęsė jo sūnus Slucko pamokslininkas Jonas Božimovskis (1645-1687) ir Naujamiesčio pamokslininkas Samuelius Bitneris (1632-1710). Bet per Biržų klebonijos gaisrą (1681 m.) sudegė kun. sūnaus ir tėvo Jono Božimovskių rankraščiai.

Tuomet Bitneris paruošė Naująjį Testamentą kuris buvo kunigų patikrintas ir rastas tinkamas. Bitneris suėjo į sąlytį su Prūsų kai kuriais kunigais, ir Budviečių kun. Pridrikiui Zigmantui Šusteriui padedant, bei Bernardui Sandenui prižiūrint, jo verstas Naujasis Testamentas Prūsų karaliaus Fridrikio Vilhelmo lėšomis buvo išspaustas 1701 m. Karaliaučiuje.

d) JOKŪBAS KVANDTAS

Trūkstant pilnos lietuviškos Biblijos, tuo reikalu ėmė rūpintis Jonas Jokūbas Kvandtas (Quandt), kuris užėmė augšto dvasiškio vietą Karaliaučiuje ir svarbiausiai išrūpino iš Prūsijos karaliaus Fridrikio Vilhelmo I sutikimą valstybės lėšomis išspausti lietuvišką Bibliją. Nemokėdamas lietuvių kalbos, Kvandtas tą darbą pavedė Tilžės lietuvių kun. Reinholdui Rozenbergui ir Gumbinės klebon. Kristupui Rebentišiui (miręs 1724 m. XI. 6.), o šiem dviem mirus, tas darbas buvo perduotas Ragainės kun. Hiobui Naunynui (1672 -1730) ir Walterkiemio kun. Pilypui Ruigiui (Ruhig, 1675-1749). Jiedu pirmiau ruošė Naująjį Testamentą, paimdami pamatu Bitnerio paruoštą ir 1701 išspaustą N. Testamentą ir pasinaudodami Bretkūno manuskriptais bei J. Rėzos psalmynu (1625). Jų paruoštas Naujas Testamentas buvo išspaustas 1727 m. Karaliaučiuje. Jam buvo prijungti ir Dovydo psalmai data 1728 m.,

ir visas tekstas buvo išspaustas lietuvių ir vokiečių kalbomis. Kaikurių nuomone (pvz. G. Ostermeyer) šis leidimas nebuvęs geriau paruoštas, kaip 1701 m. leidimas.

1730 m. susidarė Prūsų Lietuvos kunigų savanorių būrys Senajam Testamentui versti į lietuvių kalbą. Šiame darbe yra iš viso dalyvavę 17 kunigų, o to darbo vyriausia priežiūra buvo pavesta Įsruties kun. Jonui Berendtui, kuriam Kvandtas buvo pavedęs ir lietuvišką giesmyną išleisti Šis kolektyvas S. Testamentą vertė iš Liuterio vokiško vertimo ir savo darbą baigė 1733 m. Tada lietuviškas viso Šv. Rašto vertimas pirmą kartą buvo išspaustas Karaliaučiuje 1735 m. Prūsijos valdžios lėšomis. Taigi 145 metams praėjus nuo to laiko, kai pirmą kartą Bretkūnas išvertė visą Bibliją į lietuvių kalbą (1590), buvo išleistas visas lietuviškas Šv. Raštas.

Kvandtas savo pranešime (1730. I. 3.) valdžiai pamatavo, kad Bretkūno vertimas esąs atliktas Labguvos tarme, kuri turi daug kuršiško priemaišo, dėl to grynieji Tilžės, Ragainės ir Įsruties apskričių lietuviai, kurie sudaro daugumą, negalį vertimo nei suprasti, nei priimti ir dėl to esą reikalinga viso vertimo kiekvienas žodis taisyti. Čia, matyti, Kvandtas perdėtai neigiamai kalba apie Bretkūno vertimą. Šiuo argumentu jis, matyti, svarbiausiai siekė įtikinti valdžią ir išgauti jos pažadą duoti lėšų lietuviškai Biblijai spausti. Tikrumoje, matyti, jis kitos nuomonės buvo apie Bretkūno vertimą, nes Biblijai pridėtoje savo vokiškoje prakalboje (1735 m.) jis jau teigė, kad vertėjai naudojos Bretkūno manuskriptais, ir visą gerą, ką jame rado, su dėkingumu sunaudojo šiam vertimui. Kun. J. Berendtas pirmai Biblijos laidai pridėjo savo lietuvišką prakalbą "Mano mielas Skaitytojau".

e) ŠIMELPENIGIS

20-čiai metų praėjus, tas pats Kvandtas pavedė vienam pirmojo Biblijos leidimo bendradarbiui Papelkių kun. Adomui Pridrikiui Šimelpenigiui III (1696 - 1763) pirmąją Šv. Rašto laidą perredaguoti, kalbos nevienodumus išlyginti ir nesklandumus bei prieštaravimus pašalinti. Šimelpenigio pataisyta Biblija buvo išspausta 1755 m. Kanterio spaustuvės lėšomis. Šiai laidai Šimelpenigis parašė gražią lietuvišką prakalbą, kurioje jis Lietuvą su pagyrimu minėjo. Šios pagrindinės lietuvių evangelikų didžiausiai žinomos lietuviškos Biblijos laidos buvo išspaustas didelis skaičius, taip, kad jos užteko daugiau, negu 50 metams.

f) L. RĖZA

Senajai laidai visai išsibaigus, kaip L. J. Rėza teigė, nebebuvo galima lietuviško Šv. Rašto gauti nė už didelius pinigus. Nauju Biblijos išleidimu tuomet ėmė rūpintis prof. teolog. dr. Ludvikas Jediminas Rėza. Jis gimė Karvaičiuose, Kuršiškose Kopose, 1776 m. sausio mėn. 9 d. 1790 m. Karvaičiai buvo kopų lekiančių smėlių užnešti. Jo tėvas buvo viešbučio savininkas ir pajūrio sargas. 3 metų amžiaus jis neteko motinos, o 5 metų — tėvo, ir augo našlaičiu pas gimines, žąsis beganydamas. Pastebėjęs Rositės mokytojas jo gabumą mokslui, jį nusiuntė pas Kaukėnų kun. Vitiką (Wittich), kuris 1785-1791 m. laikotarpyje mokė jį lotynų kalbos ir paruošė universitetui. 1794 m. jis stojo į Karaliaučiaus universitetą ir, būdamas neturtingas, apsigyveno beturčių studentų prieglaudoje. Universitete jis klausė filosofijos, teologijos ir orientalių paskaitų, o lėšų kiek užsidirbo privačio mokytojo darbu. 1800 m. jis jau buvo paskirtas įgulos kareivių bažny-

čios kunigu, 1807 m. įsigijo teologijos daktaro laipsnį (anot Bruožio jis turėjęs ir filosofijos daktaro laipsnį), o 1809 m. buvo paskirtas lietuviškosios seminarijos vedėju. Kaip kariuomenės kunigas 1811-1812 m. jis dalyvavo Prūsijos su Maskolija kare, o 1813 m. — kare su Prancūzija. 1816 m. jis buvo pakviestas teologijos profesoriumi, 1828 m. — paskirtas pirmuoju teologijos profesoriumi ir 1829 m. tapo konsistorijos patarėju ir garbės nariu. Jis neturėjo sudaręs šeimos ir savo turtu neturtingiems studentams įsteigė prieglaudą, pavadintą "Rhesianum". Jis rašė vokiškai, bet, anot Bruožio, lietuvių raštija jam ypač buvo širdies dalykas. Tarp kitų raštų jis išleido ir Donelaičio Metus ir išvertė juos į vokiečių kalbą, užvardydamas "Das Jahr in vier Gesänge", 1818 m. Jis buvo prūsų kuršių kilmės, bet save skaitė lietuviu ir Lietuvą — savo tėvyne, bei didžiai gynė lietuvių kalbą, kai 1814 m. vokiečiai grąsino ją pašalinti iš mokyklų. Su šiuo pasauliu jis atsiskyrė 1840 m. rugpiūčio mėn. 30 d.

J. L. Rėzos pastangomis 1810 m. susidarė Biblijos mylėtojų draugija, į kurią pradžioje įėjo vysk. D. Borowskis, konsistorijos patarėjas D. Waldis, archidiak. Werneris, pamokslininkas Cunowas ir pats Rėza. Pradžioje draugijos nariai rūpinos įsigyti lėšų Biblijos leidimui, platindami prenumeratas (Subscription) ir rinkdami aukų; tuomet pirmą kartą buvo gauta ir iš Didžiosios Britanijos Biblijų draugijos žymi parama.

Tada jau pradėta pats Šv. Raštas ruošti naujai laidai. Gumbinės karališkoji lietuvių valdžia draugijai priskyrė lietuvių kalbą mokančius kunigus: Nybudžių kun. Kristijoną Gotfridą Cipelį (Zippel, gimęs 1742. I. 28 ir miręs 1814. II. 11), Gerviškiemių kun. Enrikį Hibšą (Huebsch, 1760-1812) ir Valterkiemio superintendentą Joną Gotfridą Jordaną (1753. VI. 30 - 1822. VIII.

l.). Svarbiausia vertimo darbą atliko pats Rėza, priskirtųjų kunigų padedamas. Cipeliui ir Hibšui mirus prieš darbo baigimą, į pagalbą atėjo Cipelio sūnus Karaliaučiaus įgulos kun. Samuelius Teodoras Cipelis (1777-1834) ir archidiak. Verneris; šiuodu atliko korektūros darbą. Tačiau iškilęs karas (1812) sutrukdė pažengusį Biblijos spaudimo darbą, nes visi bendradarbiai ir pats Rėza buvo pašaukti į kariuomenę kraštui ginti. Karui praėjus ir iš Didžiosios Britanijos Biblijų draugijos vėl gavus žymią piniginę paramą (200 svarų sterlingų), buvo išspausta trečioji lietuviško Šv. Rašto laida Karaliaučiuje 1816 m. Šią laidą ruošdamas, Rėza naudojos 1753 ir 1755 m. Biblijų laidomis, Gotfrido Ostermejerio neišspaustomis prie 1755 m. Biblijos laidos kalbinėmis pastabomis ir daugiausia Bretkūno manuskriptais *; be to lietuvišką viso Šv. Rašto tekstą lygino su hebrajų ir graikų tekstais netikslumams pašalinti. Tai laidai Rėza parašė vokiečių kalba prakalbą - trumpą istorinę lietuviškos Biblijos apžvalgą. Be to, buvo pridėta konsistorijos patarėjo Kerbo į lietuvių kalbą išversta Augusto Ermano Franko "Trumpas Pamokymas, kaip Szwentą Rasztą... skaityti...", kuris ir vėlesniems leidimams buvo pridedamas.

Prūsijos Biblijų draugijos paakintas, 1819 m. Rėza vėl ėmė lietuvišką viso Šv. Rašto tekstą peržiūrėti ir dar kartą su hebrajų bei graikų tekstais palygitni. To darbo visas kalbiniai mokslines pastabas "Philologisch - kritische Anmerkungen zur litthauischen Bibel" jis išspausdino atskiru spaudiniu tais pačiais metais, kai

---

* Bretkūno Biblijos manuskripto VII t. yra Rėzos ranka įrašyta pastaba: "Dieses Manuskript von der litthauischen Bibel ist bey der neuen, verbesserten Ausgabe der littauischen Bibel in den Jahren 1811, 1815 und 1816 von mir mit dem litthauischen Text verglichen worden. D. Rhesa."

buvo išspausta Biblija. Prie šio leidimo korektoriais ir bendradarbiais buvo Piktupėnų kun. Kristijonas Danielius Hasensternas (1756-1821), jam mirus, jo sūnus Tilžės lietuvių kun. Pridrikis Teofilius Hasensteinas (1786-1830) ir Ragainės lietuvių kun. superintendentas Karolis Enrikas Malkvicas (1790-1850). Ši Rėzos pataitaisytas lietuviškos Biblijos leidimas buvo spaustas Tilžėje E. Posto spaustuvėje 1824 m. Be pakeitimų ją pakartojo 1853 m. prof dr. Pridrikis Kuršatis.

g) PRIDRIKIS KURŠATIS IR KITI

Po to, naujai perredagavęs ir žymiai ištaisęs, F. Kuršatis išspausdino lietuvišką Bibliją 1858, 1861 ir 1865 m. Tada jis visą Bibliją vėl nuodugniai peržiūrėjo, ir tokia be pakeitimų buvo išspausta 1869, 1885, 1897 ir 1898 m.

1898 m. visą lietuvišką Šv. Raštą iš pagrindų peržiūrėjo kun. Janis Pipirs ir mokytojas Adomas Eynaras (1842. III. 23 - 1906. IX. 11). Po šito peržiūrėjimo Biblija buvo išspausta 1900, 1908, 1910 ir 1946 m. Visos suminėtos lietuviškos Biblijos buvo išspaustos gotiškomis raidėmis. Tik britiškoji ir svetimųjų žemių Biblijų draugystė 1908 m. išleido lietuvišką Bibliją lietuviškomis dabartinėmis raidėmis. Ta laida buvo išspausta Otto v. Mauderodės Tilžėje. Ji neturėjo apokrifų. Ši laida mažesniu formatu buvo pakartota Londone 1949 metais.

4. PIRMOJI ORIGINALI PAMOKSLŲ KNYGA

lietuvių kalba. Bretkūnas pirmas išleido verstą lietuvišką postilę (1591). Iš anų laikų buvo rankraščiu išlikusi versta lietuviška Wolfenbüttelio postilė (1563-

1573;) Anose postilėse buvo šventadienių evangelijos su aiškinimais. Wolfenbüttelio postilės autorius yra mėginęs tarp vertimo teksto įterpti ir savo nusakymų, pritaikintų lietuvių gyvenimui. Vėliau daugiau tokių postilių ar pamokslų knygų buvo išversta į lietuvių kalbą, bet jų originalai buvo rašyti kitoms tautoms, kitokio galvojimo, kitokių papročių ir kitokio gyvenimo sąlygų žmonėms. Pirmą originalių pamokslų knygą parašė lietuvių kunigas, kuris gerai pažino lietuvių gyvenimą, jų galvojimą, jų dvasinį išsilavinimą ir jų gerus bei blogus papročius,

JANIS PIPIRS

Jis gimė 1833 m. balandžio 23 d. Šaipuose, Kretingalės parapijoje. Jo tėvai buvo darbštūs ūkininkai ir turėjo 12 margų žemės. Jie buvo pamaldūs lietuviai ir Jonuką augino pamaldžiai bei tikybiškai. Pradžios mokslą Jonukas gavo Nemerzatės pradžios mokykloje. 12 m. amžiaus Jonuką jo tėvai nusiuntė į Klaipėdą pas kunigą Cipelį, kuris jį mokino tikybos ir konfirmavo (įžegnojo). Po konfirmacijos Janis buvo pasiųstas į Tilžės gimnaziją, kurioje jis mokėsi 8 metus. Baigęs gimnazijos mokslą, jis ėjo liuteronų teologijos mokslus Karaliaučiaus universitete. Kunigo mokslui eiti jis gavo valdžios pašalpą iš dar Albrechto Brandenburgiečio (1525 m.) įsteigtų teologijos mokslus einantiems lietuviams stipendijų. Tos pašalpos nebuvo didelės, ir dėlto jaunas Janis turėjęs pakelti daug vargo ir dažnai pabadauti. Tačiau vargingomis sąlygomis mokslą eiti iš viso būdavo būdinga lietuvių jaunimui. Jų reikalavimai būdavo kuklūs, tačiau jie sugebėdavo auklėti bei tvardyti savo būdą, bei parodyti tvirtą pasiryžimą. Toks buvo ir Janis: jis kantriai ir ištvermingai išėjo kunigo mokslus ir 1859 m. išlaikė teologijos egzaminus su gerais pažymiais. Už tat valdžia jį pasiuntė dar 2

metams į Wittenbergo kunigų seminariją teologijos mokslus pagilinti.

1861 m. jis buvo paskirtas kunigu Nidoje, kur dirbo ir mokytojo darbą. 1863 m. jis buvo perkeltas kunigu į Įsę, o 1869 m. buvo paskirtas Kraupiškių parapijos antruoju kunigu, kur kunigavo iki 1872 m. Didž. Lietuvos Tauragės parapijos lietuvių prašomas, tais pačiais metais jis perėmė Tauragės evangelikų liuteronų parapiją, kurios klebonu jis išbuvo 10 metų (nuo 1872 iki 1882 m.). Be savo tiesioginių kunigo pareigų čia jis rūpinos lietuvių liuteronų švietimu, jų kultūrinio būvio kėlimu ir įsigijo didelės parapiečių meilės bei pagarbos. Tais laikais maskolių valdžios buvo uždrausta lietuviškas knygas platinti bei vartoti. Dėl lietuvių švietimo ir lietuviškų knygų parūpinimo iš Prūsų Lietuvos kun. Pipirs pateko tuomet į maskolių valdžios nemalonę, kad išvengtų kalėjimo, buvo priverstas slaptai pasišalinti iš Tauragės parapijos.

Tada nuo 1882 iki 1887 m. jis buvo Klaipėdos žemininkų bažnyčios antruoju kunigu; po to jis buvo išrinktas tos parapijos pirmuoju kunigu, kuriuo jis išbuvo iki savo amžiaus galo. Jo padidintas įspūdingas paveikslas netoli tos bažnyčios altoriaus buvo matomas, iki hitleriškieji naciai uždraudė lietuviškas pamaldas toje bažnyčioje ir visoje Maž. Lietuvoje (1939 m.). Kun. Pipirs mirė 1912 m. kovo 29 d. ir jo žemiškieji palaikai ilsisi Lankos apskr. Skaisgirių bažnyčios kapinėse, nes toje parapijoje gyveno jo duktė ir žentas Vessoleckis, kuris buvo tos parapijos kunigu.

Tikybiškai ir dorai išauklėtas, kun. Pipirs buvo meilaus būdo, gailestingas bei draugiško elgesio. Pats patyręs vargą ir sunkų gyvenimą, jis nedarė skirtumo tarp turtuolio ir vargdienio ir vertino žmogų, žiūrėdamas jo būdo kilnumą bei dorovingą elgesį. Būdamas

parapijos kunigu, jis nesirodė esąs parapiečių ponu, bet jų — tarnu. Jis mylėjo bei gerbė savo parapiečius ir Didž. bei Maž. Lietuvos lietuviams jis tarnavo su vienodu pasišventimu bei meile. Jis buvo tvirtai tikįs kunigas ir nepritarė jokiems pasaulietiškiems pasilinksminimams. Būdamas maldininkų šalininkas, jis ne tik rėmė, bet ir pats be bažnytinių pamaldų laikydavo dvasinius surinkimus kaimuose. Tokiu savo bendravimu jis kėlė parapiečių sąmoningą tikėjimą bei dorovingumą. Tačiau jis nevaržė žmonių kokia nors bažnytine ar surinkimine drausme. Savo pamoksluose jis perspėdavo, kad nesiduotų vieno žmogaus, ar tai kunigo ar sakytojo, pavergiami, bet tik atsiduotų Kristui, nes ir kunigai esą ne visi tikri Jėzaus tarnai.

Kun. Pipirs buvo susipratęs lietuvis ir iš sakyklos jis ragindavo lietuvius neišsižadėti savo prigimtos kalbos ir mokyti bei konfirmuoti savo kūdikius ne vokiečių, bet lietuvių kalba. Savo rašiniuose jis sakė, kad "jis norįs lietuvius ne su svetur paimta duona valgydinti, bet rašyti, ir duoti ką jam Dievas nudalijąs... ką aš rašau lietuvių kalba, tai yra rašyta ir dūmuota lietuviškai." Jis visuomet sinoduose gindavo lietuvių kalbą ir pats veiklai prisidėjo prie peticijų, kad būtų grąžinta lietuvių kalba mokykloms. Jis darė žygių, kad būtų įsteigta lietuviams žadėtoji mokytojų seminarija Klaipėdoje, ir ruošdavo lietuvių vaikus gimnazijai.

Kun. Pipirs pasižymėjo ir lietuvių raštijoje. Savo originaliais lietuviškais pamokslais - mišių knygomis (išleistos Klaipėdoje 1913 m.; kitos vartojamosios mišknygės buvo verstos iš vokiečių kalbos) kun. Pipirs susikūrė neužmirštamą paminklą. 1903 ir 1904 metais jis leido dvasinio turinio laikraštį "Auszros Żwaigżdelės Spinduliai", kuriame be savo pamokslų ir parapijinių žinių jis rašydavo ir apie kitas religijas bei sekti-

nius judėjimus krašte, kritiškai pasisakydamas prieš juos. Nuo 1880 m. jis redagavo Kelkio pradėtą leisti pirmąjį lietuvių kalba laikraštį "Nusidawimai apie Ewangelijos Praplatinima tarp Žydu ir Pagonu". Jis išleido giesmynėlį "Pasiuntinystes Arpos", kuris turi 25 jo paties iš vokiečių į lietuvių kalbą verstas giesmes, spaustas Karaliaučiuje 1890 m. Apie tą patį laiką jis dar išleido kitą jo paties verstų giesmių rinkinėlį "Giedokit". Be to, jis dar parašė ir išleido "Lietuwiszka Kalbamoksli". Kun. Pipiro kalbai ir raštams yra būdinga, kad jis ne tiek dabojo rašybos taisyklių, kiek reiškė mintis gyva žmonių vartojama kalba. Jis prisidėjo ir prie lietuviškojo Šventojo Rašto peržiūrėjimo. Dvasiniais bei politiniais rašiniais jis bendradarbiavo ir "Lietuwiszkoje Ceitungoje".

Tuometiniame politiškame judėjime jis ėjo su lietuviais, vėliau, šiems suskilus į dvi krypti, jis prisidėjo lietuviškai liberališkam judėjimui, nes šitie pažadėjo užstoti tikybą ir lietuvių kalbą.

KRISTIJONAS DONELAITIS, lietuvių tautos epo kūrėjas

Prūsų lietuvių gyvenamos žemės siekė toli už Karaliaučiaus. Senųjų prūsų vakarinė siena buvo Visla, o į rytus jų gyvenamas plotas siekė Prieglių. Senieji prūsai su lietuviais susisiekė maždaug Alnos ir Deimenos upių srityje.

Donelaičio gimtinė ir jo veikimo vietos iš senovės buvo lietuvių gyvenamos. Kad tuose kraštuose tikrai lietuvių gyventa, liudija iki mūsų laikų užsilikę vietų, kaimų ir upių lietuviški pavadinimai ir dažnai pasitaikiusios lietuviškos pavardės. Apie to krašto lietuviš-

kumą liudija ir tas faktas, kad Prūsuose gimė pirmieji lietuviški raštai. Jei Prūsai nebūtų buvęs lietuviškas kraštas, jame nebūtų atsiradęs nei Mažvydas, nei Bretkūnas, nei Donelaitis, nei Vydūnas, nei Jagomastas ir kiti.

Hitleriškoji nacių valdžia ėmėsi naikinti lietuviškus pavadinimus ir pavardes. Bet ir senųjų pavergėjų galybei subyrėjus, deja, šis kraštas ir dabar neprijungtas prie Lietuvos, o vietovės krikštijamos rusiškais vardais, vežami nauji kolonistai. Bet tuo to krašto lietuviška praeitis negali būti nuginčijama.

Kristijonas Donelaitis gimė 1714 m. sausio 1 d. Lazdynėlių kaime, Žirgupėnų (Žirgapėnų) parapijoje, Gumbinės apskrityje. Lazdynėliai buvo laisvabūriškas ūkis. 1902 m. ten dar gyveno 7 šeimos iš 44 asmenų. Pirmaisiais Donelaičio gyvenimo metais Lazdynėliai priklausė Gumbinės parapijai, o 1725 m. jie buvo prijungti prie naujai įkurtos Žirgupėnų parapijos. Pasak Tetznerio, anais laikais tose vietose buvo kalbama pusiau vokiškai, pusiau lietuviškai. Kiti šaltiniai nurodo, kad prieš 1711 m. Donelaičio gimtinėje vien lietuvių gyventa.

Donelaičio pavardė anų laikų papročiu buvo sulotyninta į Donalitius, panašiai kaip Mažvydas — į Massvidius. Nors pasak Nesselmanno, žodis "Donelaitis" paeinąs iš lotynų žodžio "donare" (duoti), o galimas daiktas, kad iš žodžio, "duonelė".

Kristijono tėvas mirė gana anksti, poetą palikdamas dar mažą. Sprendžiant iš sūnų užsiėmimo, reikėtų manyti, jog jo tėvas be ūkininkavimo dirbo dar ir mechaniškus darbus; matyt, septynetas jo vaikų buvo paveldėję tą palinkimą. Kristijono brolio duktė mini juos, kaip ir savo brolius, kad jie dirbę įvairius mechaniškus darbus. O Bock savo prūsiškoje gamtos istorijoje 1782

m. rašo: "Abudu Donelaičio broliu, kurių vienas mirė pamokslininku Tolminkiemyje, o kitas auksakaliu bei juvelyru tebegyvena Karaliaučiuje, mūsų krašte esti kiekvienam žinomi kaip dirbėjai keisčiausių muzikališkų, aerometriškų, hydrauliškų ir kitokių fizikinių instrumentų, laikrodžių t. ir t."

Kristijono tėvas, matyt, nebuvo turtingas, nes likę 7 vaikai turėjo kęsti nemažai vargo. Tik nenuilstamu savo triūsu motina rūpinos vaikus išauklėti ir į mokslą išleisti. Vaikai buvo gabūs mokslui ir mėgo mechaniką: dirbo muzikos instrumentus, barometrus, laikrodžius, užsiiminėjo optika. Vienas Kristijono brolis padirbo fortepijoną, taip pat kitą fortepijoną padarė Kristijonas.

Trūksta tikrų žinių, kur jaunas Kristijonas ėjo pirmąjį mokslą. Rėzos teigimu, jis lankęs Įsrutės ar Tilžės mokyklą. Pagal Tetznerį, vėliau Kristijonas lankė Kneiphofinę katedros mokyklą Karaliaučiuje ir prieš teologijos studijas universitete jis buvo radęs prieglaudą katedrai priklausančiame pauperijume. Ši mokykla turėjo vargingiems mokiniams skirtą biblioteką. Jai Simonas Dachas 1648 m. dovanojo gražų Demosteno dviejų tomų veikalą, o nekuris Kuhn 1767 m. pauperijumui paliko 1.190 fl. sumą. Prieglaudos mokiniai valgydavo universiteto bendrabutyje. Bock rašo: universiteto valgykloje bendrai valgė 84 studentai, po 12 prie vieno stalo, pietus ir vakarienę. Be to, dar apie 27 berniukai patarnauja prie stalų; jie čia gauna išlaikymą ir nemokamai mokosi trijose didelėse miesto mokyklose.

Kristijonas, matyt, gavo gerą pagrindinį išsilavinimą; jis gerai mokėjo graikų, lotynų, hebrajų, prancūzų, vokiečių ir lietuvių kalbas. Pagal Tetznerį, 1736. IX. 27 d. Kristijonas Donelaitis buvo iš katedros mokyklos priimtas į akademiškus piliečius. Kitų šaltinių

duomenimis, jis nuo 1732 iki 1737 m. ėjo teologijos mokslus Karaliaučiaus universitete. Ir universitete Donelaitis taip pat vargingai gyveno. Jo brolio duktė praneša, kad "jis universitete labai vargingai prasistumdvo ir vieną kartą dėl nubadėjimo net apalpo". Studentaudamas Donelaitis gyveno kartu su savo studijų draugu Šperberiu, kuris prieš jį ir su juo veikė Tolminkiemyje kaip procentorius. Abudu pažymėti beturčiais, gyveno senoje Albertinos Kolegijoje, kambaryje C, ir valgydavo kaip beturčiai studentai universiteto bendrabučio valgykloje. Jiedu studijavo teologiją ir kalbas. Tai rodo laiškai draugingiems klebonams ir kiti užrašai. Juose Kristijonas cituoja Vergilijaus Eneidą, jo Bukoliką, Ovidijaus eilėraščius, kad "reikia pagirti valią, kada stinga jėgų", ir kitas vietas bei atgarsius iš lotyniškų ir graikiškų klasikų (Hesiodo, Teokrito), kartą cituoja Gellertą ir vokiškas giesmes.

Palyginti, per trumpą laiką Prūsų kraštą ištiko didelės nelaimės, kuriose šimtai tūkstančių lietuvių žuvo. Pvz., 1656 m. totoriai užpuolė ir išnaikino apie 100.000 gyventojų, 1709 m. užėjęs maras paėmė trečdalį — 200.000 gyventojų. Dėl to lietuvių skaičius Prūsuose žymiai sumažėjo. Prūsų valdovas krašto gyventojus sumanė papildyti kolonistais.

Kristijono studijų metais Fridrichas Vilhelmas I Prūsų kraštan kvietė apsigyventi vokiečius kolonistus. Nors jie krašto ūkį kėlė, tačiau Donelaitis yra nepalankus jiems, nes jie, turėdami valdžios paramą ir užtarimą, į lietuvius žiūrėjo kaip į žemai stovinčius žmones. Jautrios sielos Donelaičiui negalėjo negelti širdies, žinant, kad lietuviai yra pasmerkti išmirti ir kad Prūsų karalius Fr. Vilhelmas I sakė: "Juo daugiau į kraštą atvyks vokiečių, juo bus geriau". Vėliau savo užsirūstinimą prieš kitataučius ir jų blogą įtaką lietuviams

išreiškia savo poezijoje Selmo lūpomis:

"Mes lietuvininkai, pirm to nepažindami svietą.
Dingojom vis, kad tikt šveisteris ir prancūzas
Žmones su svetimais savo mokslais moka supainiot,
Ir kad vokiečiai tikt vogt ir keikt nesigėdi.
O štai, tarp lietuvininkų taipjau nusiduoda,
Kad lietuviškas tūls smirdas irgi bedievis
Lietuvai ir lietuvininkams mums gėdą padaro".

Kolonistų santykiai su vietiniais lietuviais nebuvo artimi ir draugiški. Pasak Tetznerio, ponams buvę piniginė bausme uždrausta su tarnais lietuviais prūsiškai (lietuviškai) kalbėti.

Bet iš kitos pusės Donelaičio mokslo metai supuolė su tuo laikotarpiu, kada dar kai kurie dvasininkai ir mokslininkai domėjosi lietuvių kalba ir ją globojo. Pačiame Karaliaučiuje veikė Schulzas ir Kvandtas (Quandt), kurie buvo kartu ir Donelaičio mokytojai. Kr. Donelaitis yra įrašytas lietuviškame dr. Schulzo seminare. Shculzui vadovaujant, Donelaitis atsidėjo lietuvių kalbai, kuria, kaip jis pats pasisako, sugebėjo geriau kalbėti, negu ortografiškai rašyti ("Ich habe sehr oft litauisch schlecht orthographisch geschrieben, denn ich hatte mich darum nicht bekümmert. Ich sprach aber gut").

Ir vokiečių literatūroje tada aušo nauja gadynė, rodėsi vėlesnio pražydimo diegai, kilo idilės pamėgimas, o vėliau — ir dainomis susidomėjimas. Anglų rašytojo Thomsono "Metų laikai" (Seasons) tada visus stebino. Karaliaučiaus prof. Werner, poeto Zacharijo Wernerio tėvas, lotyniškai apdainavo gamtą pagal angliškąjį pavyzdį. Ligšiol pasiliko dar neištirta, kaip Tetzner sako: "...ar darė ir kiek darė įtakos Donelaičiui" anie raštai.

Tuo laiku pasireiškęs domėjimasis liaudies daino-

mis, matyti, Donelaičio nepalietė. Kaip liaudies dainų mylėtojas ir kelių dainų atspausdintojas buvo tada pasireiškęs Ruigys (Ruhig). Tačiau nėra negalimas dalykas, kad Donelaitis pažino savo senesnį amžininką Valterkiemio kleboną Pilypą Ruigį, savo draugo Jordano pirmtakūną. Šisai priklausė prie anų 62-jų lietuviškų klebonų Prūsuose, kurie 1719 m. buvo padavę naujojo Henriko Lysiaus katechizmo įvertinimą; jie buvo Kvandto ruošiamojo Biblijos vertimo ir įvairių liet. giesmyno leidimų bndradarbiai. Jis yra žinomas kaip pirmo didesnio lietuviško žodyno 1744-1747 m. parengėjas ir pirmųjų lietuviškų dainų vokiškame vertime leidėjas. Ruigys yra kilęs iš Kattenavos ir įmatrikuliuotas 1692. X. 6 d. Karaliaučiaus universitete.

Išėjęs teologijos mokslus, Donelaitis 1740 ir 1741 m. buvo kantoriumi ir 1742 m. rektoriumi Stalupėnuose. 1743 m. spalių 25 d. Karaliaučiaus valdžios jis buvo pakviestas klebonu į Tolminkiemį. 1744. X. 11 d. jis susituokė su Ona Regina Olifant iš Galdapės, to paties miesto teisėjo dukterimi.

Jo parapiją sudarė 36 kaimai, kurių vardai iki paskutiniųjų laikų tebeskambėjo lietuviškai: Balupėnai, Didžiuliai, Kiauniai, Ramuštai, Tėveliai, Varniai ir t.t. Donelaičio metu Tolminkiemio parapija kartu su Žydkiemio, Dubininkų, Valterkiemio, Gavaičių, Klešorių, Darkiemio ir k. sudarė tvirtą lietuviškų parapijų grandinę.

Donelaitis klebonu Tolminkiemyje išbuvo 37 metus — iki savo mirties. Mirė 1780. II. 18 d., būdamas 76 metų amžiaus.

Tolminkiemyje Donelaitis gyveno neperturtingai. Savo algą vadina menka. Pasak Tetznerio, jis skundėsi, kad iškelia iš jo parapijos gyventojus, ir dėl to sumažėjusios pajamos už jungtuves, krikštą ir kalėdojimą. . .

Kolonistai vokiečiai sudarė jam ir jo parapijai nemalonių ekonomiškų sunkumų. Bendra Donelaičio ir jo parapiečių baudžiauninkų kova su valdiškais amtmanais atsispindi ir jo idilėse.

Tolminkiemio parapijoje buvo Karaliaus dvaras, kurį nuomodavo valdininkai, amtmonais vadinami. Jie dažnai žiauriai elgdavosi su baudžiauninkais kaimiečiais. Pasitaikydavo, kad atimdavo lietuvių žemes, išvarydavo juos iš ūkių, o juos paskui prijungdavo prie savo dvaro. Vienas amtmonas pasiryžęs atimti ir bažnytinę žemę. Su juo Donelaitis bylinėjosi visą savo gyvenimą. Byla pasibaigė po 50 metų Donelaičiui mirus. Laimėjo parapija.

Septynerių metų (1756-1763) karas (Prūsija kariavo su Austrija ir Rusija) Donelaitį užklupo Tolminkiemyje. Rusų kariuomenė buvo paėmusi net Berlyną, ir tokiu būdu visas Prūsų kraštas buvo atitekęs rusams. Donelaitis su parapiečiais slapstėsi Raminto (Rominto) girioje. Ten palapinėje laikė pamaldas, krikštijo naujagimius ir iš viso ramino ir guodė savo žmones. Mūšiams praėjus, sugrįžo namo ir turėjo derintis prie rusų įvestos tvarkos. Tačiau ir šiuo atveju Donelaitis buvo kietas žmogus. Pasakojama, kad Aleksandro Nevskio šventėje įlipęs į sakyklą Donelaitis pasakęs, jog rusų valdžia jam įsakiusi sakyti pamokslą apie Aleksandrą Nevskį. Gal anas šventasis ir buvęs geras vyras, tačiau jis jo nepažįstąs, todėl jis mieliau kalbėsiąs apie 2 Tim. 4. 14. laiške minimą "Aleksandrą Kalvį, kurs daug blogo padaręs, ir Viešpats teužmoka jam pagal jo darbus, kurių tu pasisaugok, nes jis yra priešinęsis mūsų žodžiams". Visi aiškiai suprato, kam taikomas pasakytasis pamokslas apie Kalvio Aleksandro piktuosius darbus.

Šiaip gyvenime Donelaitis buvo įdomus žmogus. Jis

pasižymėjo dideliu tvarkingumu ir darbštumu. Visą laiką labai sąžiningai pildė kunigo pareigas ne tik bažnyčioje, bet ir šiaip gyvenime. Jam nerūpėjo turtas susikrauti. Jis buvo tikras ganytojas. Jam tikėjimo ir dorovės dalykai labai rūpėjo. Tai patvirtina jo pasakymas: "Mano laikais tokia bedievystė buvo, kad ir pamokslininkai be gėdos pinigus rinko, vogtus pinigus į kišenę kišo. Pasižymėkite tai, būsintieji! Mano laikais atsirado jau tokia giminė, kuri tiktai vilnų, o ne avių ieško".

Jo parapiečių didesnė dalis buvo būrų ir baudžiauninkų, o jų daugumas — lietuviai. Pats kilęs iš laisvųjų būrų, jaunystėje daug vargo ir net bado patyręs, jis su savo būrais ir baudžiauninkais lietuviais gyvena vieną gyvenimą: jautė ir matė lietuvio bėdas, vargus, priespaudą ir nykimą. Mėgdavo svečiuotis, aplankyti savo kaimynus ir pasikalbėti su žmonėmis. Jaunesnis būdamas, buvo linksmas ir gyvas, bet senatvėje palinko daugiau į pamaldingumą ir melancholiją. To priežastys iš dalies buvo amtmonų lietuviams daromos skriaudos, blogėjantis lietuvių gyvenimas, nuolat didėjanti priespauda.

Mėgdamas darbą, Donelaitis mielai su kastuvu rankose darbavosi savo sode. Net senatvėje vis dar sodino ir skiepijo medelius, nors žinojo, kad jų vaisių jau nebesulauks.

Nors Donelaitis ėjo mokslus vokiškose mokyklose, tačiau visa siela jis lieka lietuvis. Neieško jis karjeros svetimuose kraštuose. Įgytu mokslu tarnauja saviems žmonėms.

Donelaitis anksti pradeda lietuviškai rašyti. Jau Stalupėnuose jis buvo parašęs 6 mums žinomas pasakėčias: 1. Lapės ir gandro česnys, 2. Rudikis jomarkininkas, 3. Šuo didgalvis, 4. Pasaka apie juodvabalį, 5.

Vilkas provininkas ir 6. Ąžuolas girpelnys.

Savo poetišką plunksną jis mėgino ir vokiečių kalba. Yra žinomi šie jo kūriniai: Dovydo ir Jonatono draugystė (Die Freundschaft Davids und Jonathans), Pirmųjų žmonių apyvoka (Die Haushaltung der ersten Menschen), Laimė ir nelaimė (Glück und Unglück), Viltis (Die Hoffnung). Šiems veikalams jis pats parašęs ir muziką. Be to, jis yra sukūręs ir giesmių, kaip tai: Būk nekaltas gyvenime mano (Unschuld sei mein ganzes Leben), Tamsybės Viešpats (Gott der Finsternis). Donelaitis esąs sukūręs ir lietuviškų giesmių savo parapiečiams giedoti, tik, deja, jų nebėra išlikusių.

Tačiau Donelaičio galvą nemirtingo poeto laurų vainiku papuošė ir lietuvių tautos poetu padarė jo Keturios metų idilės, vėliau pavadintos "Metais".

Visus savo poetiškus kūrinius Donelaitis parašė hegzametrais. Jis lietuvių kalbai davė poetiškas formas Vergilijaus poezijos pavyzdžiu, visai neturėdamas pirmtakūnų. Net ir kitos kultūrinės kalbos tokios formos pavyzdžių iki tol neturėjo. Pirmos Klopštoko "Mesijo" giesmės tepasirodė 1748 m., taigi vėliau, negu Donelaitis ėmėsi poezią rašyti. Apie Thomsono 1726-1730 m. pasirodžiusius "Metų laikus" (Seasons) studentaudamas Donelaitis, gal būt, buvo girdėjęs. Bet Donelaičio metų laikų aprašymai, arba idilės, yra parašyti perdėm realistiniu stiliumi. Lyg fotografuodamas, Donelaitis vaizduoja metų laikų gamtą, žmones, jų gerą ir blogą elgesį bei būdą, jų darbus, džiaugsmus ir rūpesčius, jiems daromą socialinę skriaudą bei neteisybę, jų išnaudojimą bei žeminimą, jų santykius su ponais - atėjūnais taip, kaip tatai tuometiniame gyvenime realiai reiškėsi, be jokių sentimentaliai perdėtų, tikrovei neatitinkamų atspalvių. Savo metų laikų aprašymais Donelaitis nesiekia skaitytojui sukelti malonumo ar

dirbtino grožio įspūdį, o verčia jį regėti ir kartu pergyventi tokį gyvenimą, koks jis tikrumoje buvo. Tuo jis ir skiriasi nuo James Thomsono "Seasons". Nukreipdamas skaitytojo dėmesį nuo kasdieninio socialinio bei politinio gyvenimo, Thomson idealizuotai vaizduoja gamtą ir kaimo grožį, kur turtuoliai - didikai ir miesčionys jame ieško malonumo, tačiau kurie nieko bendro neturi nei su kaimu, nei su valstiečiais - žemdirbiais bei jų gyvenimu, nei su laukų darbais. Šis skirtumas kaip tik paneigia kaikurių autorių spėliojimą, kad Donelaitis kūręs Thomsono "Seasons" įtakoje. Užtenka palyginti Donelaičio apsnigtų medžių ir pavasario vaizdus, kad aiškiai pajustumei savarankišką jo poezijos kūrybą. 1749 m. išėjęs Kleisto "Pavasaris" toli atsilieka nuo mūsų lietuviškojo poeto realistinio grožio.

Donelaitis savo poetinių raštų spaudoje nepaskelbė. Net yra nuomonių, kad jis juos iš viso nekūrė plačiai visuomenei; jis tekūręs savo mokiniams ir parapiečiams. Galimas daiktas, kad pasakėčias parašė savo mokiniams Stalupėnuose, nors turinys skiriamas suaugusiems. Gal būt, anų metų papročiu savo eiliuotas pasakėčias ir idilių dalis naudodavo pamokslams. Pvz., yra žinoma apie anų laikų švedų pamokslininką poetą Tegnerį, kuris eiliuotus pamokslus dažnai skelbdavęs bažnyčioje. Taip pat Vokietijoje būdavę kunigų, kurie sakydavo dalį ar ištisą pamokslą eilėmis (Tetzner).

Draugai, kuriems Donelaitis parodydavo savo skiciškai parašytas eiles ar muzikos kompozicijas, jo kūrybą teigiamai vertindavę ir ragindavę ir toliau aprašinėti lietuvių tautos ypatybes.

Savo idiles Donelaitis sukūrė ne vienu užsimojimu. Pvz., Pričkaus pasaka apie lietuvišką svodbą buvo anksčiau parašyta ir tik vėliau įdėta į "Rudenio gerybes" ir "Žiemos rūpesčius". Be to, Pisanski (miręs 1790

m.) nurodo, kad Donelaitis viename ir vokiečių kalbon išverstame , nerimuotu hegzametru parašytame eilėraštyje iš 659 eilučių apdainavęs keturius metų laikus. Reikia manyti, kad anas eiles praplečiant, bus sukurtos ir mūsų turimos idilės.

Jei Donelaičiui ir nerūpėjo nuoseklus idėjos vystymas, tačiau jo tikslas, pasak Rėzos, yra aiškus: tais savo eilėraščiais jis norėjo pamokyti anų laikų baudžiauninkus lietuvius, kaip tvarkyti savo ūkinius reikalus; jis graudena, kad lietuviai liktų ištikimi geriems tėvų papročiams, nepasiduotų svetimų viliojimams girtuokliauti bei kitus blogumus daryti.

Savo idiles Donelaitis yra kūręs gana ilgai. "Vasaros darbai" bus paskiausiai sukurta idilė, nes joje atsispindi taikingesnis ir atlaidesnis poeto būdas. Pasak Rėzos, esą rasta hegzametrų rašytos poezijos likučių, sukurtų apie 1740 m. Paskutinioji giesmė ("Vasara") esanti penktame ar šeštame poeto amžiaus dešimtmetyje parašyta, nes joje autorius mini didelį gaisrą Karaliaučiuje (1769, Tetzner).

Donelaitis savo raštų nebuvo išspausdinęs. Draugai ir pažįstamieji skaitydavo juos iš autoriaus rankraščių. Donelaičiui mirus (1780 m.), jo našlė visus rankraščius pavedė velionies kaimynui ir draugui Valterkiemio klebonui Jordanui. Ten jie išbuvo apie 20 metų, kol liaudies dainas rankiodamas Karaliaučiaus universiteto prof. Ludvikas Rėza pripuolamai apie juos sužinojo iš Jordano.

Rusų prancūzų karui užėjus ir Biblijos ruošimu užimtas, Rėza buvo sutrukdytas Donelaičio idiles atatspausdinti. Tuo metu dingo didelė rankraščių dalis; originale beišliko tik mažesnė pusė — "Pavasario linksmybės" ir "Vasaros darbai".

Išlikę Donelaičio rankraščių originalai, susidedą iš

54 didesnio formato puslapių, turinčių po 40 eilučių, buvo saugojami Karaliaučiaus valstybiniame archyve.

Tačiau Donelaičio kūrinių rankraščius buvo nusirašęs jo bičiulis ir kaimynas Išdagių klebonas J. F. Holfeld. Jo dukters išsaugotuose nuorašuose yra šešios pasakėčios, "Pričkaus pasaka apie lietuvišką svodbą" ir visos keturios metų idilės, nesujungtos jokiu bendru vardu. Holfeldo nuorašai buvo saugojami Karaliaučiaus universiteto bibliotekoje.

38-iems metams nuo poeto mirties praėjus, 1818 m. pirmasis Donelaičio raštus atspausdino L. Rėza, duodamas keturioms idilėms bendrą "Metų" vardą. Jis nustatė ir idilių eilę, pradėdamas "Pavasario linksmybėmis", toliau ėjo "Vasaros darbai", "Rudenio gėrybės" ir pagaliau "Žiemos rūpesčiai".

Tuo pirmuoju leidimu Rėza Donelaičiui praskynė kelią į viešumą. Bet jis gerokai originalą pakeitė. Iš idilių teksto 2997 eilučių Rėza praleido 460 eilučių. Iš "Rudenio gėrybių" yra praleistos 245 eilutės, iš "Žiemos rūpesčių" — 60 eilučių, "Pavasario linksmybių" — 50 ir "Vasaros darbų" — 105 eilutės. Rėza teisinos praleidęs tas vietas dėl pasikartojimo, bet iš tikrųjų yra praleistos rūstesnio tono ir šiurkštesnių žodžiu vietos. Romantinėje epochoje gyvendamas, Rėza norėjo pagal laiko poetinę nuotaiką pasauliui parodyti gražia, švelnia, poetiška lietuvių kalba kalbantį poetą ir švelnios sielos bei prakilnaus gyvenimo lietuvį. Sudomindamas šviesųjį pasaulį lietuviškos kalbos grožiu ir švelnumu, jis norėjo apsaugoti lietuvių kalbą nuo išnaikinimo, kuriam ji buvo pasmerkta. Dėl to jis atskirus šiurkščius žodžius, net vardus pakeičia švelnesniais, poetiškesniais, lietuviškesniais, pvz. vietoje "brangvyno" vartoja "midus", vietoje "Krizas" — "Bindas". Kilniu nuoširdumu Rėza palydėjo Donelaitį: "Tepriima tėvy-

nėje žinomai su palankumu, Lietuvos draugai su linkėjimais, o mokytas pasaulis su teisingu vertinimu pirmą lietuvių tautinės kūrybos mėginimą". Rėzos leidinys 47 m. buvo vienintelis; iš jo Donelaitį pažino ir savieji ir svetimieji.

Iš rankraščių naują Donelaičio raštų lietuviško teksto laidą kartu su žodynu paruošė filologas Augustas Schleicheris, o 1865 m. išleido Petrapilio Mokslo akademija.

Tik 4 metams praėjus, 1869 m. pasirodė Nesselmanno laida "Christian Donelitius Litauische Dichtungen" su nauju vokišku vertimu.

Rėzos ir Nesselmanno laidos buvo svarbiausios. Bet jos tarp savęs gerokai skiriasi. Po 50 metų, kurie skyrė Nesselmanną nuo Rėzos, jau buvo išnykusi romantinė dvasia. Nesselmannas vertino Donelaičio kūrybą, jau žiūrėdamas realisto ir mokslininko akimis. Jam rūpėjo duoti skaitytojui Donelaitį tokį, koks jis yra. Dėl to Nesselmannas peikia Rėzos savavališkumą, kam anas iškraipęs autoriaus tekstą, praleidęs teksto eilučių, vardą "Donalitius" sulietuvinęs į "Donelaitis" ir idilėmis davęs "Metų" pavadinimą. Jis sako: "Rėza, matyti, buvo įsitikinęs, kad nė vienam žmogui nebeateis į galvą pažiūrėti lietuviškus Donelaičio rankraščius". Nesselmannas grąžino Donelaičiui visas Rėzos praleistas eilutes ir sušvelnintus bei sulietuvintus originališkumus.

Bet griežta Nesselmanno kritika Rėzos darbo nesusilpnina: jis pirmas parodė pasauliui gražų lietuvišką Donelaitį. Iš kitos pusės ir Nesselmanno leidinys savo tikslumu, pilnumu ir kruopštumu pralenkė netik pirmatakus, bet lig šiol nesulaukė tokio laipsnio papėdininkų (Ambrazevičius). Nesselmanno vokiškas vertimas yra tikslesnis ir sklandesnis, negu Rėzos.

25 metams praėjus po Nesselmanno leidinio, pasirodė Pasargės leidinys "Christian Donalitius Litauische Dichtungen" su nauju vokišku vertimu. Be to, dar "Pavasario linksmybes" Tilžėje išleido M. Jankus. Burba ir Milukas Amerikoje išleido "Kristijono Donelaičio raštus".

Dviem šimtams metų nuo Donelaičio gimimo paminėti 1914 m. Vilniuje pasirodė J. Šlapelio leidinys "Kristijono Donelaičio raštai". Šis leidinys yra pilnas Donelaičio raštų rinkinys.

Lietuvos mokykloms Donelaičio raštų parinko ir žodyno komentarus pridėjo M. Biržiška, o išleido Lietuvių Mokslo Draugija Vilniuje.

Nepriklausomoj Lietuvoj pribrendo reikalas naujai išleisti Donelaičio raštus. To svarbaus darbo ėmėsi Švietimo Ministerija, apsiribodama tik "Metais". Pirmajam ir garsiam Lietuvos poetui klasikui pagerbti leidinys turėjo būti reprezentacinis. Bet jis turėjo išlaikyti pilną ir autentišką tekstą, be to, jis turėjo būti visiems lengvai paskaitomas ir patrauklus. J. Ambrazevičiaus paruoštas leidinys yra papuoštas meniškomis dail. Jonyno iliustracijomis ir turi žodynėlį bei Donelaičio ir Holfeldo rankraščių pavyzdžius.

Rėza pirmas išvertė Donelaičio idiles į vokiečių kalbą. Paruošdamas raštų laidą, Nesselmannas vėl naujai išvertė visus jo raštus. Pasargė dar kartą į vokiečių kalbą išvertė idiles. M. Akelaitis 1863 m. išvertęs Donelaičio "Metus" proza į lenkų kalbą. Apie tai paskelbta žurnale "Kwartalnik litewski", kur prie M. Breinsteino straipsnio "Dwa listy Mikoloja Akielewiczia (136 p.) yra tarp kitako pasakyta, kad esą išversti ir Donelaičio "Metai".

Donelaičio "Metus" ("Rok") į lenkų kalbą yra dar išvertęs Dr. Juliusz Ossowski. Vėliau pirmą "Rok"

giesmę literatūriškai paruošęs Andryson atspausdino žurnale "Przegląd Polski", Krakow, 1883. Čia pat Andryson pastebi, kad dėl tūlų priežasčių II, III ir IV giesmių atspausdinimą turįs atidėti.

Donelaičio idilės yra išverstos ir į latvių kalbą. Apie tai Baltrušaičio bibliografijoje yra paskelbta tokia žinutė: Donelaitis Gadda jaukums un gadda gruhtums. 1822 Wezza un jauna laika grahmata ~~1882~~-1823. (Linksmas laikas ir liūdnas laikas. Seno ir jauno laiko knyga). Redakcija Mitauische Deutsche Zeitung Wazzons, Pastor. Donelaitis išverstas ir į rusų kalbą. Rusų bolševikai esą naujai išvertę ir išleidę Donelaičio raštus.

Leisdamas Donelaičio kūrinius, Rėza prakalboje apie idiles taip sako: "Šisai veikalas gali būti pavyzdžiu lietuvių poezijai... nes mūsų poetu reikia jau vien dėl to stebėtis, kad jis, neturėdamas savo tautoje pavyzdžio, vien savo talentu tokį sunkų kelią ėjo. Jo veikalas yra tokios poezijos rūšis, kurios negalima pavadinti nei idilėmis, nei epu. Tai yra tarp aprašomosios ir pamokomosios poezijos, sukurta epišku tonu ir gali būti pavadinta didaktine poezija, nes joje kalba paprasti kaimiečiai... Eilėraštis turi klasinės vertės ir yra pavyzdingas veikalas lietuvių tautai".

Rėza ir Nesselmanas buvo vienodos nuomonės, kad Donelaitis savo pasakėčiose nepamėgdžiojo Ezopo. Pagaliau ir Tetzneris pripažįsta, jog pasakėčios buvo Donelaičio savarankiškai sukurtos; jos turi giminingų bruožų su lietuvių liaudies pasakėčiomis ir su Ezopu.

Donelaičio idilių originalumu neabejojama. Tokios rūšies poemų buvo gana nedaug. Šviesuomenei tada buvo žinomi Homeras ir Virgilijaus "Pamokymai apie žemdirbystę", savo turiniu šiek tiek turį panašumo su Donelaičio idilėmis. Bet kiti jo kūrybos elementai yra grynai lietuviški. Rėza sako: "Ilgai aš pats abejojau, ar

tą tautišką eilėraštį, kuris tik Lietuvos gyventojams rašytas, dėl jo vietinio pobūdžio vertėtų švieson išleisti ir šalia kitų tautų proto veikalų pastatyti". Bet toliau su pasitenkinimu sako: "Jaučiuos lietuvių tautai išlaikęs veikalą, kuris, gal būt, būtų veik žuvęs".

Nors Donelaičio idilės neapima visos lietuvių tautos, o apsiriboja vienos dalies (prūsų) gyvenimo atvaizdavimu, tačiau idilėse aprašomas būro baudžiauninko gyvenimas turėjo žymų panašumą su visos anuometinės lietuvių tautos gyvenimu. Užtat Donelaičio "Metams" lietuvių literatūroje pridera tautinio epo vieta.

Donelaičio poema yra brangi poetiniu ir tautiškai kultūriniu atžvilgiu. Pasak Alexandro Alexandrowo, Donelaičio kūryboje glūdi medžiaga vispusiškiems tyrinėjimams. Kultūros istorikas čia mokosi pažinti Prūsų lietuvio pažiūras, papročius ir praeito šimtmečio gyvenimą, anų laikų lietuvio būro padėtį, jo santykį su ponu ir priešingai — pono santykį su būru. Donelaičio idilės yra gyvas anų laikų Prūsų lietuvių kultūros istorijos šaltinis. Jis skaitytoją veda į bažnyčią, į čėsnį, svodbą, religinį gyvenimą, į karčiamą, į lauką prie darbo, į turgų, rodo, kaip tuomet Prūsų lietuvių gyventa, valgyta, rengtasi, elgtasi, jų gerus ir blogus polinkius ir papročius. Pasitaiką anų laikų barbarizmai jo gyvoje ir lanksčioje kalboje lieka nepastebėti. Vaizdus ir gyvas personifikuotas gamtos aprašymas yra klasinis ir nesenstantis. Pvz.:

Jau saulelė vėl atkopdama budino svietą
Ir žiemos šaltos trūsus pargriaudama juokės.

Arba:

Tik dyvai žiūrėt, kaip barzduoti pušynai
Su savo kuodais garbanotais visur pasirodo
Ir, nei puderuoti ponaičiai, stov įsirėmę.

Donelaičiui priskaitoma pasaulinio masto poeto

reikšmė. Rėza: "Jei šios lietuvių mūzos išdavas šalia Homero, Virgilijaus ir Horacijaus pavyzdingų veikalų ir negalėtumėme pastatyti, tai drąsiai jas galime priskaityti prie klasinės literatūros paminklų, prie slavų, germanų ir keltų originalinių dvasios produktų". A. Alexandrowas: "Jei Donelaitis savo kūrinį būtų parašęs kokia nors didžiąja kultūringa kalba, tai jis būtų didžiųjų poetų eilėse buvęs pripažintas kaip vienas iš pirmųjų".

Leidiniai ir literatūra apie Donelaitį:

1. Das Jahr in vier Gesängen, ein ländliches Epos aus dem Litauischen des Christian Donaleitis, genannt Donalitius in gleichem Vermass ins Deutsche übertragen von Dr. L. J. Rehsa, Prof. der Theol. Königsberg, 1818.

2. Christian Donalitius Litauische Dichtungen nach den Königsberger Handschriften mit metrischer Übersetzung, kritischen Anmerkungen und Glossar von G. H. Nesselmann. Königsberg Verlag von Hübner & Matz, 1869.

3. Chirstian Donaleitis Litauische Dichtungen. Von August Schleicher. St. Petersburg, 1865.

4. M. Jankus "Kristijonas Donelaitis Pavasario linksmybės" Tilžėje, 1891 m.

5. Pasarge "Christian Donalitius Litauische Dichtungen" Halle, 1894.

6. A. Burba ir A. Milukas "Kristijono Donelaiczio Rasztai". Shenandauh, 1897 (Amerikoje).

7. J. Šlapelis "Kristijono Donelaičio Raštai". Vilniuje, 1914.

8. "Duonelaičio Raštai" Mokykloms parinko ir paaiškino M. Biržiška. Lietuvių Mokslo Draugijos Leidinys, 1918.

9. "Kristijonas Donelaitis — Metai". Spaudai paruo-

šė J. Ambrazevičius, iliustravo V. K. Jonynas. Švietimo Ministerijos Knygų Leidimo Komisijos Leidinys Nr. 524. Kaunas, 1940.

10. Die Slaven in Deutschland. Von Dr. Franz Tetzner. Braunschweig, Druck u. Verlag von Friedrich Vieweg u. Sohn, 1902.

11. Donalitius in Tolminkemen. Von Tetzner.

12. Die Tolminkemische Taufregister des Christian Donalitius von Dr. F. Tetzner. Separat-Abdruck aus der Altpreusischen Monatsschrift. Bd. XXXIII. Hft. 1 u. 2.

13. Zum zweihundertjährigen Geburtstag des ostpreussischen Dichters Christian Donalitius (1. Januar 1714, +18. Februar 1780). Von Prof. Dr. F. Tetzner. Leipzig. Separat-Abdruck aus der Altpreussischen Monatsschrift. Bd. LI, Hft. 1.

14. Sprachliches aus dem Nationaldichter Litauens Donalitius 1. Zur Semasiologie. Von Alexander Alexandrow. Dorpart, 1836.

6. PERIODINĖS SPAUDOS KŪRIMAS

Lietuviškos periodinės spaudos pradininku skaitomas Natanielius Pridrikis Ostermejeris. Jis gimė 1784. IV. 8 Vilūnuose; mirė 1846 m. Budviečiuose ir buvo sūnus Zigfrido bei vaikaitis Gotfrido Ostermejerių. Jis išspausdino 1823 ir 1824 metais po vieną knygelę "Nusidawimai Diewo Karalystėje".

Bet pirmasis lietuviško laikraščio leidėjas yra Pridrikis Kelkis. Jis gimė 1801 m. birželio mėn. 10 d., mokytojo mokslus ėjo Karalėnų seminarijoje (netoli Įsruties), buvo parapijos mokytoju - precentneriu pirma Įsėje, o nuo 1850 iki 1867 metų — Kretingalėje, mirė 1877 m. vasario mėn. 19 d. Kisiuose (Maž. Lietu-

voje). Kelkis buvo gilus krikščionis, susipratęs lietuvis bei nepaprastai darbštus rašytojas. Nors jis turėjo nugalėti nemažai kalbinių bei rašybos sunkumų, šalia tiesioginių savo pareigų, jis vis tik surasdavo laiko ir sukaupdavo jėgų rašyti lietuviškai, kurti giesmių, eilėraščių, versti knygų į lietuvių kalbą ir leisti lietuvišką laikraštį, kuriam medžiagą jis vienas paruošdavo.

Lietuvių evangelikų raštijoje jis yra žinomas kaip giesmininkas. Jis vertė bei originaliai sudarė daug lietuviškų giesmių. Jo giesmės apie "Evangelijos Praplatinimą tarp Žydų ir Pagonų" buvo išleistos atskiru rinkiniu keliais leidimais. Pirmas giesmynėlio leidimas turėjo 126 giesmes, antrasis 1863 metų leidimas — 134 giesmes, spaustas Klaipėdoje, trečias ir ketvirtasis leidimai pasirodė 1866 ir 1879 metais, pastarasis turėjo 168 giesmes. Be to, jis išvertė žinomą giesmę "Koks yr Žmogaus Mirims", kuri susideda iš 8 dalių ir turi 84 posmus. Jis peržiūrėjo Giesmių Knygų 1877 ir 1880 metų leidimus ir išleido krikščioniškas kalendras. Nemažai jis išvertė pamokslų bei tikybinių raštų į lietuvių kalbą. Svarbesnieji yra šie: "Nešimas Kryžiaus Kristaus", "Kelionės Atestas tikro Krikščionies", "Salamonas ir Sulamytė", "Mišios iš šventų Gromatų" ir "Rambako Apmąstymai visų Kentėjimų Kristaus". Kelkio raštų dauguma buvo maldingo turinio. Ir jis pats buvo maldininkas, priklausė "Jurkūniškių Surinkimui" ir pats laikė dvasinius surinkimus.

Kelkis buvo sąmoningas lietuvis. Kai vokiečiai pašalino lietuvių kalbą iš mokyklų, jis siuntė peticijas Prūsijos valdžiai, prašydamas sugrąžinti lietuviams iš mokyklos atimtas lietuviškas tikybos pamokas. Jis kūrė ir pasaulietinių eilių. Jo eilės yra žinomos apie lietuvių senovę, pavadintos "Lietuwininkai" ir apie "Wierną Kretingos Žmogų", kuris ginasi nuo svetim-

tautinės įtakos ir stengiasi apginti Kretingalės gerus papročius bei peikia mokytojus, kurie nebeeina su žmonėmis iš vieno.

Lietuvių literatūroje Kelkis yra žinomas kaip lietuvių periodinės spaudos tėvas ir tuo užima svarbią vietą lietuvių raštijoje. Jo redaguojamas ir leidžiamas pirmas lietuviškas laikraštis, pavadintas "Nusidawimai apie Ewangelijos Praplatinimą tarp Żydų ir Pagonų", pradėjo eiti 1832 metais. "Nusidawimai..." pradžioje buvo spaudžiami Klaipėdoje, vėliau — Tilžėje, o nuo 1833 metų — Karaliaučiuje. Lietuviškai rašančių bendradarbių jis beveik neturėjo, už tat visą laikraščiui reikalingą medžiagą Kelkis paruošdavo pats vienas, arba originaliai kurdamas, pvz. kaikurias giesmes, arba versdamas iš vokiškų panašių leidinių. Šiame laikraštyje buvo talpinami rašiniai bei žinios iš vidaus pagonų misijos (pasiuntinystės) veiklos ir šiaip žinutės iš tikybinio gyvenimo. Pradžioje šis laikraštis turėjo tokį didelį pasisekimą, kad kaikuriuos jo numerius tekdavo pakartoti. "Nusidawimai..." reguliariai išeidavo kas mėnesį, bet kai kada jie išeidavo ir rečiau. Vienas kitas jų numeris pasirodė dar po Pirmojo pasaulinio karo. "Nusidavimai..." buvo knygutės išvaizdos ir spaudžiami gotiškomis raidėmis. Iš redaktoriaus pareigų Kelkiui pasitraukus, nuo 1875 iki 1880 metų "Nusidawimus..." redagavo prof. kun. Pridrikis Kuršaitis, o vėliau — kun. Janis Pipirs (Jonas Pipiras), tada — kun. Endrikis Enrulaitis ir pagaliau — Šiūšelis. 1875 m. pasitraukęs iš "Nusidawimų..." redagavimo ir leidimo darbo, Kelkis įsteigė ir leido naują laikraštį pavadinimu "Pasiuntinystės Laiszkelis"; jam mirus, šį laikraštį nuo 1877 m. redagavo Mikelis Kybelka, o vėliau — sakytojas Pilibaitis; nuo 1900 m. šis laikraštis buvo pavadintas "Pasiuntinystės Laiszkas arba Bitelė

ınt Pasiuntinystės Lauko", o nuo 1908 metų pavadintas "Pasiuntinystės Knygelės".

Lietuvių evangelikų dvasiniams ir kiek kultūriniams reikalams buvo leidžiami dar šie laikraščiai. Kun. Trojė 1862 metais leido "Paslą Gustavo Adolfo Įstatymo wisiems surinkimams skaitytiną", jis buvo tikrumoje kopija tokio pat vokiško leidinio, skirto dvasiniams surinkimo reikalams. Kukaičio maldininkų draugija nuo 1881 m. leido "Pakajaus Paslą" lietuvių ir vokiečių kalbomis (plačiau žiūrėk 41 pusl.). **1887** ir 1888 metais Tilžėje išėjo dvisavaitinis laikraštis "Luterons", kurį redagavo D. Laukandtas. Vyžių kun. Strukas nuo 1891 iki 1893 metų leido "Alywu Lapus isz Žemės amžino Pakajaus". Berlyno "Išganymo Armija" 1893 metais Tilžėje išspausdino vieną lietuvišką numerį "Karo Šauksmas". Nuo 1903. X. 1 iki 1910. III. Dovas Kalvaitis leido lietuvių baptistų dvasiniams reikalams "Pasiuntinystės Laiszką". Nuo 1903 iki 1904 m. Janis Pipirs leido "Auszros Žwaigzdelės Spindulius" (žiūrėk 335 pusl.). Kun. Redmeris nuo 1904 iki 1908 m. leido "Pasiuntinystės Prietelių".

1903 m. iš Indijos grįžęs pasiuntinys Kristupas Lokys su kitais 1904 m. įsteigė Maž. Lietuvos lietuvių evangelikų draugystę "Sandorą" (plačiau žiūrėk 150 pusl.), kuri 1905 m. pradėjo leisti savo organą, krikščionišką mėnesinį laikraštį "Pagalbą", kurios pirmus tris numerius suredagavo Endrikis Šadagys (1867-1911), o nuo ketvirto numerio, iki ją 1939 m. vokiečių naciai uždarė, jos redaktoriumi buvo dr. kun. Vilius Gaigalaitis. (biografinių žinių žiūrėk 577 pusl.). "Pagalba" buvo leidžiama knygutės išvaizdos ir buvo plačiai lietuvių skaitoma. Be dvasinio turinio straipsnių ji jau skelbdavo ir šiaip naudingų, pamokinančių bei auklėjančių rašinių ir tautinį atbudimą bei susipratimą ska-

tinančių straipsnių, pranešimų iš krikščioniško gyvenimo bei pasiuntinystės veiklos ir bendro turinio žinių.

Didž. Lietuvoje, Tauragės Naumiestyje nuo 1910 iki 1914 m. antros pusės išėjo savaitraštis "Swečias" lietuvių kalba. Jo steigėjas, redaktorius bei leidėjas buvo Tauragės Naumiesčio, prieš tai buvęs Batakių filijos kantorius Fridrikis Megnė. Jis gimė 1873. IX. 24 Skuode. Jo tėvai buvo latviai ir dideli ūkininkai. Bendrąjį mokslą ėjo Telšių vidurinėje mokykloje. Jis kalbėjo latviškai, vokiškai, rusiškai ir gerai lietuviškai. Jis buvo labai suartėjęs su lietuviais ir su dideliu atsidavimu rūpinos jų kultūriniais bei dvasinias reikalais. Rusų laikais, kada lietuviškas raštas buvo uždraustas, be tikybos pamokų jis savo bute vaikus mokė ir lietuviškai rašyti; vėliau jis buvo įsteigęs parapijos mokyklą, kurioje be tikybos jis mokydavo rašyti, skaičiuoti ir kitų dalykų. Tuo būdu Megnė priklauso prie anų laikų lietuvių kultūrininkų.

Pirmojo pasaulinio karo metu piktų asmenų maskoliams įskųstas, Megnė buvo areštuotas, įmestas į kalėjimą ir sunkiai kaltinamas šnipinėjimu vokiečių naudai, bet, žinoma, be pamato, ir vėliau ištremtas į Sibirą. Vėliau paaiškėjo, kad jis buvo įskųstas asmens, Naščinicienės, kuri neapkentė lietuvių evangelikų. Daug vargo patyręs ir po karo grįžęs į nepriklausomą Lietuvą, jis vėl dirbo bažnytinį darbą, ir vėliau Lietuvos Ev. Liut. Konsistorijos buvo paskirtas vidaus pasiuntiniu ir buvo Plikių (Klaipėdos krašte) "Sandoros" išlaikomos lietuvių prieglaudos vedėju. Bolševikams okupavus Lietuvą ir dideliam ev. kunigų trūkumui esant, jis buvo pakviestas kunigo pareigas eiti. Kai Antrojo karo metu bolševikai antrą kartą pavergė Lietuvą, nepalankių aplinkybių atskirtas nuo šeimos (žmona, sūnus Rafaelis ir duktė Anė Antrojo karo me-

tu pasitraukė į vakarų Vokietiją, vėliau išvyko į Jungtines Amerikos Valstybes ir apsigyveno Michigano valstybėje), pasiliko Lietuvoje ir su dideliu pasišventimu sunkiomis bei pavojingomis sąlygomis dirbo dvasininko darbą, patarnaudamas ir Didž. ir Maž. Lietuvos evangelikams bei guosdamas juos sunkiomis gyvenimo valandomis. Su meile bei dideliu atsidavimu jis pildė kunigo pareigas iki paskutinės savo gyvenimo valandos, kai pagaliau 1950. X. 9 pats atsiskyrė su šiuo pasauliu, o jo žemiškieji palaikai atsigulė amžinam poilsiui Lietuvos žemelėje, Naumiesčio kapinėse.

Jo leidžiamas "Sweczias" buvo skirtas lietuviams evangelikams, buvo daugaiu skaitomas Didž. Lietuvoje, bet jis aplankydavo ir Maž. Lietuvą ir nukeliaudavo net į Ameriką. Knygutės išvaizdos leidžiamas "Sweczias" savo turiniu buvo gana įvairus: be dvasinio turinio straipsnių bei aprašymų iš pasiuntinystės veikimo talpindavo žinių iš parapijų gyvenimo, iš platesnio krikščioniško pasaulio, apie surinkimus ir iš gyvenimo paimtus aprašymus, kurie turėdavo auklėjantį bei į gėrį skatinantį tikslą, be to, turėdavo pasaulietinių bei politinių žinių. "Sweczias" jau tada darė pirmus mėginimus ir letuvius evangelikus pratinti prie bendrinės lietuvių kalbos.

Pažymėtina, kad tuometinių lietuvių evangelikų laikraščių leidėjai būdavo dažniausiai beveik vienintеliai straipsnių rašytojai, nes tuomet dar buvo rašančių lietuvių evangelikų bendradarbių stoka. Tuometiniai evanglikų kunigai Didž. ir didelia dalimi Maž. Lietuvoje nors tarnavo lietuvių parapijoms, bet, būdami nelietuvių kilmės, nebendradarbiavo lietuvių evangelikų spaudoje, nes jiems kultūriniai lietuvių reikalai nebuvo artimi. Laikotarpyje prieš Lietuvos nepriklausomybę ir "Pagalba" ir "Sveczias" suvaidino žymų kultūrinį

bei lietuviškai auklėjantį vaidmenį. Jiedu plėtė tuometinio lietuvio evangeliko dvasinį akiratį, dažnai išvedė jį už parapijinio galvojimo ribų ir ugdė jame žmogaus lygybės jausmą: lietuvis evangelikas nebesijautė užmirštas bei apleistas, kada jis matydavo kitataučius bei kitatikius turinčius savo laikraščius. Šie laikraščiai tuomet sužadino tūlo lietuvio snūduriojančius tautinius jausmus; tūlam lietuviui ev. jaunuoliui jų balsas kėlė norą siekti mokslo ir šviesos, kad savo tautiečiams patarnautų. Kaip "Pagalba" Maž., taip "Sweczias" Didž. Lietuvoje nemažai prisidėjo prie lietuvių evangelikų tautinio supratimo pakėlimo. O juk bendras tautinio susipratimo pakilimas vedė pagaliau lietuvių tautą į nepriklausomybę.

7. LIETUVIŲ EVANGELIKŲ TIKYBINĖ LITERATŪRA NEPRIKLAUSOMOJE LIETUVOJE, AMERIKOJE IR TREMTYJE

Nepriklausomybės laike lietuviams evangelikams svarbiausiai trūko tikybinių knygų bendrine pataisyta kalba. Senųjų giesmynų, Švento Rašto, katekizmo pamokslų knygų kalba ir rašyba buvo labai skirtinga nuo naujosios bendrinės kalbos ir rašybos. Senesnioji karta jas vartojo ir suparto. Tačiau jaunuomenė, kuri ėjo lietuviškas mokyklas ir išmoko bendrinę rašybą ir kalbą, tinkamai nebesuprato senosios kalbos ir nemokėjo senosios rašybos ir dėl to negalėjo tinkamai naudotis senaisiais tikybiniais raštais. Ir tikybos mokytojai susidurdavo su bereikalingais sunkumais, beaiškindami mokiniams nesuprantamus žodžius bei rašybos skirtumus. Dėl to ev. lietuvių sinodas nuolatos ragino konsistoriją rūpintis išleisti pataisyta bendrine lietuvių kalba giesmyną, katekizmą, Šventą Raštą ir kitas reika-

lingas tikybines knygas. — Lietuvos evang. latviai ir vokiečiai tuo atžvilgiu buvo daug geresnėje padėtyje. Evang. latviai naudojosi pataisyta kalba ir rašyba Latvijoje išleistomis tikybinėmis knygomis, gi Lietuvos ev. vokiečiams Vokietija parūpindavo reikalingų tikybinių knygų.

Buvo imtasi to nelengvo darbo gaminti evang. lietuviškų knygų nors būtiniausiai spragai užkišti. Šis darbas buvo dirbamas ir ev. liuteronų ir reformatų. Šio darbo ėmėsi vienas antras kunigas, mokytojas ir ev. teologijos fakulteto profesoriai. Jie kūrė tyliai su pasišventimu, kartais turėdami nugalėti nemažų sunkumų. Išleistų knygų kiekis duoda pamato manyti, kad jei Nepriklausomybė nebūtų taip staigiai ir žiauriai nutraukta, evangelikų lietuvių literatūra būtų gražiai augusi.

Sekančiame bus apžvelgtos nepriklausomoje Lietuvoje, Amerikoje ir tremtyje išleistos knygos lietuvių evangeilkų tikybiniams reikalams.

Lietuvos kariuomenės evang. kapelionas kun. A. Šernas paruošė evangelikams kariams giesmynėlį "Karys Evangelikas", kurį išleido Lietuvos kariuomenės vyriausio štabo spaudos ir švietimo skyrius 1938 m. Kaune. Spaudė akcinės "Ryto" bendrovės spaustuvė Klaipėdoje.

Giesmynėlis yra padalintas į dvi dali. Pirmoji dalis apima 114 visiems bažnyčios metams ir tikybiniams reikalams pritaikintų giesmių, kurios yra naujai pataisytos, prisilaikant bendrinės lietuvių kalbos reikalavimų. Kiekvienai giesmei yra pridėtas Šv. Rašto skirsnelio tekstas, kuris buvo padėtas pamatu, kuriant tą giesmę. Be to, kiekvienai giesmei yra nurodyta gaida pagal Punschelio Choralą. Antroje giesmynėlio dalyje yra 32 visokiais atvejais vartojamos maldos, Lietuvos ka-

riuomenės evangeliko kario priesaikos žodžiai, bažnytinių švenčių sąrašas, pamokymai iš Šv. Rašto, naujai iš lotynų kalbos išverstas Martyno Liuterio mažasis katekizmas, ištraukos iš Heidelbergo katekizmo, evang. liuteronų ir evang. reformatų pamaldų tvarka (liturgija), giesmių sąrašas ir orchestro griežiamos giesmių melodijos. Evang. liuteronų ir evang. reformatų bažnyčių tikėjimo mokslo atžvilgiu šį giesmynėlį patikrino ir rado tinkamą bažnyčios apeigose vartoti Lietuvos evangelikų liuteronų bažnyčios superintendentas kun. H. D. Sroka, lietuvių evangelikų liuteronų sinodo senjoras kun. Adomas Gelžinius ir evangelikų reformatų generalinis superintendentas prof. dr. kun. Povilas Jakubėnas.

a) EVANGELIKŲ GIESMYNAS, JO RUOŠIMAS IR IŠLEIDIMAS

Tęsdamas giesmių taisymo darbą, kun. A. Šernas buvo naujai pereiliavęs keletą šimtų evangelikų bažnyčioje ir šiaip vartojamų giesmių, o kaikurias net pats sudaręs, prisilaikydamas bendrinės kalbos ir gaidos kirčio reikalavimų ir taisyklingo rimo bei ritmo kirčiavimo. Lietuvos ev. liut. konsistorija tas pereiliuotas giesmes iš kun. A. Šerno atpirko su autoriaus teisėmis už dešimt tūkstančių litų. Konsistorija pavedė kaikuriems kunigams tas giesmes patikrinti iš tikybinio požiūrio ir, reikalui esant, pataisyti bei pasisakyti, ar jos tinkamos Lietuvos ev. bažnyčios bendram giesmynui. Prie šių giesmių peržiūrėjimo ir pataisymo dirbo prof. dr. kun. V. Gaigalaitis, senjoras kun. A. Gelžinius, superintendentas kun. H. D. Sroka, kun. A. Vymeris ir ev. reformatų generalinis superintendentas prof. dr. kun. Jakubėnas. Prieš giesmyno spausdinimą docentas lic. J. Pauparas ir ev. liut. konsistorijos pre-

zidentas dr. K. Gudaitis dar kartą galūtinai peržiūrėjo ruošiamam giesmynui parinktas giesmes ir daug tų giesmių vietų, kurios nebuvo nusisekusios savo skambumu ir turiniu, pertaisė. Be to, dar buvo kiekviena giesmė patikrinta, ar jos.skiemenys ir kalbos kirčiavimas sutinka su pritaikinta gaida ir gaidos kirčiais. Prie šio darbo, t. y. giesmių gaidų tikrinimo ir derinimo daug prisidėjo tuometinis Kauno evang. lietuvių parapijos choro dirigentas R. Kopas ir jaunas bažnyčios muzikas V. Banaitis iš Tilžės. Labai patogias giesmyno vartojimui rodykles sudarė, evang. liut. konsistorijos reikalų vedėjas, teisininkas ir mokytojas, Albertas Juozuvaitis. Ev. liut. konsistorijos ir ev. reformatų kolegija sutarė, kad leidžiamasis giesmynas bus vartojamas ev. liuteronų ir ev. reformatų bažnyčių pamaldose. Už tat to giesmyno leidėjai skaitėi Lietuvos ev. liut. konsistorija ir ev. ref. kolegija.

Paruoštasis giesmynas turėjo apie 500 giesmių, pritaikytų visiems bažnyčios meto laikams ir kitais įvairiais atvejais vartojamų, kaip krikšto, konfirmacijos, laidojimo ir k. Prie kiekvienos giesmės yra nurodyta Švento rašto vieta, kuri buvo padėta pamatu, kuriant tą giesmę. Giesmynui yra pridėta 43 įvairiais atvejais vartojamos maldos, laidojimo ir skubaus švento krikšto žodžiai, bei palaiminimai iš Švento Rašto; be to, yra pridėta evang. liut. ir refor. bažnyčiose vartojamos pamaldų tvarkos (liturgijos) ir rodyklė evangelijų bei laiškų vietų, kurios skaitomos bažnyčios meto sekmadieniais ir švenčių dienomis. Giesmynas turi nurodymus, kur reikia ieškoti atitinkamą giesmę kituose ev. bažnyčios vartojamuose giesmynuose, kaip tai "Evangelikų Giesmyne", "Giesmių Knygose Lietuvininkams", Evang. Reformatų Giesmyne" ir evang. vokiečių giesmyne "Deutsches Gesangbuch der evang. luth.

Gemeinden Litauens". Giesmės gaidos yra pritaikytos pagal Punschelio choralus (Evangelisches Choralbuch von J. L. E. Punschel, Verlag von Franz Kluge, Reval /Talin/ 1914).

Giesmynas jau buvo surinktas spaudimui ir buvo numatytas išleisti 1940 metų gale. Tų pačių metų birželio mėnesį įsiveržę bolševikai į Lietuvą, suardė visą Lietuvos kultūrinį gyvenimą ir sutrukdė giesmyno išspausdinimą. Tik po dviejų metų, antrojo pasaulinio karo metu, vokiečiams okupavus Lietuvą, tepasisekė išleisti sutrumpintą šio giesmyno laidą.

1942 metais, išleidžiant giesmyno sutrumpintą laidą (388 giesmės), dėl susidėjusių karo metu nepalankių aplinkybių, svarbiausieji tą giesmyną ruošusieji asmenys negalėjo dalyvauti. Šios laidos prakalboje teigimas, kad kun. Šernas paruošė šį giesmyną, neatitinka, kaip anksčiau nurodyta, giesmyną ruošusių asmenų nusistatymui. Ev. liut. konsistorijos nusistatymas buvo, kad giesmyne nefiguruotų koks nors autorius ar taisytojas. Nors kun. A. Šernas atliko giesmių pereiliavimo darbą, bet jis tas giesmes pardavė ev. liut. konsistorijai. Be to, kaip anksčiau nurodyta, tų giesmių žymus procentas buvo kitų asmenų taisytas. Nenuostabu, kad išleisto giesmyno prakalboje pasakytas teigimas, jog kun. A. Šernas paruošė šį giesmyną, sukelia kaikam įspūdžio, kad šis giesmynas yra Šerno giesmynas. Tačiau aprašytoji to giesmyno eiga parodo, kad kun. A. Šernas, kaip ir visi kiti prie to giesmyno paruošimo dirbusieji, skaitėsi tik to giesmyno ruošimo bendradarbiais. Evangelikų tikėjimo dvasia einant, asmuo nesvarbu tikėjimo reikaluose. Evangelikai turi daug giesmių ir maldų, kurių autoriai nežinomi, o tai ir nesvarbu, nes giesmės ar maldos žodžiais lyg savais tikintysis kreipiasi į Dievą ir kalbasi su Dievu. Evangelijos

tikėjimas remiasi Šventu Raštu, o ne vertėjo ar taisytojo šventraščiu. Dėl to ir Šv. Rašto vertėjas ar kalbos taisytojas nesvarbu. Toje dvasioje buvo nusistačiusi ir ev. liut. konsistorija, nes leidžiamasis giesmynas buvo skiriamas visai evangelikų lietuvių visuomenei vartoti bažnyčios pamaldose ir tikybinėse apeigose.

Giesmyną beruošiant, atsirado ir kirtikų prieš tokį giesmyną. Konsistorijos paskirtas vidaus pasiuntinystės diakonas sakytojas Ansas Balris (gim. 1884. XII. 29, mir. 1954. I. 29) iš Klaipėdos su sakytoju Sprogiu iš Klaipėdos ir dar vienu kitu stipriai kritikavo konsistorijos ruošiamąjį giesmyną. Jiems rodėsi, kad nuodugniai perdirbtos giesmės nebetekusios įprastų mažybinių ir meilingųjų žodžių, kaip galvelė, dūšelė, saldžiausias, Jėzulyti, meilingiausias, ir dėlto nustojusios to tikybinio jausmingumo. Savo kritikai sustiprinti ir didesniam dėmesiui sukelti jie net teigė, kad konsistorija kėsinasi atimti žmonėms senąjį giesmyną. Kritikai pradėjo saviškai veikti ir į parapiečius. Iš to pvz. Kretingos ev. parapijos klebonui ir lietuvių sinodo senjorui kun. Adomui Gelžiniui susidarė tam tikras nemalonumas. Už tat senjoras griežti pareikalavo, kad A. Baltriui būtų atšauktas diakono paskyrimas ir jam bei jo vienminčiams būtų uždrausta veikti parapijose. Tuometinis konsistorijos prezidentas su tokiu pasiūlymu nesutiko, bet paprašė kritikų duoti saviškai pataisytų giesmių pavyzdžių. Patiektieji pavyzdžiai parodė, kad jie neišpildė nei ritmo, nei rimo, nei gramatikos, nei gaidos kirčiavimo reikalavimų. — Ši konsistorija ne tik nemanė senąjį giesmyną panaikinti, bet buvo nusistatymo, kad senojo ir naujojo giesmynų vartojimas pamaldose paliekamas laisvam parapiečių pasirinkimui. Einant sinodo, mokytojų bei moksleivių reikalavimu, bet iki tol neįvykdytu, ši konsistorija jautė

pareigą parūpinti tikybinių knygų gryna kalba. Įvertindamas kritikų pastangas, konsistorijos prezidentas pareiškė jiems padėką už rūpestingumą, bet dėja jų praktišku bendradarbiavimu negalėjo pasinaudoti.

Amerikos lietuvių evangelikų giesmynas: "Giesmių Knyga", sutaisyta Dievui ant Garbės ir visiems Lietuviams ant Sielų Išganymo per kunigą J. Rozak, išleista Ziono Evangelikų Liuteronų Parapijos Chicago, Ill. U.S.A. 1927 m., 180 psl., kišeninio formato. Šioje "Giesmių Knygoje" yra patalpintos 152 giesmės, kurių 119 yra paimtos iš senojo Lietuvos evangelikų liuteronų vartotų "Giesmių Knygų" ir 33 — yra naujai išverstos iš anglų bei vokiečių kalbų. Pats autorius yra išvertęs 20 giesmių iš anglų kalbos ir 5 — iš vokiečių kalbos, o 1 giesmė (Nr. 69: "Pranašui Jezaijui nusidavė...") yra paties autoriaus sukurta. 1 giesmė (Nr. 78: "Ištikims būk ik mirties...") yra kun J. J. D. Razoko versta iš vokiečių kalbos. 2 giesmės (Nr.62: "Pareik Dvase Šventoji..." ir Nr. 63: "Siųsk savo Dvasę, miels Dieve...") yra paimtos iš Kristupo Lekšo "Ziono Varpelio". 4 giesmių nei autorius, nei šaltinis nėra nurodytas. Knygoje giesmės yra suskirstytos bažnytinių švenčių ir apeigų skyriais. Gale giesmynas turi Šv. Vakarienės metu vartojamą liturgiją ir turinio, giesmių bei gaidų rodykles. Visos giesmės yra spaustos bendrine dabar vartojama lietuvių kalbos rašyba bei lotyniškomis raidėmis. Iš senųjų giesmių knygų imtų giesmių kalba nėra taisyta.

b) TREMTYJE IŠLEISTI GIESMYNAI

Lietuviai evangelikai karo pabėgėliai, dauguma nublokšti į vakarų Vokietiją, buvo netekę ne tik viso savo turto, bet nebuvo spėję išgelbėti net reikalingiausių

knygų. Dėl to pats gyvenimas reikalavo parūpinti žmonėms būtiniausių tikybos knygų.

Lietuvių evangelikų tremtinių atstovai, susirinkę Lebenstedte prie Braunschweigo (Vokietijoje) 1946 m. lapkričio mėn. 9 ir 10 d. ir pasivadinę steigiamuoju sinodu, išrinko komisiją giesmynui leisti. Ši, susitarusi su "Vyriausia Lietuvių Evangelikų Liuteronų Bažnytine Taryba" (Lietuvos Evangelikų Liuteronų Bažnyčia tokios įstaigos neturėjo) Hanaue, nusprendė leisti giesmyną dviejų dalių. Giesmynui medžiagą rasti nesudarė komisijai sunkumų, nes ji pasinaudojo Lietuvos Ev. Liut. paskutinės Konsistorijos paruošto ir 1942 m. Kaune išspausto giesmyno bei "Pagerintų Gies... Knygų" giesmėmis. Techniškam giesmyno išspausdinimui padėjo "Pasaulio Liuteronų Sąjungos Pabėgėlių Skyrius", teikdamas popieriaus ir kitokios paramos. Be to, ir žmonės, užsisakydami giesmyną, iš anksto mokėjo pinigus už jį. Tuo būdu giesmynui spausti buvo gana palankios sąlygos.

"EVANGELIKŲ GIESMYNAS" su Maldomis, I ir II dalis, 1547/1947 lietuviškos knygos ir evangelikų lietuviško giesmyno jubiliejiniai metai. Spaudė leidykla "Aistia" Kassel Mattenberg (Vokietijoje). Dalį popieriaus bei lėšų ir kitokią paramą teikė "Pasaulio Liuteronų Sąjungos Pabėgėlių Skyrius". Dalį lėšų parūpino "Lietuvių Evangelikų Vyriausioji Bažnytinė Taryba". Giesmynui medžiagą paruošė kun. senj. lic. J. Pauperas.

Pirmoji giesmyno dalis turi 200 giesmių, kurios visos yra paimtos iš Lietuvoje 1942 m. išleisto "Evangelikų Giesmyno". Tos giesmės yra parinktos ir suskirstytos į 40 skyrius vartoti bažnytinių pamaldų, švenčių bei tikybinių apeigų metu ir įvairiais gyvenimo atvejais. Tai daliai yra pridėta Viešpaties Malda (Tėve

mūsų), Tikėjimo išpažinimas ir iš augščiau minėto giesmyno imtų 40, įvairiais atvėjais vartojamų maldų; be to, čia yra pridėta evangelikų pamaldose vartojami palaiminimai bei ev. liuteronų ir ev. reformatų bažnyčiose vartojamos pamaldų tvarkos.

Antroji dalis apima 100 giesmių, imtų iš "Pagerintų Giesmių Knygų" 1930 m. laidos. Bet trijų giesmių numeriai yra dvilinki (66 ir 66a, 69 ir 69a, 80 ir 80a; — 66a ir 80a šaltiniai nenurodyti —), už tat šioje dalyje viso yra 103 giesmės. Šiai daliai dar yra įterpta tremtinių giesmė (A. Gerke, 1946 m.) su gaidomis, kuri beveik nebuvo giedama ir neprigijo. Šiai daliai taip pat yra pridėtos 20 įvairiais atvejais vartojamų maldų. Giesmės yra parinktos ir suskirstytos į skyrius, panašiai kaip pirmoje dalyje, vartoti bažnyčių švenčių ir tikybinių apeigų metu bei įvairiais gyvenimo atvejais.

"Giesmyno Komisija" yra pridėjusi "Pratarmę", kurioje trumpai nurodo, kaip prieita prie to giesmyno paruošimo ir išleidimo, pažymėdama dar kelias trupmenas iš lietuvių ev. liuteronų ir ev. reformatų giesmynų istorijos. Kalbėdama apie antrosios dalies giesmes, komisija pasako: "... Antroj dalyje įdėtos giesmės iš "Pagerintų Giesmių Knygų", kurios labiausiai Mažojoj Lietuvoj buvo naudojamos"... Mažosios Lietuvos lietuviams jis liko tuo brangus ir vetringas. Jis buvo taipgi Didž. Lietuvos liuteronų mėgiamas ir naudojamas"... "Antrosios dalies giesmių kalba mažai taisyta... tokia palikta sąmoningai. Tai padaryta gerbiant Mažojoj Lietuvoj gyvai pasireiškusį religingumą ir to krašto maldingų lietuvių jausmus". Tuose posakiuose jaučiamas tam tikras separatizmas — vienos dalies lietuvių ev. liuteronų ypatingas iškėlimas ir vertinimas. Tremtyje juk buvo lietuviai evangelikai iš visos Lietuvos. Per daugelį metų be skirtumo visi lie-

tuviai ev. liuteronai ne tik "mėgo", bet ir mylėjo bei brangino savo giesmių knygas. Visų lietuvių ev. liuteronų tėvai dažnai vartojo giesmių knygas ir iš jų savo vaikus iš mažens mokino Dievą garbinti ir Jį melsti. Atsimenu, kaip mano brangūs tėvai, panašiai ir kiti-lietuviai evangelikai, ne tik šventadieniais, švenčių metu ar bažnyčioje su dideliu maldingumu vartojo giedamąsias knygas, bet ir skaudžios perkūnijos metu, giedros ar lytingu laiku, ligos ar kitu atveju su giliu tikėjimu giedodavo giesmes ir klaupdavo maldai. Jaučiama pasigyrimas, kai bendrame giesmyne iškeliama vienos lietuvių evangelikų liuteronų dalies "gyvai pasireiškusį religingumą ir to krašto maldingumą". Juk ir kitose Lietuvos dalyse gyvenę lietuviai ev liuteronai parodė labai stiprų savo tikėjimą, pvz ev. protestantų persekiojimo laikais Lietuvoje, ir jų maldingumas stiprino juos kovoje dėl tikėjimo. Be to, giesmynų istorija rodo, jog Maž. Lietuvoje protarpiais buvo vartojami įvairūs giesmynai. Pirmasis mūsų giesmininkas Martynas Mažvydas, kilęs iš Didž. Lietuvos, skiria savo kūrinius visiems lietuviams sakydamas "Lietuvininkump ir Szemaiczump". Ir 1942 m. išleistas "Evangelikų Giesmynas skiriamas visai lietuviškajai evangelikų visuomenei. Berods tremties giesmyno, kurio išleidimui parama ir lėšos buvo gautos visų lietuvių evangelikų vardu, "pratarmėje" nepasakyta, kad jis skiriamas visiems lietuviams evangelikams. Rodos bendro giesmyno pratarmėje nedera iškelti vienos dalies tikybinius "pasižymėjimus".

Tremties giesmyno raidės ir rašyba yra bendrinės lietuvių kalbos. Popierius ir techniškasis spaudos darbas yra gana geri, bet korektūros darbas yra atliktas labai neatydžiai. Čia yra giesmių (pvz. Nr. 30, 2 skirsnelis, Nr. 97, 4 skirsnelis, Viešpaties Malda arba Tėve

mūsų), kur yra išleistos ištisos eilutės. Tatai labai žemina giesmyno vertę. Betaisydamas antros dalies giesmes, paruošėjas kiek galėdamas dalinai pašalino senuosius kalbos žodžius ir barbarizmus; bet nevisur jo taisymas vykęs. Kaip senoje giesmyno laidoje, taip ir jo taisymuose padaryta neleistinų rimo ir ritmo kirčių klaidų. Štai vienas kitas klaidų pavyzdys. Pakeisdamas senosios formos "Išganytojis" dabartine "Išganytojas" suardė rimą. Giesmėje (Nr. 2) kirčiojama mūsų', laimė', o turi būti mū'sų, lai'mė; gies. (Nr. 4) kirčiuojama liaupsę', o reikia kirčioti liau' psę; gies. (Nr. 20) kirčiojama Kristaus', o turi būti Kris'taus; gies. (Nr. 21) kirčiojama ka'ltybių, o reikia kirčioti kalty'bių; gies. (Nr. 92) rašoma ir kirčiojama inkam'pėms, naktį', dir'vos, o turi būti į'kapėmis (in'kapėmis?), na'ktį, dirvos'; gies. (Nr. 13) per daug skiemenų įterpta, dėl to nebeatitinka gaidai; gies. (Nr. 16) vartota beveik nežinoma galūnė: stebiuosiu, gailiuosiu, čia galėjo būti pavartota bendrai vartojama sangrąžinė galūnė be jokios giesmei skriaudos: stebiuosi, gailiuosi. Šiais netikslumais mirgėte mirga ir taisytosios ir netaisytosios šios dalies giesmės. Ostermejerio - Milkės laikais dėl klaidų visas giesmynas buvo atiduotas makulatūrai.

Jei antroji dalis buvo skiriama daugiau senesnei kartai, tai vargu ji atnešė lauktos naudos, nes jų įprastoms giesmėms yra įdėta naujų jiems neįprastų žodžių ir išsireiškimų; be to, ir lotyniškai lietuviškosios raidės jiems nebuvo įprastos, nes jie buvo pripratę prie gotiškų raidžių senosios rašybos.

"EVANGELIKŲ GIESMYNAS", III dalis, išleido "Lietuvių Evangelikų Liuteronų Vyriausioji Bažnyčios Taryba" Wehnen prie Oldenburg (Vokietijoje), spausta Miunchene (Vokiet.). Šiai giesmyno daliai medžiagą parinko ir paruošė kun. A. Keleris. Popierius

šiam leidiniui duotas "Pasaulio Liuteronų Sąjungos".

Ši trečioji giesmyno dalis turi būti tremtyje 1947 m. išleisto "Evangelikų Giesmyno" papildymas ir užpildyti tą bažnytiniame gyvenime jaučiamą spragą" atliekant pamaldas. Šiame giesmyne yra 100 giesmių, kurių 97 yra paimtos iš Lietuvoje 1942 m. išleisto "Evangelikų Giesmyno". Giesmė Nr. 81 yra paimta iš "Evang. Reformatų Giesmyno" Nr. 78; giesmė Nr. 99 — iš "Pagerintų Giesmių Knygų" Nr. 478; giesmė Nr.100 — iš "Evangeliko Kario Giesmynėlio" Nr.97. Šio leidinio spaudimo technikos darbas turi trūkumų.

"Jaunimo Ratelio" "Giesmės" leidinys, tai yra lietuvių evangelikų liaudies giesmės; jas parinko ir harmonizavo muzikas Valteris Banaitis iš Maž. Lietuvos, kaligrafiškai paruošė Povilas Jasiukonis. Tam leidiniui prakalbą parašė kun. Ansas Trakis. Išleistas Liudvigsburge 1951 m., spaudė Albertas Puskepalaitis P.L.S. spaustuvėje Miunchene (Vokietijoje).

Šis leidinys turi 32 giesmes su gaidomis, pritaikytomis keturiems balsams (chorui). Giesmių tekstai yra imti iš senųjų "Giesmių Knygų" (9 giesm.), iš 1942 m. Lietuvoje išleisto "Evangelikų Giesmyno" (2 giesm.), iš tremtyje 1947 m. išleisto "Evangelikų Giesmyno" (14 giesm.), iš Vydūno "Giesmių" (3 giesm.) ir iš "Psalmų Knygų" (1 giesm.).

2 giesmių gaidas harmonizavo bažnyčios muzikas V. Voska iš Maž. Lietuvos ir 1 giesmė yra paimta iš J. S. Bacho, likusių giesmių gaidas harmonizavo muzikas Valteris Banaitis iš Tilžės. Jis veikliai prisidėjo ir prie Lietuvos ev. liut. konsistorijos naujai paruošto giesmyno, kuris buvo išspaustas 1942 m., giesmių gaidų tikrinimo bei derinimo; be to, jis sėkmingai bei veikliai dalyvaudavo Lietuvos lietuvių ev. liut. parapijų chorus paruošiant ir derinant giesmių šventėms.

Šis leidinys yra gražus įnašas į liet. evangelikų giesmių literatūrą. Jo svarba dar yra tame, kad giesmių gaidos yra paimtos iš pačių žmonių sukurtų giesmių balsų.

c) KITI LEIDINIAI

Bicka Jonas: "Tikybos Knygelės". Klaipėdos Krašto Mokytojų Draugijos leidinys Nr. 8. Spaudė Akc. "Ryto" bendrovės spaustuvė Klaipėdoje 1937 m. Knyga yra vidutinio formato ir turi 182 psl. Kalba ir rašyba yra bendrinė.

Tai yra gana vykusiai bei nuodugniai paruošta knyga vartoti lietuvių evangeilkų tikybos pamokoms mokyklose ir kitais atvejais. Ji yra pirmasis tikybos vadovėlis parašytas gana gera kalba ir spaustas lietuviškomis raidėmis. Rūpestingai autorius laikėsi vidurio tarp įprastosios kalbos, kuria parašytos senosios tikybinės knygos, ir mokyklose mokomosios bendrinės raštų kalbos. "Biblijos nusidavimas kai kur žiūrėta senesnių tekstų, nesitenkinta įprastuoju vokiečių kalbos vertimu, idant lietuviškasis tekstas pasiektų didesnį tikslumą".

Knygos turinys yra suskirstytas trimis dideliais skyriais: 1) Senasis Testamentas, 2) Naujasis Testamentas ir 3) Iš Bažnyčios Istorijos.

Senojo Testamento skyrius suskirstytas: a) Žiloji senovė, b) Patriarchai (sentėviai), c) Mozė (jo gadynė), d) Valdovai, e) Izraelio valstybė iki skilimo, ir f) Nuo karalystės skilimo ligi Kristaus gimimo.

Naujojo Testamento skyrius suskirstytas: a) Jėzaus jaunystė, b) Jėzaus prisirengimas, c) Jėzaus stebuklai, d) Jėzaus pamokslai ir prilyginimai, e) Jėzaus kentėjimas ir mirtis, f) Prisikėlimas ir užžengimas į Dangų,

ir g) Apaštalai.

Iš Bažnyčios Istorijos skyrius suskirstytas: 1) Apaštalų likimas, 2) Pirmieji krikščionys, 3) Krikščionių persekiojimai, 4) Krikščionys nugali, 5) Krikščionybė Prūsų krašte, 6) Krikščionybės įvedimas Didžiojoje Lietuvoje, 7) Bažnyčios kilimas ir smukimas, 8) Pirmieji reformatoriai, 9) Dr. Martynas Liuteris, 10) Reformacija, 11) Reformatai, 12) Reformacija Prūsų krašte ir Maž. Lietuvoje, 13) Reformacija Didžiojoje Lietuvoje, 14) Keletas žymesnių kunigų ir jų raštai, 15) Biblija ir giesmių knygos, 16) Pasiuntinystė svetur, 17) Naminė pasiuntinystė, 18) Dar šis tas iš naminės pasiuntinystės darbų (čia paminėta Šrėderio 1870 m. įkurta našlaičių prieglauda "Išgelbėjimo Anštaltas" Elniškių kaime; pasiuntinio Lokio 1903 m. įkurtą "Sandorą" su jos padaliniais "Pagalba", "Jaunųjų Sandora", "Gailestingųjų Sesučių Draugija", Laugalių prieglauda ir "Sandoros" knygynu; ir šventadienių mokyklos, jų pradžia (1780 m.) Anglijoje, Maž. ir Didž. Lietuvoje), 19) Surinkimai (čia paminėti keli duomenys apie surinkimus, kurie turi netikslumų), 20) Tikybinės atskalos (sektos) ir 21) Mūsų bažnyčios santvarka Klaipėdos krašte ir Didž. Lietuvoje.

Knyga yra gausiai iliustruota: Senojo Testamento skyriuje yra 19 biblinių vaizdų, Naujojo Testamento skyriuje — 31 vaizdas, Bažnyčios istorijos skyriuje — 6 vaizdai, tarp jų Liuterio, Kalvino ir Pipiro. Vaizdų dauguma gauta iš Meinhold & Söhne leidyklos Leipcige. Gale yra pridėta Evangelijos ir kitos Biblijoje skaitytinos vietos šventadieniams per ištisus metus.

Priede yra mokytojo J. Linkio piešti Palestinos ir apaštalo Povilo kelionės žemėlapiai.

Autoriaus kalba yra gana sklandi, vaizdi, lengvai skaitoma ir gana taisyklinga. Kaip patyręs mokytojas

autorius turi medžiagą gana vykusiai parinkęs. Tarp skyrių jaučiama organinis minties ryšys. Prie kiekvieno skyrelio arba įvykio aprašymo yra nurodyta Biblijos vieta, kuria pasiremta; be to nurodomos papildomosios Biblijos vietos, turinčios sąryšio su aprašymu. Toks šaltinių nurodymas labai palengvina atitinkamas Šv. Rašto vietas surasti, kas žymiai pakelia knygos vertingumą. Be to, pirmą kartą Biblijos nusidavimams lietuvių kalba yra pridėtas pasitaikiusių hebrajų ir kitų kalbų vardų bei žodžių reikšmė lietuvių kalba, kas labai palengvina pačius įvykius suprasti. Pvz. Adomas hebr. reiškia žmogus, Ieva hebr. — gyvybė, Mozė hebr. — iš vandens ištrauktasis, izraelis — hebr. — už kurį Dievas kovojo, hebrajai — anapus Jordano gyvenantieji, Mezopotamija graik. — šalis tarp upių, Libanonas arab. — baltas kalnynas, Noa hebr. — ramybė, ramusis.

Jonas Bicka yra gimęs Rimženčiuose netoli T. Naumiesčio. Jo tėvas turėjo tame kaime ūkį, o pačiame Naumiestyje — namą ir buvo surinkimininkas. J. Bicka pradžios ir tikybos mokslą ėjo T. Naumiesčio pradžios ir parapijos mokyklose. Vėliau pasiruošęs stojo į mokytojų seminariją ir. išėjęs seminarijos mokslą, dirbo mokytojo darbą T. Naumiesčio pradžios mokykloje ir kitur. Jis buvo susipratęs bei veiklus lietuvis evangelikas ir veikliai dalyvavo lietuvių evangelikų bažnytinėje ir sąjungos veikloje.

Kun. Vytautas K u r n a t a u s k a s išėjo teologijos mokslą Lietuvos V.D. U-to Ev. Teol. Fakultete. Evang. Ref. Kolegijos pašventintas kunigu. Lietuvoje kunigavo Kelmės parapijoje, tremtyje patarnavo pamaldomis pabėgėliams, o šiuo metu dirba kunigo darbą liuteronų

ir reformatų mišrioje parapijoje, Vokietijoje. Būdamas tremtyje jis paruošė: "Evangelikų Tikybos Knygą Lietuviams Tremtyje", vidutinio formato, 149 psl., spaudė Missions druckerei Breklum Schleswig- Holstein, 1950 m.; jos kalba ir rašyba yra bendrinė.

Prof. Dr. P. Jakubėnas šios knygos pratarmėje pasako, kad "Šiai lietuviams - liuteronims ir reformatams skirtai knygai spausdinti lėšas davė jau minėtas Pasaulio Liuteronų Konventas (Federacija), o reformatai savo išlaidų dalį paskyrė iš Olandijos fondo".

Pradžioje autorius duoda trumpą savišką krikščioniškojo tikėjimo" apibūdinimą ir jo pamatą. Čia jo pagrindinės mintys yra, kad "Tikėjimas yra įgimtas jausmas žmonėms... į ką nors tikėti, o Dievas... galvojanti ir visa tvarkanti Galybė, kurią mes vadiname Dievu. Biblija... yra Dievo žodis... Biblijoje nėra nė vieno puslapio, kuriame nebūtų apreikšta šventoji valia To, kuris yra Pirmasis ir Paskutinis". Kalbėdamas apie Biblijos padailnimą tačiau jau sako: "Biblija yra raštų rinkinys, sudarytas maždaug 1130 metų laikotarpyje" — Toliau seka Senojo Testamento svarbesniųjų įvykių aprašymai ir Naujojo Testamento Kristaus gyvenimo įvykių aprašymai. Gale patiekia labai sutrauktų "Žinių iš Bažnyčios Istorijos", pradėdamas nuo apaštalų laikų, apie bažnyčios susiformavimą, reformaciją, kitų krikščioniškų tikybinių bendruomenių atsiradimą; trupmeniškai be aiškaus sąryšio paliečia net filozofiją (Kant, Voltaire, Rousseau) bei 19 šimtmečio romantizmą, kur vėl nurodomas Rousseau; trumpai pamini "Prūsijos liuteronų ir reformatų bažnyčių uniją". Skyriuje: "Lietuvos tautos tikybinis gyvenimas" kiek plačiau aprašoma stabmeldystės laikai, paliesta krikščionybės atsiradimas Lietuvoje, reformacija bei prieš-

reformacija ir įpinta valstybės išsivystymas, kur paminima Liublino Unija, Želigovskio smurto veiksmas atplėšiant Vilniaus kraštą nuo Lietuvos, bei Klaipėdos krašto prijungimas prie Lietuvos.

Šiame skyriuje dar yra įdėtos kun. A. Kelerio "parašytos" labai suglaustos žinios apie reformaciją Prūsų krašte ir Mažojoje Lietuvoje, apie keletos žymesniųjų ir jų raštus, kur minimi ir nekunigai, apie Bibliją ir giesmių knygas, apie pasiuntinystę svetur ir naminę pasiuntinystę, kur svarbiausia minimos Šrėderio ir "Sandoros" ir šios padalinių prieglaudos bei veikimas, ir apie surinkimus, kur yra įsibrovusių klaidinančių netikslumų.

Knygos gale yra pridėta chronologiška lentelė prieš ir po Jėzaus Kristaus gimimo. Knyga turi 12 vaizdų ir Liuterio bei Kalvino atvaizdus. Turinio lentelėje prie kiekvieno aprašymo užvardyjimo yra nurodytos Biblijos vietos, kurios padėtos aprašymo pagrindu.

Autoriaus nenurodoma, kokiais literatūros šaltiniais pasinaudota. Palyginimas parodo, kad didele dalimi sekta Bickos "Tikybos knygelės" ir "Šventoji Istorija", Naujas Įstatymas, (katalikų išleista 1947 m. Vokietijoje). Pvz. "Palyginimas apie pavestuosius talentus" (66 psl.) yra beveik žodiškai paimtas iš "Šventosios Istorijos" (64 psl.). Naudotų literatūros šaltinių nurodymas didintų knygos literatūrinį vertingumą.

Skyriai, kur nurodoma, kad "kun. A. Keleris parašė", yra visai žodis į žodį, net su visomis klaidomis bei netikslumais, paimti iš Bickos "Tikybos Knygelių". Tik kur kalbama apie giesmių knygas, A. Kelerio yra pridėta: "Didž. Lietuvoje Liut. Konsistorija su Reformatų Kolegija 1943 m. (turi būti 1942 m.) Kaune išleido pataisyta kalba giesmyną. Tremtyje 1947 m. išleistas naujas giesmynas su 300 giesmėmis. — Šiaip raštuose

neįprasta po svetimu rašiniu dėti savo pavardę, nutylint tikrąjį autorių. Tatai reikėtų turėti galvoje ir lietuviams evangelikams.

Autorius įvykius vietomis plačiai atpasakoja. Toks aprašymas lyg daugiau tiktų bendram skaitymui, negu mokyklos reikalams. Autoriaus kalba apskritai yra nebloga, nors pasitaiko kalbos nesklandumų bei neįprastų išsireiškimų. Pvz. vietoje apskritai vartojamo "prikalti prie kryžiaus", autorius pakartotinai vartoja "prikalti tave ant kryžiaus" (94 psl.); arba vietoje įprasto "prapuolusio sūnaus", matyti, sekdamas "Šventą Istoriją", vartoja "Vėjavaikis sūnus". "Vėjavaikis", kiek esu girdėjęs, daugiau vartojamas koneveikimo ar plūdimo prasme. Arba posakis "Jėzaus pristatymas šventykloje" yra labai nevykęs šiuo atveju. Sakoma maisto ar ginklų pristatymas. Čia geriau tiktų "Jėzaus atnešimas į bažnyčią (šventyklą).

Kaikurie įdėti vaizdai, rodos, nėra vykę tikybos knygai, jie bent vaikams vargu sukels pageidaujamąjį įspūdį. Pvz. Mozė (25 psl.) yra savotiško įkvėpimo piešinys ir vaikams gali sukelti nejaukų įspūdį; arba "Keliaujanti Marija" (58 psl.), kur vaizdo vidurį užpildo šiaurės kraštuose auganti eglė, kur vargu sukeltų Palestinos gamtos nuotaiką. Paveikslas (56 psl.) yra visai be pavadinimo, ką jis turėtų atvaizduoti. Šiaip tas vaizdas gyvai primena Vokietijos dvarų laukuose dažnai matomą "Schäfer" tipą su avių būriu dirvonuose, ir blezdingų būrys padebesiais prieš lietų.

Prof. Dr. h.c. Dr. phil. kun. Vilius Gaigalaitis gimė 1870 m. rugsėjo mėn. 27 d. Naujienų kaime, Ragainės apskr., Maž. Lietuvoje, mirė 1945 m. lapkričio mėn. 30 d. tremtyje, Britton miestelyje netoli Stuttgar-

to (Vokietijoje), gimnazijos mokslą ėjo Klaipėdoje ir Tilžėje. Tilžės gimnazijoje jis buvo įsteigęs slaptą lietuvių gimnazistų draugiją "Baltija". Teologijos ir filozofijos mokslus jis išėjo Karaliaučiaus ir Berlyno universitetuose nuo 1892 iki 1896 metų ir parašė filozofijos mokslo daktaro darbą (disertaciją) apie lietuvišką postilę arba Evangelijų išguldymą visiems metams, parašytą 1573 m. (Die Wolfenbütteler litauische Postillenhandschrift aus dem Jahre 1573) ir esančią Wolfenbüttelio bibliotekoje (Vokietijoje). Šios lietuviškos postilės rankraštis, kuris iki tol mokslininkų pasauliui buvo beveik nežinomas, netikėtai buvo surastas Amerikos kalbininko prof. Schmidt - Wartenbergo iš Chicagos, kai jis mokslo tikslais lankė Lietuvą ir grįždamas aplankė Vokietijos bibliotekas. V. Gaigalaitis kunigavo Ramučiuose, Priekulėje bei Katyčiuose laikotarpyje nuo 1903 iki 1918 m. Tame pat laikotarpyje (1903 iki 1918) jis buvo prūsų lietuvių išrinktas atstovu Prūsijos karalystės seime (Mitglied im Preuszischen Hause der Abgeordneten). Nuo 1905 iki 1939 m. jis buvo "Sandoros Draugijos" pirmininkas ir laikraščio "Pagalbos" redaktorius. Nuo 1925 iki 1933 m. jis buvo išrinktas Lietuvos lietuvių ev. liut. sinodo senjoru ir Lietuvos Valstybės Prezidento paskirtas Ev. Liuteronų Konsistorijos prezidentu. Jau anksti jis pradėjo reikštis tikybinėje ir tautiškai politinėje spaudoje. Slapyvardžiais "Chronopolituanus" ir "Vaivada" bendradarbiavo "Varpe" 1891 - 1893 ir "Vienybėje Lietuvininkų" 1892 - 1894.

Anksčiau jis yra išleidęs šiuos raštus: 1) Ewangeliški Surinkimai Lietuvoje. Isztyrinėjimai apie jų Pradžią, Augimą bei dabartinį Buwį, spausta Priekulėje 1904 m.; 2) Die evangelische Gemeinschaftsbewegung unter den preussischen Litauern, Königsberg i. Pr.

1904; 3) Agenda Ewangeliszkajai Bažnycziai 1897; 4) Patyrimai isz Kelionės nu Berlyno per Wokietiją, Esreikiją, Szwiecą bei Prancuzija, Lietuwininkams ant naudingo Pasiskaitymo iszleisti, spausta Tilžėje 1906; 5) Trumpas Pamokslas bažnytiszkų bey krikszczioniszko Pasielgimo Lietuwininkams parupino... spausta Tilžėje 1907 (8. 6) Pabuskit Jaunieji! Žodelei Lietuwos Jauniesiems ant Pamokinimo bei Pagraudenimo isz Meiles suraszyti, spausta Tilžėje 1908/9; 7) Girtawimas, 1902; 8) Lietuwos Nusidawimai ir mūsų Raszliawa, iszleido "Sandoros Draugystė", spausta Tilžėje 1912; 9) Ką Garbės Wyrai apie Bybeles sako, 1913; 10) Kristijonas Duonelaitis, 1913; 11) Die litauische - baltische Frage, 24 psl., spausta Berlyne 1915. Šis darbas yra istoriškai - politiškai propagandinis. Vėliau autorius apie šį rašinį pats pareiškė: "Jų turinys neatitinka dabartinių laikų (Lietuvos Aidas Nr. 93 1932. IV. 26); 12) Luteraus Knygutes. Atminimai per 400 Metų nusidawusio Wieros Czystyjimo parūpino mielems Broliams Lietuviams. Iš d. Hennig vokiško originalo išversta į lietuvių kalbą. "Sandoros" leidinys, mažo formato, Klaipėdoje 1917. Ši knygutė turi 40 puslapių, spausta gotų raidėmis. Joje yra vaizdžiai aprašytas M. Liuterio gyvenimas, jo vidujiniai pergyvenimai prieš reformaciją ir dvasinės kovos bei jo tvirtumas reformacijos metu. Leidinys yra papuoštas meniniais paveikslais iš Liuterio gyvenimo.

Nepriklausomybės laikais autorius yra išleidęs šiuos raštus:

1) Krikszczioniszkas Kūdikių Prietelius, 1926. Ši knygelė turi gražių pamokinančių skaitymų vaikams ir jaunuomenei.

2) Dr. Martyno Liuterio Mažasis Katekizmas (5 dalys) su priedais apie raktų valdymą, apie išpažintį,

maldelėmis ir kaikuriomis Švento Rašto ištraukomis. Katekizmo gale yra pridėtos, kiek pataisyta kalba, ev. liut. lietuvių dažnai giedamos dvi giesmės: "Pranašai didis" ir "Pons Dievs mums yr' pilis drūta". Šį katekizmą išleido "Sandoros" knygynas ir spaudė akcinė "Ryto" bendrovė 1931 m. Klaipėdoje.

Tai yra pirmasis ev. liut. lietuvių mažasis katekizmas, išleistas lietuviškomis raidėmis ir kiek pataisyta kalba, nes iki tol tas katekizmas buvo spaudžiamas Karaliaučiuje gotiškomis raidėmis ir klaipėdiškių tarme su daug kalbos barbarizmų. Dėlto senesniųjų to katekizmo laidų kalba bei rašyba stipriai skyrėsi nuo dabartinės bendrinės lietuvių kalbos, ir jaunimo sunkiai buvo beįmanoma vartoti tikybos pamokoms.

3) Die Evangelisch - lutherische Kirche in Litauen ihre Nöte und Kämpfe ir Zeitraum von 1925 bis 1929, Memel - Klaipėda 1929.

4) Gustavas Adolfas, 1933. Šiame rašinyje autorius kreipia dėmesį į tuo vardu pavadintą šalpos organizaciją Švedijoje ir jos vaidmenį evangelikų gyvenime. Nurodoma, kad ji dažnai labiau toleruoja tautinius vokiečių siekimus.

5) Lietuvos Evangelikų Bažnytinio Gyvenimo Problemos, 24 psl., išleista "Sandoros" knygyno ir spausta "Lituania" Klaipėdoje 1935.

Šį veikalėlį autorius skiria Latvijos universiteto teologijos fakultetui Rygoje, tuomi išreikšdamas savo nuoširdžią padėką už teologijos garbės daktaro laipsnio suteikimą. — Neįsileisdamas į nuoseklesnį paliestų klausimų nagrinėjimą, žurnalistiniu stiliumi autorius trumpai ir padraikiai apžvelgia įvairius evangelikų lietuvių gyvenimo laikotarpius ir aptaria kai-kuriuos klausimus. Trumpai pamini reformacijos pradžią Lietuvoje, tikybinio švietimo trūkumus tais laikais, kai

Lietuva buvo maskolių pavergta, ir evang. kunigų sąstatą nepriklausomoje Lietuvoje. Reiškia savo asmenišką nepasitenkinimą prieš jaunuoliškai "nacionalistiškai "nusiteikusius evang. lietuvius, kurie paėmę bažnyčios valdymą į savo rankas. Tas autoriaus nepasitenkinimas, matyti, rišasi su tuo, kad Gaigalaitis, aplinkybėms susidėjus, turėjo pasitraukti iš ev. liuteronų konsistorijos prezidento pareigų 1933 m. Kaune. Toliau autorius trumpai paliečia Klaipėdos krašto ir Maž. Lietuvos evang. lietuvių tikybinį gyvenimą ir vokiečių jiems daromas neteisybes bei skriaudas. Paliesdamas surinkimus autorius pagvildena jų rūšis ir tikybinį jų vertingumą. Nurodo, kad svetimtaučių kunigų kalbiškai silpni ir monotoniški pamokslai, bei vargonų sustingusi muzika buvo priežastimi, kad lietuviai vis laliau ir labiau pamilo lankyti surinkimus, kur aiškia ir suprantama lietuvių kalba buvo apsakomas gyvas Dievo Žodis ir kur buvo kuriama bei ugdoma lanksčios bei skambios lietuviškų giesmių gaidos. Autorius išryškina dvejopus surinkimus. Vieni surinkimai, draugiškai veikdami su kunigais ir bažnyčia, apsakė gryną Dievo Žodį ir jų veikimas labai patarnavo bažnyčiai. Tai rūšiai priklausė senasis arba Klimkiškių, Jurkūniškių ir Kukatiškių surinkimai. Kiti surinkimai, kuriems priklausė Švarco surinkimas Didž. Lietuvoje, ir Šlažos surinkimas Maž. Lietuvoje, augščiau statėsi už kunigus ir bažnyčią, skaitėsi prisivertusiais Dievo vaikais, ir tik jie tegalį rodyti tikrąjį kelią į išganymą. Toliau autorius paliečia Vokietijos evang. bažnyčios santvarką, ir nurodo į tikybinių organizacijų santykius su valdžia šiaurės Amerikoje. Reiškia džiaugsmą, kad Klaipėdos krašto evang. bažnyčia, ir Didž. Lietuvos ev. liut. bei reformatų bažnyčios siekia susievinyjimo. Pagaliau cituoja, kad vistiek Klaipėdos vyskupas Gregoras pa-

reiškęs: "Kaip krikščionis ir vokietis aš turiu kovoti prieš didlietuviškumą".

Iš turinio apžvalgos matyti, kiek svarbių problemų paliesta taip mažame rašinyje. Jei tos paliestos problemos būtų buvusios išgvildentos nuodugniai ir tam tikrame istoriškai kultūriniame sąryšyje, būtų išėjęs didelis ir reikšmingas veikalas, kuris būtų buvęs svarus įnašas evang. lietuvių literatūrai.

6) Autorius 1938 m. parašė ir išleido knygutę: "Mano Kelionė į Pasaulio Bažnyčių Konferenciją". Čia autorius gausiai ir vaizdžiai aprašo patirtus įspūdžius apkeliaudamas Šveicariją ir jos didingus kalnynus. Rašinys baigiasi šiais žodžiais: "Taip per Karaliaučių pargrįžome ir džiaugėmės, iš laivo regėdami Neriją, mūsų Saharą, ir girdėdami vėl savo brangią lietuvišką kalbą. Keliauti svetimuose kraštuose yra gražu bei naudinga. Bet gražiau ir naudingiau yra savo name darbuotis dėl gerovės savo žmonių, dėl jų kultūrinio išauklenimo ir dėl jų vedimo į amžiną dvasiškąją tėviškę".

Prof. Dr. Jonas B e b l a v y , čekų kilmės, teologijos mokslus išėjęs Čekoslovakijos ir kituose universitetuose, buvo pakviestas Lietuvos universiteto evang. teologijos fakulteto profesoriumi dėstyti apie "N a u j ą j į T e s t a m e n t ą", išmoko laisvai kalbėti lietuviškai ir lietuvių kalba parašė: "N a u j o j o T e s t a m e n t o G a d y n ė s I s t o r i j ą", 84 psl., spausta 1930 m. Kaune; ir "Į v a d ą į N a u j ą j į T e s t a m e n t ą", kurį išleido V.D.U-to Evang. Teol. Fakultetas trečiuoju savo leidiniu, 61 psl., spaustu Vilniaus spaustuvėje 1933 m. Kaune.

Pirmoji knyga yra skirta daugiausiai teologijos mokslus einantiems studentams. Šiame veikale yra ap-

rašoma ir plačiai nagrinėjama visokie istorijos šaltiniai, kurių apibūdinimo sintezė parodo tą istorišką foną ir aplinką, kurioje veikė Jėzus bei apaštalai ir kurioje buvo kuriami Naujojo Testamento raštai. Šitas darbas yra naudingas kiekvienam, kuris nori susipažinti su Naujojo Testamento gadynės istorija. Jis žymiai praturtino evang. lietuvių literatūrą.

Antrasis autoriaus veikalas yra "Įvadas į Naująjį Testamentą".

Kaip pats autorius "Įvado . ." įžangoje nurodo, kad šitame veikale nagrinėjama ir aprašoma "Naujojo Testamento" atsiradimo istoriniai ir literatūros šltiniai, kurie nušviečia tas aplinkybes, kaip buvo sukurtas "Naujasis Testamentas". Šis darbas pirmoje eilėje buvo skiriamas teologijos mokslus einantiems studentams. Bet veikalas yra parašytas taip, kad jis gali būti naudojamas ir augštesnėse mokyklose. Apskritai ta knyga yra skiriama visiems, kurie domisi Šv. Raštu ir Jo kilmės istorija. O Šv. Rašto pažinimas yra reikalingas žmogaus dvasiniam išsilavinimui. Evang. lietuviams ši knyga yra ypatingai tuo vertinga, kad ji yra pirmoji tos rūšies veikalas lietuvių kalba ir pateikia daug naudingų žinių apie Šv. Rašto istoriją.

Šiame veikale yra išdėstyta "Naujojo Testamento" istorinė ir literatūrinė kilmė. Knyga padalinta į bendrinę ir specialinę dalis. Bendrinė dalis nagrinėja "Naujojo Testamento" kanoną ir tekstą, tai reiškia kaip buvo sudarytas dabartinis "Naujojo Testamento" knygų rinkinys ir kokiu būdu tos knygos buvo išlaikytos iki šių dienų. Specialinė dalis nagrinėja kiekvieną knygą atskirai, aptaria jos turinį ir nustato, kada, kur, kokiose aplinkybėse, kodėl bei kuriam tikslui knyga, evangelija ar laiškas buvo parašyti ir kas yra jos autorius. Atsakymo tiems klausimams pirmiausia ieškoma pa-

čioje knygoje, evangelijoje ar laiške, toliau bažnyčios senuose raštuose ir padavimuose. Ypatingai pastaruoju atveju šis veikalas yra įdomus ir vertingas, nes gana gausiai nurodo raštų šaltinių ir patiekia iš jų citatų.

Teol. Lic. Jonas Pauperas gimė 1905 m. gegužio 10 d. Sėlinų kaime, Plikių parapijoje, Maž. Lietuvoje, brandos atestatą įsigijo Klaipėdos lietuvių gimnazijoje, teologijos ir humanitarinius mokslus išėjo Vytauto Didž. Universiteto Evang. Teol. Fakultete Kaune ir dar pagilino teologinius mokslus Baselio universitete, Šveicarijoje, nuo 1931 iki 1933 m., kur jis ir parašė mokslo darbą teologijos licenciato laipsniui gauti vokiečių kalba: "Der Sinn der Askese in Katolizismus und Protestantismus", 120 psl., spaustas Kaune 1933 m. Jis skaitė paskaitas Ev. Teolog. Fakultete Kaune nuo 1933 iki 1936 m. imtinai ir veikliai prisidėjo ruošiant leisti "Evangelikų Giesmyną", kuris buvo išspaustas 1942 m. Kaune. Jis buvo kunigu Jurbarko ir vėliau Kauno evang. lietuvių parapijoje. Anksti pradėjo rašyti tikybiniais, kultūriniais ir tautiniais evang. lietuvių reikalais, bendradarbiaudamas "Pagalboje" ir vėliau evang. lietuvių spaudoje tremtyje. Atskirais leidiniais jis yra išleidęs šiuos veikalus:

1) "Regemoji ir Neregemoji Bažnyčia", 56 psl., spaustas Vilniaus spaustuvėje Kaune 1934 m. Šis darbas apima šiuos pagrindinius klausimus: 1) Sistematiniai išvedžiojimai apie bažnyčią Nauj. Testamente, 2) Bažnyčios veidas pirmame jos plėtojimos ir tvarkymos laikotarpyje, 3) Katalikų bažnyčios "siela" ir jos pasireiškimas, 4) Reformacijos pirmtakų ir reformacijos tėvų mintys regimosios ir neregimosios bažnyčios klausimu, 5) Regimosios ir neregimosios baž-

nyčios dogmos reikšmė ir likimas protestantizme ir 6) Regimosios bei neregimosios bažnyčios klausimo prasmė. Šis veikalas priklauso prie retesniųjų originalių evangelikų knygų lietuvių kalba ir tarnauja norintiems pagilinti savo tikybinį apsišvietimą ir susipažinti su dvasine bažnyčia Šv. Rašto ir evangeliškojo tikėjimo mokslo šviesoje.

2) Antrasis jo leidinys yra naujai į lietuvių kalbą išversta: "Augsburgo Konfesija" (Confessio Augustana), 35 psl., spausta Vilniaus spaustuvėje Kaune 1934 m. "Augsburgo Konfesija" yra svarbiausias evangelikų liuteronų tikėjimo išpažinimo raštas, kuris yra parašytas pirmųjų reformatorių (svarbiausiai Melanchtono) ir buvo patiektas Karaliaus Didenybei, Karoliui V ir jo Augsburge sušauktame seime (reichstage) 1530 m. birželio 25 d. viešai perskaitytas apginti reformatorių skelbiamą grynąjį evangelijos mokslą nuo Rymo dvasiškijos puolimų. Šis raštas apima 28 pagrindinius skirsnius, kur kiekviename skirsnyje nagrinėjamos atskiros evangelikų tikėjimo tiesos, pvz. apibrėžiama Dievo ir Trejybės sąvokos supratimas, bažnyčios sąvokos supratimas, sakramentų supratimas; toliau gvildenama, kaip evangeliškasis tikėjimas žiūri į pastininkus, vienuolių įžadus ir dvasininkų pareigas. Šis raštas teikia skaidrų evangeliškojo tikėjimo supratimą. Šio rašto svarbumą evangelikų tikėjime parodo tas faktas, kad jis yra išverstas net į mažiausių protestantų tautinių mažumų kalbas. Pirmą kartą lietuvių kalba "Augsburgo Konfesiją" išleido prof. Pr. Kuršaitis 1853 m.

3) Tretysis autoriaus leidinys nepriklausomoje Lietuvoje yra Dr. Martyno Liuterio "Mažasis Katekizmas", 153 psl., išleistas "Spaudos Fondo", spaustas Klaipėdoje 1935 m. Jis apima penkias dalis su pa-

aiškinimais ir pagrindimais atitinkamomis Šv. Rašto ištraukomis. Liuterio katekizmą jis naujai vertė iš 1930 m. leisto veikalo "Die Bekenntnis — Schriften der Evangelischen Lliuterischen Kirche". Senojo Testamento naudotas ištraukas daugiausiai naujai vertė iš hebrajų kalbos, o Naujojo Testamento ištraukas — iš graikų kalbos. Priede turi kas dieną evangelikų vartojamas maldas bei Šv. Rašto ištraukomis paremtus pamokymus įvairiais išpažinties klausimais. Pridėtos 25 giesmės yra kaikurios autoriaus naujai verstos, kitos yra imtos iš Vydūno giesmių rinkinio iš 1932 m. Vartota rašyba yra bendrinė ir kalba yra pataisyta bei priartinta prie bendrinės lietuvių kalbos.

Tremtyje, nors gyvendamas sunkiose sąlygose, be tiesioginių kunigo ir lietuvių evang. liuteronų senjoro (1946-49 m.) pareigų, jis paruošė ir išleido dar šiuos darbus.

4) "Dr. Martyno Liuterio M a ž a s i s K a t e k i z m a s", išleistas "Ąžuolyno" Weilheim / Teck 1947 m. Šis katekizmas apima 5 pagrindines dalis, gana platų kateketinį tų dalių aiškinimą su atitinkamais gausiais Šv. Rašto skirsneliais. Gale yra pridėtos reikalingiausios evangelikų vartojamos maldos. Autorius pratarmėje nurodo, jog šio katekizmo laida leidžiama tremtyje pirmosios lietuviškosios knygos 400 metų sukakties jubiliejiniais metais (1547-1947). Šio leidinio kalba yra gana sklandi ir taisyklinga.

5) "M a r t y n a s L i u t e r i s ir P i l y p a s M e l a n c h t o n a s", 32 psl., išleido "Aistia" leidykla Kassel - Mattenberg 1948 m. Šioje monografijoje autorius vaizdžiai aprašo šių reformacijos kūrėjų biografijas. Nesileisdamas į jų kasdieninio gyvenimo smulkmenas, iškelia tuos būdingus jų gyvenimo momentus, kuriais atvaizduojama jų stiprų tikėjimą į Dievą, jų dvasinį

įsitikinimą, kad jie atlieka tinkamą darbą Dievo vynkalnyje, jų dvasinio būdo tvirtumą ir nepaprastą darbštumą. Jau yra buvę anksčiau lietuvių kalba išleistų Liuterio gyvenimo aprašymų, bet jų anų laikų kalba ir rašyba buvo nebeparankūs dabartiniam ypač jaunuomenės vartojimui. Šis darbelis yra tinkams vartoti ir tikybos pamokoms. Apie Melanchtoną dar neturėjome rašinio lietuvių kalba.

Praplėsta šita monografija išleista antrą kartą Chicagoje 1955 m. pavadinimu "Reformacijos veikėjai ir jų įtaka Lietuvoje".

1948 m. jis su šeima atvyko į Jungtines Amerikos Valstybes, apsigyveno Chikagoje ir nuo 1949 m. pabaigos yra Ev. Liuter. Lietuvių "Ziono" parapijos kunigu.

Dr. Vydūnas (Vilius Storostas) gimė 1868 m. kovo 22 d. ir mirė 1953 m. vasario 20 d. bei palaidotas Detmoldo (Vokiet.) evangelikų kapinėse, kilęs iš Jonaičių kaimo, Maž. Lietuvoje, pedagoginius, literatūrinius, kalbų bei filozofinius mokslus ėjęs Berlyno ir kituose Vokietijos universitetuose, savo raštais pasižymėjęs poetas dramaturgas, filozofas ir evangelikų giesmių kūrėjas. Jis pirmas kalbiškai bei poetiškai pataisė žinomą giesmę "Pranaše didis...".

Vydūno paruoštas evang. giesmių rinkinys buvo išleistas 1932 m. Anso Bruožio palikimo "Rūta" lėšomis Tilžėje. Rinkinys apima 31 giesmę su gaidomis. Jos yra pritaikintos mišrio choro giedojimui ir turiniu suskirstytos į sekančius skyrius: Maldos, Mirtis, Adventai (Čia įeina ir Kalėdų laikas su žinoma giesme "Tyli naktis..."), Velykos, Sekminės, Viešpats Jėzus. Šis rinkinys yra ilgų kropštaus darbo metų vaisius. Šias giesmes jis jau pradėjo rinkti ir ruošti nuo 1895 m., kai jis

sudarė Giedotojų Būrelį, kuris ilgainiui išaugo į Tilžės Lietuvių Giedotojų Draugiją. Čia yra svarbu pažymėti, kad Vydūnas kūrė netik giesmės žodžius gražia, gyva ir prasminga lietuvių kalba, bet sudarė ir gaidas giesmių balsams. Šių giesmių gaidos yra paruoštos mišriam chorui. Choro balsus sudaryti jam padėjo Karlis Janzis iš Tilžės. Muzikos mokslo atžvilgiu Vydūno sudarytų gaidų tinkamumą tikrino žinomas bažnytinis muzikas, lietuviškų giesmių gaidų žinovas Valteris Voska iš Tilžės, kuris buvo paruošęs mokslo daktaro disertaciją apie evang. lietuvių vatrojamas giesmių gaidas, tačiau vokiečių nacinė valdžia sutrukdė jam šį giedojimo menui taip svarbų mokslo darbą spausdinti. Šis Vydūno giesmynas yra gražus ir turiningas įnašas į evang. lietuvių literatūrą.

Prof. Dr. kun. Povilas J a k u b ė n a s gimę 1871 m. balandžio 11 d. Vaitkūnų kaime, Biržų parapijoje, mirę 1953 m. gegužio 29 d. evang. reformatų bažnyčios prieglaudos sanatorijoje Šveicarijoje, ten ir palaidotas, kilęs iš ūkininkų šeimos, gimnazijos mokslą išėjo Mintaujos (Jelgava) gimnazijoje (1893 m.), teologijos mokslus išėjo Dorpato universitete (1898), 1899 m. buvo ordinuotas Biržų evang. ref. bažnyčioje ir pakviestas tos parapijos kunigu, kur kunigavo 30 metų, o Nepriklausomybės metais buvo ir Kauno evang. ref. parapijos klebonu. Nuo 1921 m. jis buvo Evang. Ref. Sinodo išrinktas Evang. Ref. Bažnyčios superintendentu Lietuvoje ir vėliau jos generaliniu superintendentu, kuriuo jis buvo iki savo amžiaus galo. Už mokslinį darbą “Husitų veikla Lietuvoje ir Lenkijoje” (Hussitische Bewegung in Litauen und Polen) Prahos Huso vardo Universiteto Evang. Teol. Fakultetas suteikė

jam Teol. Daktaro laipsnį. Nuo 1926 iki 1936 m. pabaigos jis buvo V.D.U-to Evang. Teol. Fakulteto dekanu.

Anksti jau pradėjo rašyti evang. lietuvių tikybiniais, kultūriniais ir tautiniais reikalais. Kartu su Martynu Yču per eilę metų jis leido Biržų kalendorių ir veikliai bendradarbiavo išleidžiant Stanislovo Dagilio pataisytą "Evang. Ref. Giesmyną". Atskirais leidiniais jis yra išspausdinęs šiuos darbus: "Tyla Audroje", pamokslas, spaustas lietuvių spaustuvėje Petrapilyje 1916 m., "Augustinas", "Gustavas Adolfas", "Abraomas Kulvietis", Lietuvos reformatorius (Abraham Kulva, the Reformer of Lithuania). Veikliai prisidėjo prie paruošimo "Evangelikų Giesmyno" lietuvių evangelikų ref. ir liuter. bendram vartojimui, kuris buvo išspaustas Kaune 1942 m.

Nepriklausomybės metais jis parašė ir išspausdino šiuos raštus.

1. "Kunigaikštis Janušas Radvilas" (1612-1655), 31 psl. monografija, spausta 1927 m. Biržuose. Tai yra vertinga gausiai istoriniais dokumentais paremta knyga apskritai apie protestantų, o ypač apie reformatų gyvenimą, jų kovas su lenkiška katalikų dvasiškija ir jų vargus. Šis darbas yra vertingas įnašas Lietuvos reformacijos istorijai pažinti. Čia išryškinama tų laikų didžiausių Lietuvos kunigaikščių Krištupo ir Janušo Radvilų vaidmuo protestantų gynimos kovose už savo teises su lenkiška Romos dvasiškija. Tuodu dididkai, turėdami didelės įtakos lenkų karaliui, daug padėjo evangelikams protestantams Lietuvoje, nors kartais dėl to turėdami daug rūpesčio ir nemalonumų. Istoriniais dokumentais įrodoma, kaip žiauriai ir neteisingai bei klastingai sufanatizuoti lenkiški Romos dvasininkai užpuldavo taikius ir ramius protestantus lietuvius ir kaip, lenkų dvasininkijos klastingai su-

kurstyti, lietuviai katalikai skriausdavo ir žudydavo savo tautiečius lietuvius protestantus. Čia dar išryškinamas tas faktas, kad protestantai reformatai lietuviai turėjo žymių didikų ir kunigaikščių, kurie Lietuvos valstybės politikoje suvaidino labai svarbias roles. Iš aprašomųjų duomenų matyti, kad tik reformatų lietuvių didikų noras ir pastangos buvo išlaikyti Lietuvą nepriklausomą ir ją apginti nuo vis didėjančios per Romos bažnyčią lenkų įtakos sulenkinti Lietuvą. Šioje monografijoje istoriškai nušviečiamos to fakto aplinkybės, kodėl Janušas Radvilas, Lietuvai esant dideliame pavojuje, susitaikė su švedais. Dėl to kai kurie katalikiški, artimesni lenkiškai krypčiai, istorikai pakaltina Janušą, kad jis "susijungė su savo šalies priešais". Tikroji padėtis buvo tokia. Tuomet Lietuva ir Lenkija buvo puolamos Maskvos rusų iš rytų ir Švedų — iš vakarų. Lenkų didikai, nebepajėgę kovoti už savo kraštą, pasidavė priešui. Janušas Radvilas, likęs vienas su maža kariuomene, taip pat nebepajėgė apginti Lietuvos nuo dviejų priešų, padarė su Švedais taiką, pasiduodamas jų protekcijai, ir sudarė su Švedais sutartį, kad jie padės jam kovoti su Maskvos rusais. Čia išryškintas įdomus faktas, kad tuometiniai jėzuitai ir katalikų dvasiškija vertė Janušą tokias sutartis su Švedais daryti.

2. "Reformatorius Ulrikas Cvinglis", 35 psl. monografija, spausta 1932 m. Biržuose. Šis raštas tai nėra paprastas Cvinglio gyvenimo aprašymas, bet gilesnė istorinė ir teologinė studija apie reformatorius. Čia išryškinamos tos faktų aplinkybės, kodėl Cvinglis kaip ir Liuteris pasidarė grynojo Evangelijos mokslo skelbėju. Cvinglio tėvynė Šveicarija tuomet labai kentė nuo karo padarinių dažniausiai vedamų Romos popiežių. Jo tėvynės piliečiai buvo verčiami tuose karuose dalyvauti. Dėl to jo tėvynė pateko į var-

gą bei moralinį smukimą. Stodamas kovoti su išplytėjusiomis karo baisenybėmis bei gelbėti savo tėvynę nuo dorinio žlugimo, ir aiškindamas Romos bažnyčioje besireiškiančius trūkumus, Cvinglis tapo naujojo reformacijos mokslo skelbėju. Toliau nagrinėjama dvasiniai Cvinglio ir Liuterio skirtumai. Liuteris mokinęs, kad krikščionis pietistiškai turi pasiduoti Dievo malonei, ir, neįsileisdamas į gyvenimo politiką, pasiduoda tai vyriausybei, kokia ji yra, nieko nekeičiant joje. Einant Cvinglio mokslu bei pažiūra "širdyje gyvas ir nepaslėptas tikėjimas yra visa, ir jei toks tikėjimas yra tikras, jis gali veikti ir išoriniuose apsireiškimuose ir atstatyti Dievo viešpatiją šioje žemėje". Cvinglis tikėjo ir mokė "pamažu vykstantį vystymąsi nuo netobūlumo prie to, kas geriau Dievą atitinka, ir jis reikalavo iš krikščionių nenuilstamo darbo šiam kilniam tikslui pasiekti". Abiejų reformatorių buvo etikos dėsnis: "Tiesą daryti ir skriaudą kentėti", tik Liuteris labiau pabrėžęs žodį "skriauda", o Cvinglis — "tiesa". Cvinglio mokslo apžvalgoje parodoma, kad jis siekė sukurti praktišką krikščionišką valstybę. "Toks Cvinglio valstybės idealas Šveicarijoje tapo įkūnytas ir dabar jis veikia ir visi šveicariečiai, ir evangelikai, ir katalikai didžiuojasi tuo".

Keturios "Jėzaus Kristaus Evngelijos", spaustos Britanijos ir Užsienių Biblijų Draugijos lėšomis "Ryto" spaustuvėje 1934 m. Klaipėdoje. Autorius šias Evangelijas išvertė į bendrinę šiais laikais vartojamąją lietuvių kalbą.

"Senųjų, Vidurinių ir Naujųjų Amžių Bažnyčios Istorija", 3 knygos, spaustos nuo 1934 iki 1936 m. laikotarpyje Atkočiūno spaustuvėje Kaune. Tai yra turiningas veikalas, teikiąs daug naudingų žinių apie įvairių tikybų bažnyčias. Ar dvasinin-

kas, ar mokytojas, ar šiaip asmuo, mėgstąs bažnyčios istoriją, ras šiame veikale vertingų žinių bei gausų literatūros šaltinių nurodymą. Šis veikalas yra pirmas ir originalus tokios apimties kūrinys lietuvių kalba apie bažnyčios istoriją. Šio veikalo trečiąją knygą, spaustą, 1936 m., autorius skyrė "Prahos Huso vardo Evangelikų Teologijos Fakultetui kaip dėkingos pagarbos ženklą už Teologijos Daktaro laipsnio suteikimą". Šioje knygoje yra plačiai nagrinėjamos reformacijos ir kontrareformacijos laikai, pietizmo laikotarpis, švietimo gadynė ir bažnyčios organizavimas įvairiuose kraštuose ligi po pirmojo pasaulinio karo. Apskritai šis veikalas yra žymus įnašas lietuvių evangelikų literatūrai.

Nepriklausomoje Lietuvoje jis leido bei redagavo tikybinio turinio laikraštėlį "Sėjėjas" Biržuose.

* * *

Kunigas Jonas Šepetys gimė 1867 m. kovo 5 d. Švilpiškio vienkiemyje, N. Radviliškio parapijoje, mirė 1941 m. balandžio 28 d. Lodzės miesto ligoninėje ir palaidotas to miesto kapinėse, vidurinį mokslą išėjo Evang. Refor. Sinodo gimnazijoje Slucke, teologijos mokslus išėjo Dorpato universitete (1893 m.), pradžioje vienus metus buvo N. Radviliškio parapijos kunigo Cumfto padėjėju ir nuo 1894 iki 1912 m. — Švobiškio parapijos kunigu. Pirmojo pasaulinio karo metu jis su žmona pasitraukė į Rusiją ir mokytojavo M. Yčo gimnazijoje Voronėže. Po karo jis buvo Vilniaus liet. ev. ref. parapijos, vėliau Papilio ev. ref. parapijos kunigu, Vilniaus distrikto superintendentu ir Lietuvos kariuomenės evangelikų kapelionu. Bolševikams užgrobus Lietuvą 1941 m. jis su šeima pasitraukė į Vokietiją.

Nuo 1912 iki 1915 m. jis redagavo pirmąjį evang. ref. laikraštį "Pasiuntinys", išleido savo pamokslų kny-

gą "Aukso Grūdai", išspausdino "Utopija" ir "Trumpą Ev. Ref. Katekizmą".

Nepriklausomybės laikais jis parašė: "Reformacijos Istorija Lietuvoje", 80 psl., "Mildos" leidinys, spausta Žaibo spaustuvėje Vilniuje, 1922 m. Ši knyga yra pirmoji dalis autoriaus suplanuoto veikalo apie Lietuvos reformaciją. Kiek man yra žinoma, autorius jau turėjo parašęs ir antrąją to veikalo dalį, tik netikėta autoriaus mirtis sutrukdė ją išspausdinti. Pirmosios dalies įžangoje autorius apžvelgia ir nagrinėja lietuvių ir kitomis kalbomis parašytą literatūrą apie reformaciją Lietuvoje. Toliau gana plačiai autorius aprašo tuometinės Lietuvos žmonių tikybinį stovį prieš reformacijai prasidedant. Pati reformacija yra aprašyta nuo pat prasidėjimo Lietuvoje iki jėzuitų atsikraustymo į Vilnių 1569 m. Autorius patiekia gana daug vertingos medžiagos apie pačią reformaciją Lietuvoje. Gana išsamiai yra išnagrinėtos priežastys, kodėl grynasis evangelijos mokslas pradžioje taip sparčiai plėtėsi Lietuvoje. Tų priežasčių svarbiausieji veiksniai išryškinti šitie:

Į Lietuvą atsikrausčiusi lenkiška Romos katalikų dvasiškija, gyvendama prabangose ir besirūpindama savo turtų ir dvarų didinimu, Lietuvos liaudį laikė dvasiniame tamsume, spaudė baudžiavomis ir su žmonėmis nekalbėjo lietuviškai. Reformatorių naujai skelbiamas evangelijos mokslas atnešė Lietuvos liaudžiai apšvietimą, dvasinę bei fizinę laisvę. Reformatoriai pirmieji skelbė evangelijos mokslą lietuvių kalba. Reformatoriai pirmieji kūrė literatūrą lietuvių kalba.

Reformacijos mokslo Lietuvoje svarbiausios silpnėjimo priežastys skaitomos šios. Reformacijos mokslą priėmė ir platino daugiausia bajorai. Jie skelbdino tą mokslą ir savo dvarų pavaldiniams. Liaudis klausė sa-

vo ponų. Bet per tą trumpą laiką mažai apšviesti žmonės nespėjo sąmoningai persiimti evangelijos mokslu ir dėl to nesudarė tvirto evangeliško liaudies elemento. Lenkų karalius žiauriai spaudė protestantus bajorus ir, Romos lenkiškosios dvasiškijos padedamas, turtais ir privilegijomis viliojo juos grįžti į katalikybę. Neparodę pakankamo dvasinio atsparumo, bajorai pasidavė anoms vilionėms. Tuomet atgijusi lenkiška dvasiškija, jėzuitams padedant, vėl užplūdo Lietuvą.

* * *

Kristupas Lekšas gimė 1872 m. rugpiūčio 31 d. Strilių kaime, Tilžės - Ragainės apskrityje, ir mirė 1941 m. kovo 30 d. Klaipėdos miesto ligoninėje bei palaidotas Laugalių kapinėse, kur ir jo artimieji giminės yra palaidoti. Prieš mirtį nujausdamas, kad hitleriškieji naciai neleis lietuviškomis apeigomis jį palaidoti, prašė savo žmoną, kai bus Didž. ir Maž. Lietuvos nepriklausomos, kad ji sukviestų gimines bei lietuvius veikėjus ir pakartotų laidojimo pamaldas prie jo kapo lietuvių kalba.

K. Lekšas išėjo pradžios mokyklą ir turėjo, kaip vienturtis sūnus, perimti tėvų 100 margų ūkį. Bet jis turėjo didelį palinkimą mokslui ir, negalėdamas toliau mokyklos lankyti, per gausų knygų skaitymą įsigijo daug mokslo žinių. Savo namuose jis turėjo žymią bibiblioteką ir gausų lietuviškų knygų rinkinį. Jau anksti jis susipažino su žymiais lietuviais veikėjais, kaip Jagomastu, Jankumi ir k. Labiausiai jį žavėjo lietuviški eilėraščiai, ir jis jų labai daug mokėjo atmintinai. Reikia manyti, kad tų eilėraščių įtakoje ir jis pats pradėjo eiliuoti, turėdamas tik 16 m. amžiaus. Kad būtų arčiau prie Lietuvos ir galėtų lengviau palaikyti ryšius su lietuviais veikėjais, 1914 m. Lekšas su šeima

įsikūrė Dėkintuose, prie Didž. Lietuvos sienos, netoli Katyčių, Maž. Lietuvoje, kur jis turėjo 50 margų labai gražų, prie Šyšos krantų gulentį ūkį.

K. Lekšas buvo giliai tikįs evangelikas ir didelis patriotas lietuvis. Jis veikliai dalyvavo tautiniame ir politiniame Maž. Lietuvos gyvenime. Jis buvo Maž. Lietuvos Tarybos bendradarbis ir vėliau iš dviejų atvejų buvo Klaipėdos krašto direktorijos direktorius ir ilgus metus atstovu krašto seimelyje. Jis suorganizavo ir atstovavo "Mažųjų Ūkininkų Susivienyjimą".

Kaip jau minėta, K. Lekšas, dar jaunas bebūdamas, pradėjo kurti eilėraščius. Apie savo pirmąją kūrybą vėliau jis taip papasakojo savo bičiuliams: "Laukuose beardamas, vieną vagą išvaręs, parašydavau eilutę. Taip ligi vėlyvo vakaro visos mano mintys jau būdavo ant popierio". Jis yra sukūręs nemažai pasaulietinių eilėraščių, pasirašydamas simbolišku slapyvardžiu "Vieversėlis". Jo eilėraščiai yra persunkti krikščioniškos moralės bei didelės meilės savo kraštui ir tėvynei Lietuvai. Jo elėraščiuose tikrai jaučiama, lyg ano vieversėlio, raginimas jauniems ir seniems pabusti bei sukrust kilniam kūrybos darbui savo mielos Tėvynės labui. Jo žmonos Anės Lekšienės, kuri su sūnumi Gustovu Adolfu ir marčia bei anūku, pabėgę iš bolševikų teroro, apsigyveno Chicagoje, žodžiais K. Lekšas turėjęs parašęs eilėraščių tris dideles knygas, kurias tėviškėje pakasusi. Jau 1908 m. jis išleido savo eilių rinkinį "Rūtų Vainikėlis" slapyvardžiu "Vieversėlis", skirtą vestuvių iškilmėms bei kitokioms progoms. 1922 m. antru kartu buvo atspausdintas, papildytas ir pagerintas, "Rūtų Vainikėlis", kurį išleido E. Jagomasto spaustuvė "Lituania" Tilžėje. Tai yra 56 psl. rinkinys, apimąs 44 eilėraščius, kurie yra sukurti laikotarpyje nuo 1898 m. iki 1922 m. imtinai.

Anksti K. Lekšas pradėjo kurti ir dvasines giesmes. 1919 m. jis išleido pirmąjį savo giesmių rinkinį "Ziono Varpelis". Prieš spausdinant šį giesmių rinkinį dar peržiūrėjo Verdainės kun. Gailius. Žymiai papildytas "Ziono Varpelis" buvo pakartotai išleistas 1932 m., spaustas "Lituania" spaustuvėje, Klaipėdoje. Tai yra 144 psl. kišeninio formato leidinys, turįs 140 giesmių. 39 giesmes jis yra išvertęs iš vokiečių kalbos, jų tarpe jau randami vertimai didžių švenčių metu bažnyčioje giedamų giesmių, kaip "Tyka naktis, šventa naktis" (1895 m.) ir "Ak tu linksmasis, ak tu šlovnasis"... (1896 m.). Beveik visos giesmės turi datas, kada parašytos. 101 giesmė yra jo sukurtos. Nuo 1894 m. iki 1900 m. imtinai jis yra sukūręs 12 giesmių, iki 1910 m. imtinai — apie 26 giesmes, iki 1920 m. imtinai — 44 giesmes, iki 1930 m. imtinai — 47 giesmes, ir iki 1940 m. imtinai — 7 giesmes. Leidinyje giesmės yra sutvarkytos bažnytinių švenčių tvarka. Autorius jas turi pritaikęs ir choro giedojimui. Gale yra pridėta vaikų pamaldėlių liturginė tvarka. Šis giesmių rinkinys yra gražus įnašas evang. lietuvių literatūrai.

* * *

Prabočių Anūkas: Ansas Bruožis, kilęs iš Maž. Lietuvos, rašytojas, parašė ir išleido knygą: "Mažosios Lietuvos Buvusieji Rašytojai ir Žymesniejie Lietuvių Kalbos Mylėtojai", 127 psl., spausta "Spaudos" (Pavlovskio) spaustuvėje, 1920 m. Tilžėje. Veikalas yra parašytas Nepriklausomybės laikais ir yra žymus įnašas bendrai lietuvių raštijai bei ypatingai evang. lietuvių literatūrai. Šioje knygoje autorius aprašo 77 Maž. Lietuvos evang. rašytojus ir lietuvių kalbos mylėtojus, kurie veikė, rašė ir mirė dar prieš Nepriklausomybės laikus. Daugelio šių rašytojų yra pa-

talpinti ir paveikslai. To veikalo vertė ypatingai yra tame, kad apie aprašomuosius asmenis jis teikia gana tikslių ir smulkių biografinių žinių, kurios šiandien bebūtų sunkiai surandamos.

Tas pats autorius slapyvarde A. B. Klaipėdiškis paruošė ir išleido knygą "Prūsų Lietuvių Raštija", trumpą Prūsų lietuvių knygų, kalendorių ir laikraščių apžvalgą, 88 psl. "Birutės" leidinys, spaustas Tilžėje 1913 m. Šis leidinys yra ypatingai svarbus ir lietuviams evangelikams, nes jis apima beveik visus evangeliškus leidinius lietuvių kalba nuo pat Mažvydo laikų iki šio veikalo pasirodymo metų. Besiįdomaują mūsų praeities literatūra tame veikale gali rasti daug naudingų žinių. Ypatingai yra gana plačių žinių apie lietuvių giesmynų ir Šv. Rašto leidinius.

* * *

Jonas Griga gimė Mediškių kaime, Katyčių parapijoje ir mirė 1940 metais Stančiuose Kretingalės parapijoje, būdamas apie 80 m. amžiaus. Jis buvo kilęs iš pasiturinčios šeimos ir prieš pirmąjį pasaulinį karą turėjo 24 butų namą Tilžėje. Jis buvo susipratęs bei apsišvietęs lietuvis ir apskritai veikliai dalyvavo Lietuvos kultūriniame bei tautiniame gyvenime. 1936 metais Kaune įvykusiame visos Lietuvos lietuvių evan. liuteronų, reformatų ir Klaipėdos krašto lietuvių liuteronų suvažiavime jis veikliai atstovavo senąjį surinkimą ir pasisakė už lietuvių evangelikų vienybę bei glaudų bendradarbiavimą. Anksčiau nekurį laiką jis buvo "Lietuviško Balso" redaktoriumi Klaipėdoje. Jis buvo žymus senojo surinkimo sakytojas ir iš vokiečių kalbos išvertė į lietuvių kalbą Rambako knygą apie prisivertimą. Evang. lietuviškoje literatūroje jis minėtinas dėl to, kad jis parašė pamokslų knygą (miš-

knyges), ir per kunigą Joną Pauparą tarp 1937 ir 1938 m. perdavė šio pamokslų rinkinio rankraštį E. Jagomastui Tilžėje, kuris buvo pasiryžęs pamokslus spausti. Bet tuomet, vokiečių naciams prieš lietuvius jau siaučiant, šis pamokslų rinkinys liko nespaustas. O pagaliau vokiečių naciai visą Jagomastų šeimą išžudė. Ir taip kolkas nėra žinių apie to rankraščio tolimesnį likimą.

Grigos pamokslai, kurie buvo skirti kiekvienai dienai, buvo parašyti labai gyva, sklandžia ir turininga panemuniečių Tilžės srityje vartojama tarme. Šie pamokslai buvo būdingi tuo, kad jie buvo sukurti asmens be teologinio išmokslinimo, bet su giliu tikėjimu ir nuodugniu Šv. Rašto žinojimu ir supratimu. Tai buvo ne kabinete sukurti žodžiai, o didelio gyvenimo patyrimo išdavos, rodančios, kaip žmogaus siela per gryną Evangelijos tikėjimą įgyja ryšį su Dievu. Ši knyga būtų buvusi vertingas įnašas į evang. lietuvių literatūrą.

* * *

Mykolas Zablockas paruošė ir išleido evangelikų vaikams skirtą knygutę "Prieškalėdinis Kūdikių Džiaugsmas", 16 psl., spausta "Lituania" spaustuvėje, Klaipėdoje 1938 m. Kalėdoms.

* * *

Petras Bružas paruošė ir išleido evangelikų vaikams skirtą knygelę "Mūsų Mažiesiems", kuri buvo spausta laikotarpyje tarp 1937-38 metų. Šis leidinys turėjo vaikams skirtas auklėjančias pasakas.

Šiuodu leidiniai buvo pirmas mėginimas duoti tinkamų knygelių evangelikų lietuvių mažiesiems. Dar šiandien evangelikų lietuvių mažieji pamatuotai tebesiskundžia, kad jiems mažai tepagaminama tinkamos

literatūros.

* * *

Ensis J a g o m a s t a s, kilęs iš Maž. Lietuvos, buvo gilio tikėjimo evangelikas ir didelis patriotas veikėjas lietuvis. Jagomastai turėjo du sūnu: Dovą, kuris kalbotyros mokslus ėjo Lietuvos universitete, ir Jurgį, kuris ruošėsi spaustuvininko verslui, bei vieną dukterį, kuri susituokė su Vilmantu - Mecklenburgeriu. Jo sūnūs, duktė ir žentas buvo kilnūs asmenys ir susipratę lietuviai. Hitlerio nacių spaudžiami ir persekiojami Jagomastai, visai šeimai įsijungus į spaudos darbą, dideliu pasiryžimu vis dar leidžia "Naująjį Tilžės Keleivį". 1940 m. naciai uždraudė Jagomastams spaudos darbą, uždarė spaustuvę ir sustabdė tolimesnį "N. Tilžės Keleivio" leidimą. Tų metų gale Jagomastų visai šeimai nacių įsakoma apleisti Tilžę ir kraustytis į bolševikų okupuotą Lietuvą arba eiti į koncentracijos stovyklą. 1941 m. kovo mėnesį Jagomastų visa šeima persikelia į Kauną ir vėliau į Vilnių. Karo metu okupavę Lietuvą nacių vokiečių geštapininkų gauja 1941 m. rugpiūčio 23 d., iš pasalų užpuolę, išžudė visą Jagomastų šeimą. Šitas nacių vokiečių nekaltai pralietas Jagomastų kraujas pasiliks amžina nusikaltimo dėme ant vokiečių tautos.

Jagomastai turėjo didelę spaustuvę "Lituania" Tilžėje, Augštoje gatvėje 78 Nr. Lietuvos raštijai ir ypatingai evangeliškai literatūrai Jagomastas svarbiausiai nusipelnė tuo, kad spausdino ir platino knygas lietuvių kalba. Už tat Jagomastai sudarė tikrą Maž. Lietuvos kultūros židinį. Jis yra išleidęs daugiau negu 50 įvairiomis temomis, daugiausiai evangeliško tikybinio turinio knygų. Dažniausiai jis nenurodydavo knygos autoriaus. Tai leidžia manyti, kad didelę tų veikalų dalį

jis pats bus paruošęs. Nepriklausomybės laikais Jagomastas yra išleidęs šias knygas.

"Apie Dešimts Dievo Prisakymų", 72 psl. spausta 1929 m. "Lituania" spaustuvėje, Tilžėje. Knygos autorius nenurodytas. Kalba ir rašyba (got.) dar senoviški. Šiame veikale yra aptariami ir aiškinami dešimts prisakymų, papildant gausiomis Šv. Rašto citatomis bei gyvenimo atsitikimų aprašymais. Knygos pradžioje yra įdėta Liuterio giesmės: "Žmogau, jei nori mandagiai..." lietuviškas vertimas; vertėjas nenurodytas. Knygos gale yra pridėtos rašinio turiniui pritaikintos keturios giesmės; šių giesmių paskutinė yra naujas vokiškos giesmės: "Ich hab'in guten Stunden" vertimas į lietuvių kalbą; vertėjas pažymėtas "M. K. iš Sk."

Antrasis jo leidinys yra: "Nusidavimai Švento Kentėjimo ir Mirimo mūsų Pono ir Išganytojo Jėzaus Kristaus", 80 psl., spausta 1931 m. "Lituania" spaustuvėje, Tilžėje. Kalba ir rašyba (got.) dar senoviški. Šioje knygoje yra aprašyta Kristaus paskutinės dienos su jo mokiniais ir Jo kentėjimai, su pritaikintais giesmių posmeliais bei maldelėmis, ir gausūs paveikslai iš Kristaus gyvenimo ir kentėjimo. Knygelė yra atspaudas iš Pagerintų Giesmių Knygų ir pritaikinta vartoti Didžiojo Penktadienio pamaldose.

Daugelį metų leidžiamos buvo plačiai žinomos Jagomasto "Lietuviškos Kalendros". Tai buvo labai naudingos ir žmonių mėgiamos knygos, kurios turėdavo daug naudingų skaitymų, pamokymų bei patarimų, jose būdavo talpinami aprašymai apie žymius žmones, apie mokslo atradimus bei ištraukos iš rašytojų veikalų bei poetinių kūrinių.

8. LIETUVIŲ EVANGELIKŲ PERIODINĖ SPAUDA NEPRIKLAUSOMOJE LIETUVOJE, AMERIKOJE IR TREMTYJE

Spauda vaidina svarbią rolę žmogaus dvasiniame ir kultūriniame gyvenime. Spauda yra tas kelias, kuriuo asmuo lengvai gali perduoti savo mintis kitiems žmonėms. Gera spauda pamoko bei apšviečia žmones, ir rodo jiems tikrąjį gyvenimo kelią. Per spausdinamą žodį žmogus susipažįsta su galvotojų mintimis ir pasaulėžiūromis, bei kitais kultūriniais ir socialiniais pasaulio įvykiais bei laimėjimais. Spausdindamas savo žodį, rašytojas geriau kontroliuoja ir tobūlina savo mąstymą. Tik naudingais bei kilnių tikslų siekiančiais rašiniais spauda turi tarnauti savo paskirčiai. Šiais laikais betkokia bendruomenė be savos spaudos negali pilnai pasireikšti ir savo idėjas išplatinti. Ir evangelikų bendruomenė Lietuvoje turėjo savo spaudą. Čia paminėsiu svarbesnius lietuvių evangelikų periodinius spaudinius.

Didž. Lietuvoje evang. liut. lietuvių reikalams buvo leidžiamas pirmas savaitinis laikraštis "Srovė" Kaune nuo 1931 iki 1934 m. Laikraštis buvo leidžiamas evang. liut. lietuvių sąjungos vardu. To laikraščio pirmasis redaktorius buvo Elzė Gintautaitė - Gudaitienė, vėliau nuo 1932 metų redaktoriai keitėsi. "Srovė" buvo spausdinama didelio laikraščio formato. Laikraščio tikslas buvo atstovauti ir ginti evang. liut. lietuvių reikalus, teikti rašinių tikybiniais bei kultūriniais klausimais ir duoti progos spaustu žodžiu pasireikšti evang. liut. lietuvių jaunoms jėgoms. Tuo metu evang. lietuviai reiškė gana stiprią tikybinę ir kultūrinę veiklą, ir šitoje veikloje šis laikraštis vaidino gana svarbią rolę.

"Srovės" leidėjai vėliau paruošė ir išleido "Srovės" kalendorių 1934-tiem metams. Šis kalendorius evang. lietuviams turėjo tarnauti kaip pasiskaitymo knyga ir patarėjas. Jame buvo patalpinta gausių citatų iš Liuterio raštų, Maironio eilių, žymių žmonių posakiai ir trumpas aprašymas apie pirmuosius žymiuosius lietuvių rašytojus; buvo patalpintų fotografijų iš evang. lietuvių veikimo Lietuvoje.

* * *

Nuo 1935 iki 1939 m. buvo leidžiamas savaitinis laikraštis "E v a n g e l i k ų K e l i a s" evang. liut. lietuvių reikalams. Šis laikraštis buvo spausdinamas Klaipėdoje. Jo redaktorius visą laiką buvo kun. Petras D a g y s, kuris tuomet dar buvo Butingės parapijos kunigu, tikybinių reikalų patarėju gubernatūroje ir kariuomenės kapelionu. Laikraštis tarnavo evang. lietuvių tikybiniams ir kultūriniams reikalams. Pirmoje laikraščio vietoje buvo talpinamas trumpas tam šventadieniui pritaikintas pamokslas, o toliau — kultūriniai, filozofiniai, pedagoginiai ir visuomeniniai straipsniai, bei žinios iš evangelikų gyvenimo Lietuvoje ir užsieniuose. Šis laikraštis buvo svarbi parama evang. lietuvių veikime.

* * *

Maž. Lietuvos evang. lietuvių draugystės "Sandora" Klaipėdoje buvo išleidžiamas krikščioniškas mėnesinis laikraštis "P a g a l b a" knygutės formato. Šis laikraštis pradėjo eiti 1905 m. ir nepriklausomoje Lietuvoje buvo tęsiamas. Nuo įkūrimo iki 1939 m. jos nuolatinis redaktorius buvo dr. kun. Vilius G a i g a l a i t i s. Vokietijos naciams jėga atplėšus Klaipėdos kraštą nuo Lietuvos, "Pagalba" turėjo sustoti ėjusi. Apskritai šio

laikraščio paskirtis buvo tikybinė. Nepriklausomybės laikais Didž. Lietuvos evang. lietuvių veikimo įtakoje talpindavo kultūrinių ir tautiškai organizacinių straipsnių. Šiaip daugiausiai jis skelbdavo tikybinio, pedagoginio bei visuomeninio turinio straipsnius, ir daug rašydavo apie vidaus ir pagonių pasiuntinystę. Laikraščio kalba buvo Klaipėdiškių tarmė. Šiaip visą laiką laikraštis buvo spaudžiamas gotiškomis raidėmis, tik Nepriklausomybės laikais kai kurie straipsniai buvo spaudžiami lotyniškai lietuviškomis raidėmis. — Iki laikraščio "Srovės" išleidimo (nuo 1926 iki 1930 m.) "Pagalba" buvo ir Didž. Lietuvos evang. lietuvių sąjungos organas, kur buvo sąjungos atskiras skyrius, kurio redaktorius buvo Mikas Preikšaitis. Maž. Lietuvoje "Pagalba" sudarė labai svarbų tikybiškai kultūrinį veiksnį ir buvo didelė parama lietuvių kalbos išsilaikymui.

* * *

"Mūsų Žodis" įsteigtas 1922 m., spaustas Kaune; jo pirmasis redaktorius buvo kun. J. Šepetys, o vėliau — prof. dr. kun. K. Kurnatauskas. Jis buvo mėnesinis laikraštis ir skiriamas evang reformatams lietuviams. Šis laikraštis pasižymėjo tuo, kad teikdavo gilesnio turinio rašinių tikybiniais, pedagoginiais, istoriniais ir visuomeniniais klausimais, kurie būdavo taikomi daugiau apsišvietusiam skaitytojui, bet buvo prieinami ir liaudžiai. Toliau tiekdavo gausių žinių iš evang. gyvenimo Lietuvoje ir užsieniuose.

* * *

"Sėjėjas" — knygutės pavidalo krikščioniškos minties laikraštis, buvo leidžiamas plačiajai evang. reformatų visuomenei. Jo redaktorius ir leidėjas buvo prof. dr. kun. P. Jakubėnas. Jame buvo spausdinami

lengvesnio ir populeresnio turinio tikybiniai straipsneliai bei pamokinančios ir informacinės žinios.

"T i e s o s Ž o d i s", lietuvių evang. visuomenei skirtas savaitraštis, pradėjęs eiti 1939 m. pradžioje, spaustas "Lituania" spaustuvėje Klaipėdoje, bet tuo metu įvykusios netikėtos politinės atmainos ir jėga vokiečių įsiveržimas į Klaipėdos kraštą, po 4 numerių sutrukdė šio laikraščio tolimesnį pasirodymą. Jo redaktorius ir leidėjas buvo Mykolas Z a b l o c k a s. Laikraštis turėjo didesnio formato nuo 4 iki 6 puslapių. Pirmame puslapyje buvo talpinami tikybinio turinio rašiniai, toliau rašiniai evangelikų reikalais ir įvairios pasaulietiškos žinios.

* * *

Tremtyje M. Zablockas leido ir redagavo krikščioniškos minties mėnraštį "M ū s ų P a s a u l i s", kuris ėjo 1950-51 m. Vokietijoje ir išėjo 12 numerių. Šis laikraštis tiekė evang. lietuviams tremtyje naudingų dvasinio turinio rašinių ir reikalingiausių žinių.

Šių laikraščių redak.-leid. M. Zablockis yra kiek pasižymėjęs liet. evangelikų spaudoje Lietuvoje ir tremtyje. Jis kūrė tikybinio ir auklėjančio turinio eilėraščius bei rašė straipsnių liet. evangelikų reikalais, kurie buvo spausdinami "Lietuvos Evangelikų Kelyje", "Sėjėje", "Evangelikų Kelyje" tremtyje ir jo leistuose laikraščiuose, be to, jis bendradarbiavo "Karyje" ir "Jaunoje Lietuvoje".

"G i m t i n ė s G a r s a i" ėjo nuo 1946 m. rugsėjo mėn. iki 1948 m. vidurio, vidutinio formato, 8 ir daugiau puslapių, kalba ir rašyba bendrinė, leido "Lietuvių Protestantų Sąjunga Amerikoje", o jo faktinasis redaktorius buvo iš Lietuvos atvykęs kun. Petras Dagys. Tai buvo tikybinės ir kultūriškai tautinės minties mėnesinis laikraštis. Tuo metu Amerikoje neišėjo joks

lietuvių evangelikų laikraštis. Šio laikraščio tikslas buvo tarnauti visiems lietuviams protestantams. Jis tiekė straipsnių tikybiniais, kultūriniais ir tautiniais klausimais. Be gana gyvų ir turiningų rašinių jame buvo žinių iš apskritai protestantų ir evang. lietuvių gyvenimo. Laikraštis susilaukė nemaža simpatijos iš protestantų lietuvių.

* * *

"E v a n g e l i k ų K e l i a s", lietuvių evangelikų laikraštis tremtyje, pradėjo eiti 1947 m. rugpiūčio mėn. 23 d., išėjo išviso apie 9 numeriai (iki 1948 m. kovo mėnesio). Jo redaktorius ir leidėjas buvo Fr. Šlenteris. Tai buvo bendrine kalba ir rašyba rašoma mašinėle rašytas ir multiplikuotas vidutinio formato spaudinys iki 12 psl., kuris talpino rašinius tikybinio auklėjimo, mokyklų bei tautiškai kultūriniais klausimais ir teikė žinių apie lietuvių evangelikų gyvenimą tremtyje. "E. K." būdavo papuoštas pačių skaitytojų tikybiniais ir tautiniais motyvais pieštais paveikslais.

* * *

"S a n d o r a", vadinosi lietuvių krikščionių studentų sąjungos leidinys, nes tuo vardu buvo gaunama pašalpa popierius iš "Liuteronų Pasaulio Sąjungos", bet tikrumoje jis buvo lietuvių evangelikų laikraštis tremtyje. "Sandora" buvo knygutės pavidalo, nuo 18 iki 32 psl. ir pradėjo eiti 1948 m. liepos mėnesį. Pirmasis jos redaktorius Fr. Šlenteris (1 ir 2 nr. kurie buvo spausti Lübecke 1948 m.), antrasis ir paskutinis jos redaktorius — A. Klemas (3 ir 4 nr. spausti Geestachte Vokietijoje, 1948-49 m.); paskutinis jos numeris jau buvo šapirografiniu būdu spaustas (1949 m.). Laikraštyje buvo vartojama bendrinė lietuvių kalba. Jos turinys buvo tikybinis ir tautiškai kultūrinis; ji teikė žinių iš

lietuvių bei pasaulio evangelikų gyvenimo. Šiam laikraščiui pradėjus eiti, buvo parodytas didelis pasiryžimas bei lietuvių evangelikų susidomėjimas ir gyvas bendradarbiavimas. Tačiau leidėjai nepajėgė suorganizuoti stipresnę to leidinio paramą, ir, lietuviams evangelikams pradėjus išemigruoti, "Sandora" nebepajėgė išeiti.

* * *

"Pranešimai", leisti Vokietijoje 1950 m., buvo rašomaja mašinėle rašytas informacinio pobūdžio leidinys, teikęs žinių emigracijos ir kitais lietuvių evangelikų reikalais. "Pranešimų" priedu buvo išplatintas į lietuvių kalbą išverstas raštas: "Liuteronų Vyskupų Konferencijos Pareiškimas" dėl popiežiaus Romoje paskelbtos dogmos apie Marijos kūnišką paėmimą į dangų. Čia nurodoma, kad 1950 m. lapkričio mėn. 1 d. popiežius Pius XII Romoje paskelbė mokslą (dogmą, tikėjimo dėsnį) apie Marijos kūnišką paėmimą į dangiškąją Šlovę. Pasirėmus Šventu Raštu ir Bažnyčios senaisiais raštais šitame svarbiame evang. vyskupų rašte parodoma, kad tai yra popiežiaus nieku nepamatuota asmeninė pažiūra, kuri net neturi atramos senuose katalikų bažnyčios raštuose bei nurodymuose. Čia nurodoma vienintelė pasaka (legenda), atsiradusi 400 metų po Kristaus buvimo žemėje, kurioje pasakojama, kad pats Kristus atėjęs ir paėmęs mirties patale gulinčios Marijos atskirai sielą ir, jai mirus, atskirai kūną į rojų. Tačiau atsakingi bažnyčios mokytojai prieštaravo prieš tos legendos pripažinimą. Dar iki 1568 metų Romos breviorius (dvasiškių maldų knyga) pareiškia, kad bažnyčia nežino, kas su Marijos kūnu atsitiko. Šitame rašte pareiškiama, kad Marijos dangun žengimo dogmatizavimas prieštarauja Evangelijai. Toliau sakoma, kad šūkis: "Per Mariją prie Kristaus!" tikrumoje už-

temdo kelią, kurį Dievas nurodė žmonių išganymui. Pareiškiama, kad šita dogma "reiškia todėl pagrindinį Romos vyskupo atsipalaidavimą nuo paklusnumo mūsų Viešpaties Jėzaus Kristaus apaštalams". Pagaliau pareiškiama, kad Marijos dangun žengimo dogmatizavimas įneša gilaus liūdesio skausmą "santykiuose vienos bažnyčios su kita."

"Pranešimų" medžiagą lietuvių kalba paruošdavo kun. A. Keleris, gimęs 1906 metais rugsėjo mėn. 14 d. Šmurų kaime, Garliavos parapijoje, Veiverių valsčiuje, Marijampolės apskrityje, Lietuvoje, gimnazijos mokslą baigė Tauragėje 1929 m. birželio mėn. ir teologijos mokslą išėjo V. D. Universiteto Evang. Teologijos Fakultete nuo 1929 iki 1935 m. Po pašventinimo į kunigus jis kunigavo Batakiuose ir Tauragėje (Lietuvoje) nuo 1935 iki 1941 metų pavasario. Nuo 1944 iki 1945 jis buvo kunigu Nemitze, Kreis Cammin, Pomeranijoje. Nuo 1945 m. dirbo kunigo darbą karo pabėgėlių lietuvių evangelikų tarpe. 1948 m. gruodžio mėn. lietuvių evangelikų susirinkimas Imhausene, (tremtyje Vokietijoje) išrinko jį tremties lietuvių kunigų senjoru ir šiuo metu jis atstovauja "Liet. Evang. Liut. Bažn. T-bos Prezidiumą" tremtyje, Vokietijoje. Jo tikybinio turinio rašiniai buvo išspausti "Keleivyje", "Jaunimo Ratelyje", "Evangelijos Žodyje", "Pranešimuose", "Lietuvninkų Kalendoriuje" ir "Palydove" (1952 m.).

"Jaunimo Ratelis", lietuvių evangelikų jaunimo laikraštis, ėjęs mėnesiais nuo 1950 m. iki 1955 m. balandžio mėnesio; viso 62 numeriai. Pirmasis jo redaktorius buvo Povilas Jasiukonis, vėliau jį redagavo Kasparas Dikšaitis, Alg. Gintautas ir kt., leidėjas — Redakcinė Kolegija, išleistas — Diepholz (Vokietija) Lietuvių Gimnazija, spaudė P.L.S. spaustuvė Miunchene.

Pačių mokinių ir jaunimo paruoštais piešiniais ir sukurtais ar verstais rašinėliais, fotografijom iš evangelikų gyvenimo buvo užpildomas laikraštis. Pasitaikė vienas kitas ir senesnio rašytojo straipsnis. Jis sudarė gerą progą jaunimui mėginti savo plunksną ir matyti savo rašinį spaustą. Tuo būdu jis buvo akstinu jaunimui reikštis literatūriškai. Popierius ir spaudimas "J. Rateliui" gauta iš Pasaulio Liuteronų Sąjungos.

Pasinaudodami oppieriaus ir spaudimo parama iš Pasaulio Liuteronų Sąjungos, keli Vokietijoje gyvenq asmenys nuo 1955 m. gegužės mėn. leidžia lietuvių kalba rašomą mašinėle paruoštą spaudinėlį vardu "Svečias" savo reikalams.

1956 m. šio laikraštėlio vardas pakeičiamas į "Svečias".

* * *

"K e l e i v i s", Mažosios Lietuvos lietuvių laikraštis, pradėjo eiti 1950 m. liepos mėnesį vieną kartą per mėnesį, kaikada su pertraukomis, leidžiamas Maž. Liet. Tarybos spaudos komisijos, pradžioje buvo spaudžiamas Geestachte, tada Augsburg ir vėliau — Hannover-Kleefeld (Vokietijoje). Pirmasis jo redaktorius buvo Ansas Lymanas (1950), antrasis — Albertas Puskepalaitis (1951-1952), nuo tada E. Žilius atsako už turinį, o redaguoja Redakcinė Komisija. Laikraščio kalba yra bendrinė, jo kalba yra gana gera ir medžiaga parenkama gana turiningai. Laikraštis yra vidutinio formato ir skoningai spaudžiamas. Be politiškai tautinių rašinių jis teikia tikybinių straipsnių ir žinių iš lietuvių evangelikų kultūrinio ir tikybinio gyvenimo, kurio svarbesni įvykiai iliustruojami atitinkamomis fotografijomis. Tačiau esminis "K" tikslas yra atstovauti Maž. Lietuvos politinius siekius.

* * *

"E v a n g e l i j o s Ž o d i s" ėjo nuo 1951 m. kovo

1 d. iki 1955 m. pabaigos Chicagoje (Illinois valst.), leidžiamas ir prižiūrimas "Amerikos Evangelikų Liuteronų Bažnyčių Tarybos Misijų Skyriaus" (Division of American Missions National Lutheran Council). Pirmieji jo numeriai turėjo 6 psl. vidutinio formato, vėliau turėjo 12 psl. ir buvo spaudžiamas ant gero popieriaus. Pirmieji du numeriai išėjo be pastovaus redaktoriaus; nuo trečiojo numerio jo redaktoriumi buvo pakviestas kun. Ansas Trakis. Kalba ir rašyba buvo bendrinė.

"E. Ž." buvo leidžiamas jungtinių liuteronų bažnyčios Amerikoje sinodo pakraipa ir atstovavo Amerikos liut. bažnyč. tarybos misijos kryptį. Dėlto jis apsiribojo, talpindamas bažnytines bei parapijines žinias, liečiančias tik tuos lietuvius evangelikus, kurie laikėsi anos pakraipos.

* * *

"Mūsų Dienos", krikščioniškos minties laikraštis, įsteigtas 1951 m., leido "Rūta" Kanadoje. Šio mažo formato knygutės pavidalo leidinėlio redaktorius buvo Pranas Enskaitis, gimęs 1909 m. gegužio 15 d. Griškabūdyje, Šakių apskr., išėjęs Augšt. Sodininkystės Mokyklą ir dirbęs savo specialybėje. Spaudoje jis jau pradėjo reikštis nuo 1925 m. Yra parašęs ir išleidęs grožinio ir moralinio turinio raštų.

* * *

"Mūsų Sparnai", krikščioniškos minties lietuvių evang. reformatų žurnalas, pradėjo eiti 1951 m. birželio mėnesį Chicagoje (USA) ir eina du kartu per metus. Jų leidėjas yra "Lietuviai Evangelikai Reformatai Tremtyje", redaktorius — Eugenijus S. Gerulis. Jie išleidžiami knygos pavidalo, jų pirmasis ir antrasis nu-

meriai spausti mimeografijos būdu, sekantieji — "offset" būdu; jų puslapių skaičius nepastovus, nuo 47 iki 72, matyti, priklauso nuo turimos medžiagos. Žurnalo viršeliai papuošti menininkų bendradarbių pieštais paveikslais Vilniaus ir Biržų evang. reform. bažnyčiomis, bei alegoriniais žurnalo minčiai pritaikintais vaizdais. Žurnalo turinys yra suskirstytas į religinį, kultūrinį, jaunimo, klausimų-atsakymų bei kronikos skyrius, kurie turi savo atskirus vedėjus.

Šis žurnalas daugiausia talpina rašinius iš evang. reform. tikybinio, bažnytinio bei kultūrinio gyvenimo, ir yra gausiai papuoštas ev. ref. pasižymėjusių asmenų bei svarbių įvykių vaizdais. Vienas kitas rašinys liečia ir bendresnius tikybinius bei kultūriškai tautinius reikalus. Talpinama žinių ir iš lietuvių liuteronų parapijų. "M. S." turi bendradarbių ir iš lietuvių evang. liuteronų tarpo ir siekia suburti daugiau lietuvių evangelikų bendradarbių.

"M. S." yra redaguojami gana vykusiai, ir medžiaga parenkama turiningai; sekdami Amerikos žurnalistikos pavyzdžiu stengiasi prie rašinio pridėti ir autoriaus atvaizdą. Jie yra graži auklėjimo priemonė ev. ref. priaugančiam jaunimui, kuris šiuo žurnalu gausiai supažindinamas su savo bažnyčios praeities ir dabarties svarbesniais įvykiais.

VII

Statistika

DUOMENYS APIE LIETUVOS EVANGELIKŲ LIUTERONŲ BAŽNYČIOS DVASININKUS

/Duomenys imti iš Adomavičiaus veikalo "Vilniaus Evang. Liut. Bažnyčia", 1855 m./.

Pirmieji protestantiški pamokslai Vilniuje buvo sakomi šv. Onos bažnyčioje, vėliau Morstejno name ir nekurį laiką, kai buvo bažnyčia perstatoma, Talvošo name. Pastatytoje augsburgiškoje bažnyčioje tokie pamokslai buvo sakomi, kaip manoma, nuo 1555 ar-7 metų. Nuo 1578 metų buvo du, vienas lenkų, antras vokiečių kalba pamokslininkai; pirmieji tokie buvo Motiejus Dambrauskas ir Jonas Someris (Mathaeus Dombrowski ir Johann Sommer).

1525 m. sakė pamokslus pranciškonas Stanislovas Rapolionis, Liuterio mokinys Wittenberge, teologijos daktaras ir profesorius Karaliaučiuje nuo 1543 m.

1538 m. Abraomas Kulvietis (Culvensis), Melanchtono mokinys.

1539 m. Jurgis Martynas Maskovidijus.

1550 ar 1555 m. Jonas Vinkleris arba Viklefas ar Viglefas, buvęs vienuolis.

1560 m. Povilas Oderbornas, trumpą laiką buvo Vilniuje, vėliau Rygoje, pagaliau Kėdainiuose ir Kaune, kur ir mirė 1605 m.

1578 m. Motiejus Dambrauskas, pamokslininkas lenkų kalba, vadinosi "Concionator Polonicus Vilnensis".

Jonas Someris ,pamokslininkas vokiečių kalba, vadinosi "Minister Ecclesiae Vilnensis".

1590 m. Baselius.

1591 m. kunigas Andreas arba Andreas Lescicius (Leszczynski?)

1600 m. Mollerus, spėjamasis Cyriak Moller, Krovickio apologijos vertėjas, o gal jis tik tebuvo bažnyčios

patronas.

1601 m. Joachimas Vendelandas (Wendland), kuris labiau linko į helvetiškius.

1611 m. Kristijonas Bruno.

1613 m. Jonas Borovskis ir Jeremias Glotkovskis.

1615 m. Samuelis Dambrauskas, Lietuvos superintendentas.

1616 m. Mikalojus Burchardas (spėjama identiškas su Francu Burchardu, miręs 1623 m.).

1620 m. Jokubas Buchoveckas.

1624 m. Magistras Gregorius.

1626 m. Vavržinecas (Lorencas) Vigandas.

Jokubas Volenbergius.

Andreas Schoenflissius (gimęs Thorne, miręs 1653 m.)

1632 m. Kristupas Sperleris.

1638 m. Lorencas Vigandas.

1639 m. Adomas Rexas iš Gaiceničkių, kur jis buvo pamokslininku.

1640 m. Martynas Rexas, rodos identiškas su augščiau minėtuoju.

1642 m. Joachimas Goebelis, rektorius, 1701 m. dar gyveno ir buvo kunigu.

1642 m. Adomas Gdacius.

1644 m. Otonas Mathesius Vilniuje ir Martynas Rexas Gaiceniškiuose.

1650 m. Jonas Malina iš Tilžės, Lietuvos superintendentas mirė 1672 m.

1653 m. Andreas Herzbergas, trumpą laiką adjunktu, — Rečkovskis iš Gaiceniškių, ir Roderichas.

1663 m. Dovydas Pomean- Pezarovius.

1665 m. Kristupas Hartknochas, adjunktas ir rektorius.

1667 m. Simonas Kreška.

1672 m. Jonas Herbinius, miręs 1679 m., iš Tilžės, kur jis vadinos vyriausiu kunigu.

1674 m. Povilas Radoša.

Jokubas Auschwitzas (Awszewcz), mirė 1677 m. gegužės mėn. 10 d. 1677 m. Martynas Breverus, nuo 1684 m. superintendentas ir vyriausias kunigas Tilžėje.

1679 m. Jonas Baaselis.

1683-87 m. Moneta, adjunktas (gal Jonas iš Dancigo).

1684-1701 m. Ernstas Schultzas.

1700 m. Fridrikas Metellus.

1701 m. Kristijonas Toellneris, trumpą laiką, ir konrektorius Scedunys, kuris tačiau nebuvo patvirtintas, nes nemokėjo lenkų kalbos.

1704 m. Jokūbas Henningas ir Pilypas Forkas, abu mirė maru.

1711 m. Jonas Dingenas, nuo 1712 m. vadinosi superintendentu, pamokslininkavo 22 metu, 1732 metų yra žinomas Karaliaučiaus konsistorijos užtarimas jo naudai.

1711 m. Kristijonas Verneris.

1712 m. Mykolas Boguslavas Ruttichas, 10 mėnesių pavadavo Vernerį, buvo iš Thorno, mirė 1728 m.

1721 m. Jokūbas Pilypas Frankas, gimęs Dancige, pamokslininkas vokiečių kalba, kartu su Dingenu, pamokslininku lenkų kalba.

1719 m. Jokūbas Engelbrechtas, atvyko į Vilnių, bet vėl turėjo vykti į Kauną pamokslininkauti, nes tuo metu ten bažnyčia buvo be kunigo, 1721 m. buvo ordinuotas Vilniuje.

1732 m. Sebastijonas Fedorovičius, bet nuo 1763 m. jau buvo Dancige.

Jonas Pohlis, mirė 1763 m. Vilniuje.

1738 m. Mykolas Krupinskis, mirė 1758 m.

1758 m. Jokūbas Heinrichas Plevė; apleido Vilnių 1766 m.

1764 m. Jokūbas Mykolas Krupinskis.

1773 m. Jonas Fridrikas Mikalojus iš Rastenburgo, buvo pakviestas į Plevės vietą.

1782 m. Benjaminas Gotthelfas Richteris.

1791 m. Karolis Ludvikas Baderis.

Jonas Jokūbas Mikalojus iki 1824 m.

1824 m. Jonas Jurgis Hilsenitzas.

1842 m. Voldemaras Everthas.

LIETUVOS SUPERINTENDENTAI

1550 m. Simonas Zacušas — Lietuvos Brastoje.

1578 m. Kasparas Tarassovskis — Vilniuje.

1585 m. Povilas Oderbornas — Kaune.

1615 m. Samuelis Dambrauskas — Vilniuje.

1650 m. Jonas Malina — Vilniuje.

1711 m. Jonas Dingenas, bet nebuvo patvirtintas.

Pirmasis superintendentas, tiesą sakant, buvo socinietis, antrasis — helvetiškis, tik priėmus Concordia vilnensis perėjo į augsburgiškąją bažnyčią. Tretysis ir ketvirtasis superintendentai buvo mokslingi ir darbštūs vyrai, penktasis — maldingas sielų rūpintojas, o paskutinis — išdidus ir mėgstąs vaidytis.

KAIKURIE STATISTINIAI DUOMENYS

Kaip 1940 m. statistikos duomenys rodė, Lietuva turėjo iš viso 3.365.000 gyventojų, į kuriuos įskaitoma 154.000 Klaipėdos krašto gyventojų, 485.300 Vilniaus bei Lietuvos administracijai priskirtų plotų gyventojų, ir apie 33.000 gyventojų prieauglio.

Tautybių atžvilgiu Lietuvos gyventojai susidėjo taip: lietuvių 81,6%, izraelitų 7,3%, vokiečių 4,1%, rusų 2,4% lenkų 3,0%, latvių 0,6,% baltgudžių 2,0%, či-

gonų, totorių ir kitų 0,8%. Lietuvos gyventojų 76,7% gyveno kaimuose, o 23,3% — miestuose ir miesteliuose. Žemės ūkiu vertėsi 76, 7%, pramonės įmonėse dirbo ir amatais užsiėmė 6,4%, susisiekimo ir transporto darbą dirbo 3,6%, visos valstybės bei savivaldybės įstaigose (čia įskaitomi ir dvasininkai bei mokytojai) dirbo 3,2% ir pripuolamais darbais užsiėmė 10,1%.

Lietuvos gyventojų 92,6% priklausė krikščionių tikybai. Romos katalikų buvo 80,0%, evang. liuteronų — 9,3%, evang. reformatų — 0,7%, sentikių buvo kiek daugiau, negu 1,0%, stačiatikių — 1,0%, kitų krikščioniškų ir biblinių bendruomenių : baptistų, metodistų, adventistų ir biblistų buvo visų apskritai apie 0,15%; izraelitų tikybai priklausė 7,3% ir mohametonų bei kitokioms tikyboms — kiek daugiau, negu 1,0%.

Lietuvoje (įskaitant Klaipėdos ir Vilniaus kraštus) paskutiniais duomenimis iš viso buvo apie 235,000 evangelikų. Iš jų gyveno apie 150,000 krašte ir apie 85,000 Didž. Lietuvoje. Iš viso Lietuvoje buvo daugiau negu 150,000 evangelikų lietuvių, iš jų gyveno daugiau negu 100,000 Klaipėdos krašte, o likusieji Didž. Lietuvoje. Klaipėdos krašte evangelikų liuteronų buvo 129,000. Didž. Lietuvoje evang. liuteronų buvo 70,000, iš jų lietuvių buvo 30,000 (įskaitant ir mišriąsias šeimas), vokiečių — 26,000, ir latvių — 14,000.

Visoje Lietuvoje buvo 95 evang. liuteronų parapijos-filijos. Iš jų Didž. Lietuvoje (įskaitant ir Vilnių nuo 1940 m.) buvo 55 evang. liuteronų parapijos-filijos (žiūrėk sąr. Nr. 1), Klaipėdos krašte — 40 evang. liuteronų parapijų ir tiek pat kunigų.

Nepriklausomoje Lietuvoje evang. reformatų buvo apie 15,000; jie turėjo 13 parapijų ir 13 kunigų, jų tarpe 1 generalinį superintendentą ir 1 superintendentą (žiūrėk sąr. Nr. 5 ir 7). Už nepriklausomos Lietuvos

ribų Vilniaus evang. refor. sinodui priklausė 7 parapijos ir 7 filijos bei 12 dvasininkų su daugiau, negu 20,000 parapiečių (žiūrėk psl.).

Nepriklausomoje Lietuvoje baptistų, metodistų, adventistų ir biblistų, visų apskritai buvo 3,400, iš jų daugiau, negu 1000 buvo lietuviai (palygink psl.). Maž. Lituvoje šių bendruomenių narių buvo žymiai daugiau.

1940 metų statistiniais duomenimis rytprūsinėje (anapus Nemuno) Maž. Lietuvos dalyje, skaitant Gumbinės ir Karaliaučiaus apygardas, gyventojų buvo 1,200,000, ir jei čia priskaityti Klaipėdos kraštą su 154,000 gyventojų, tai Maž. Lietuvoje buvo 1,354,000 gyventojų, iš kurių evangelikų buvo 1, 312,541, kurie sudarė visų gyventojų apie 97%, ir katalikų — 41,459, kurie sudarė visų gyventojų 3%. Tame krašte evangelikų su katalikais santykis buvo apie 32:1. Dar 16 amžiaus pabaigoje, kaikurie paskutiniųjų laikų vokiečių tyrinėtojai taria Karaliučiuje tada gyvenus apie 7000 lietuvių; tai sudarytų iki 17-24% to meto Karaliaučiaus gyventojų. Kai Brėtkūnas buvo pakviestas lietuvių kunigu Karaliaučiuje (1578 m.), tuomet ten buvo palyginti daug lietuvių. Ilgainiui Maž. Lietuvos didesnieji miestai, kaip Karaliaučius, Tilžė, Klaipėda, Įstrutis labiau suvokietėjo.

Jau 1941 metais, kai maskolių bolševikai jau buvo smurtu užgrobę Lietuvą, dėl pakitusių gyvenimo sąlygų ir dėl nuolatinės grėsmės būti ištremtiems iš savo krašto į Rusijos gilumą ir Sibiro taigas, lietuvių evangelikų apie 20.000 buvo priversti, pasinaudoję repatriacijos proga, išsikelti į Vokietiją. Antrojo pasaulinio karo metu bolševikų frontui vėl gresiant Lietuvai, bolševikų žiaurumo įbauginti ir gelbėdamiesi nuo gyvybės pavojaus, ir likusieji lietuviai evangelikai su

daugybe Lietuvos karo pabėgėlių, buvo priversti bėgti į Vakarų Vokietiją, kur buvo tikimasi santarvininkų pagalbos.

1947 metų registracija parodė, kad lietuvių evangelikų 12.000 gyveno santarvininkų suorganizuotose tremtinių stovyklose, o daugiau, negu 14.000 — buvo apsigyvenę privačiai pas vietinius gyventojus. Taigi tuo metu Vokietijoje lietuvių evangelikų buvo daugiau, negu 26.000.

1950 metų gegužės mėn. Vokietijos vakarų zonose dar buvo užregistruota lietuvių evangelikų daugiau, negu 18.000.

1953 metais vakarų Vokietijoje dar buvo lietuvių evangelikų apie 4.500, iš jų 1.700 dar gyveno stovyklose, o likusieji jau buvo įsikūrę savarankiškai ir gyvena privačiai. Jų viena dalis, kuri persikėlė į Vokietiją repatriacijos metu, yra iš Didž. Lietuvos, didesnė jų dalis yra kilusi iš Klaipėdos krašto. Jie beveik visi yra Vokietijos piliečiai ir įsijungę į vietines parapijas.

1953 metais Anglijoje buvo apie 500 lietuvių evangelikų; jie gyvena išsisklaidę. Lietuvių kalbos mokančio kunigo ten nėra. Retkarčiais nuvyksta pas juos lietuvis kunigas (kun. A. Keleris) iš Vokietijos jiems pamaldomis ir kitomis apeigomis patarnauti, pasilikdamas pas juos iki 5 savaičių. Kitu metu bažnytinių apeigų reikalus jiems atlieka latvių ar kitų tautybių liuteronų kunigai. Tikybos vaikai mokinasi vietinėse mokyklose.

1953 metų nepatikrintais duomenimis Australijoje esama apie 600-800 lietuvių evangelikų. Lietuvio evangeliko kunigo ten nėra, ir pamaldų lietuvių kalba ten nelaikoma. Lietuviai evangelikai ten yra įsijungę į vietines parapijas. Daromos pastangos jiems parūpinti lietuvių kalbą mokantį evangelikų kunigą.

Jungtinėse Amerikos Valstybėse senųjų ateivių evang. liuteronų yra apie 2,500, o naujai atvykusių tremtinių lietuvių evangelikų yra apie 3,000; iš viso Amerikoje lietuvių evangelikų tad esama 5,500 iki 6,000. Jie turi sudarę savo parapijas. (Plačiau palygink skyrių "Lietuviai Evengelikai Amerikoje")

Kanadoje senųjų ateivių lietuvių evangelikų yra apie 4 iki 500, naujųjų tremtinių lietuvių evangelikų yra apie 1,600, tuo būdu viso lietuvių evangelikų Kanadoje esama apie 2,000. Jie turi sudarę savo parapijas.

Pietų Amerikos valstybėse yra tik pavienių lietuvių evangelikų šeimų.

Sąrašas Nr. 1

Evangelikų Liuterionių Parapijos ir Filijos Didžioje Lietuvoje. * atžymėtos parapijos ar filijos Lietuvos Nepriklausomybės laikais turėjo kunigą.

Nr.	Parapijos Vietovė	Nr.	Parapijos Vietovė
1	Airiogala	17	Kretinga*
2	Alkiškė*	18	Kuršėnai
3	Alytus	19	Liudvinavas (prie Marijampolės)
4	Batakiai*		
5	Biržai*	20	Marijampolė*
6	Butingė*	21	Mažeikiai
7	Gargždai*	22	Naumiestis Žem.*
8	Garliava*	23	Naumiestis* Kudirkos arba Šakių
9	Ylakiai		
10	Joniškis	24	Pakruojis
11	Jurbarkas*	25	Palanga
12	Kalvarija*	26	Pandėlys
13	Kaunas*	27	Panevėžys*
14	Kėdainai*	28	Pilviškis*
15	Kelmė	29	Prienai
16	Kybartai	30	Radviliškis

31 Radviliškis Nemunėlio
32 Raseiniai*
33 Ritinė
34 Sartininkai
35 Seirijai
36 Skaudvilė
37 Skuodas*
38 Sudargas*
39 Šakiai*
40 Šančiai* (Panemunė A., Kauno ribose)
41 Šėta
42 Šeduva
43 Šiauliai*
44 Šilalė*
45 Švėkšna
46 Tauragė*
47 Telšiai
48 Ukmergė
49 Vilkaviškis*
50 Vilnius* (1940 m. grąžintas Lietuvai)
51 Virbalis*
52 Vištytis*
53 Žagarė
54 Žeimelis*
55 Žvyriai* Ž

Sąrašas Nr. 2

Paskutiniame laikotarpyje prieš pirmąjį pasaulinį karą Didž. Lietuvos teritorijoje, skaitant ir Vilnių, buvo šie evangelikų liuteronų kunigai.

Eil. Nr.	Pavarde Vardas	Parapija
1	Dobertas, probsta — Dobbert	Kaunas
2	Eichelbergeris E. — Eichelberger E.	Marijampolė
3	Jozefis Karolis — Josephi Karol	Kretinga
4	Kupferis Teodoras — Kupfer Theodor	Šiauliai
5	Lopė Zigfridas — Loppe Siegfried	Vilnius
6	Mačiulskis — Matschulski J.	Virbalis
7	Sroka H. D., superintendentas (mirė 1941 m. Vokietijoje)	Šakiai
8	Titelbachas Paulius, probstas — Tittelbach Paul (mirė Vokiet.)	Kėdainiai
9	Vymeris Augustas — Wiemer August (mirė 1942 m. Lietuvoje)	Tauragė

Sąrašas Nr. 3

Nepriklausomybės laikais Lietuvoje dirbo šie evangelikų liuterionių kunigai.

Nr.	Pavardė vardas	Parapija
1	Bumbulis Martynas	Vištytis
2	Von Bordelius	Skuodas
3	Dagys Petras	Butingė; kariuomenės kapelionas Klaipėdoje
4	Dobertas — Dobbart	Kaunas
5	Ekertas — Eckert (mis. kun.)	Garliava
6	Eichelbergeris E. — Eichelberger	Marijampolė
7	Felgendreheris Karolis — Felgendreher Karol	Vilkaviškis
8	Gaigalaitis Vilius, prof. buv. konsis. prezid.	Kaunas, Gargždai
9	Gavėnis Jurgis	Kaunas
10	Gelžinius Adomas	Kretinga, Žvyrai, Sudargas
11	Hiršas Albertas — Hirsch Albert	Batakiai, Panevėžys
12	Jakšas M. (mis. kun.)	Žvyriai
13	Jašinskas Povilas	Klaipėda, Vytauto Didž. gimnazijos kapelionas
14	Jaudžemis Jurgis	Kalvarija
15	Jekelis Hermanas — Jekel Hermann	Naumiestis Žem.
16	Josefis karolis — Josephi Karol	Kretinga
17	Jurkaitis Dovydas (mis. kun.)	Jurbarkas, Naumiestis Žem.
18	Kalvanas Jonas	Tauragė

19	Katerfeldas — Katterfeld	Kaunas
20	Keleris Adolfas	Batakiai, Tauragė
21	Kibelka Martynas (mis. kun.) buv. konsis. prezident.	Sudargas, Jurbarkas
22	Kupferis Teodoras — Kupfer Theodor	Šiauliai
23	Landigas Bruno	Virbalis
24	Laukozilis Arnoldas	Skuodas
25	Leijeris Erikas	Žeimelis
26	Lokys Martynas	Virbalis, Klaipėda (Žemininkų Parapija)
27	Lopė Zigfridas — Loppe Siegfried	Vilnius
28	Mačiulskis J.	Virbalis
29	Maurušaitis Edmundas	Šančiai
30	Mikvicas — Miquitz	Raseiniai
31	Nikšaitis (mis. kun.)	Žvyriai
32	Pauperas Jonas, teolog. licenc.	Jurbarkas, Kaunas
33	Petrikas (mis. kun.)	Naumiestis Žem.
34	Plamšas — Plamsch	Biržai
35	Preikšaitis Martynas	Sudargas, Batakiai
37	Rauskinas	Alkiškė
38	Sroka S., Superintend. buv. konsis. prez.	Šakiai
39	Stanaitis Julius	Kretinga, Jurbarkas
40	Šmidtas Henrikas — Schmidt Heinrich	Naumiestis Kudirkos
41	Titelbachas Paulius — Tittelbach Paul, probstas	Kėdainiai, Virbalis
42	Trakis Ansas	Šilalė

43	Urdzė Jozeps	Skuodas, Biržai
44	Vagneris Gustavas — Wagner Gustav	Raseiniai; Pagėgių lietuvių gimn. kapelionas
45	Veirauchas — Weihrauch (mis. kun.)	Batakiai
46	Vymeris Augustas — Wiemer August	Tauragė
47	Vymeris Rudolfas — Wiemer Rudolf (sūn.)	Jurbarkas, Virbalis, Garliava, Panevėžys
48	Višeropas Jonas — Wischeropp Johann	Kaunas
49	Baltrys Ansas (misijos diakonas, vėliau pašventintas kunigu)	Kretinga
50	Kavolis Ansas (misijos diakonas)	Gargždai
51	Megnė Fridrikas (misijos diakonas, vėliau pašventintas kunigu)	Laugalių (Maž. Liet.) prieglaudos ved. Gargždai, Naumiestis Žem.

Sąrašas Nr. 4

Lietuvos Vytauto Didžiojo Universiteto Evangelikų Teologijos Fakultete išėjo teologijos mokslus šie evangelikų liuterionių kunigai.

Nr.	Pavardė Vardas	Nr.	Pavardė Vardas
1	Bumbulis Martynas	8	Jekelis Hermanas — Jekel Hermann
2	Dagys Petras	9	Kalvanas Jonas
3	Felgendrheris Karolis — Felgendreher Karol	10	Keleris Adolfas
4	Gavėnis Jurgis	11	Landigas Bruno — Landig Bruno
5	Gelžinius Adomas	12	Laukozilis Arnoldas
6	Hiršas Albertas — Hirsch Albert	13	Leijeris Erikas
7	Jaudžemis Jurgis	14	Maurušaitis Edmundas

15	Pauparas Jonas	20	Trakis Ansas
16	Preikšaitis Martynas	21	Urdzė Jozeps
17	Preikšaitis Mikas	22	Vagneris Gustavas — Wagner Gustav
18	Stanaitis Julius		
19	Šmidtas Heinrikas — Schmidt Heinrich	23	Vymeris Rudolfas — Wiemer Rudolf

Sąrašas Nr. 5

Evangelikų Reformatų Parapijos Nepriklausomoje Lietuvoje. * atžymėtos parapijos nepriklausomos Lietuvos laikais turėjo evang. reformatų skirtą kunigą.

Eil. Nr.	Parapijos vieta	Eil. Nr.	Parapijos vieta
1	Aukštalkiai	8	Papilys*
2	Biržai*	9	Radviliškis* Nemunėlio
3	Deltuva		
4	Kaunas*	10	Salamiestis
5	Kėdainiai	11	Seirijai*
6	Kelmė*	12	Šiauliai*
7	Naujamiestis	13	Švobiškis*

Vokiečių evang. reformatų parapija su kunigu buvo Klaipėdoje, kuri priklausė Vokietijos bažnyčiai.

Sąrašas Nr. 6

Paskutiniame laikotarpyje prieš pirmąjį pasaulinį karą Didž. Lietuvos krašte buvo šie evangelikų reformatų kunigai.

Eil. Nr.	Pavardė Vardas	Eil. Nr.	Pavardė Vardas
1	Jokubėnas Povilas, superint.	4	Neimanas Adolfas
		5	Šepetys Jonas
2	Cumfteris Adomas	6	Šernas Adomas
3	Kurnatauskas Kost.		

Sąrašas Nr. 7

Nepriklausomoje Lietuvoje buvo šie evangelikų reformatų kunigai.

Eil. Nr.	Pavardė Vardas	Parapija
1	Balčiauskas Aleksandras	Biržai
2	Barnelis Fridrikas	Seirijai
3	Barnelis Fridrikas (sūnus)	Biržai
4	Frankas Mykolas	Švobiškias
5	Grybė Adomas	Šiauliai
6	Jakubėnas Povilas Generalinis Superintendentas	Biržai, Kaunas
7	Jašinskas Povilas	Klaipėdos gimn., Švobiškis
8	Kurnatauskas Kostas	Kelmė
9	Kurnatauskas Vytautas	Kelmė
10	Neimanas Stasys	Radviliškis Nemunėlio
11	Šepetys Jonas Superint.	Papilys
12	Šernas Adomas	Švobiškis
13	Šimukėnas Petras	Kauno gimn. dėstė tikybą.

Sąrašas Nr. 8

Lietuvių Vytauto Didžiojo Universiteto Evangelikų Teologijos Fakultete išėjo teologijos mokslus ir dirbo Lietuvos Evangelikų Reformatų Kolegijos žinioje šie kunigai

Eil. Nr.	Pavardė Vardas	Eil. Nr.	Pavardė Vardas
1	Balčiauskas Aleks.	5	Jašinskas Povilas
2	Barnelis Fridrikas	6	Kurnatauskas Vyt.
3	Frankas Mykolas	7	Neimanas Stasys
4	Grybė Adomas	8	Šimukėnas Petras

Svarbesnieji šaltiniai

1. **A.B. (: Ansas Bruožis) Klaipėdiškis:** Prūsų Lietuvių Raštija. Trumpa Prūsų Lietuvių knygų, kalendorių ir laikraščių apžvalga. "Birutės" leidinys. Spausta Tilžėje 1913 m.

2. **A. B.(: Ansas Bruožis) Klaipėdiškis:** Prūsų lietuvių laikraščiai. Spausta S. Banaičio spaustuvėje 1914 m.

3. **A. F. A. (Adamowicz):** Die Evangelische Lutherische Kirche zu Wilna. Gedruckt bei Joseph Zawadzki in Wilna 1855.

4. **Autoriaus** asmeniški užrašai iš lietuvių evangelikų gyvenimo nepriklausomoje Lietuvoje.

5. **Beheim-Scharzbach:** Kolonisationwerk in Lithauen. Konigsberg 1879 (Seite 208) (Apie prūsų lietuvius).

6. **Bertoleit, Johannes:** Die Reformation unter den preussischen Litauer I-II (Jahrbuch der Synodalkommission und des Vereins fuer ostpreussische Kirchengeschichte, Koenigsberg in Pr. 1932-1935). (Vartota fotokopija).

7. **Bock, F. S.:** Wirtschaftliche Naturgeschichte. Dessau 1782. Band I (Seite 159). (Apie lietuvių jaunimo gabumus, gyvą giedojimą ir surinkimus).

8. **Biržiška, Vaclov. prof.:** Martin Mažvydas und seine Mitarbeiter. Sonderbeilage der Zeitschrift Scholar Nr. 2/3 Heidelberg, 1948 (Prof. Dr. Ernist Fraenkelio vertimas į vokiečių kalbą), (Šis raštas turi gausiai literatūros apie Mažvydą ir kitais lietuvių evang. klausimais).

9. **Biržiška, Vaclov. prof.:** Martynas Mažvydas ir jo bendradarbiai. Išspausta "Lietuvių Žodis" (Lithuanian weekly news) Nr. 16 (28), 17 (29), 18 (30), 19 (31) ir 20 (32), 1947 m. Detmoldas, Vokietija.

10. **Biržiška, Vaclov. prof.:** Abraham Kulvietis (The First Lithuanian Humanist). Contribution of Baltic University, 1947. (Pridėta gausi senesnė literatūra apie Kulvietį ir reformaciją Lietuvoje).

11. **Biržiška, Vaclov. prof.:** 400 metų lietuviškos knygos keliais. Išspausta "Žingsniai" 1948 m. spalis Nr. 15 (Kultūros žurnalas tremtyje, Vokietijoje).

12. **Biržiška, Vaclov. prof.:** Mažosios Lietuvos Rašytojai ir Raštai. Išspausta "Aidai" Nr. 18, rugsėjo mėn. 1948 m.

13. **Biržiška, Vaclov. prof.:** Abromas Kulvietis. Išspausta "Pėdsckai" Liet. Kult. visuom. žurnalas Nr. 1, 2, 3. Tremtyje, Fulda. 1946 m.

14. **Biržiška, M. prof.:** Mūsų Raštų Istorija. II leidimas. I dalis ligi 1864 m. Spausta Valstybės spaustuvėje, Kaune 1925 m.

15. **Biržiška, Vaclov. prof.:** Senųjų Lietuvíškųjų Knygų Istorija. I dalis. Spaudė "Naujienos" Chicago, 1953 m.

16. **Biržiška, Vaclov. prof.:** Lietuviškosios Knygos Kelias. Spausta "Naujienose" nuo kovo 2 iki kovo 19 d. (15 atkarpų) Chicagoje. 1951 m.

17. **Dan, Heinr. Arnold:** Kurzgefasste Kirchengeschichte des Koenigreichs Preussen. Koenigsberg 1769.
18. **Dietrich, Chr. und Ferd. Brockes:** Die Privaterbauungsgemeinschaften innerhalb der evangelischen Kirche Deutschlands. Stuttgart 1903 (Apie surinkimus).
19. **Eynars, A. mokytojas:** Paszluzikit kits kitam! Spausta Jagomasto spaustuvėje "Lituania" 1904 m.
20. **Engels, Friedrich:** Der Deutsche Bauernkrieg, 1875. Neue u veraenderte Ausgabe: Verlag Neuer Weg Berlin, 1946. (Zimmermanno ir Engelso veikaluose yra išsamiai aprašyta politinė, socialinė ir ūkiškoji padėtis Vokietijoje reformacijos laikais, žemdirbių apsivylimas reformacija (kodėl ji nesiplėtė į pietų Vokietiją?), Liuterio pataikavimas didikams ir kiti paraleliai veiksmai).
21. Evangelikų Lietuvių Suvažiavimas 1936 m. Kaune. Spausta Klaipėdoje 1936 m. Medžiagą spaudai paruošė, suredagavo ir išspausdino suvaž. pirmininkas dr. K. Gudaitis.
22. **Gaigalaitis, V. kun. dr.:** Ewangeliszki surinkimai Lietuwoje. Priekulėje 1904 m.
23. **Gaigalat, W. Dr. phil., Prediger:** Die Evangelische Gemeinschaftsbewegung unter den preussischen Litauern. Koenigsberg i. Pr. 1904.
24. **Gaigalaitis, Vilius kun. dr., prof.:** Lietuvos evangelikų bažnyčios problemos. Išleido "Sandoros" knygynas, spaudė "Lituania" Klaipėdoje 1935 m.
25. **Gintautas, Endrius:** Swecziq ir jo redaktorių — leidėją prisiminus, išspausta laikraštyje "Evangelikų Kelias" (Liet. ev. laikraštis tremtyje) Nr. 2 (8), ir 3 (9) 1948 m.
26. **Glogau Otto, Tilžės Vysk.:** Giesmės šiuilėms. Iš vokiečių kalbos verstos ir išleistos 1853 m.
27. **Glogau Otto, Tilžės vysk.:** Litauen und die Litauer, spausta Tilžėje 1869 m.
28. **Glogau Otto, Tilžės vysk.:** Liuterio Mažasis Katgizmas, spaustas 1855 m.
29. **Glogau Otto,Tilžės vysk.:** Švento Rašto Nusidavimai, spausta 1855 m.
30. **Griga, sakytojas:** Apraszymas apie Mažosios Lietuvos Ewangeliszką Bažnyczią ir Ewangeliszką Lietuwininkų Senąjį Surinkimą seniau ir dabar. Spausta "Ryto" A. B. Klaipėdoje 1926 m.
31. **Gudaitis, K.:** Donelaičio "Metų" Poemos Istorija (Parašyta 1923 m.), išspausta liet. evang. laikraštyje "Srovė" Nr. 6, 7, 8 ir 9/1932 m.
32. **Gudaitis, K. dr.:** Kristijonas Donelaitis ir jo Metai, išspausta tremtyje "Lietuvių Žodis" Nr. 26, 27, 28 ir 29/1948 m. Biografinė-istorinė studija.
33. **Gudaitis, K. dr.:** Ateivis, žmonių pamėgtas Maž. Lietuvos poetas, išspausta "Lietuvių Kalendorius" Muenchen (Vokietijoje) 1952 ir laikraštyje "Naujienos" Nr. 207/1951 Chicagoje.
34. **K. G. (: K. Gudaitis, dr.):** Tikybiniai ir kultūriniai ryšiai tarp Didž. bei Maž. Lietuvos evangelikų lietuvių, išspausta "Lietuvių Kaledorius" Muenchen (Vokietijoje) 1952 m.

Gudaitis, K. dr.: Lietuvių evangelikų liuteronų tikybinio ir kultūrinio gyvenimo bruožai. Išspausta "Palydovas lietuviui evangelikui svetur" 1952 m.

36. **Ivinskas, Zenonas:** Iš Mažosios Lietuvos Kultūrinio Gyvenimo 16-18 am. Išspausta "Aidai" Nr. 18, rugsėjo mėn. 1948 m.

37. **Jakubėnas, Povilas kun. dr. prof.**: Trumpa Lietuvos Reformacijos Apžvalga, išspausta liet. ev. tremties laikraštyje "Mūsų Pasaulis" Nr. 1 ir 2-4/1950 m.

38. **Kantrimas, J.**: Lietuvių Kalbos Gyvatos Raida Maž. Lietuvoje. Išspausta "Aidai" Nr. 18, rugsėjo mėn. 1948 m.

39. **Kelkis, F.**: Koks yra Žmogaus Mirims. Spausta Klaipėdoje 1877 m.

40. **Kelkis, Fridrikas:** Attests tikro Krikszczionies. Spausta Klaipėdoje 1874 m.

41. **"Kl." (slapyvardė):** Lietuvių poetas Tolminkiemio kunigas Kristijonas Donelaitis, išspausta liet. ev. laikraštyje "Srovė" Nr. 5/1932 m.

42. **Kudrius, Mikelis:** Kelionės Arpa Keleiwjams į Zioną, iš vokiečių kalbos verstos ir chorui pritaikintos giesmės, spausta Tilžėje 1905 m. (Čia pridėta Kelkio: Attests tikro Krikszczionies).

43. **Lekšas, Kristupas:** Ziono Warpelis. Naujos dwasiszkos Giesmės ypcziai Szwentėms. Peržiūrėjo ir kiek galint Iszleidimui pritaikino Werdainės kunigas Gailius (got. r.). Tilžė 1919 m.

44. **Lepner, Theodor,** Erster Pfarrer der Deutschen und Littauischen Gemeinde Gottes in Budwehten (gimęs 1690 m.): "Der Preusche Littauer". Danzig, bey Joh. Heinrich Rudigern 1744. (Žinių apie prūsų lietuvių būdą, gyvenimą bei tikybą. Šis veikalas yra ir Newberry Library 60 W. Walton St., Chicago, Illinois).

45. Lietuvos Ev. Liut. Konsistorijos bylų išrašai bei duomenys apie sinodus, parapijas bei kunigus.

46. **Maciūnas, V.**: "Mažoji ir Didžioji Lietuva mūsų raštų istorijoje", išspausta tremties laikraštyje "Lietuvių Žodis" Nr. 29 (41) ir 30 (42) 1947 m.

47. **Ostermeyer, Gottfried:** Erste littauische Liedergeschichte 1793 (Goettingen, Universitaets Bibliothek, Sign8Hlbi I 8856. Naudota fotokopija).

48. **Pauperas, Jonas kun. lic.**: Religijos Vaidmuo Maž. Lietuvoje. Išspausta "Aidai" Nr. 18, rugsėjo mėn. 1948 m.

49. **Peteraitis, Anušis:** Surinkimai Prūsų Lietuvoje. Spausta tremtyje 1952 m.

50. Pfarralmanach fuer die Provinz Ostpreussen, heraus gegeben von Schirmann und Hirsch, Koenigsberg 1901 (Statistikos duomenų apie Lietuvius ir surinkimus).

51. **Pirscher:** Aus dem geistlichen Leben der Litauer. Kirchliche Wochenschrift 1903. (Apie Kukaitį).

52. **Prabočių Anūkas (: Ansas Bruožis):** Mažosios Lietuvos Buvusieji Rašytojai ir Žymesnieji Lietuvių Kalbos Mylėtojai. Spausta "Spaudos" (Pavlovskio) spaustuvėje, TilŽėje 1920 m.

53. Preussische Provinzblaetter Band VI Band IX/1833 (Apie surinkimus).

54. **Rogge:** "H. Lysius in Litauen und Mosuren." Altpreussische Monatsschrift Band XVIII. Separatabdruck: Exercitium pietatis (Apie surinkimus).

55. **Sepetys, J. kun.:** Reformacijos Istorija Lietuvoje. Pirmoji dalis ligi jezuitų atsikriaustymo į Vilnių 1569 m. Mildod leidinys, Vilnius 1922 m.

56. **Šenferis, F.:** Lietuvių Evangelikų Liuteronų Tremties Bažnyčia, išspausta "Palydovas lietuviui evangelikui svetur" 1952 m. ir "Lietuvių Kaledorius" Muenchen (Vokietijoje) 1952 m.

57. **Schwede, R.:** Zur Geschichte der litauischen Gesangbuecher. In "Mitteilungen der litauischen literarischen Gesellschaft", Heft 16 (III.4) Heidelberg 1891. (Naudota fotokopija).

58. **Tetzner:** Die Slaven in Deutschland. 1902 (Apie surinkimus, gyvas lietuvių giesmių gaidas ir Kukaitį).

59. **Zippel:** Geschichte des Koeniglichen Friedrichs-Kollegiums zu Koenigsberb i. Pr. 1898 (Apie prūsų lietuvius).

60. **Zimmermann, Wilhelm, Theologe Prof.:** Allgemeine Geschichte des grossen Bauernkrieges, Stuttgart 1841-1843.

61. Žinios iš kitų asmenų (Plačiau žiūrėk autoriaus žodyje).

62. **Valancius, Grigas:** Lietuva ir Karaliaučiaus kraštas. Spausta Kirchheim-Teck, 1946 m. (Statistinių duomenų).

63. **Falkenhahn, V.:** Der Uebersetzer der litauischen Bibel Johannes Bretke 1941.

64. **Kurschat, F.:** Zur Geschichte der litauischen Bibel 1864.

65. **Quandt, Dr. Joh. Jacob:** Vorrede — vokiečių kalba parašyta prakalba Behrendto paruoštam giesmynui 1751, kurioje apžvelgiami anksčiau išleistieji giesmynai.

66. **Tschakert, P.:** Urkundenbuch zur Reformationsgeschichte I-III /1890/.

Herzog Albrecht von Preussen als reformatorische Persoenlichkeit. Schriften des Vereins fuer Reformationsgeschichte XI, Schrift 45 /1894/.

67. **Rhesa, Dr. L. J.:** Vorrede 1824 — vokiečių kalba parašyta prakalba, pridėta Biblijos laidai 1853, kurioje yra ankstesniųjų lietuviškųjų Biblijų leidimų apžvalga.

Geschichte der litauischen Bibel 1816.

68. **Gudaitis, K. dr.:** Įvairūs Dievybės Suvokimai. Mūsų Sparnai Nr. 5/1954.

69. **Gudaitis, K. dr.:** Lietuvio protestanto charakteristika ir pareiga. Mūsų Sparnai Nr. 6-7/1954.

70. **Gudaitis, K. dr.:** Lietuvos liuteronai ir reformatai laikų bėgyje .Mūsų Sparnai 8-9/1955.

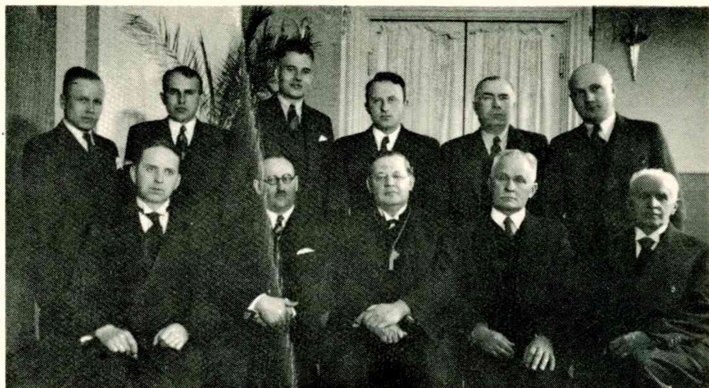
71. **Gudaitis, K. dr.:** Donelaitis ir jo lietuvininkai /jų charakteristika ir samprotavimai/, išspausta Chicagos lietuvių literatūros draugijos leidinyje "Literatūra" (Naujienų priedas) Nr. 296 /gruodžio mėn. 31 d. 1955/ ir Nr. 297 (sausio mėn. 7 d. 1956)

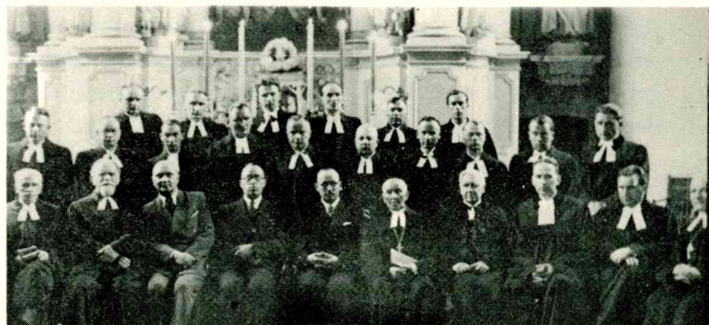
Lietuvos pask. Evang. Liut. Konsistorijos pirmasis posėdis su garbės svečiais 1938 m. Sėdi iš kairės: liet. ev. liut. sinodo senj. ir konsist. viceprezident. kun. Adomas Gelžinius, konsist. prezident. Dr. Kristupas Gudaitis, liet. ev. liut. garbės senj. superint. H. D. Sroka, šv. minist. atstov. dir. Soblys, garbės svečias ev. ref. general. superint. prof. Dr. Povilas Jakubėnas ir vokieč. ev. sinodo senj. probstas Paulius Titelbachas. Stovi iš kairės: vokieč. ev. sinodo narys Hahnas, šv. minist. atstov. Virbickas, ev. liut. patar. prie šv. minist. doc. Lic. kun. Jonas Pauperas, konsist. prok. Karolis Žalkauskas, latvių ev. sinodo atstov. Vencis ir konsist. reikal. vedėj. pedag. teisin. Albertas Juozuvaitis. (Žiūr. 104 psl.).

Lietuvių evang. liuteronų sinodo dalyviai su konsistorijos prezidentu prof. dr. kun. V. Gaigalaičiu (sėdi viduryje) Tauragėje 1927 metais. (Fotografuota prie Tauragės evang. liuter. bažnyčios). (Žiūr. 92 psl.).

Lietuvos Evang. Liuteronų Konsistoriją lanko Estijos vyskupas piiskòp Rahamagi 1938 m gegužės mėn. 7 d. Sėdi iš kairės: viceprez. kun. A. Gelžinius, konsis. prez. dr. K. Gudaitis, piiskop Rahamagi, ev. ref. koleg. general. superint. prof. dr. P. Jakubėnas, vokiečių ev. sinodo senj. probst. P. Titelbachas. Stovi iš kairės: kons. sekr. R. Kopas, kons. reik. vedėj. Albertas Juozuvaitis, dr. O. Stanaitis, doc. lic. kun. J. Pauperas, dr. Martynas Yčas ir kons prok. K. Žalkauskas. (Žiūr. 130 psl.).

Lietuvos evangelikų liuteronų kunigų konferencija Vilniuje 1940 m. gegužės mėn. 26 ir 27 d. Pirmoje eilėje sėdi iš kairės: vokiečių evang. liut. sinodo senj. probstas Paulius Titelbachas, prof. Dr. h. c. Dr. kun. Vilius Gaigalaitis, konsist. prokur. Karolis Žalkauskas, šviet. minist. atstov. dir. Vytautas Soblys, konsist. prezid. Dr. Kristupas Gudaitis, liet. ev. liut. sinodo garbės senj. superint. H. D. Sroka, svečias ev. ref. superint. prof. Dr. Konstantinas Kurnatauskas, liet. ev. liut. sinodo senj. ir konsist. viceprezid. kun. Adomas Gelžinius, buvęs latvių ev. liut. sinodo senj. kun. Erichas Leijeris, Vilniaus ev. liut. superint. kun. Zigfridas Lopė. Antroje eilėje stovi iš kairės: docentas Lic. kun. Jonas Pauperas, kun. Hermanas Jekelis, kun. Maurušaitis(?), kun. Martynas Bumbulis, kun. Adolfas Keleris, kun. Rauskinas, kun. G. Vagneris, kun. Rudolfas Vymeris, kun. Hiršas, kun. K. Felgendreheris. Trečioje eilėje stovi iš kairės: kun. Nykštaitis, kun. Jonas Kalvanas, kun. Jozeps Urdzė, kun. Julius Stanaitis, kun. Petras Dagys ir kun. Landigas. (Žiūr. 106 psl.).

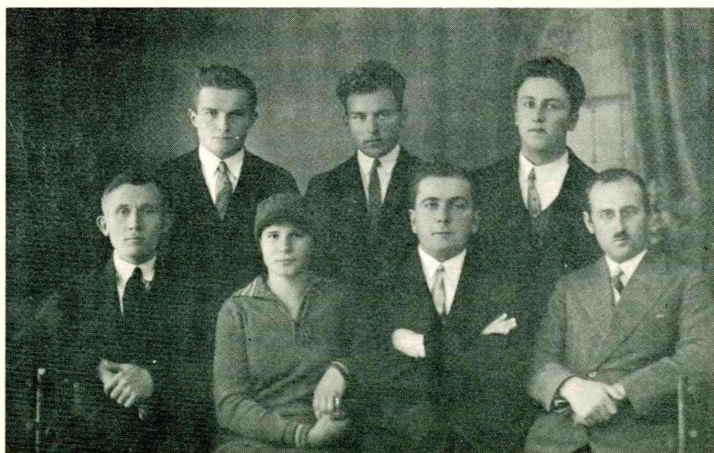
Giesmių šventės garbės posėdis Latvijos archivyskupui pagerbti Tauragėje 1938 m. rugpiūčio mėn. 18-20 d. Prie stalo iš kairės Latvijos archivyskupas dr. kun. Grinbergas, Lietuvos konsis. prezidentas dr. K. Gudaitis, švietimo ministerijos atstovas dir. Soblys, Klaipėdos krašto lietuvių evangelikų vardu sveikinimą skaito p. Sprogys. (Žiūr. 131 psl.).

Giesmių šventė Jurbarke 1939 m. birželio mėn. 18 d. Vidury sėdi konsistorijos prezident. dr. K. Gudaitis. Dalyvavo: Kauno, Tauragės, Jurbarko, Garliavos ir Sudargo parapijų chorai. Dirigentai: Ričardas Kopas ir Valteris Banaitis iš Tilžės. (Žiūr. 158 psl.).

Maž. Lietuvos Akademinės Studentų Draugijos narių būrelis. Sėdi iš kairės: teis. stud. Vilius Dovilas, gamt. mat. stud. Martynas Purvinas, med. stud. Kristupas Gudaitis, teis. stud. Dovas Jagomastas. Stovi iš kairės: gamt. stud. Erichis Purvinas, teol. stud. Jonas Pauperas, teol. stud. Adomas Gelžinius, teis. stud. Jonas Grigolaitis. (Žiūr. 153 psl.).

Studentų lietuvių evang. "Donelaičio" draugijos steigėjų būrelis. Sėdi iš kairės: mok. teol. stud. Mikas Jonušaitis, stud. Stanaitytė, teol. stud. Mikas Preikšaitis, medic. stud. Kristupas Gudaitis. Stovi iš kairės: teol. stud. Adolfas Keleris, teol. stud. Jurgis Gavėnė ir teol. stud. Martynas Preikšaitis. (Žiūr. 152 psl.).

Lietuvos lietuvių evang. liut., evang. reform. ir Klaipėdos krašto lietuvių evang. suvažiavimas Kaune 1936 metais. Suvažiavimo prezidiumas: Iš kairės: ev. ref. general. superint. prof. dr. kun. Povilas Jakubėnas, prof. dr. h. c. dr. kun. Vilius Gaigalaitis, ev. liut. konsis. narys dr. K. Gudaitis, šviet. ministerijos atstovas dr. Juška ir liet. ev. sąj. pirm. dr. O. Stanaitis. (Žiūr. 157 psl.).

Turinys

Svarbesniųjų klaidų taisymas

			Išspausdinta	Turi būti
10 psl.	12 eil.	iš v.	katališkasis	katalikiškasis
15 ,,	8 ,,	iš v.	prancuziškus	pranciškonų
17 ,,	11 ,,	iš v.	"Augsburges"	"Augsburger"
25 ,,	9 ,,	iš v.	Huilsimanas	Huelsimanas
25 ,,	2 ,,	iš a.	portokolą	protokolą
37 ,,	8 ,,	iš a.	Pireš	Prieš
43 ,,	20 ,,	iš a.	broilai	broliai
45 ,,	4 ,,	iš v.	pav.	pvz.
47 ,,	13 ,,	iš v.	nera	nėra
51 ,,	7 ,,	iš v.	17	18
75 ,,	13 ,,	iš v.	savaviliškai	savavališkai
83 ,,	18 ,,	iš a.	Išganmo	Išganymo
118 ,,	14 ,,	iš v.	profesorius	protesoriai
122 ,,	10 ,,	iš v.	išgynymo	išganymo
125 ,,	19 ,,	iš a.	Jastrzebsis	Jastržebskis
136 ,,	7 ,,	iš v.	šiap	šiaip
140 ,,	12 ,,	iš v.	dirbo	, dirbdami
150 ,,	3 ,,	iš a.	Srėkis	Štrėkis
167 ,,	5 ,,	iš a.	ta	tad
168 ,,	17 ,,	iš a.	paalikyti	palaikyti
175 ,,	14 ,,	iš v.	patarnauja Jonas	patarnauja kun. Jonas
222 ,,	14 ,,	iš v.	veikiamos	veikiamas
222 ,,	3 ,,	iš a.	įveda	įvedė
225 ,,	13 ,,	iš a.	tai	taip
245 ,,	6 ,,	iš v.	permainikiet	permanikiet
246 ,,	5 ,,	iš v.	įvairiai	įvairiais
247 ,,	19 ,,	iš a.	ateina	ateiha
249 ,,	15 ,,	iš v.	žiūrėk pusl.	žiūrėk 225 pusl.
249 ,,	14 ,,	iš a.	rėk pusl.	rėk 230 pusl.
249 ,,	6 ,,	iš a.	žiūrėk pusl.	žiūrėk 240 pusl.
249 ,,	1 ,,	iš a.	schoepfer	schoepffer

250 „	3 „	iš v.	Gott	Got
253 „	1 „	iš a.	dimo	dinimo
256 „	2 „	iš a.	Plebonnu	Plebonuu
260 „	1 „	iš a.	Cristuph	Christoph
267 „	12 „	iš a.	žiūrėk pusl.	žiūrėk 270 pusl.
271 „	13 „	iš v.	K. Berendto	K-Berendto
274 „	5 „	iš a.	eiliotės	eiliavimo
288 „	17 „	iš a.	"Priekaba".	"Priekalba'
289 „	5 „	iš v.	leidinio	leidimo
293 „	5 „	iš a.	666	252
322 „	9 „	iš v.	rankraštyje	rankraščiu
322 „	13 „	iš v.	(Gailys)	(Gaidys)
323 „	8 „	iš v.	kur	kuri
324 „	11 „	iš v.	1579	1576
324 „	11 „	iš a.	tai 1600. II. 24 buvo	tai buvo
324 „	7 „	iš a.	1606	1600
329 „	14 „	iš v.	L. Rėza	Ludvikas Jediminas Rėza
332 „	6 „	iš v.	Ši	Šis
338 „	5 „	iš a.	išsilavinima	išlavinima
341 „	10 „	iš v.	Jis yra	Jis, Ruigys yra
350 „	8 „	iš v.	1882-	1822-
353 „	19 „	iš v.	Dorpart	Dorpat
360 „	augščiau 15 eilutės iš apačios praleista			**Lietuvių evangelikų karių giesmynas**
361 „	6 eil.	iš v.	giežiamos	griežiamos
365 „	po 4 eil. iš v. praleista			**Amerikos lietuvių evangelikų liuteronų giesmynas**
369 „	18 „	iš a.	gaidai	gaidos